

IPSUS

INTERNATIONAL JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE & URBAN STUDIES
ULUSLARARASI SİYASET BİLİMİ VE KENTSEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
REVUE INTERNATIONALE DE SCIENCE POLITIQUE ET D'ETUDES URBAINES
VOLUME • CİLT: 7 / ISSUE • SAYI • NUMÉRO: 2 SEPTEMBER • EYLÜL • 2019
ISSN: 2630-6263

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

International Journal of Political Science and Urban Studies (IPSUS)

Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi

Revue Internationale de Science Politique et D'études Urbaines

6 Aylık Hakemli Akademik Dergi • Biannual Peer-Reviewed Academic Journal

ISSN: 2630-6263

Marmara Üniversitesi Rektörlüğü Adına İmtiyaz Sahibi • Owner: Prof. Dr. Erol ÖZVAR (Rektör • Rector)

Derginin Sahibi • Owner of the Journal: M.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Adına, On behalf of Marmara University Faculty of Political Science Prof. Dr. Nail YILMAZ (Dekan • Dean)

Yayın Kurulu • Editorial Board

Baş Editör • Editor-in-Chief: Prof. Dr. Nuray BOZBORA (Marmara Üniversitesi)

Yönetici Editörler • Managing Editors: Doç.Dr. Zuhal MERT-UZUNER, (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Merve ÖZDEMİRKIRAN– EMBEL (Marmara Üniversitesi)

Editör Yardımcıları • Assistant Editors: Arş. Gör. Nilay ÖKTEN (Marmara Üniversitesi),
Arş. Gör. Ferit BELDER (Marmara Üniversitesi), Arş. Gör. Oğuz DORKEN (Marmara Üniversitesi),
Dr. Öğr. Üyesi Osman SAVAŞKAN (Marmara Üniversitesi)

İngilizce Dil Editörü • English Language and Copy Editor: Arş. Gör. Ayşecan KARTAL,
Galatasaray Üniversitesi

Fransızca Dil Editörü • French Language Editor: Öğr. Gör. Gülseren AKSEL, Galatasaray
Üniversitesi

Advisory Editors • Danışman Editörler: Prof. Dr. Yeşer Yeşim ÖZER YÜRÜR (İstanbul Üniversitesi), Doç. Dr. İlker Erdem MUTLU (Hacettepe Üniversitesi), Doç. Dr. Beken SAATÇI-OĞLU (MEF Üniversitesi), Dr. Dilek YANKAYA (Institut d'études politiques d'Aix-en-Provence, CHERPA, France), Dr. İrem Aşkar KARAKIR (Dokuz Eylül Üniversitesi)

Bilim Kurulu • Editorial Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet DEMİREL (Nişantaşı Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Ayşegül SEVER (Marmara Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Birsen HEKİMOĞLU (İstanbul Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Christoph KNILL (Ludwig-Maximilians Üniversitesi / Almanya), Prof. Dr. Ergun ÖZBUDUN (İstanbul Şehir Üniversitesi), Prof. Dr. Ernest WOLF-GAZO (Kahire Amerikan Üniversitesi), Prof. Dr. Faruk SÖNMEZOĞLU (İstanbul Üniversitesi – Cerrahpaşa), Prof. Dr. James M. CONNELLY (Hull Üniversitesi / İngiltere), Prof. Dr. Lubomir KOPECEK (Masaryk Üniversitesi , Çek Cumhuriyeti), Prof. Dr. Miro HACEK (Ljubljana Üniversitesi, Slovenya), Prof. Dr. Ruşen KELEŞ (Ankara Üniversitesi), Prof. Dr. Saadet Gülden Ayman (İstanbul Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Yeşeren Eliçin (Galatasaray Üniversitesi, Türkiye), Doç.Dr. Dimitris TSAROUHAS (Bilkent Üniversitesi, Türkiye), Dr.Öğr.Üyesi Çiğdem AKSU ÇAM (Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Türkiye), Dr. Kâmil ZAJACZKOWSKI (Varşova Üniversitesi / Polonya), Dr. Klevis KOLASİ (Ankara Üniversitesi, Türkiye), Öğr.Gör.Dr. Dragos C MATEESCU (İzmir Ekonomi Üniversitesi, Türkiye)

Marmara Üniversitesi Yayınevi • Marmara University Press

Adres • Address: Göztepe Kampüsü 34722 Kadıköy, İstanbul

Tel • Phone: (0216) 348 43 79 **Faks • Fax:** (0216) 348 43 79

E-posta • E-mail: yayinevi@marmara.edu.tr

İletişim Bilgileri • Contact Details

Adres • Address: Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Anadolu Hisarı Kampüsü, 34810, Beykoz, İstanbul

Tel • Phone: (0216) 308 99 19 **Faks • Fax:** (0216) 308 99 32

E-posta • E-mail: ipsus@marmara.edu.tr

ULUSLARARASI SİYASET BİLİMİ VE KENTSEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin hakemli akademik yayınıdır. Altı ayda bir yayınlanır. Dergide yayınlanan makalelerdeki görüşler yazarlarına aittir. Yayın Kurulu tarafından benimsendiği anlamına gelmez. Yayın Kurulu, yazının özüne dokunmaksızın gerekli yazım ve cümle değişikliklerini yapma hakkını saklı tutar. **Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi** **ULRICH Global Serials Directory**, **EBSCO** ve **ERIH PLUS** uluslararası alan endeksi tarafından taranmaktadır. **TUBİTAK** ulusal endekste ve Ulrich's uluslararası endekste taranan Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kent Çalışmaları Dergisi, Social Science Citation Index'e (SSCI) girmek için ilk başvurulması gereken Emerging Sources Citation Index'e (ESCI) başvurusunu da gerçekleştirmiştir.

INTERNATIONAL JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE AND URBAN STUDIES (IPSUS), is a peer-reviewed academic journal of Marmara University Faculty of Political Science. The journal is a biannual publication. All the views and opinions expressed in the articles are those of the authors and they do not necessarily reflect the views or opinions of the editor, the editorial board, or the publisher. The editorial board reserves the right to make necessary changes in spelling and sentences without changing content. The journal is indexed by **ULRICH Global Serials Directory**, **EBSCO** and **ERIH PLUS** International Index. International Journal of Political Science and Urban Studies, indexed by the **TUBİTAK** national index and Ulrich's international index, also applied to the Emerging Sources Citation Index (ESCI), which is the first step to be accepted to the Social Science Citation Index (SSCI).

Teşekkür

Dergimizin bu sayısına gönderilen makalelere hakemlik yaparak destek veren ve isimleri, unvan-alfabetik sıra gözetilerek aşağıda düzenlenmiş olan meslektaşlarımıza katkılarından ötürü teşekkür ederiz.

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Aynur Aydın (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşegül Sever (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Besime Şen (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Prof. Dr. Nihal Ekin Erkan (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Sabri Sayarı (Sabancı Üniversitesi)
Prof. Dr. Şafak Kaypak (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf Güneş (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Aslı Ege (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Çiğdem Nas (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Göksu Gözen (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Doç. Dr. Gözde Yılmaz (Atılım Üniversitesi)
Doç. Dr. Hikmet Sivri Gökmen (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail Burak Küntay (Bahçeşehir Üniversitesi)
Doç. Dr. Münevver Cebeci (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Özlem Kayhan Pusane (Işık Üniversitesi)
Doç. Dr. Tolga Demiryol (Altınbaş Üniversitesi)
Doç. Dr. Zeki Gültekin Sümer (Beykent Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Büke Boşnak (İstanbul Bilgi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ersin Embel (Altınbaş Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ertan Erol (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Işıl Zeynep Türkan-İpek (Yeditepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Toygar Sinan Baykan (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel Alper Ecevit (Çukurova Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Erhan Kurtarır (Yıldız Teknik Üniversitesi)

Takdim

2013 yılında Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi tarafından Siyasal Bilimler Dergisi adıyla yayınlanmaya başlamış ve isim değişikliği neticesinde 2019 yılından itibaren International Journal of Political Science and Urban Studies (IPSUS) olarak yoluna devam eden Dergimiz Eylül 2019 sayısıyla yedinci yılını geride bırakmaktadır. Bu sayımız dahil olmak üzere bu güne kadar 3'ü özel sayı olmak üzere, 11 basılı 6 elektronik sayıda 150'den fazla makale yayınlanmıştır. Bu süreçte üç ayrı editör ekibinin görev yapmış olması derginin kurumsallaşma konusunda önemli bir aşama kaydetmiş olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Mevcut editör ekibi olarak Mart 2018'de 2. editör ekibinden aldığımız ağır sorumluluğu, Derginin kuruluş hedefi ve yayın ilkelerinden sapmadan, güçlü bir ekip ruhundan aldığımız çalışma şevki ve özveriyle daha ileriye taşımaya çalıştık. Dergimiz bu dönemde TÜBİTAK ulusal endekste ve Ulrich's uluslararası endekste taranmaya devam etmiştir. Social Science Citation Index'e (SSCI) girmek için ilk başvurulması gereken Emerging Sources Citation Index'e (ESCI) başvurusu gerçekleştirilmiş olan Dergimizin değerlendirme süreci devam etmektedir. International Journal of Political Science and Urban Studies olarak ERIH Plus başvurumuz olumlu sonuçlanmış olup dergimiz endekste taranmaya başlamıştır. Görevi devraldığımız tarihten bu güne 2'si özel sayı olmak üzere 5 elektronik sayının çıkarılmasında yer almış olmanın gururu ve yüklediğimiz misyonu gerçekleştirdiğimize yönelik inancımızla Eylül 2019 sayısı itibarıyla görevimizi, yeni editör ekibine devrediyoruz. Son iki yıldır bizden yardımlarını esirgemeyen başta Dr. Öğr. Üyesi Sayın Güssün Güneş olmak üzere Elif Tufan Kırkıl, Birgül Çakıral ve Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı personeline çok teşekkür ederiz.

Bu girizgahtan sonra Eylül 2019 sayısının temel bilimsellik ilkelerine uygun olarak titizlikle hakem ve editöryal incelemelerden geçirilmiş 10 (on) değerli akademik çalışmayı içeren bir sayı olduğunu belirterek takdime başlıyoruz:

Eylül 2019 sayısı okuyuculara dış politika alanını ilgilendiren Avrupa Birliği (AB) kurum ve politikalarıyla açılmaktadır. Filiz Cicioğlu ve Yeşim Bayram'ın ortaklaşa kaleme aldıkları "Avrupa Birliği'nin Değerleri Çerçevesinde Ortadoğu Politikasını Anlamlandırmak: Mısır, Suriye ve Irak Örneği" başlıklı makaleleri, Avrupa Birliği'nin normatif temelleri kapsamında Ortadoğu bölgesine yönelik dış politika uygulamalarını Mısır, Suriye ve Irak örnek olayları üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ebru Oğurlu'nun "Avrupa Dış Eylem Servisi Kapsamında Avrupa Birliği'nin Diplomatik Dönüşümü" başlıklı çalışması ise AB'nin dış politika araçlarından biri olan Avrupa Dış Eylemler Servisi'ne (ADES) odaklanmakta ve yirmi birinci yüzyılda değişen küresel diplomatik sistemin ışığında, AB diplomasisinin nasıl şekillendiğini ve ADES'in diplomasi anlayışını ve yapısını ortaya koymaktadır.

AB'nin dış politikasını ele alan bu çalışmaları iç politikaya ve siyasal katılıma yön veren temel aktörlerden siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşlarını Türkiye örneği çerçevesinde ele alan iki makale izlemektedir. "Analyzing Party Positions and Electoral Dynamics in Turkey" başlıklı makalesinde Arda Can Kumbaracıbaşı, Türkiye'de başkanlık sistemine geçilmeden önceki son seçimler olan Haziran ve Kasım 2015 genel seçimlerini, seçimler öncesindeki siyasi süreçte, iki

seçim arasındaki dönemde yapılmış olan koalisyon görüşmelerine, olası koalisyon senaryolarına, ve seçimler sonrasındaki gelişmelere bakarak incelemekte ve Türkiye'deki seçim coğrafyasını ele alarak 2015'teki oy verme eğilimlerini, stratejik oyları ve seçim sonuçlarındaki uyumsuzlukları tartışmaktadır. Osman Şahin ve Sema Akboğa ise iç politikaya yön veren bir başka aktör grubu olan sivil toplumu incelemekte ve "Türkiye'de Devlet-Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi ve Sivil Toplum Kuruluşlarına Katılım" başlıklı makalelerinde 2015 yılında yapılmış ulusal bir anket çalışmasını kullanarak Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarına üyeliğin düşük olmasının nedenlerini araştırmayı hedeflemektedirler.

Siyaset Bilimi alanında son yıllarda sıklıkla ve ciddiyetle tartışılan popülizmi odağına alan makalesinde Ayfer Genç Yılmaz söz konusu tartışmaya Latin Amerika örneği üzerinden ışık tutmaktadır. "The Relationship between Populism and Democracy: Cases from Latin America" başlıklı çalışma popülizmin, demokrasinin içerici kapasitesini artırdığı, buna karşın, anayasal denetim mekanizmalarına, demokratik kurumlara ve genel anlamda liberal demokrasiye zarar verdiği iddiasını taşımaktadır.

Takip eden yazıda, Aziz Cumhur Kocalar, "Çevre Hukuku İncelemesi: 'Tabiatı ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanunu Tasarısı (2012)'" başlığı altında adı geçen kanun tasarısını sivil toplumun itiraz ve önerilerini dikkate alarak incelemekte ve eleştirel bir çerçevede tartışmaktadır.

Irak Savaşı'nı (2013) farklı açılardan konu edinen sıradaki iki çalışma Gökhan Oğuz ve Arzu Al ve Nur Aslan tarafından kaleme alınmıştır. Gökhan Oğuz, "Amerikan Dış Politikasında Machiavellici Eğilimler: Politik Aldatma, İmaj ve Irak Savaşı" başlıklı makalesinde çağdaş Amerikan dış politikasının Machiavellici eğilimler taşıyıp taşımadığını tespit etmek üzere, Irak Savaşı'nı bir örnek olay olarak tartışmaktadır. Arzu Al ve Nur Aslan ise Türkiye-İrak ilişkilerini ön plana çıkarmaktadırlar. "Türkiye'nin Güvenlik Anlayışındaki Dönüşüm: Türkiye-İrak İlişkileri" başlıklı çalışmalarında Kopenhag Okulu temelli, inşacı yaklaşımla öne sürülen güvenikleştirme yaklaşımını eleştirel bir çerçevede analiz ederek, Irak'la ilişkileri özelinde Türkiye Dış Politikasında güvenikleştirme yaklaşımını mercek altına almaktadırlar.

Son olarak, yerel yönetimler ve mekân analizini ön plana çıkaran iki çalışma Eylül 2019 sayımızın kapanışını yapmaktadır. "Çocukların Resimlerinden Sokak ve Mahalle İlişkilerini Tartışmak: Sütlüce ve Örnektepe Mahalleleri" başlıklı makalesinde Yasemin Çakırer-Özservet, Beyoğlu ilçesinde yer alan ve kentsel dönüşüme konu olan iki mahallede (Sütlüce ve Örnektepe) yer alan iki ilköğretim okulunda çocuklarla yürütülen bir saha çalışmasına dayanarak çocukların çizdikleri resimlerden, sokak ve mahallelerine yönelik duygularını incelemektedir. Uğur Yavuz ve Begüm Sertyeşilşik ise "Mekansal Alanlarda Plan Değişikliklerinin Gayrimenkul Üretim/Arz Eğilimlerine Etkileri" başlıklı çalışmalarında Kağıthane ilçesi örneği üzerinden mekânsal alanlarda gerçekleştirilen plan değişikliklerinin planların bütüncül yapısına ve gayrimenkul üretimi/arzu eğilimlerine etkisini tartışmaktadırlar.

Eylül 2019 sayımızda yayınlanan çalışmaların sosyal bilimlerin farklı alanlarını zenginleştireceğini temenni ediyor ve IPSUS yayın kurulu olarak bu sayıya katkıda bulunan tüm yazar ve hakemlere teşekkür ediyoruz.

İçindekiler / Contents

Teşekkür.....	IV
Takdim	V
Avrupa Birliği'nin Değerleri Çerçevesinde Ortadoğu Politikasını Anlamlandırmak: Mısır, Suriye ve Irak Örneği Making Sense of The European Union's Middle East Policy in the Context of Its Values: The Case of Egypt, Syria and Iraq Filiz CİCİOĞLU, Yeşim BAYRAM	327
Avrupa Dış Eylem Servisi Kapsamında Avrupa Birliği'nin Diplomatik Dönüşümü The Evolution of the European Union Diplomacy within the Framework of the European External Action Service Ebru OĞURLU	361
Analyzing Party Positions and Electoral Dynamics in Turkey Türkiye'de Partilerin Konumları ve Seçim Dinamiklerinin Analizi Arda Can KUMBARACIBAŞI	382
Türkiye'de Devlet-Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi ve Sivil Toplum Kuruluşlarına Katılım The Relationship between the State and Civil Society Organizations, and Participation in Civil Society Organizations in Turkey Osman ŞAHİN, Sema AKBOĞA	405
The Relationship Between Populism and Democracy: Cases From Latin America Popülizm-Demokrasi İlişkisi: Latin Amerikadan Örnekler Ayfer GENÇ YILMAZ	428
Çevre Hukuku İncelemesi: 'Tabiatı ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanunu Tasarısı (2012)' Environment Law Review: 'The Draft Law on the Protection of Nature and Biodiversity (2012)' Aziz Cumhur KOCALAR	445
Çağdaş Amerikan Dış Politikasında Machiavellici Eğilimler: Politik Aldatma, İmaj ve Irak Savaşı Machiavellian Tendencies in Contemporary American Foreign Policy: Political Deception, Image and Iraq War Gökhan OĞUZ	477

Türkiye'nin Güvenlik Anlayışındaki Dönüşüm: Türkiye – Irak İlişkileri Transformation of Turkish Security Approach: Turkish – Iraqi Relations Arzu AL, Nur ASLAN	493
Çocukların Resimlerinden Sokak ve Mahalle İlişkilerini Tartışmak: Sütlüce ve Örnektepe Mahalleleri Discussing Street and Neighborhood Relations from Children's Paintings: The Case of Sütlüce and Örnektepe Neighborhoods Yasemin ÇAKIRER-ÖZSERVET	516
Mekânsal Alanlarda Plan Değişikliklerinin Gayrimenkul Üretim/Arz Eğilimlerine Etkileri The Impacts of Plan Amendments in Spatial Areas on Real Estate Production / Supply Trends Uğur YAVUZ, Begüm SERTYEŞİLİŞİK.....	543

Avrupa Birliği'nin Değerleri Çerçevesinde Ortadoğu Politikasını Anlamlandırmak: Mısır, Suriye ve Irak Örneği

Making Sense of The European Union's Middle East Policy in the Context of Its Values: The Case of Egypt, Syria and Iraq

Filiz CİCİOĞLU*
Yeşim BAYRAM**

Öz

Uluslararası sistemin önemli aktörlerinden biri olan Avrupa Birliği'nin dış politikası; Birliğin benimsediği insan hakları, hukukun üstünlüğü, sivil toplum ve demokrasinin geliştirilmesi gibi temel ilkeler üzerine inşa edilmiştir. Çalışmanın amacı, Avrupa Birliği'nin normatif temelleri kapsamında Ortadoğu bölgesine yönelik dış politika uygulamalarını Mısır, Suriye ve Irak örnek olayları üzerinden analiz etmektir. Çalışmanın kavramsal çerçevesini "Normatif Güç" kuramı oluşturmaktadır. "Normatif güç" kuramı bağlamında Birliğin norma dayalı dış politika uygulamaları ile bunların süreklilik arz edip etmediği incelenmektedir. Normatif dış politika uygulamalarının sürekliliği bölgede ve her bir vaka ülkenin kendi içinde gerçekteşen krizler baz alınarak test edilmiştir. Bu bağlamda söz konusu ülkelerle kurulan ikili ilişkiler tarihsel süreçleri ile birlikte değerlendirilirken, Birliğin politikalarını etkileyen ABD'nin Irak'ı işgali, Arap Baharı, terörizm, mülteci sorunu gibi bölgesel ve uluslararası konjonktürdeki krizler analize dahil edilmiştir. Örnek olay olarak seçilen ülkelerin birbirinden farklılaşan kendine özgü koşulları, farklı bir normatif değerin test edilmesini ve karşılaştırılmasını sağlaması bakımından, çalışma literatürdeki boşluğu doldurma iddiasındadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Normatif Güç, Mısır, Suriye, Irak

Abstract

The foreign policy of the European Union, one of the important actors of the international system, has been based on basic principles of the Union, such as human rights, the rule of law, development of civil society and democracy. The aim of the study is to analyze the foreign policy practices of the European Union towards the Middle East region on the basis of these basic principles. Given that the literature on the field is narrow, it is important to determine whether the normative values of the European Union's foreign policy towards the region are a determinative element or an instrumental/secondary element. In this context, the study is aimed to fill the gap in the literature by making a

* Dr. Öğretim Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, fcicioglu@gmail.com, Orcid: 0000-0001-6535-0528

** Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, yesim.bayram3@ogr.sakarya.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0186-8365

case study, limited to Egypt, Iraq and Syria. The bilateral relations with these countries, together with their historical processes, have been examined by examining the transformations in the international conjuncture affecting the policies of the Union, such as the Arab Spring, the globalization of terrorism. In this study, especially the decisions taken by European Union bodies, bilateral agreements with countries, the primary sources and the relevant literature are used.

Keywords: European Union, Egypt, Iraq, Syria, Middle East

Giriş

Avrupa Birliği'nin uluslararası sistemdeki en önemli aktörlerden biri olması ve Ortadoğu bölgesinin de konjonktürü önemli ölçüde etkileyen-dönüştüren jeo-politik yapısıyla dinamik bir öneme haiz olması, söz konusu aktör ve bölge ilişkisinin analiz edilmesini zorunlu kılmaktadır. Avrupa Birliği açısından Ortadoğu bölgesini önemli kılan faktörler, aynı zamanda dış politika uygulamalarının itici gücünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda, coğrafi olarak Avrupa'ya olan yakınlığı ile Ortadoğu bölgesi, Avrupa Birliği'ni besleyen enerji hatlarını üzerinde bulundurması sebebiyle enerji güvenliği konusunda Birlik için önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra Fransa ve İngiltere gibi önemli aktörlerin bölgedeki sömürgeci geçmişleri nedeniyle de bölge önemini sürdürmeye devam etmektedir. Geçmişte olduğu gibi Arap Baharı ve sonrasında da yaşanan krizler, hem bölgesel hem de küresel anlamda ilgili aktörlerin dış politikalarını etkileyen önemli unsurlar olmuşlardır. Özellikle mezhep çatışmaları, terör faaliyetleri, İslamî hareketlerin yükselişi ve yasa dışı göç meselesi gibi konular Avrupa Birliği'nin güvenlik politikasının sac ayaklarını oluştururken, kimi diğer politikalarının da güvenikleştirilmesine neden olmuşlardır.

Kurulduğundan beri çeşitli adımlarla siyasi işbirliğini sağlamaya çalışan AB, ortak küresel tehditlerin varlığına rağmen dış politikasında tek sesli bir siyaset izlediğini söylemek mümkün değildir. Dış politikada bir bütünlük oluşturulmasının önündeki en önemli engellerden birisi Birlik üyesi devletlerin her birinin bölge ülkeleriyle alakalı farklı menfaatleri bulunmasıdır. Öncelenen menfaatlerin başında ekonomik çıkarların gelmesi bu alanda Birlik üyelerini ortak noktada buluştururken, dış politika konusunda ortaya çıkan farklı menfaatler, üye devletleri sorunlar karşısında ayrı noktalarda konumlandırabilmektedir. Tam da bu noktada çalışmanın konusunu oluşturan Avrupa Birliği'nin değerleri ekseninde bölgeye yönelik politikalarını yeniden anlamlandırmak önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışma normatif bir güç olma iddiasında olan AB'nin dış politika yaklaşımlarını "normatif güç" kuramı çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu da dış politikaların dayandığı normların tespitini ve söz konusu normların uygulanma noktasında süreklilik arz edip etmediğini zorunlu kılmaktadır.

Çalışmanın cevap aradığı sorular şunlardır; normatif güç olma iddiasındaki AB'nin bölgeye yönelik norma dayalı dış politikaları nelerdir? Söz konusu normatif dış politika uygulamaları süreklilik arz ediyor mu? Süreklilik arz etmiyorsa, bu kopuşun nedenleri nelerdir? Bu bağlamda dış politikanın bütünselliğini test etmek amacıyla bölge özelinde önemli dönüşümler dikkate alınmıştır. 2011'de ortaya çıkan ve Arap Baharı olarak anılan süreç, akabinde gelişen terörizmin yükselişi ve küreselleşmesi, yasa dışı göç dalgasının yarattığı güvenlik tehdidi ve insani krizlerin

yanı sıra işgal sonrası yeniden yapılanma ve iyi yönetim gibi konular, AB'nin dış politika yaklaşımını zorlayan önemli noktalar olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın Mısır, Suriye ve Irak olarak sınırlandırılması, söz konusu ülkelerin farklı dinamiklere sahip olması bakımından, farklı normatif değerlerin test edilmesini mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda örnek olay olarak Mısır'ın seçilmesinde özellikle “demokrasinin tesisi”, “sivil toplum”, “geniş çaplı siyasi katılım” gibi temel AB değerlerinin en iyi inceleneceği ülkelerin başında gelmesi belirleyici olmuştur. İkinci örnek olay olarak Suriye'nin seçilmesinde ise, özellikle “mülteci sorunu ve yasa dışı göç”, “insani kriz”, “siyasal katılım ve demokrasi” başta olmak üzere “terörle mücadele” kapsamına giren konular etkili olmuştur. Mısır ve Suriye örnekleri, 2011'de başlayan Arap Baharı sürecinin yarattığı dönüşümlerden daha çok etkilenmekle birlikte, benzer sorunlar yanında mülteci sorunu gibi farklı sorunları da bünyelerinde barındırmaktadır. Özellikle özgürlük-demokrasi bağlamında bölgesel olarak önemli dönüşüm dalgası başlatması açısından çalışmada bu iki ülke özelinde Arap Baharı süreci detaylı incelenmiştir. Buna karşılık, Arap Baharı'ndan Mısır ve Suriye kadar çok etkilenmediği görülen Irak'ın çalışmanın örnek vakalarından biri olmasında, kendine has dinamikleri belirleyici olmuştur. 2003'te ABD tarafından işgal edilmesi sonrasında yeniden yapılanma deneyimi yaşayan Irak örneğinde, “iyi yönetim”, “insan hakları”, “hukukun üstünlüğü”, “siyasal katılım”, “demokrasinin tesisi” değerleri başta olmak üzere, ilerleyen süreçte “insani kriz”, “terörle mücadele” ve “mülteci sorunu” karşısında AB dış politikasının sürekliliği test edilmiştir.

Çalışmanın temel argümanı AB'nin bir bütün şeklinde benimsediği normatif değerlerinin dış politika uygulamalarında farklı sorunlar karşısında bütünlük göstermediği, aksine aşındığıdır. Çalışma AB normatif değerleri bağlamında sorun-uygulama ilişkisini analiz ederken, farklı sorunlar ve farklı değerleri incelemeyi mümkün kılan örnek olayların karşılaştırılması bakımından özgün olma iddiasındadır. Bu bağlamda çalışma ikili ilişkilerde tarihsel sürece bağlı olarak siyasi-ekonomik ilişkiler ile birlikte; Mısır, Suriye ve Irak özelinde Avrupa Birliği dış politikasının normatif değerlerinin test edildiği kriz alanlarına odaklanmaktadır.

Kavramsal Çerçeve: Normatif Güç ve Avrupa Birliği

Uluslararası ilişkiler literatüründe güç kavramı uzun yıllar boyunca realist paradigmanın klasik tanımları etkisi altında kalmıştır. Özellikle soğuk savaş döneminde yoğunlaşan bu yaklaşımlarda gücün askeri ve ekonomik olmak üzere maddi boyutları ön plana çıkarılmıştır. Fakat uluslararası ilişkiler teorilerinin ölçeği genişledikçe güç kavramı da realizm tekelinden çıkarak farklı yaklaşımlar tarafından kavramsallaştırılmıştır.

Alexander Wendt tarafından uluslararası ilişkilerde görünürlüğü artan inşacı bakış açısı, gücün zaman içinde inşa edilmiş ve kimliğin bir boyutu olarak değerlendirilebilecek bir kavram olduğunu ileri sürer. Dahası, gücün devletler ya da diğer aktörler arasındaki karmaşık ilişkiler sürecinde şekillendiğini iddia eder. (Wendt, 1992) Bu bağlamdan hareketle AB'nin bir güç olup olmadığı, eğer bir güç olarak kabul edilecekse nasıl bir güç olduğu literatürde çeşitli isimler tarafından

tartışılmıştır. Örneğin soğuk savaş döneminde F. Duchene 1972 tarihli makalesinde AB'nin uluslararası politikadaki nüfuz ve eylemlerini "sivil güç" kavramı üzerinden değerlendirmiştir. Buna göre sivil güç, diğer ülkelerle ilişkilerinde askeri güçten ziyade işbirliği ve diplomasi kanallarını ön plana çıkaran ve böylelikle dönüştürücü bir etki yaratan güçtür. Aynı zamanda Duchene, bu gücün ekonomik güç çıktısı ile pekiştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. (Duchene, 1972) Öte yandan Hedley Bull ise Duchene'ye atfen 1982 yılında yazdığı "Civilian Power Europe: A Contradiction in Terms" isimli çalışmasında Duchene'nin sivil güç kavramına askeri gücü ekleyerek tartışmayı ileri bir boyuta taşımıştır. Bull makalesinde Avrupa Toplulukları'nın askeri bir güç olarak yetersiz olduğunu iddia etmektedir. (Bull, 1982) Ian Manners ise Duchene ve Bull'un çalışmalarına yaptığı eleştirisinde, soğuk savaş döneminde Topluluğun bir askeri güce sahip olmasının imkansızlığına vurgu yapmıştır. Keza Ortak Dış ve Güvenlik Politikası sütununun oluşturulduğu Maastricht Antlaşması'ndan sonra bile Birlik savunma alanında ve askeri alanda kendisinden beklenen ilerlemeyi sağlayamamıştır. Dolayısıyla soğuk savaş sonrası dönemde gücün artık sayısal verilerle ölçülebilir bir değer olmaktan çıkması, onun farklı kavramlarla anlamlandırılan yeni yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede AB'nin dünya politikasındaki yerini anlamlandırma noktasında öne çıkan yaklaşım Ian Manners'in ortaya koyduğu "Normatif Güç" yaklaşımı olmaktadır.

E. H. Carr'ın "düşünceler üstü", Galtung'un ise "ideolojik bir güç" olarak atıfta bulunduğu normatif güç tartışmalarının AB'nin uluslararası gücünü açıklama konusunda yeni bir tartışma olduğu söylenebilir. AB'yi sivil ya da askeri bir güç olarak değil de ortak değerler temelinde bir normatif güç olarak değerlendiren Manners bu gücü "norma uygun olanı şekillendirme" ve "değiştirme kabiliyeti" olarak tanımlamıştır (Manners, 2002, 239-340). Manners'a göre uluslararası sistemdeki bir devletin normatif güç olarak anılabilmesi için; diğer aktörlerle geliştirdiği ilişkilerini normlara dayandırması ve bu yolla dönüştürücü bir güce sahip olması, dahası bu gücün süreklilik arz etmesi de gerekmektedir.

Manners'e göre uluslararası sistemde AB'yi farklı bir aktör kılan, sahip olduğu sui generis yapısıdır. AB'nin üye devletler tarafından oluşturulan bir hukuki düzeninin olması, birçok ortak değer varlığını da beraberinde getirmektedir. AB'nin benimsediği bu değerler, elli yılı aşkın bir süredir AB'nin pek çok antlaşma metinleri, deklarasyonları, politikaları, kriterleri ve şartlarında vücut bulmuştur. AB'nin hukuksal kazanımları olarak isimlendirilen *acquiscommunautaire*'de de beş temel norm¹ tanımlanmıştır: (Manners, 2001)

Barış: 1950 tarihli Robert Schuman Bildirisi, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Antlaşması (1951) ve Avrupa Toplulukları Anlaşması (1957)

Özgürlük: Avrupa Toplulukları Anlaşması (1957) ve AB Antlaşması (1991).

Demokrasi: AB Antlaşması (1991 – md.6)

1 Bu normlara aynı zamanda AB Antlaşması'nın önsöz ve temel ilkelerinde, AT Antlaşması (1957 – md.177), AB Antlaşması (1991 – md.11) ve Kopenhag Kriterleri olarak bilinen üyelik kriterlerinde de değinilmiştir.

Hukukun Üstünlüğü: AB Antlaşması (1991 – md.6)

İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklere Saygı: AB Antlaşması (1991 – md.6)

Bu temel normalara ilave olarak dört tane yardımcı (minor) norm tanımlanmıştır: Sosyal ilerleme, ayrımcılıkla mücadele, sürdürülebilir kalkınma, iyi yönetim.

Tablo 1. AB'nin Normatif Gücünün Temelleri (Manners,2001:33)

Kurucu Normlar	Görevler ve Planlar	Sabit Kurumlar	Temel Haklar
Bariş	Sosyal Güvenlik	Demokrasi Güvencesi	Saygınlık
Demokrasi	Ayrımcılıkla Mücadele	Hukukun Üstünlüğü	Özgürlükler
İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklere Saygı	Sürdürülebilir Kalkınma	İnsan Hakları	Eşitlik ve Dayanışma
Hukukun Üstünlüğü		Azınlıkların Korunması	Vatandaşlık ve Adalet

Manners'in normatif güç tanımından hareketle, AB kurucu antlaşmalarında yer alan değerler, Birlik dış politikasının norma dayalı olduğunu göstermektedir. Ancak bir devletin normatif güç olarak tanımlanabilmesinin en önemli koşullarından biri norma dayanan davranışların "sürdürülebilir" olması, diğer bir deyişle "süreklilik" arz etmesidir. Bu noktada Ataç, AB gibi normatiflik iddiasında olan bir aktörün karşılaşacağı iki temel soruna işaret etmektedir. Ataç'a göre bu sorunlardan ilki "normatif temelli" ve "çıkar temelli" dış politika uygulamalarındaki ikilemdir. İkinci sorun ise, sorunsuz bir şekilde uygulanmış olsa bile normatif dış politikanın, bu politikayla iletişim kurulmaya çalışılan muhatabında bıraktığı etkidir. Diğer bir deyişle muhatap tarafından onaylanmadığı sürece, AB'nin normatif gücünün meşruluğu sorunu ortaya çıkmaktadır. (Ataç, 2012)

AB'nin karşılaştığı söz konusu birtakım sorunlu dış politika alanlarının tasnifi, aynı zamanda AB'nin daha çok uyum içinde hareket etmesini gerektiren alanlara işaret etmesi bakımından önemlidir. Ian Manners'in çalışmalarında vurgulanan alanların tasnifi yapılacak olduğunda karşımıza beş sütunlu bir yapı ortaya çıkmaktadır :

Tablo 2. AB'nin Normatif Gücünün Dış Politikadaki Sorunlu Alanları (Tablonun oluşturulmasında Manners:2018 makalesinden yararlanılmıştır.)

I.Sosyal Sorunlar	II. Ekonomik Sorunlar	III. Çevresel Sorunlar	IV. Çatışma Sorunları	V. Politik Sorunlar
<ul style="list-style-type: none"> •Mültecilik •İrkçılık •Eşitsizlik 	<ul style="list-style-type: none"> •Neoliberalizm •Güvencesizlik •Tasarruf politikaları 	<ul style="list-style-type: none"> •Sürdürülemez tüketim •Hayatı tehdit eden kirlilik •Biyolojik çeşitliliğin yok olması •Küresel ısınma 	<ul style="list-style-type: none"> •Aşırı milliyetçilik •Başarısız devletler •Toplu vahşetler 	<ul style="list-style-type: none"> •Demokratik gerileme •Sahte egemenlik

AB'nin dış politikada karşılaştığı sorunlu alanlar tasnifinde, Ortadoğu'ya yönelik bazı sütunlar daha çok ön plana çıkarken, örnek olayların her birinin kendine has koşulları da yine farklı sütunların ele alınmasını gerektirebilir. Örneğin Mısır özelinde demokratik gerileme ön plana çıkarken, Suriye özelinde birinci ve kısmen dördüncü sütun öne çıkmaktadır. Mısır ve Suriye'nin Akdeniz politikasına dahil olduğu düşünüldüğünde, Arap Baharı öncesi dönemde ikinci sütunun da ilişkilerin önemli bir boyutunu oluşturduğu söylenebilir. Öte yandan işgal sonrası yeniden yapılanma sürecinde ve sonrasında devlet dışı silahlı aktörlerin etkinliğinin artmasıyla Irak özelinde farklı sütunlar söz konusu olabilmektedir. Bu bağlamda AB'nin benimsediği değerler kapsamında bahsedilen sorunların AB'nin normatif gücünde bir değişikliğe yol açıp açmadığı incelenmelidir.

Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikası

Soğuk savaş sonrası dönemde ajandası son derece kalabalık olan AB, Maastricht Antlaşmasıyla siyasi birlik kurma yolunda önemli bir adım atmıştır. Bu çerçevede "Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP)"nın temellerini atan AB için genişlemeye paralel olarak yeni komşular ve bu komşularla kurulacak yeni ilişkiler ortaya çıkmıştır. Bu ilişkilerde etrafındaki ülkelerin demokratik, insan haklarına saygılı hukuk devletleri olması AB'nin de güvenliğini sağlaması açısından önemli olacaktır.² Bu amaçla belirlenen ilişkiler üç halkadan oluşmaktadır. Bunların ilkini eski Sovyet Cumhuriyetleri olarak adlandırılan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri oluşturmaktadır. İkinci halka Ortadoğu, Güney Akdeniz, Güney Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri ile kurulan Yeni Komşuluk Politikası'nı içerirken son halka ise Ukrayna, Rusya gibi ülkelerle karşılıklı anlaşmalar suretiyle kurulan işbirliği ilişkilerini içermektedir. (Efegil & Musaoğlu, 2008: 169)

Avrupa ülkelerinin Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ile uzun zaman öncesine dayanan ikili ilişkileri 1995'te AB öncülüğünde başlatılan Barselona Süreci ile kurumsal ve nitelikli bir yapıya kavuşmuştur. Barselona süreci AB'nin bu bölgeye yönelik daha önceden sürdürdüğü ekonomi odaklı politikalarını daha da güçlendirerek bu politikalara bölgeselleşme boyutunu da kattıkları bir siyasete dönüşmüştür. Avrupa Birliği'nin Barselona süreci bağlamında benimsediği üç strateji bulunmaktadır. Bunlar; siyasi ve diplomatik alanda, temel evrensel ilkeler üzerine kurulu barış ve istikrar ortamı oluşturmayı, ekonomik, sosyal reformlarla bölgede istikrarlı ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlamayı, bölge halkları ve Avrupalılar arasında karşılıklı olarak kültürel ve sosyal değerlerin anlaşılmasını kapsamaktadır. (European Commission, 1995)

Avrupa Birliği, Barselona süreci çerçevesinde belirlenen stratejileri uygulamak için Ortadoğu ülkeleri ile Ortaklık Anlaşmaları yapmıştır. Bu bağlamda İsrail ile 2000'de, Ürdün ile 2002'de, Mısır ile 2004'te, Filistin yönetimi ile 1997'de ortaklık anlaşmaları imzalamıştır. Anlaşmalarda ekonomik yardım, taşımacılık, enerji, güvenlik, iletişim, çevre, ayrımcılıkla mücadele gibi alanlarda çok taraflı işbirliği öngörülmektedir. (Efegil & Musaoğlu, 2008: 170) Böylece, siyasi, ekonomik ve kültürel olarak bölge ve Avrupa arasında Avrupa Akdeniz Ortaklığı oluşturulmak

2 1993 yılında kabul edilen Kopenhag Kriterlerinin de yayınlanma amaçlarından biri bu olarak kabul edilebilir.

istenmiştir. Ayrıca, AB'ye üyelik perspektifi bulunan Türkiye hariç, Barcelona süreci kapsamında yer alan ülkeler, 2003 yılında başlatılan "Avrupa Komşuluk Politikası (AKP)"na dahil edilmiştir. Barcelona sürecinin tamamlayıcısı olarak görülen AKP iki temel dokümana dayanmaktadır. Bunlar; 2003'teki "Daha Geniş Avrupa Komşuluğu: Doğu ve Güney Komşularımızla İlişkilerimiz için Yeni Bir Çerçeve"³ ve 2004'teki "Avrupa Komşuluk Politikası Stratejik Belgesi" dir. 2008 Paris Zirvesi'nde adı "Akdeniz İçin Birlik" olarak değişen sürecin akabinde, Avrupa ülkelerinin 1960'larda sömürgeci bağlarından kopmalarıyla birlikte bölge ülkeleriyle daha yapıcı diyaloga girmeye başlamaları süreci dönüştüren en önemli noktalardan biri olmuştur. (Kurtbağ, 2003: 74).

Barcelona süreci ve akabinde atılan adımlar Birlik'in Ortadoğu politikasında önemli kilometre taşları olmuştur. Ancak buna rağmen bölge ülkelerinin yaşadığı köklü anlaşmazlıklar ve otoriter rejimlerin reformlara yanaşmamaları, yanı sıra AB üye ülkelerinin kendi çıkarları doğrultusunda izlediği farklı politikalar ve bölgedeki olumsuz imajları sürecin yavaşlamasına sebep olmaktadır. Avrupada 2000'li yıllarda yaşanan krizler –özellikle 2008 ekonomik krizi – de "Akdeniz İçin Birlik" projesi gibi bütüncül politikalara gösterilen ilginin yerini, üye ülkelerin kendi çıkar algılarıyla farklılaşan politikalarının almasına neden olmuştur. (Çomak & Ultan: 2014). Örneğin Avrupada yaşanan ekonomik krizin üye ülkelerin göç politikalarını etkilemesinin yanı sıra (Ultan, 2016), ilerleyen süreçte Suriye iç savaşı sırasında yaşanan mülteci krizinin de göç sorununu arttırmasının Avrupada milliyetçiliğin yükselişinde önemli etkenlerden biri olduğunun altı çizilmektedir (Park, 2012). Öte yandan 2000'li yılların ikinci yarısında yükselişe geçen söz konusu reel politik, AB'nin ekonomik ilişkilerini tekrar gündeme getirirken siyasi meselelerin de marjinalleşmesine neden olmuştur. 2007 yılında Fransa Cumhurbaşkanı Nicholas Sarkozy öncülüğünde oluşturulan Akdeniz İçin Birlik Girişimi, Birlik üyesi ülkelerin bölgeye yönelik bakışlarını siyasi alandan ekonomik alana çevirmiştir. Bu çerçevede Fransa, Libya ile petrol anlaşmalarının kapsamını genişletirken, Almanya ve İngiltere'nin Körfez ülkeleri ile savunma ticaretini geliştirdiği görülmektedir. (Küçükkeleş, 2013: 9)

Süreci etkileyen bir diğer önemli husus 2010 yılı itibariyle başlayan Arap Baharı olmuştur. Bu süreçte Birlik için jeo-stratejik önemi ön planda olan ülkelere yönelik, politik çıkarlar uğruna bu ülkelerde gerçekleşen siyasi baskılar ve insan hakları ihlalleri göz ardı edilmek suretiyle farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Örneğin Mısır, rejim baskısının yoğun şekilde yaşandığı bir ülke olmasına karşın, AB yardımlarından en fazla faydalanan ülke olmuştur. Yine Fas ve Ürdün gibi ülkelerin arzu edilen reformları kısıtlı şekilde gerçekleştirmelerine rağmen AB fonlarından yüksek oranda finansal destek elde ettiği görülmektedir. Benzer şekilde politik çıkarların ön planda tutulduğu diğer bir örnek ise Körfez ülkeleri olmaktadır. AB bu bölgede de ülkeler arası ekonomik ve siyasi farklılıklardan ziyade istikrarı önceleyen ve diğer alanları önemsizleştiren toptancı bir politika izlemiştir. (Küçükkeleş, 2013: 6) Otoriter rejimlerin İslami hareketlere yönelik sürdürdüğü baskı bölgede kurmaya çalıştığı demokratikleşme adımlarıyla bir tezat oluşturmaktadır. Bu durum özellikle çalışmanın ilerleyen kısımlarında değinileceği gibi en bariz şekilde Mısır'da hissedilmiştir.

3 Belgenin orijinal adı: Wider Europe — Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf

11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye düzenlenen terör saldırıları sonucunda ortaya çıkan Batı'nın yeni güvenlik anlayışı Birlik'in Ortadoğu'ya yönelik politikasını da kuşkusuz etkilemiştir. Demokratik bir ortamda kendini ifade edemeyen grupların radikalleştiği ve teröre eğilim gösterdiği düşüncesi yeni bir güvenlik sorunu olarak önem kazanmıştır. Bu durumla mücadele edebilmek için bölge ülkelerinin demokratik bir kimlik kazanmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Demokrasi ile güvenlik arasında güçlü bir bağ kuran yeni yaklaşıma göre Ortadoğudaki demokrasi eksikliği ABD özelinde Batı için bir tehdit oluşturmaktaydı. ABD'nin benimsediği bu yaklaşım AB tarafından da kabul görmüş ve yeni güvenlik yaklaşımlarına temel oluşturmuştur (Kaya: 2010). AB Konseyi tarafından "Daha İyi Bir Dünyada Güvenli Bir Avrupa" başlıklı, Avrupa Güvenlik Stratejisi (A Secure Europe in a Better World – European Security Strategy) Belgesi, 12 Aralık 2003'te imzalanmıştır. Dönemin ODGP Yüksek Temsilcisi Javier Solana tarafından hazırlanması sebebiyle "Solana Belgesi" olarak da adlandırılan bu belge, Birlik bünyesinde kabul edilen ilk güvenlik stratejisi belgesi olması sebebiyle önemlidir. Söz konusu belgede AB'nin tartışmasız küresel bir aktör olduğundan hareketle, daha iyi bir dünyanın inşasına katkıda bulunmak konusunda küresel anlamda bir güvenlik sorumluluğu olduğu özellikle vurgulanmıştır. (Council of European Union, 2003) Bu bağlamda, Ortadoğu'yu bu yaklaşımı çerçevesinde yeniden gözden geçiren AB, "Avrupa Komşuluk Politikası"nı üretmiştir. Güvenlik Stratejisi Belgesinde, kitle imha silahlarının kullanımı, bölgesel çatışmalar, terörizm, başarısız devletler (state failure), organize suçlar gibi konuların başlıca tehdit olarak sayılmış olması (Tangör & Sayın, 2012: 89), Birlik'in güvenlik politikasındaki hassas noktalarına işaret etmesi bakımından önemlidir.

Avrupa Komisyonu'nun o dönemki Dış İlişkilerden Sorumlu Komiseri Benita Ferrero Waldner'in 3 Nisan 2004 tarihinde açıkladığı Komşuluk Politikası, Mayıs ayında Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi'nin (Commission of the European Communities, 2004) yayınlanmasıyla resmîyet kazanmıştır. Belgede en dikkat çekici husus demokrasi ve insan hakları vurgusunun belirginleştirilmesidir. AKP, AB'ye aday statüsünde olmayan ve Birliğin yakın komşuları olan İsrail, Tunus, Filistin, Libya ve Mısır gibi on altı ülkeyi⁴ kapsamaktadır. AKP kapsamında bu ülkeler ile ortaklık anlaşmaları imzalanmakta ve bu antlaşmalar ışığında eylem planları hazırlanmaktadır. Bu politikanın ana amacı AB'nin komşularıyla ikili ilişkilerinin derinleşmesi, istikrar, refah seviyesinin artması ve güvenlik alanında yeni politikalar yaratılması olmaktadır. AKP'nin stratejik hedefi, AB'nin çevresinde dost ve istikrarlı ülkelere oluşan bir kuşak oluşturmaktır. Bu ülkeleri Birliğe üye yapmadan söz konusu kuşağı oluşturmak; ülkelerin siyasi, iktisadi ve sosyal yapılarının modernize edilmesiyle sağlanmaya çalışılmaktadır. Fakat ekonomik liberalleşme öncelikli bu politikalarda ilişkiler otoriter devlet yapıları ile kurulmuş, İslamcı siyasi partilerin demokratik diyalogun dışında tutulması AB için bir sorun olarak görülmemiştir (Behr: 2013). Öncelikli olarak ekonomik büyüme ve gelişmeye odaklanan AB bu reformların getireceği istikrarlı ortamda demokrasinin yayılacağına inanmıştır. Kısa vadeli hedefe liberalleşme yerleştirilirken, demokratikleşme uzun vadeli hedefler arasında düşünülmüş ve bir ideal olarak kurgulanmıştır. (Bal, 2014)

4 Azerbaycan, Belarus, Cezayir, Ermenistan, Fas, Filistin, Gürcistan, İsrail, Libya, Lübnan, Mısır, Moldova, Suriye, Tunus, Ukrayna, Ürdün.

AB'nin 1995 yılı ve sonrasında bölgeye yönelik uyguladığı politikalarda ekonomik liberalizasyonu ve demokratikleşmeyi hedeflediği görülmektedir. Ancak toplumların ekonomik reformlara verdiği tepki liderlerin daha da otoriterleşmesine sebep olmuştur. Dahası, Hülle'n'e göre (2015:146) bu tür bir işbirliği, rejimleri zorunlu olarak daha dirençli hale getirmese de, hayatta kalmalarını kolaylaştırmıştır. Hollis'e göre ise (2012: 81) Arap Baharı'nı tetikleyen en önemli etkenlerden biri AB'nin yıllardır uyguladığı bu politikalarıdır. Ekonomik reformlara öncelik veren AB bölge özelinde otoriter liderlerle işbirliği yaparken, söz konusu rejimlere verdiği desteklere herhangi bir koşul getirmeyerek (Bal, 2014), bölgedeki toplumsal sorunların daha da artmasına neden olmuştur. AB'nin uyguladığı bu politika bölge halkının hem otoriter rejimlerine ve hem de onlarla işbirliği içerisinde görünen Batı dünyasına ve bu dünyanın dayattığını düşündükleri neoliberal politikalara karşı tepki vermelerine sebep olmuştur.

17 Aralık 2010'da Tunus'ta kendini ateşe veren Muhammed Buazizi, Arap dünyasının siyasi ve jeopolitik haritasının yeniden yapılanmasına neden olarak bir isyan dalgasının da fitilini ateşlemiştir. (Kutlay, 2013) Muhammed Buazizi'nin bu eylemi ile birlikte ülkede başlayan olaylar Tunus Devlet Başkanı Bin Ali'nin Ocak 2011'de istifa etmesi ve ardından Suudi Arabistan'a firar etmesiyle devam etmiştir. Aynı ay içerisinde de hükümet karşıtı gösteriler Mısır'a yayılarak Tahrir meydanında büyük bir halk ayaklanmasına dönüşmüştür. Olaylar daha sonra Ürdün ve Cezayir'e yayılmış ve sonuç olarak Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketlerinin ardından, Ortadoğu değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Başlayan bu yeni süreç Avrupa Birliği'nin bölgeye yaklaşımı ve tehdit algısını değiştiren yeniliklere yol açmıştır. Otoriter liderlerin yönetimden uzaklaştırılıp rejim değişikliklerinin yaşanmasına paralel olarak, tam da Batı'nın "arzuladığı değerler" olan sivil toplum, siyasal partiler ve medya gibi yeni yapı ve dinamiklerin siyasal ve toplumsal alanda işlevsel hale gelmesiyle başlayan "yeni düzeni" anlamaya dönük çabalar da yoğunlaşmıştır. Arap Baharı 2010 sonu itibarıyla başladığında AB bu ayaklanmaları demokrasi, çoğulculuk, kendini özgürce ifade edebilme, sosyal adalet, insan haklarına saygı, hukuk ve daha iyi bir yaşam talep eden ayaklanmalar olarak algılamıştır. (Teti, 2012: 272) Ancak ayaklanmalar ilerledikçe AB'nin yıllardır işbirliği yapmakta olduğu otoriter rejimlerin gelecekleri konusunda oluşan kaygılar AB'nin güvenlik tehdidi algılamasına neden olmuştur. Dolayısıyla Batı'nın Arap Baharı'na dönük politikası değişimi desteklemekten daha çok çelişkiler üzerinden yürümüş; Batı, yeni doğacak demokrasinin yanında olmaktan daha çok, eski yapıları yabancılaşmayan bir tutum almıştır. Sonuçta da Ortadoğu'da demokrasi dalgası yavaşlamış krallıklar ve monarşiler mevcut yapılarını büyük oranda korumuştur. (Miş & Cicioğlu, 2013) Bu bağlamda "normatif güç" olma iddiasındaki AB'nin, "çıkar temelli" ve "norm temelli" ikileme düşmesi, çalışmanın teorik çerçevesinde değinilen normatif gücünün zaafı iddiasını destekler niteliktedir.

AB'nin Arap Baharı sonrasında bölgeye yönelik ilk politikası AB Komisyonu ve AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilciliği tarafından 8 Mart 2011'de yayınlanan "Güney Akdeniz ile Demokrasi ve Refah Paylaşımı için Ortaklık" (A Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean) (European Union External Action, 2016) Belgesi ile açıklanmıştır. Bu belge kapsamında bölge ile ilişkiler üç temel parametre üzerine oturtulmuştur. Birinci parametre; demokratik dönüşüm ve kurumsal yapılanmanın desteklenmesidir. İkincisi,

sivil toplumu destekleyerek halklarla bütünleşebilmek olarak belirlenmişken, üçüncü parametre olarak bölgede sürdürülebilir ve kapsayıcı bir ekonomik kalkınma ile birlikte büyümenin de sağlanması hedeflenmiştir. (European Union External Action, 2016a) AB; “more for more” yaklaşımı çerçevesinde, demokratikleşme yolunda daha hızlı ilerleyen bölge ülkelere daha fazla destek olacağını, reformda geri kalan ülkelere sağladığı teşvik miktarını ise azaltacağını açıklamıştır. Buna göre AB ile işbirliği ancak insan hakları ve iyi yönetiminde belli standartlara erişilmesiyle mümkün olabilecektir. Adil ve serbest seçimlerin varlığı, yargı reformu, hesap verebilirlik, yolsuzlukla mücadele gibi konuların mali teşvikle ilişkilendirilmiş olması AB'nin önceki dönemdeki politikalarından farklılık göstermektedir.

Mart 2011'de yayınlanan bu bildirden sonra AB, 25 Mayıs 2011'de “Değişen Bölgeye Yeni Yanıt” (A New Response to a Changing Neighbourhood) (European Commission, 2011a) adlı belgeyi yayınlamıştır. Bu belgede Mart 2011'de yayınlanan bildirideki esaslar detaylandırılmıştır. Söz konusu girişimle AB'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine politikası, siyasi ve ekonomik sütunlar üzerine inşa edilirken, politikanın merkezini “money, market access, mobility” olmak üzere “3 M” (para, piyasa erişimi ve nüfus hareketliliği) oluşturmaktadır. AB Yeni Komşuluk Politikası çerçevesinde bölgedeki farklı ülkelerin farklı ihtiyaçlarına “farklılaştırılmış” araçlarla yaklaşacak ve böylece bazı ortak sorunların yanı sıra bir takım bireysel sıkıntılarını da ayrıca destek verebilecektir.

Arap Baharı'nın yaşandığı dönemde kendi de bir ekonomik kriz içerisinde bulunan AB'nin bölgeye yaptığı mali yardımlar bölge ülkelerinin ihtiyaçlarını karşılama konusunda yetersiz kalmıştır. Bu doğrultuda AB'nin Arap Baharı'ndaki başarısızlıkları bazı nedenlere bağlanabilir. Bunlardan ilki, AB'nin önerdiği yardımın sadece Mısır'ın ihtiyaç duyduğunun yarısı kadar olmasıdır. Bir diğeri bölgede hali hazırda üyelik şartının bulunmamasına rağmen, Almanya'nın mali yardımları bazı koşullara bağlamış olmasıdır. Üçüncüsü, Arap Baharı'na kadar ülkelerdeki otoriter rejimleri destekleyen AB'nin yeni gelen İslamcı iktidarlardan duyduğu endişedir. Başarısızlığın nedenleri arasında gösterilebilecek son husus ise AB'nin Arap Baharı'nda ortak bir dış politika üretememesi, üretilen politikaların ise büyük güçlerin çıkarları doğrultusunda şekillenmiş olmasıdır. (Erhan, 2011)

Diğer Batılı ülkeler gibi Ortadoğu ve Kuzey Afrika ile ilişkilerini ticaret eksenli bir yaklaşımla sürdüren Fransa, Almanya'nın Doğu Avrupa ülkeleri üzerinde kurduğu hâkimiyeti bu bölge üzerinde kurmaya çalışmıştır. Ekonomik ve siyasi çıkarlarını muhafaza eden otoriter rejimlere her türlü desteği veren Fransa için yükselmekte olan İslami hareketlerin önlenmesi temel bir dış politika bileşeni olmuştur. Bu nedenle de Fransa bölgede meydana gelen her türlü baskı politikasına göz yumarak insan hakları taleplerini göz ardı etmiştir. Arap Baharı sürecine diğer Batılı devletler gibi Fransa da hazırlıksız yakalanmıştır. Üstelik isyan dalgasının Fransa'nın uzun dönemli müttefiki Tunus'ta başlamış olması, Fransa açısından durumu daha da zorlaştırmıştır. Dönemin Fransız Dışişleri Bakanı Michele Alliot-Marie Ocak 2011'de Tunus'ta başlayan gösteriler karşısında zorlanan Tunus Devlet Başkanı Zeynel Abidin Bin Ali'ye Fransız devlet güçlerinden yardım göndermeyi önermiştir. (Ulutaş & Torlak, 2011: 16) Fransa'nın Tunus devrimi esnasında

Bin Ali rejimine verdiği açık destek ülkenin bölgesel imajını ciddi bir şekilde tahrip etmiştir. İsyan dalgasının Mısır'a uzanması ise süreci Fransa için daha zorlu hale getirmiştir. Mısır'da Mübarek'in yönetimi altında kontrollü geçişten yana olan Fransız liderler, Tahrir meydanında gerçekleşen protesto gösterileri karşısında sağduyu çağrısı yapmaktan öteye geçememiştir. Tunus ve Mısır'daki etkisiz duruşunu Libya'daki olaylar sırasında terk eden Fransa BM'nin 28 Şubat 2011 tarihli kararı doğrultusunda başlatılan operasyonda öncü rol oynamıştır.

Almanya da bu dönemde AB'nin bir parçası olarak hareket etmemiş, kendi dış politikasını izlemeyi tercih etmiştir. Almanya ve bölgeyle tarihsel bağı olan Güney Avrupa ülkelerinin Arap Baharı'na tepkileri farklı olmuştur. Almanya bölge ile ticaretin serbestleşmesini ve sınırlı miktarda fon aktarımını desteklerken, İtalya, İspanya gibi ülkeler tam fazla fon aktarımı ve korumacılığı desteklemiştir. Almanya, askeri müdahaleye karşı duruşunun yanında ekonomik araçları ön plana çıkardığı politikasında, diğer Batılı ülkelere nazaran daha tutarlı olmuştur. Ancak Libya örneğinde de görüldüğü üzere askeri müdahaleye karşı bir tutum sergileyen Almanya'nın, Bahreyn'deki gösterileri Körfez İşbirliği Teşkilatı bünyesinde bastıran Suudi Arabistan'a silah satışı konusundaki anlaşmaları devam etmiştir. (Küçükkeleş, 2013: 21)

İngiltere geçmişten günümüze devam ettirdiği AB'den farklı hareket etme tutumunu Arap Baharı sürecinde de devam ettirmiştir. İngiltere'nin Arap Baharı'nın ilk dönemindeki yaklaşımı Tunus, Mısır ve Suriye'de demokratik değişim talep eden halk hareketlerine destek vermek, Yemen'deki krizi çözmek için AB ve bölgesel ortaklarla birlikte çalışmak ve Libya'ya müdahalede NATO'da önemli bir rol oynamak yönünde şekillenmiştir. (Aras & Günar, 2014: 101)

Arap dünyasındaki halk hareketleri, Avrupa ülkelerinin bölgeye yönelik özellikle son yıllardaki sürdürülebilir kalkınma amacıyla ekonomik işbirliği ve göç yönetimine odaklanan politikalarının zayıflığını kanıtlamıştır. (Colombo & Tocci, 2012: 85) AB ülkelerinin Orta ve Kuzey Afrika ülkelerine yönelik yaklaşımı, dinci terör, İsrail'in güvenliği, siyasal İslam'ın iktidardan uzak tutulması ve yasa dışı göç temelinde şekillenmiştir. Bu durumun göstergeleri ise, Fransa'nın Tunus lideri Bin Ali'ye isyanları bastırması için polis desteğini önermesi, Berlusconi'nin Kaddafi'nin hayatından endişe ettiğini açıklaması, Almanya'nın İslamcı dalganın büyümesinden endişe duyduğunu açıklamasıdır. (Kutlay, 2013: 16)

Söz konusu başarısızlıklarla birlikte ilerleyen süreçte, mülteci krizi ve özellikle terörizmin küreselleşmesi yeni güvenlik algılarını değiştirmiş, AB nezdinde yeni ve ortak dış politika ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda 2016'da yayımlanan "Avrupa Birliği'nin Dış ve Güvenlik Politikası için Küresel Güvenlik Stratejisi" isimli strateji belgesi, 2003 tarihli ilk belgeden farklılık göstermektedir.⁵ Belgede Birlik için öncelikli konular şu şekilde belirlenmiştir: Birliğin güvenliği, Doğu ve Güney komşularında devlet ve sosyal dirençlilik, çatışmalara bütüncül yaklaşım, bölgesel düzenlerle işbirliği, 21.yüzyılda küresel yönetim. Belgede vurgulanan önemli nokta, birliğin menfaatleriyle normatif yaklaşımlarının çelişmeyeceği bir yaklaşımın hedeflenmesinin yanı sıra, yumuşak gücün tek başına yeterli olmadığı ifadesidir. 2003 stratejisinde olmayan

5 Belgenin aslı için bkz. http://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf

“ilkeli pragmatizm” ve özellikle “sosyal dirençlilik” gibi ifadeler yeni strateji ile AB’nin daha gerçekçi bir çizgiye yaklaştığı yorumlarını gündeme getirmiştir. (Karabel, 2016:5) Çalışmanın kapsamı bağlamında 2016 Küresel Stratejisi’nin önemi, AB’nin kendi güvenliğini ön plana çıkararak, normatif iddialarının önceki dönemlere nazaran daha zayıf kalan yapısıdır ki bu da çalışmanın ana argümanını destekler niteliktedir. Dolayısıyla AB’nin benimsediği değerler bağlamında Ortadoğu politikasına ilişkin üç önemli nokta ortaya çıkmaktadır. Birincisi, AB’nin başka konularda bütüncül olabilen dış politika yaklaşımları⁶, bölge özelinde düşünüldüğünde bütünsellikten uzaklaşmakta, üye ülkelerin politikaları farklılaşmaktadır. İkincisi “normatif güç” kavramı bağlamında, normlara dayalı dış politika –özellikle Fransa örneğinde görüldüğü gibi – “çıkar temelli” dış politika yaklaşımlarıyla aşınmaktadır. Son olarak, 2016 Küresel Stratejisi ile AB’nin normatif söylemlerinden vazgeçmemekle birlikte, vurguyu azalttığı söylenebilir.

Devrimden Darbeye Mısır ve AB

1922 yılında İngiltere’den bağımsızlığını kazanan Mısır’daki İngiliz etkisinin 1950’li yılların başına geldiğinde asgari seviyeye indiği görülmektedir. İngiltere ve Fransa’nın 1956 yılında Süveyş Krizi olarak tarihe geçen olayda İsrail’le birlikte Mısır’a saldırması, Mısır ile Avrupa arasındaki ilişkileri etkileyen en önemli olaydır. Bu dönemde jeopolitik açıdan önem arz eden Süveyş Kanalı, Avrupa’nın Mısır’a ilgisinin temel kaynağını oluşturmuştur.

Mısır ile AB arasındaki ilişkiler 1966 yılında başlamıştır. Mısır hem ABD hem de AB için Ortadoğu’da bir stratejik ortaktır. 1977’den 2004’ün ortalarına kadar AB-Mısır ikili ilişkiler “İşbirliği Antlaşması” çerçevesinde düzenlenmiştir. Bu İşbirliği Antlaşması’nda AB Mısır’dan özellikle ekonomi alanında ayrıcalıklar elde etmiş ve karşılıklı ticaretini arttırmıştır. AB-Mısır ilişkilerinin yasal zeminini, 2001’de imzalanıp 2004’te yürürlüğe giren ve 2007’de onaylanan bir Eylem Planı içeren “Ortaklık Anlaşması” oluşturmaktadır. (Fiedler, 2014) AB’nin komşuluk politikası çerçevesinde yer alan Mısır, AB ile özellikle ekonomi ve enerji alanında işbirliği yapmış ve 1995 yılından bu yana AB’den dış yardım alan ülkelerden biri olmuştur. AB’den aldığı senelik yaklaşık 100-150 milyon Euro yardım ve bazı ticari ayrıcalıklar karşılığında Mısır, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi AB değerlerine uyum sözü vermiştir (Fiedler, 2014). 2007 yılında yürürlüğe giren “AB-Mısır Eylem Planı” çerçevesinde (European Comission: 2007) 2007 yılından itibaren AB Komisyonu’nun Mısır ve AB Komşuluk Politikası çerçevesindeki diğer ülkeler için mali aracı “Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Enstrümanı”dır. AB’nin Mısır’la işbirliğinin bu stratejik çerçevesi Ülke Strateji Belgelerinde şekillenmektedir. AB’nin bu çerçevede Mısır’a yaptığı yardımın üç önceliği vardır. Bunlar; politik reformları, insan haklarını ve adaleti, ekonomik reformları ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemektir. (Fiedler, 2014)

11 Eylül sonrası dönemde göç, terör, kitle imha silahları gibi güvenlik odaklı konularda işbirliği geliştiren iki aktör, Ortadoğu’da barış ve istikrarın sağlanması alanında paralel hareket etmişlerdir. Öte yandan ekonomik ayrıcalıklar, uluslararası terör gibi konularda kurulan işbirliği ilişkisi

6 Bkz. Tablo 2 : II. Ve III. sütun.

AB'nin kendi sahiplendiği normlar üzerinden Mısır ÷lke gündemindeki sessizliğini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. AB'nin M÷barek rejimine y÷nelttiği eleştirilerin, sadece liberal hareketleri ve kişileri etkileyen ihlallerle sınırlı kalması, Mısır'a y÷nelik politikalarının daha iyi anlaşılması bakımından önemlidir. Örneğin, AB, liberal aydınlardan Saadettin İbrahim ve Eymen Nur gibi önde gelen isimlerin tutuklanmasına sert tepki gösterirken, 2005 seçimleri sonrasında Müslüman Kardeşler üyelerinin aynı kaderi paylaşması karşısında sessiz kalmıştır.(Özhan, et al., 2011: 37)

Tunus'taki isyanın başlamasından yaklaşık bir ay sonra 17 Ocak 2011'de meclis binası önünde kendini ateşe veren Abdul Monam Hamadah, kendisinden sonra gelen protesto dalgalarının ateşleyicisi olmuştur. 25 Ocak'ta protestoların daha şiddetli bir hale gelmesi sonucunda polis müdahalesi gecikmemiş, Mısır Hükümeti yaşanan olaylardan Müslüman Kardeşler'i sorumlu tutmuştur. Yaşananlar karşısında ordunun müdahaleden imtina etmesi ve gerilimin kontrolden çıkmasıyla 30 yıllık Hüsnü M÷barek iktidarı, 11 Şubat 2011'de Hüsnü M÷barek'in istifa etmesi ve yönetimi orduya devretmesiyle son bulmuştur. (Söker, 2013)

AB'nin Mısır ile 1995'ten beri geliştirmiş olduğu ekonomi temelli politikalar M÷barek'in devrilmesi sırasında normlara dayalı dış politika geliştirmesini engellemiştir. 25 Ocak tarihinde başlayan gösterilere AB ilk tepkisini 31 Ocak tarihli Dışışleri Bakanları Konsey toplantısında aldığı kararlarla göstermiştir. Yayınlamış olduğu bu bildiriye AB Mısır yöneticilerine itidal çağırısı yapmış, şiddeti kınamış ancak Hüsnü M÷barek için herhangi bir istifa çağırısında bulunmamıştır. (Council of the European Union, 2011) Bu bildiriden üç gün sonra dönemin AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton tarafından bir açıklama gelmiştir. Açıklamada Ashton'ın Mısır Cumhurbaşkanı Yardımcısı Ömer Süleyman ile görüştüğu, barışçıl protestoları bastırma konusunda dikkatli olmaları ve demokratik müdahalelerde bulunmalarını önerdikleri belirtilmiş ve yine M÷barek ile ilgili bir yorum yapmaktan kaçınılmıştır. (European Union, 2011a) 21 Şubat 2011 tarihinde ise Catherine Ashton Mısır'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyarette geçiş dönemi liderliği ve hükümetinin temsilcileri, muhalefet üyeleri ve gençlik ve kadın örgütleri temsilcileri de dâhil olmak üzere sivil toplumla bir araya gelen Ashton, AB'nin sivil ve demokratik hükümete barışçıl yollardan geçişini desteklemeye hazır olduklarını ve sosyal uyumu artırma ve ekonomik durumu iyileştirme konusunda Mısır güçlerini desteklediğini belirtmiştir. AB ve uluslararası aktörlerin Mısır ve Tunus'ta demokrasiye sancısız bir geçişin yaşanması için birlikte hareket etmeleri gerektiğini söyleyen Ashton, M÷barek rejimin devrilmesi ile ilgili bir açıklama yapmamıştır. (European Union, 2011b)

AB ÷lkeleri daha fazla iktidarını sürdüremeyeceği anlaşılan Hüsnü M÷barek sonrası sürece adapte olmaya çalışmışlardır. M÷barek yönetiminin 11 Şubat'ta görevini bırakmasının ardından AB, ÷lkede barışı ve herkesi kapsayan bir geçiş sürecini desteklediğini belirtmiştir. Bu konuda bir açıklama yapan Ashton, Mısır'daki demokrasi inşaasına destek vereceklerini, geçiş döneminde Mısır'ı yönetecek olan Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi'nden beklentilerinin yüksek olduğunu ve buna uygun davranmaları gerektiğini bildirmiştir. (CNN Türk, 2011) M÷barek sonrası dönemde kimin işbaşına geleceğinin belli olmaması AB üyesi ÷lkelerinin tereddüt yaşamasına neden olsa da kontrollü geçiş desteklenmiştir.

Mübarek'in istifasının ardından Avrupalı liderler, demokratikleşme mesajlarının tonunu yükseltmişlerdir. Almanya Başbakanı Angela Merkel, seçimlerin aceleye getirilmemesi gerektiğini vurgularken (Reuters, 2011a), İngiliz mevkidaşı David Cameron olağanüstü halin kaldırılması, muhalefetin demokratikleşme sürecine dahil edilmesi ve siyasi mahkumların serbest bırakılması çağrısını yapmıştır. (Landale, 2011) David Cameron'un Mübarek sonrası Mısır'da aktif siyaset izleme isteği Mısır'a yaptığı ziyarete verdiği önemden anlaşılabilir. Mübarek sonrası dönemde Mısır'ı ziyaret eden ilk lider olan Cameron, ziyaretine eşlik eden silah tüccarları yüzünden eleştiri almıştır. Başbakan ve Savunma Bakanı ile görüşen Cameron'un Müslüman Kardeşler'le görüşmemesi İngiltere'nin bölgeye yönelik diplomasi tarzında değişikliğe gitmeyeceğinin sinyallerini vermiştir. (Özhan, et al., 2011: 37) Öte yandan demokrasi, siyasal katılım ve sivil toplum gibi temel değerlerin farklı gruplara karşı bütünlük arz etmemesi AB'nin normatif yapısının sorgulanmasına neden olmuştur.

30 Haziran 2012'de yapılan seçimlerde Özgürlük ve Adalet Partisi liderliğindeki Muhammed Mursi, Mısır'ın demokratik seçimle gelen ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Mursi'nin Mısır'da seçimleri kazanmasıyla ilgili AB adına ilk açıklama yine Ashton tarafından yapılmıştır. (Avrupa Birliği: 2012) Ashton açıklamasında demokratik seçimlerin yapılmasından duyulan memnuniyeti dile getirirse de duyulan bu memnuniyet demokratik sürecin devamlılığının sağlanmasında yetersiz bir söylem olarak kalmıştır.

Seçimden sonra AB ile Mısır arasındaki ilişkiler olumlu bir döneme girmiş, hatta bu çerçevede Mursi, ilk dış ziyaretini Brüksel'e yapmıştır. Mursi, Brüksel ziyaretinde AB yetkilileri ile görüşmeler yapmış, bu görüşmelerin ardından AB-Mısır Ortaklık Anlaşması yoluyla ikili ilişkilerin devam ettirilmesi ve Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında Eylem Planı görüşmelerine sürdürülmesi kararları alınmıştır. AB devrim sonrası için Mısır'a 2011-2013 dönemini kapsayan süreçte 449 milyon Euro yardım sağlanmasıyla beraber 2012 yılında 5 milyon euro'luk bir ek finansal paket sözü vermiştir. Mısırlı yetkililer tarafından yapılan açıklamada 2 milyonun Avrupa Yatırım Bankası (EIB), diğer 2 milyonun Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası tarafından verilmek üzere kalan 1 milyon euro'luk yardımın Avrupa Birliği üye ülkelerinden sağlanacağı belirtilmiştir. (BBC, 2012)

Devrim sonrasında Mısır'da siyasi ve ekonomik beklentiler Mursi'ye karşı olumlu bir hava yaratırken Mısır'da özellikle anayasa hazırlığı sürecinde çatlaklar ortaya çıkmıştır. Mursi'nin cumhurbaşkanı olması fakat beklenen iktidarı sağlayamaması, demokratik taleplerin karşılanamaması sonucunu doğurmuştur. Mursi Cumhurbaşkanlığı sırasında aldığı kararları uygulamakta sıkıntılar yaşamış, yapılması istenen yenilikler Mursi'nin iktidar gücüne sahip olmasına rağmen devletin kemikleşmiş bütün kurumları tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Bu yüzden Mısır'da Mursi'nin iktidarı boyunca yaşanan olaylar demokrasinin ülke düzenine yerleştirilmesi çabasından ziyade iktidarda yer edinme kavgaları şeklinde yorumlanmaktadır. Tarafların bu şekilde iktidar mücadelelerine girişmeleri darbenin sinyallerini vermiştir. (Telci, 2012)

Kasım ayında yapılan anayasa çalışmaları hem ülke içinde kutuplaşmalara sebep olmuş hem de halk tabanında Mursi'ye tepkileri arttırmıştır. Muhafif grupların ülkedeki sağlık, temizlik ve trafik gibi sorunların çözülememesinin yanında ekonominin kötüleşmesinden de Mursi yönetimini sorumlu tutması tepkileri arttırmıştır. (Miş & Telci, 2013) 25 Ocak Devriminden sonra Kasım ayında anayasa çalışmaları ile beraber gösteriler tekrar başlamış ve istikrarın önündeki en büyük engel olarak görülen kutuplaşma artmıştır. Temerrüd Hareketi 30 Haziran 2013 tarihinde toplanma kararı almıştır. Bu protesto gösterilerinin varlığı orduya söz hakkı tanımış ve 48 saatlik süre içinde iktidardan muhalefetle anlaşması istenmiştir. Fakat tarafların uzlaşmaz tutumu nedeniyle istenen anlaşmanın bir türlü sağlanamaması sonucunda 3 Temmuz 2013 tarihinde Mısır ordusu ülke yönetimine el koymuştur. (Euronews, 2013)

AB'nin normatif temellerinde gösterildiği üzere (Tablo: 1) "demokrasi" ve "hukukun üstünlüğü" kurucu normlar arasında yer almaktadır. AB'nin bu konuda karşılaştığı zorluklar dış politikada sorunlu alanlar tasnifinde gösterildiği üzere (Tablo: 2) son sütunda yer alan "demokratik gerileme" ve bunun dışında egemenlik, temel hak ve özgürlüklere saygı noktasında normatif gücünün test edildiği alanlar olmaktadır. Bu bağlamda darbenin hemen ardından dönemin Dış Politika Şefi Catherine Ashton tarafından yapılan ilk açıklama önemlidir. Ashton, 23 Temmuz 2013'te yayımlanan yazısında Mısır'ın içinde bulunduğu çalkantılı süreçten demokrasiye ivedilikle geçilmesi gerektiğini, AB'nin bu konuda destek vereceğinden bahsetmiştir. Mursi'nin de aralarında bulunduğu tutukluların serbest bırakılması, yeni bir anayasanın hazırlanması, toplumun tüm kesimini kapsayan sivil toplum hareketlerinin de etkili olduğu uzlaşma iklimine vurgu yapmıştır. (Ashton, 2013) Dönemin Almanya Dışişleri Bakanı Guido Westervelle'nin ülkede yaşananları bir gerileme olarak tanımlaması ve Mısır'da demokrasinin askıya alındığını belirtmesi (Hürriyet, 2013) AB üyesi ülkeler içinde en tepkili açıklama olarak kabul edilebilir. Öte yandan Ashton'un, Mısır'daki gelişmelerin toplumdaki kutuplaşmanın, politik değişim isteklerinin takip edildiği ve demokratik bir geçiş sürecinin tamamlanması gerektiği yönündeki açıklamasında "darbe" kelimesinden özellikle kaçınması dikkat çekmiştir. Bu açıklamalar demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi temel AB normlarına zıt olmasının yanı sıra Avrupa Komşuluk Politikası'ndan uzaklaştığını göstermektedir.

Her ne kadar Mursi darbeyi tanımadığı ve seçimle geldiği yönünde açıklamalarda bulunsu da kendisi, İhvan Hareketi liderleri ve taraftarları tarafından tutuklanmıştır. Bu tarihten sonra ülkede şiddet olaylarıyla birlikte sayısı yüzleri aşan ölümler yaşanmıştır. Ağustos ayında Adeviye ve Nahda Meydanlarında toplanan göstericilerin protestolarına karşı yapılan müdahaleler sonucunda yüzlerce kişi hayatını kaybetmiştir. (GenocideWatch, 2013 ; BBC: 2013) 14 Ağustos'ta gerçekleşen ölümler aslında darbecilerin halk karşısında siyaset üretemeyerek sorunu baskı ve şiddetle çözmeye çalıştıklarını göstermiştir. İngiltere protestocuları sindirmek için güce başvurulmasını kınayarak güvenlik güçlerini itidalli olmaya çağırırken, Almanya siyasi müzakere yapılması gerektiği çağrısında bulunmuştur. (Euractiv, 2013) Avrupa Birliği bu süreçte ilk kez endişelerini dile getirmekten öteye giderek halkın taleplerini dikkate almaları gerektiğini vurgulamakla kalmamış, Mısır'a yapılan mali yardımların gözden geçirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Örneğin Almanya Mısır'a yapmayı planladığı 25 milyon euroluk yardımı askıya aldığı açıklarken, Danimarka 30

milyon euro değerindeki iki adet yardım programını iptal etmiştir. Geçiş hükümetine Mısır'da iç şiddet aracı olarak kullanılacak her türlü mala karşı ambargo uygulayarak mali baskı uygulama düşüncesi bazı bölge ülkelerinin yardım vaadi sebebiyle gerçekleşmemiştir. Bu bağlamda mali yardımların askıya alınması birkaç örnekle sınırlı kalırken, AB Dış İşleri Bakanlar Toplantısı sonrasında alınan 21 Ağustos 2013 tarihli kararlar sivil topluma ilişkin mali yardımların devam edeceğini, şiddet eylemlerinde araç olarak kullanılacak askeri malzemelerin ihracatının durdurulacağını öngörmüştür. (Council of the European Union, 2013)

3 Temmuz askeri darbesi sonrasında tutuklanan 529 darbe karşıtı Mısırlıya yönelik şiddete teşvik ve karakollara saldırı suçlamasıyla idam kararı alınması da darbe yönetiminin hukuk dışı hareket ettiğini kanıtlar niteliktedir. Bu durum AB tarafından da endişeyle karşılanmış ve Birlik'in ölüm cezasının karşısında durduğu belirtilmiştir. (Omar, 2014) Avrupa Birliği Mısır'daki geçiş hükümetinin insan hakları ihlalleri konusunda ve demokrasiye geçiş sürecinde endişelere yol açan adımlar atması sebebiyle uluslararası standartlara uygun, sanık haklarına saygılı, bağımsız ve hakkaniyetli soruşturmalara dayalı ve tutukluluk sürelerinin uzatılmadan yapılabilmesinin güvence altına alınmasını talep etmiştir. Ancak tüm bu uyarılar Mısır'daki mevcut durumun iyileştirilmesinde herhangi bir etkiye sahip olamamıştır.

Mısır'da darbe sonrası kaosun hakim olduğu, şiddet olaylarının arttığı, hukuk dışı tutuklamaların yaşandığı süreç Cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadar sürmüştür. Geçici yönetim tarafından 14-15 Ocak 2014 tarihinde hazırlanan ve %98 katılımı referanduma sunulan yeni anayasanın (Telci, 2014) kabulü ile 26-27 Mayıs 2014 tarihinde Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılması kararlaştırılmıştır. Avrupa Birliği Mısır'da düzenlenecek bu seçimler için seçim izleme heyeti göndermeye karar vermiştir. Heyet (European External Action Service, 2014) seçim boyunca oylamanın ve oy sayımının özgürlüklere saygılı, adil ve özgür olup olmadığını ve uluslararası standartlarına uygunluğunu Nisan ayından itibaren denetlemekle görevlendirilmiştir. Yapılan seçim sonucunda Abdülfettah El Sisi, % 46 katılımın olduğu seçimde oyların % 93'ünü alarak Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmıştır. 26 bölgede 150 gözlemcisiyle seçimleri izleyen Avrupa Birliği Seçim Gözlem Heyeti seçimlerin anayasal ilkeleri karşılamayan bazı durumlar yaşansa da hukuka uygun ortamda gerçekleştiğini belirtmişlerdir. (Euronews, 2014) Bu durum da norma dayalı AB dış politikasının uygulama noktasında yetersiz kaldığı eleştirilerini beraberinde getirmiştir.

Mısır'da yaşanan tüm bu gelişmeler Avrupa Birliği'nin Mısır özelinde Ortadoğu politikası için normatif değerleri bağlamında kritik bir test alanı olmuştur. Bu dönemde Birliğin Mısır'a uyguladığı hamleler çoğunlukla başarısız olmuştur. Tunus'ta olduğu gibi özellikle devrim sürecinde Mısır'da da "bekle-gör" politikasını uygulamıştır. Avrupa Konseyi tarafından devrim sürecinde iki bildiri yayınlanmış fakat bu bildirimlerde hiçbir şekilde Mübareke istifa çağrısında bulunulmamıştır. Devrimden sonraki süreçte ise Birlik, Mısır için kendisine yer edinmeye çalışmıştır. Üye ülkelerin üst düzey yöneticilerinden ülkeye ziyaretler gerçekleştirilmiş ve Birliğin ülkede barışçı ve herkesi kapsayan bir geçiş sürecini desteklediği imajı verilmeye çalışılmıştır. Darbe sonrasındaki politikasında ise kaos ortamını yatıştırarak Müslüman Kardeşleri ikna

edip arkasından Mursi ve Müslüman Kardeşler'e yönelik kovuşturma ve tutuklamaların düşürülmesi için çabalar görünmüştür. Ancak bu çabalar insan hakları ihlallerini önlememiş, Mısır iç siyasetindeki gelişmelerin seyri AB politikasına yön vermiştir. Dolayısıyla “normatif güç” kavramına ilişkin bir zorunluluk olan norma dayalı dış politikanın “dönüştürücü” etkisinin Mısır örnek olayında gerçekleşmediği söylenebilir. Bu zayıflığı gidermek adına, ilki 2010 yılında gerçekleştirilen ve 2012'de Mursi'nin iktidarı döneminde toplanmayan Ortaklık Konseyi 2017'de Sisi iktidarı döneminde uzun aradan sonra tekrar toplanmıştır. (Mısır Bülteni, 2017) 25 Temmuz 2017 tarihli Ortaklık Konseyi Toplantısı'nda alınan kararlar neticesinde AB ve Mısır ilişkilerinde 2017-2020 yıllarını kapsayan ve iki ülke ilişkilerine yön verecek öncelikli konuların belirlendiği bir bildiri yayımlanmıştır. Bildiride Mısır'ın sosyo-ekonomik kalkınmasına yönelik ticari yatırımlar, sosyal gelişim-sosyal adalet, enerji, çevre ve iklim güvenliği, terörizmle mücadele gibi konularda AB tarafından sunulacak katkıların yanı sıra; Kahire yönetiminin ülkedeki istikrarı sağlamlaştırması adına demokratik, modern ve istikrarlı bir Mısır için dış politikada da ortaklık öngörülmüş (European Union Delegation to Egypt, 2017a), normatif gücün dönüştürücü etkisi güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Temmuz ayında Mısır ile Ortaklık Öncelikleri'nin kabul edilmesinin ardından AB, Ekim ayında Mısır ile ikili işbirliğinin önemli stratejik alanlarda öncelikleri ve mali tahsisi belirleyen Tek Destek Çerçevesi'ni (Single Support Framework-SSF) kabul etmiştir. (The European Union Delegation to Egypt, 2017b) “Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi – Vizyon 2030” (*Sustainable Development Strategy – Vision 2030*) ile aynı doğrultuda olan Ekonomik Reform Programı'nı (Economic Reform Programme) dikkate aldığı belirtilen SSF, bünyesinde üç sektörü barındırmaktadır: Bunlardan ilki, bütçenin %40'ını oluşturan ekonomik modernizasyon ile enerji sürdürülebilirliği ve çevre; ikincisi sosyal gelişim ve sosyal koruma (%40), üçüncüsü ise yönetim, istikrarı ve modern demokratik devleti güçlendirme (toplam bütçenin% 10'u) adımlarıdır. Bütçenin geri kalan %10'luk dilimi ise sivil toplumun geliştirilmesine ayrılmıştır. Kadın ve genç nüfusa yönelik çalışmaların ön planda olduğu SSF bünyesinde sağlık, çevre ve ulaştırma sektörlerini destekleyen iki mali anlaşmanın yanı sıra Mısır'ı göç sorunuyla mücadele etme konusunda destekleyecek 60 milyon euroluk bir program imzalanmıştır. (European Commission, 2017a).

Darbe sonrası Avrupa Birliği ve Mısır arasında stratejik ortaklık ilişkisi uzun vadeli olarak planlanırken, Mısır iç politikasındaki anti demokratik uygulamalar, insan hakları ihlalleri gibi konuların ilişkilere görece az yansıdığı görülebilir. 2018 yılında devam eden aralarında Heysem Muhammedeyn, Şadi el Gazali, Vail Abbas gibi isimlerin bulunduğu insan hakları aktivistlerinin tutuklanmasına yönelik Avrupa Birliği Mısır yönetimine endişelerini bildirmekten öteye gidememiştir. (Anadolu Ajansı, 2018) Tüm bu gelişmeler ışığında AB–Mısır ilişkilerinde 2020 ve 2030 vizyonları kapsamında demokrasi, insan hakları gibi temel AB değerlerinden ziyade ‘ortak çıkarlar’ın ön plana çıktığı tespit edilebilir. Birlik üyelerinin söz konusu ‘çıkartlar’ olsa da en azından ‘ortak’ noktada buluşmaları her zaman kolay olmamıştır. Hem üye devletlerin ülke menfaatleriyle ortak tavırdan uzaklaşmaları hem de insan hakları ve demokrasi gibi yine ‘ortak’ bir misyonun sorgulandığı bir diğer örnek olay çalışması olan Suriye olmaktadır.

İç Savaşın Gölgesinde Suriye ve AB

AB'nin Suriye ile olan ilişkilerinin temeli 1977 yılında imzalan "İşbirliği Anlaşması"na dayanmaktadır. Arap Baharı öncesine kadar Suriye'nin en büyük ticari ortağı AB olmuştur. 1995'te Suriye, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı içinde yer almış, 2004'te daha önceden ertelenen AB ile Ortaklık Anlaşması tamamlanma evresine gelmiştir. Ancak Suriye'nin kendisinden beklenen reformları uygulayamaması nedeniyle bu anlaşma yürürlüğe girememiştir.

Arap Baharı öncesi dönemde ilişkilerde göze çarpan konu AB tarafından Suriye'ye yöneltilen suçlamalar olmuştur. Bu suçlamalar daha çok kimyasal silahların geliştirilmesine yöneliktir. Bunun en temel sebebi de Suriye'nin Kitle İmha Silahlarına İlişkin Şartı imzalamamış olmasıdır. Bunun yanında AB'nin Suriye ile çatıştığı bir başka konu Suriye'nin 14 bin askeriyle Lübnan'da kuvvet konuşlandırmış olmasıdır. Bu vesileyle Lübnan'ın içişlerine de müdahale ettiği belirtilen Suriye'ye karşı en büyük tepkiyi Fransa vermektedir. 2005'te Lübnan Başbakanı Refik Hariri'nin öldürülmesinden sonra Suriye yönetimi doğrudan suçlanmış ve BM Güvenlik Konseyi Kararı ile Suriye güçlerinin Lübnan'dan çekilmesi istenmiştir.⁷

Arap Baharının Suriye'ye sızması, dikkatlerin yeniden bu ülkenin üzerine toplanmasına neden olmuştur. Suriye'de yaşanan kriz Arap ülkelerindeki hareketlenmelerin son dalgası olmakla birlikte aynı zamanda küresel ve bölgesel devletler tarafından bir tecrübe birikimi ile karşılanmıştır. Suriye'nin başta petrol olmak üzere yeterince doğal kaynağının olmaması, ülkede yaşanan isyan hareketine yönelik Beşar Esad rejiminin aşırı güç kullanımı da AB içinde ortak bir yaklaşımla eleştirilmiş ve reddedilmiştir. Bu konuda Fransa, Almanya, İngiltere gibi AB'nin lokomotif ülkeleri hep birlikte Esad rejimini suçlu ilan etmişlerdir. Bu arada AB üyesi ülkeler, BM ve Arap Birliği'nin Suriye Özel Temsilcisi Kofi Annan tarafından yapılan çalışmalara da tam destek verdiklerini açıklarken Rusya ve Çin'i de eleştirmişlerdir. (Erdoğan, 2012: 17)

Arap Baharı süresince o zamana kadar yalnızca Libya müdahalesinde ortak bir tavır sergilediği görülen AB ülkeleri, Suriye konusunda da Esad Hükümetine karşı ortak bir tavır sergileyerek bazı kararlar almışlardır. Mart ayında başlayan hareketlere Birlik ivedilikle cevap vermiş ve Esad rejimini kınamıştır. (Middle East Online, 2011) Ardından giderek artan yaptırımlarla rejimi ekonomik ve diplomatik olarak zayıflatma yoluna gitmiştir. (Reuters, 2011b) Suriye krizi başladığında Avrupa Birliği'nin Suriye özelinde aldığı en önemli iki karardan ilki silah ambargosu (Al Jazeera, 2011) ikincisi de Suriye ile petrol ve petrol ürünleri alım-satımına yönelik ekonomik ambargo kararı olmuştur.

2011 Mayıs'ında bir kısmı askıya alınan işbirliği anlaşmasının, 2 Eylül'de yaptırımları genişletilmiş ve petrol alım satım anlaşmasının Kasım ayı itibariyle sonlandırılması karara bağlanmıştır. Petrol alım satımına uygulanan ambargo, bu ihracattan kazanılan gelirin rejim tarafından baskıcı politikalarına kaynak oluşturduğu gerekçesiyle alınan bir karar olmuştur. Petrol ambargosu konusunda Birlik bünyesinde İtalya'nın başta çekince koyduğu bilinse de sonrasında birlik içinde

7 Hariri Cinayeti ve sonrasındaki gelişmelerle ilgili detaylı bir çalışma için bkz. Filiz Cicioğlu, "Lübnan 2005", (Ed). Kemal İnat, Ali Balcı, Ortadoğu Yılığ 2005, Ankara, *Nobel Yayıncılık*, Temmuz 2006.

bütünlük sağlanmıştır. Ambargo kararının etkinliği AB-Suriye arasında petrol ihracat ve kar oranı üzerinden anlaşılabilir. Buna göre Suriye gelirlerinin yüzde 25'ini oluşturan petrol gelirlerinin, alıcısının yüzde 95 itibariyle Avrupa Birliği ülkeleri olduğu düşünöldüğünde ambargo kararının etkinliği ortaya çıkmaktadır. Ekonomik olarak Suriye için gelirlerinin önemli bir kısmına uygulanan ambargo kararı ülkenin sıkıntılı bir döneme girdiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. (Miş, 2012)

Avrupa Birliği'nin aldığı tedbirlere bakıldığında, Suriye petrolünü boycot ettiği, Esad kabinesindeki bazı bakanlara Birliğe seyahat yasağı getirdiğini, Suriye Merkez Bankası'nın AB ülkelerindeki banka hesaplarını dondurduğu söylenebilir. Ağustos ayında ise Esad'ın meşruyetini yitirdiği gerekçesiyle pek çok AB ülkesi Suriye elçiliklerini kapatmıştır. (Dünya Bülteni, 2012; Al Jazeera, 2013) Bunun yanında Dış İlişkiler Konseyi, Suriye ile AB arasındaki MEDA/ENPI (European Neighbourhood and Partnership Instrument) düzenlemeleri uyarınca mevcut ilişkilerin dondurulduğunu, dahası ilişkilerin geliştirilmesine yönelik yeni hazırlıkların da aynı şekilde durdurulduğunu beyan etmiştir. (Yücel, 2001: 94)

AB Yüksek Temsilci Catherine Ashton 7 Temmuz 2012'de, Suriye halkına olan desteğini yinelemiş ve Suriye halkının özgürlük ve demokrasi mücadelesine olan bağlılığına vurgu yapmıştır. 23 Temmuz 2012'de AB, Annan Planı'ndan doğan yükümlölüklerini ve BMGK'nin 2042 ve 2043 Sayılı kararlarını ihlal ederek nüfusun yoğun olduğu bölgelerde ağır silahlarla halka ateş açtığı gerekçesiyle Esad rejimini şiddetle kınamıştır. (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2012) AB, Suriye rejimini sivil ölümleri konusunda uyarımış, rejimi kuşatılmış şehir ve kasabalardan derhal çekilerek, ülkenin çıkarı için barışçıl bir geçiş sürecine izin vermeye davet etmiştir. AB ayrıca rejime, komşu ülkelerin toprak bütünlüğü ve egemenlik haklarına sayđı göstermesi hususunda da çağrıda bulunmuştur. Birliğin BMGK'den herhangi bir müdahale kararı çıkaramamasının yanında, 2011 yılından beri uygulanan silah ambargosunun Fransa ve İngiltere tarafından bitirilmesi muhalif grupların güçlendirilmesi amacını taşırken bölgedeki bazı terörist gruplarının da içine yaramıştır. Catherine Ashton AB adına Suriye muhalefeti olarak "Suriye Ulusal Konseyi"nin muhatap alınacağını söylemiştir. Ancak Ashton'a göre AB askeri bir müdahaleyi düşünmeyip Suriye krizine çözümler bulmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda AB önce Tunus'ta ardından İstanbu'da gerçekteşen "Suriye Halkının Dostları Grubu" toplantılarına da aktif olarak katılmıştır.

AB'nin 2014'e kadar aktif bir şekilde katıldığı söz konusu toplantılar dahil olmak üzere krize yönelik birçok girişim sorunun farklı boyutlarıyla zayıflamıştır. Bunların başında Rusya'nın bölgedeki etkinliği gösterilse de özellikle 2012'den sonra silahlı devlet dışı aktörlerin güçlenmesi, 2013'ten sonra DAES'in etkinlik alanını Rakka ve Deir ez Zor gibi önemli merkezlere genişletmesi gibi sorunlar krizin bölgesel niteliğini değiştirmiş, krizi küresel bir sorun haline getirmiştir. Avrupa kentlerinde gerçekteştirilen terör eylemleri, Avrupa ülkelerinden bölgeye Avrupalı teröristlerin devşirilmesi-yabancı savaşçılar gibi sorunlar Birliğin Suriye politikasındaki değişimleri tetiklemiştir. Bu bağlamda AB'nin Suriye konusundaki yaklaşımları daha çok "güvenlikleştirme" perspektifiyle ele alınmaya başlanmıştır. (Özcan, 2017) Terörizmle mücadelenin kapsamı savaştan

kaçan mültecilerin yarattığı göç sorununa kadar genişletilmiş ve AB, başta Türkiye olmak üzere Lübnan, Ürdün gibi ülkelerle yaptığı mülteci anlaşmalarından görüleceği üzere sorunu kendi topraklarından uzağa yerleştirme, bir nevi dışsallaştırma politikası izlemiştir. (Güleç, 2015) AB'nin göç konusundaki dışsallaştırma ve sorunu “öteye hapsedme” yaklaşımı günümüzde de devam etmektedir.

Avrupa Birliği 16 Mart 2015'te açıkladığı “Avrupa Birliği'nin Suriye ve Irak ile DAEŞ Tehdidine Yönelik Bölgesel Stratejisi”nde (European Council, 2015) bütün uluslararası aktörleri sorunun çözümünde etkili adımlar atmaya çağırmıştır. Bölgesel Strateji 2016 yılında güncellenmiş ve Avrupa Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker buna yönelik yaptığı açıklamasında, Avrupa'nın hoşgörülü, barışçıl ve çoğulcu bir Suriye'ye katkıda bulunulabileceğini söylemiştir. (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2017) AB'nin normatif değerleri vurgulamaktan vazgeçmediği görülmektedir. Bu bağlamda arka planını 2015'teki Bölgesel Stratejiden alan 2017 tarihli “Ortak Tebliğ” kabul edilmiştir. ODP Yüksek Temsilciliği tarafından yayımlanan “Suriye'ye yönelik AB Stratejisi'nin Unsurları” başlıklı tebliğde, Suriyeli sivil toplumun ve muhalefetin desteklediği BM sürecine doğrudan destek verildiği belirtilmiştir. Savaşın patlak vermesinden bu yana AB tarafından 9.4 milyar Euro aktarmak suretiyle Suriye halkına ve Suriyeli mültecilere ev sahipliği yapan komşu ülkelere hayat kurtaran insani yardımlar ve ilk defa 2016 Küresel Strateji'de sözü edilen “direnç arttırma desteği” sağlandığı belirtilmiştir. (Avrupa Komisyonu, 2017; European Commission, 2017b). Astana süreciyle aynı dönemde kabul edilen ortak tebliğden bir ay sonra 3 Nisan 2017'de Konsey Suriye Stratejisi'ni kabul etmiştir. Kalıcı barışın mevcut rejimle sürdürülemeyeceğinin altının çizildiği belgede; siyasi muhalefetin güçlendirilmesine destek olarak 2254 sayılı BMGK ve Cenevre Bildirisi doğrultusunda Suriye'de anlamlı ve kapsayıcı müzakereye dayalı siyasi bir geçişin desteklenmesi, Suriye halkının insani ihtiyaçlarının etkili ve verimli bir şekilde temini, sivil toplumun güçlendirilmesi, geçiş dönemi için savaş suçlarında hesap verilebilirliğin sağlanması teşvik edilmiştir. Bu bağlamda AB Komşuluk Politikası'na uygun araçların kullanılacağı belirtilmiş, ileriki dönemlerde gerçekleşecek konferanslar eliyle uluslararası desteğin önemi vurgulanmıştır. (European Council, 2017a) 12 Temmuz 2017'de, AB, Uluslararası, Tarafsız ve Bağımsız Mekanizmayı desteklemek için, Suriye'de uluslararası hukuka göre suçlarla mücadele kapsamında kişilerin soruşturulması ve kovuşturulmasında yardımcı olmak için 1.5 milyon euro destek sağlamaya karar vermiştir. (European Commission, 2017c) 29 Mayıs 2017'de Konsey, 1 Haziran 2018'e kadar Suriye rejimine karşı AB'nin kısıtlayıcı tedbirlerini genişletmiştir. Halihazırdaki yaptırımlar arasında özellikle petrol ambargosu, belli yatırımlara getirilen kısıtlamalar, AB içindeki Suriye Merkez Bankası varlıklarının dondurulması yer almaktadır. Avrupa Birliği devam eden süreçte de BMGK Kararlarını ve BM öncülüğündeki Cenevre sürecini merkeze koyarak, Doğu Guta olaylarında olduğu gibi sürece zarar verdiği gerekçesiyle rejime karşı zaman zaman tutumunu sertleştirmiştir. (Milliyet, 2017)

Krizin başladığı günden bu yana AB'nin Suriye'deki krizin çözümüne yönelik attığı adımlar, yaptığı yardımlar ve aldığı tedbirler derli toplu bir şekilde anlatıldığı, sonraki süreçte izlenecek yolun da ortaya koyulduğu en güncel belge ise 16 Nisan 2018 tarihinde “Avrupa Birliği ve Suriye Krizi” başlığıyla yayımlanan bilgi formudur. (European Union External Action, 2018a)

AB stratejilerinin açıklandığı belgede daha önce olduğu gibi BMGK 2254 kararı ve Cenevre Bildirgesine bağlılık vurgulanmıştır. 2011'den bu yana, Avrupa Komisyonu'nun Suriye krizine verdiği destek, acil insani yardım ve acil-orta vadeli ihtiyaçlara cevap veren insani olmayan yardım da dahil olmak üzere 5 milyar Euro'yu aştığı, Suriye'de yaşayan sivillere 1.1 milyar yardım yapılırken, komşu ülkelerdeki mültecilere yönelik yapılan insani yardımların 1.65 milyar Euro olduğu belirtilmiştir. Öte yandan Kalkınma İşbirliği Aracı (DCI) (*Development Co-operation Instrument*) aracılığıyla 62 milyon Euro (European Commission, 2018a) ve AB Bölgesel Güvence Fonu (EU Regional Trust Fund) aracılığıyla (European Commission, 2018a) 22 AB Üye Devleti ve Türkiye'nin 150 milyon Euro tutarındaki katkıları, taahhütleri ve çeşitli AB araçlarının katkılarıyla Fonun, bugüne kadar yaklaşık 1,5 milyar Euro'luk bir toplam hacme ulaştığı belirtilmiştir. Silah ambargosu, rejimin finans kaynaklarının dondurulması gibi birçok daha önceden alınmış tedbirlerin devamlılığı yinelenmiştir. (European Commission, 2016) Söz konusu yaptırımların 28 Mayıs 2018'te düzenlenen Brüksel Konferansı'nda 1 Haziran 2019 tarihine kadar uzatıldığı kararı açıklanmış, askeri müdahalenin çözüm olamayacağı ifadeleri yenilenirken siyasi geçiş önerisi bir kez daha vurgulanmıştır. (Sputnik Türkiye, 2018)

Suriye'de başlangıçtaki gösteriler sonradan artarak BM tahminlerine göre 60.000 Suriyelinin ölümüne yol açan, altyapıyı çok büyük hasara uğratan ve tüm sivil nüfusa zarar veren geniş çaplı yoğun silahlı çatışmalara dönüşmüştür. AB, tekrar tekrar şiddete son verilmesi, Esad'ın görevi bırakması ve politik dönüşümün başlatılması çağrısında bulunmuş, BMGK'dan Suriye'ye karşı BM eylemi konusunda karar almasını istemiştir. Öte yandan bir bütün halinde düşünüldüğünde, AB'nin Suriye'ye karşı tutumu, üye ülkeler arasında farklılık arz etmekle birlikte, ağırlıklı olarak bu ülkeye karşı sert bir yaklaşımı öngörmektedir. AB ülkeleri arasındaki temel ayrımın sebebi, pek çok çatışma alanında yaşanan Avrupalı-Atlantikçi ayrımına paralel olarak bir grup ülkenin Ortadoğu'da kalıcı bir barışın tesisini öncelerken, diğer grup ülke için ABD ile olan ilişkilerinin diğer önceliklerine üstün gelmesi ve bu durumun Suriye'ye karşı geliştirilen politikalarda belirleyici olmasıdır. AB içindeki söz konusu fikir ayrılıklarına örnek olarak silah ambargosu konusundaki tartışmalar gösterilebilir. Suriye'ye yönelik silah ambargosunun muhaliflerin yararına kaldırılmasında ısrarcı olan İngiltere'ye karşılık Avusturya ve Almanya gibi ülkeler bu karara karşı çıkmıştır.(DW,2013) Ancak bugüne kadar ikinci grubun daha belirleyici olduğunu söylemek mümkündür.

AB'nin Suriye'ye yönelik dış politika uygulamalarını kısmen başarılı alanlar ve başarısız alanlar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Suriye iç savaşının patlak verdiği krizin ilk yıllarında Esad rejimini zayıflatmaya yönelik; ekonomik ambargo, silah ambargosu, banka hesaplarının dondurulması gibi yaptırım kararlarının Suriye ekonomisine verdiği zarar düşünüldüğünde, AB'nin bu konuda büyük ölçüde amacına ulaştığını söylemek mümkündür. Silah ambargosu kararının kaldırılması/uzatılması gibi konulardaki fikir ayrılıklarına rağmen, Suriye rejimi konusunda ortak bir tutum sergilendiği söylenebilir. Buna karşılık çalışmanın Irak bölümünde de inceleneceği üzere, "mülteci krizi" konusunda AB'nin normatif değerleri bağlamında geliştirdiği dış politikasının başarılı olmadığı söylenebilir. İnsan hakları ve temel hak ve özgürlüklere saygı AB'nin kurucu normlarından sayılırken, özgürlük, saygınlık, dayanışma ise temel haklar olarak

belirlenmiştir. (Tablo: 1) Dış politikada sorunlu alanlar bağlamında birinci sütunu oluşturan sosyal sorunlar ise; mülteciler, ırkçılık ve eşitsizlik olarak belirlenmiştir. (Tablo: 2) Bu bağlamda AB'nin birinci sütundaki sorunlu alana karşılık normatif gücünün dönüştürücü etkisi bir yana, krizi derinleştiren bir etkisinden bahsedilebilir. Örneğin AB üyelerinden Macaristan'ın mülteci akınlarına karşı sınırında tel örgü çekmesi (Euronews, 2017), Fransa'nın sığınma başvuruları konusunda %90'lara varan red kararları (Akdoğan, 2018:65) gibi örnekler temel haklar konusunda AB'nin değerlerine uygun davranmadığını gösterdiği gibi, birinci sütunda yer alan ırkçılık ve eşitsizlik gibi diğer sorunlara kaynak teşkil ederek krizin genişlemesine neden olmaktadır. Bir diğer nokta, AB'nin bölgeye komşu ülkelerle yaptığı Geri Kabul Antlaşmalarıdır. Türkiye ile yapılan antlaşmada da görüleceği üzere AB antlaşmaya taraf devlete bir takım şartlar öne sürdüğü gibi (Resmi Gazete, 2014) mülteci krizi bağlamında sorunu kendi sınırları dışında hapsedme politikası izleyerek konuyu insan hakları ekseninde değil güvenlik bağlamında ele aldığını göstermektedir.

Ortak Dış Politika Sancısı: İşgalden Yeniden İnşaya AB ve Irak

1923'te İngiltere'den bağımsızlığını kazanan Irak siyasal alanı uzun yıllar boyunca Baas Partisi'nin etkisi altında kalmıştır. Ülke 1968'den 2003'te ABD tarafından işgal edilmesine kadar Saddam yönetiminin uluslararası arenada karşılaştığı sorunlarla yıpranmıştır. Soğuk Savaş dönemi boyunca Sovyetler Birliği safında hareket etmesi, 1979-1988 yılları arasında İran ile yapılan savaş ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından 1990'da yaşanan Körfez Krizi, Avrupalı devletlerin Irak politikalarını şekillendiren konular olmuştur. Dolayısıyla 1993 Maastricht Antlaşması'na kadar üye devletlerin Irak'a yönelik politikaları uluslararası konjonktüre göre şekillenmiş ve bir bütünlük arz etmemiştir. Avrupa Birliği'nin bir bütün olarak ortak dış politikasının sınanacağı ilk gelişme ise 2003'te Irak'ın ABD tarafından işgali olmuştur. 2011'den itibaren ise Arap Baharı olarak anılan dalgayla birlikte DAEŞ gibi terör örgütlerinin etkinliklerini arttırmasıyla terörizmin ve mağdur göçünün yükselmiş olması Avrupa Birliği üye devletlerinin Irak politikalarındaki ana hatlarını oluşturmaktadır. Söz konusu devletler olaylar karşısında farklı yaklaşımlara sahip olmakla birlikte, küresel tehditlere karşı Irak konusunda çok defa birlik bünyesinde hareket edebilmişlerdir. Bu bağlamda Avrupa Birliği'nin değerleri ekseninde Irak politikasının analizi iki büyük kriz altında incelenmelidir. Bunlardan ilkinin 2003 işgali ve sonrasında Irak'ın yeniden inşasına yönelik uygulanan politikalar oluşturmaktadır.

ABD'nin Afganistan müdahalesinden sonra bir sonraki hedefin Irak olacağı fikri Avrupa sahnesinde bir dizi tartışmaya yol açmıştır. Dönemin Almanya Başbakanı Gerhard Schröder zaman zaman krizi seçim kampanyasında kullandığı iddialarıyla suçlansa da işgale karşı bir duruş sergilemiştir. Krize yönelik farklı yaklaşımları sebebiyle Fransa Cumhurbaşkanı Chirac ile İngiltere Başbakanı Tony Blair arasında yaşanan tartışmalar birbirlerini suçlamaya kadar varmıştır. (Hollis, 2011: 46) İşgale ilişkin ilk sinyallerin verildiği aylarda yaşanan tartışmalar sırasında, ABD'nin Irak müdahalesine ilişkin müttefik arayışında destek veren ilk ülke İngiltere olmuş, bunu birliğe üye devletler olan İspanya ve İtalya'da Berlusconi hükümeti izlemiştir.

Kurucu üyelerden biri olarak İtalya'nın Irak'ın kimyasal silahlardan arındırılmasına yönelik verdiği destek AB içindeki açmazları gün yüzüne çıkarırken, Hollanda'dan müdahaleye destek açıklamalarının gelmesi durumu daha da karmaşık bir hale sokmuştur. (Orallı, 2007: 236) ABD'nin Afganistan müdahalesinden sonra "Şer Eksenine" dahil olan Irak'a yönelik önleyici müdahalenin uluslararası alanda tartışıldığı ve birlik içinde ortak bir duruşun sağlanmadığı bu dönemde konu Ağustos 2002'de yapılan toplantıda görüşülmüştür. AB Dış İşleri Bakanları arasında düzenlenen toplantıdan farklı sesler yükselmeye devam etse de Irak konusunda askeri nitelikte bir müdahaleye karşı olma konusunda fikir birliği sağlanmış, ancak diğer konularda fikir ayrılıkları devam etmiştir. (Kahraman, 2003: 154) Dolayısıyla İtalya, Hollanda, İspanya ve Danimarka gibi ülkelerin Irak müdahalesini destekler nitelikteki tutumları birlikten ziyade ülke menfaatlerinin öne çıktığını gösterse de, Birlik açısından askeri müdahalenin kesinlikle kabul edilemez olduğu, bunun ancak BM Güvenlik Konseyi kararıyla mümkün olabileceği konusunda fikir birliği sağlandığı söylenebilir. Sonuçta ABD'nin tarihsel müttefiklerinden olan İngiltere dışındaki AB'ye üye devletlerinden hiçbiri Saddam hükümetinin güç kullanarak devrilmesi fikrine yanaşmamışlardır. (Cleveland, 2008: 596) Irak Krizi; Avrupa Birliği üyeleri arasında ilk etapta ortak bir duruş sergileyememeleri sebebiyle OGDP bağlamında önemli zaafiyetlerin olduğunu ortaya çıkartması açısından önem arz etmektedir. Söz konusu zaafiyet, Birliğin kriz alanları politikasını şekillendirmiştir. Bundan sonra AB'nin etkinliğini, AB değerleri bağlamında birlik bünyesindeki sivil güç unsurlarının daha yoğun şekilde kullanarak arttırmaya çalıştığı görülmektedir. Sivil güç unsurlarıyla bölgede hakimiyetini arttırmayı amaçlayan AB'nin; bölgede etkin olmak, kendine yakın bir coğrafyanın güvenliğini temin ederek kendi güvenliğini sağlama almak, muhtemel göç dalgasının önüne geçmek, petrol ve doğal gazın dolaşımını güvence altına almak gibi temel saiklerle hareket ettiği görülmektedir. Bu hareket alanları sivil gücün araç olarak kullanıldığı ve belli değerleri ve ilkeleri referans alan bir çember etrafında örülmüştür. AB'nin OGDP bünyesinde Irak'ın işgalinden sonra bölgeye yönelik politikalarında öncelikle ekonomik enstrümanlarını öne çıkardığı, daha sonra insan hakları ve eğitim alanları başta olmak üzere geçiş sürecinde demokrasinin sağlanmasına yönelik norma dayalı dış politika yaklaşımını yoğunlaştırdığı görülmektedir.

2005 Irak genel seçimlerinden sonra kapsamlı bir Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (PCA) için 2006'da başlayan müzakereler Kasım 2009'da sona ermiş ve 2012'de de imzalanmıştır. (European Union, 2012) Bu bağlamda PCA; siyasi meseleler ve terörle mücadele (ikili, bölgesel ve küresel meseleler üzerinde siyasi diyalog), insan hakları ve ticaret gibi temel alanlarda işbirliğini geliştirmek için kapsamlı bir yasal çerçeve oluşturmuştur. AB-İrak ikili ilişkilerini destekleyen diğer anlaşma ise 2010 yılında imzalanan Mutabakat Zaptı (Memorandum of Understanding on Energy Cooperation) (European Commission, 2010) olmaktadır. Bu anlaşma, AB ile Irak arasındaki enerji ilişkilerini geliştirmek için bir çerçeve oluşturmaktadır. Irak'ın enerji politikası, enerji tedariki, yenilenebilir enerji, enerji verimliliği ve teknolojik, bilimsel ve endüstriyel işbirliğinin geliştirilmesi gibi konuları kapsamaktadır. Irak'ın yeniden inşası AB'nin ekonomik enstrümanları ikili anlaşmalar yanında, yardım fonlarıyla da desteklenmektedir. 2003'ten beri Avrupa Komisyonu'nun, ABD ve Japonya'nın ardından Irak'ın üçüncü büyük kalkınma ortağı

olduğu belirtilmektedir. Bu, insani yardımdan, özellikle seçim süreci, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne ve Irak sivil toplum örgütlerinin ve temel hizmetlerin geliştirilmesine kadar uzun vadede planlanmış geniş yelpazedeki konuları kapsamaktadır. (European Union External Action, 2016b) Bu bağlamda Avrupa Komisyonu, BM ve Dünya Bankası tarafından yürürlüğe konan Irak Uluslararası İmar Fonu'nun (IRFFI-International Reconstruction Fund Facility for Iraq) (World Bank) bağış komisyonunun 25 üyesinden biri olmuştur. IRFFI, Irak'ta yeniden yapılanma ve kalkınma desteğini yönlendirmek amacıyla bağış komisyonu faaliyetlerini denetlemek için oluşturulmuştur. 2008 yılına kadar AB, yardımlarını IRFFI üzerinden yürütürken, Irak'ta istikrar sağlandıkça ilişkilerin doğrudan iki aktör arasında sağlandığı ve AB'nin kısa vadeli politiklardan uzun vadeli planlara doğru politika geçişi yaşadığı görülmektedir. (Ertosun, 2014: 14) Uzun vadeli politikaların bir göstergesi olarak AB; Irak'ın yeniden inşası sürecinde demokrasinin temini için 2006'da olduğu gibi 2009-2010 yıllarında da Irak'ta seçim sürecinde faaliyetlerine devam etmiştir. Seçimlerin ve referandumların sorunsuz ve şeffaf olmasını sağlamak ve seçmen katılımını en üst düzeye çıkarmak için Irak Bağımsız Yüksek Seçim Komisyonu'nu (IHEC) (The Independent High Electoral Commission) desteklemiş, seçim uzmanlarıyla teknik destek sağlamış, insan hakları hukukunun uygulanmasını ve sivil toplumun geliştirilmesini teşvik ederek siyasal katılımın mümkün merteye geniş tutulmasından yana olmuştur. Denilebilir ki, 2008'e kadar ekonomik enstrümanların ağırlıkta olduğu politikalar kısa vadeli olmuştur. Buna karşılık iyi yönetim ve devlet tecrübelerinin aktarılması, ilgili devlet personellerinin eğitilmesi gibi konular üzerinde uzun vadeli planlar uygulanmıştır. Bunlardan en önemlisi Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (CSDP) kapsamında geliştirilen "EUJUST LEX-Iraq" (European Union External Action, 2014) misyonudur. Nuri El Maliki'nin göreve gelmesinden sonra Mart 2005'te başlatılan program, hukukun üstünlüğünü güçlendirmek ve Irak'taki yüksek ve orta düzeydeki Iraklı yetkililere ceza adaleti sisteminde mesleki gelişim fırsatları sağlayarak, Irak'ta insan haklarına saygı kültürünü teşvik etmek amacıyla kurulmuştur. Temel amacın, hukukun üstünlüğü normunun yerleşmesini destekleyerek güvenlik konsolidasyonuna katkıda bulunmak olduğu belirtilmiştir. (European External Action Service, 2005) Irak'ın yargı sisteminin iyileştirilmesine ve güvenliğinin sağlanmasına yönelik eğitimleri kapsayan program 2013 yılına kadar sürmüştür.

Kısa vadede ekonomik enstrümanlarla desteklenen politiklardan uzun vadede yapısal problemlere odaklanan normatif stratejilere geçişin önemi; Irak işgali öncesinde ortak bir tutum sergileyemeyen Birlik üyelerinin, işgalden sonra Irak'ın yeniden inşası konusunda ortak bir dış politika anlayışı ortaya koyan niteliğidir. (Ertosun, 2014: 19) Söz konusu ortak dış politika AB'nin hukukun üstünlüğü, insan hakları ve demokrasi gibi değerlerini kriz alanlarında geliştirmeyi amaçlayan ve bu noktada yardım fonları, STK'lar, eğitim-destek programları gibi misyonları araç edinir niteliktedir.

Avrupa Birliği'nin değerleri kapsamında Irak politikasının, işgal sürecinde yaşanan insan hakları ihlallerini önleyecek kapasitede olmadığı bir gerçektir. Ancak AB'nin normatif temelleri bağlamında (Tablo: 1), özellikle "demokrasi" ve "hukukun üstünlüğü" değerlerinin Irak politikasını şekillendirdiği AB uygulamalarında da görülebilir. Bunun dışında Irak'ta yaşanan işgal ve sonraki geçiş dönemi yönetim krizine ilişkindir. Bu bağlamda sorunlu dış politika alanlarından (Tablo: 2)

egemenlik sorunu ekseninde krize yaklaşılmaya çalışılmıştır. Ancak kısa vadede ikinci sütunun yoğun olarak AB gündemini oluşturduğu, uzun vadede ise beşinci sütunun değerlendirildiği söylenebilir. Bir diğer önemli husus, çalışmanın diğer örnek vakaları olan Mısır ve Suriye'den farklı olarak Irak'ın işgal edilmiş bir ülke olması gerçeğidir. Dolayısıyla burada AB'nin ön plana çıkan norma dayalı dış politikası da yeniden inşa üzerinden değerlendirilmiştir. Öte yandan 2010'da başlayan Arap Baharı sürecinin, diğer iki vakadaki etkinliğinden daha az olmakla birlikte Irak'ı da etkilemiş olması bir gerçekliktir. Bu bağlamda yeniden inşa sürecinde tecrübe kazanan Avrupa Birliği'nin değerleri ekseninde Irak politikasının inceleneceği diğer odak noktası 2011 sonrasında yaşanan Arap Baharı süreci olmaktadır.

2003 işgalinden Arap Baharı'na kadar AB'nin Irak'a yönelik yaklaşımı, başta Birlik üyelerinin farklı dış politika tercihleriyle bütünlük sağlamamış olsa da askeri müdahale konusunda ve işgal sonrası yeniden inşa çalışmalarında aktif ve bütüncül bir politika izlenmişti. Önceki kısa vadeli finansal yardımların yanı sıra adalet sistemi, güvenlik, eğitim gibi yapısal sorunların çözümüne yönelik uzun vadeli programlar hayata geçirilmeye çalışılmıştı. Bu dönemde başlayan ve Arap Baharı sürecinde de devam eden programlar⁸ ülkede dozunu gittikçe arttıran şiddet olaylarından etkilenmiş ve EUJUST-LEX gibi bazı örneklerde görüldüğü gibi zamanla işlemez hale gelmiştir. Bu da Arap Baharı'nın AB'nin normatif gücü bağlamında AB-İrak politikasındaki etkisini göstermesi açısından önemlidir.

2013'ten sonra DAES'in Irak'ta güçlenip çevreye yayılması tehdit algılarını arttırırken, terörizmin Avrupa kentlerine taşınmasıyla sorun küresel bir boyut kazanmıştır. Avrupa Birliği'nin bu süreçte Irak'a yönelik politikaları daha önce normatif değerlerin ağırlıkta olduğu misyonlardan, yerini güvenlik odaklı yaklaşımlara bırakmıştır. Bu bağlamda Avrupa Birliği'nin DAES'e yönelik Irak politikasını gösteren ilk belgenin Mart 2015 tarihinde kabul edilen "Avrupa Birliği'nin Suriye ve Irak ile DAES Tehdidine Yönelik Bölgesel Stratejisi" olduğunu yukarıda belirtmiştik. 2015 ve 2016 yılları için AB bütçesinden 1 milyar Euro ayrılan ve daha önceki stratejileri de kapsadığı belirtilen (Foreign Affairs Council, 2014) eylemlerde bölgesel ve uluslararası aktif bir işbirliği öngörölmüş, DAES'le mücadeleye karşı kurulan küresel koalisyona katılım konusunda AB seviyesinde bir karar alınmadığı belirtilmiştir. Öte yandan belgede spesifik olarak Irak konusunda yardım ve teşvikleri de içeren hedefler özetle şu şekilde belirtilmiştir (European Commission, 2015a): Irak'ta siyasal katılımın sağlanması, güvenlik ve adalet sisteminin yeniden yapılandırılması⁹, İKBY'nin DAES'le mücadeledeki kilit önemine binaen, merkezi hükümet ile arasındaki işbirliğinin güçlendirilmesi ve PCA'ya katılımının teşvik edilmesi, güvenlik ve terörle mücadele başta olmak üzere yönetim alanlarında gerekli teknik destek ve eğitimin sağlanması, yolsuzlukla ve insan hakları ihlalleri ile mücadele. Anılan belgede, 2014 yılında Irak'taki kriz karşısında en büyük ikinci insani yardım kaynağı olduğu vurgulanan AB ve Üye Devletleri'nin, 163 milyon Euro'luk acil insani yardım sağladığı ve birliğin gelecek yılda da insani yardım çabalarını hızlandıracağı belirtilmiştir. (European Commission, 2015b)

8 Bkz. PCA, EUJUST-LEX vb.

9 AB'nin bu konudaki eylemlerine EUJUSTLEX Programı ile Irak'ı Roma Statüsü'ne katılmaya teşvik etmesi örnek gösterilebilir.

Dolayısıyla AB'nin Irak'a yönelik Arap Baharı öncesi normatif temelli uygulamalardan vazgeçmemekle birlikte, güvenlik kaygılarının normatif yaklaşımlar seviyesine yaklaştığı söylenebilir. Bu da zamanla, Suriye iç savaşı ile ortaya çıkan sorunlarla birlikte düşünüldüğünde Irak politikasında da “güvenlikleştirme” siyasetinin izlenmesine yol açmıştır. Bu bağlamda 8 Ocak ve 22 Ocak'ta Irak özelinde belirlenen hedefler bu politikanın bir yansıması olarak gösterilebilir.

Avrupa Parlamentosu'nun 8 Ocak 2018 tarihli “Irak için AB Stratejisinin Unsurları” bildirisinde (European Commission, 2018b) Irak'ın karşılaştığı zorluklar; siyasi, güvenlik ve ekonomik unsurlar olarak belirlenmiş ve belgede “göç tehdidi”nden bahsedilmiştir. 2014-2016 arasında Avrupa ülkelerine gelen Iraklı mülteci sayısı 135.000 iken bu rakamın sadece 2016'da 125.000'i aştığı belirtilmekte, Türkiye ile yapılan mülteci uzlaşısıyla birlikte (European Commission, 2018b) azalma gösterse de konunun Avrupa için hala yüksek düzeyde tehdit unsuru olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda belgede, terörün küresel boyuta ulaşması ve mülteci sorunu gibi yüksek düzeyde tehdit algısını besleyen konulara yönelik beş yıllık stratejik hedefler planlanmıştır. Öncelikli olarak Irak'ın ülkesel bütünlüğünün önemine vurgu yapılmış¹⁰, sonrasında terörden etkilenen bölge ve bölge insanların ihtiyaçları kapsamında insani yardım ve güvenlik sektöründe teknik yardım konuları ön plana çıkarılmıştır.¹¹ AB üye ülkeleri açısından terör mağduru mültecilerin Avrupa kentlerine geçişinin yoğunlaşması ciddi riskler barındırmaktadır. Avrupa kentlerindeki söz konusu huzursuzluk üye devletlerin iç politikalarında aşırı sağın yükselişini beslemekte ve karar alıcıların iç politikalarında malzeme ihtiyacını karşıladığı gibi dış politikalarını da etkilemektedir. (Park,2012) Bu bağlamda Birlik, mülteciler konusunda Türkiye gibi Irak'a komşu ülkelerle mülteci antlaşmaları düzenlemekle, Irak'ta ‘terörden arındırılan’ fakat hala riskli olan alanlara sivillerin geri dönüşünü teşvik etmekle, sorunu kendinden uzak bir alana hapsedmeye çalışmaktadır. Suriye bölümünde de anlatıldığı üzere, Mülteci sorunu üzerinde krizi dışsallaştırarak, kontrol edebileceği kendine uzak bir coğrafyaya hapsedme politikası, AB'nin insan hakları gibi en temel değerlerinden uzaklaşabileceğini göstermektedir.

AB'nin terörle mücadele ve bununla bağlantılı olarak göç gibi krizlere yaklaşımının güvenleleştirilmesi, yapısal sorunlarla ilgili geleneksel AB yaklaşımlarını da güvenleleştirmiştir. Bu bağlamda Birlik Kasım 2017'de Irak makamlarının güçlenmesine yardımcı olmak için sivil Güvenlik Sektörü Reformu (EUAM Irak) (European Council, 2017b) 'nı destekleyen bir Avrupa Birliği Danışma Misyonu görevlendirmiş ve bu alanda BM Kalkınma Programlarıyla birlikte hareket edilmiştir. Güvenlik konusuna yaklaşımında Avrupa Birliği'ni tedirgin eden en önemli konulardan biri de DAES'e katılan Avrupalı yabancı savaşçılar olmaktadır. (Kap, 2015: 108) Belgede konuya ilişkin uluslararası hukuka uygun bir yargılama, soruşturma ve kovuşturma sisteminin sağlanmasının en acil önceliklerden biri olduğu vurgulanmakta, bu konuda Paris Eylem Planı (France Diplomatie, 2015) ve Madrid Eylem Planı (İspanya Dışişleri Bakanlığı, 2017) ile ortak hedeflere sahip olduğu belirtilmektedir.

10 IKBY referandumu konusunda AB'nin olumsuz yaklaşımı bu bağlamda değerlendirilebilir.

11 AB, Küresel Koalisyon'un Daeş'e karşı yürüttüğü tehlikeli patlayıcıların azaltılması (*Eplasive Hazard Mitigation - EHM*) çalışmalarına finansal desteğini ilgili diğer belgelerinde de vurgulamaktadır.

2018 yılı itibariyle daha önceden başlayan kademeli güvenlikleştirme stratejisi, somut taleplerini 8 Ocak bildirisıyla ortaya koymuştur. Bu bağlamda Avrupa Birliği 22 Ocak 2018 tarihinde Irak için yeni bir AB Stratejisi (European Council, 2018a) benimseme ihtiyacı duymuştur. 22 Ocak tarihli belgede, Irak'ın terörden arındırılan bölgelerin artış göstermesi ile birlikte "DAEŞ sonrası", "yeniden inşa" gibi vurguların ön plana çıktığı ve akabinde Birlik nezdinde sürecin yine belgede geçen anlatımıyla "dönüm noktası" teşkil ettiği görülmektedir. Bu bağlamda Irak'ın yeniden inşası sürecinde benimsenen ve en geç iki yıl içinde yeniden gözden geçirilmesi planlanan yeni AB Stratejisi şu önemli noktaları kapsamaktadır: Irak'ın toprak bütünlüğünün ve etnik-dinsel çeşitliliğinin korunması, siyasi sistemde şeffaf ve hesap verebilirliğin sağlanması ile demokrasinin temini,¹² istikrar, kalkınma ve yeniden yapılanma için Iraklı yetkililerin desteklenmesi, sürdürülebilir büyümenin ve yeni istihdam olanaklarının sağlanmasının teşvik edilmesi, Irak ile göç konusunda diyalog kurulması, Irak'ın komşu olduğu tüm ülkelerle iyi ilişkilerinin desteklenmesidir.

8 Ocak 2018 ve 22 Ocak 2018 tarihli belgelerle DAEŞ sonrası yeniden inşa sürecinde AB politikalarının yasal çerçevesi oluşturulmuş, aynı yıl takip eden süreçte mevcut güvenlik politikalarının kapsamı genişletilmiştir. Irak'ın güvenlik sektörünün güçlendirilmesine yönelik politikalar ön plana çıkarken, terörden arındırılmış bölgelere insani yardımların devam ettiği vurgulanmaktadır. 2017'de adımları atılan Irak Güvenlik Sektörü Reformu (EUAM-Iraq)'nun 15 Ekim 2018'de alınan kararlar 17 Nisan 2020'ye kadar uzatılması kararlaştırılmıştır. Aynı kararda 64.8 milyon Euro'luk bütçe üzerinde anlaşıldığı belirtilmektedir. (European Council, 2018b) 16 Ekim 2018'de yayımlanan bilgi metninde, EUAM Misyonu'nun Irak'ın güvenlik sektörünün sivil yanlarının güçlendirileceği, polis gibi kolluk güçlerinin askerleştirilmesinin önüne geçilerek "yeşilden maviye geçiş"i sağlayacağı belirtilmektedir. (European External Action Service, 2018b) Irak hükümetinin konu hakkındaki daha önceki taleplerini karşılamaya yönelik olduğu sıklıkla belirtilen misyonun, doğrudan bir etkiden ziyade finansal ve danışma anlamında bir ağırlığının olduğundan bahsedilebilir.

Bir diğer önemli konu terörden arındırılmış bölgelere yapılan yardımlar olmaktadır. Süreklilik arz ettiği görülen yaklaşımın, DAEŞ'ten sonra yeniden inşa sürecinde daha fazla önem arz ettiği görülmektedir. Bu bağlamda 27 Kasım 2018'de Avrupa Komisyonu'na yapılan basın açıklamasında yerinden edilmiş topluluklara ve bu topluluklara ev sahipliği yapanlara ilişkin sürdürülebilir istihdamı desteklemek amacıyla 56.5 milyon Euro'luk yardım paketinin kabul edildiği belirtilmiştir. Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Komiseri Neven Mimica açıklamasında "... Bu yeni destek, en savunmasız gruplardan bazılarını yardım etmek için hayatlarını yeniden inşa edebilecekleri fırsat ve iş olanakları yaratacaktır." ifadelerini kullanmıştır. (European Commission, 2018c) Ekim 2018'de kabul edilen yardım paketinin tamamlayıcısı olduğu vurgulanan yeni desteğiyle, daha önce kabul edilen 2018 Irak Stratejisi'nde (Council of the European Union, 2018) ve 19 Mayıs 2017 tarihli Konsey Kararlarındaki (Council of the European Union, 2017) taahhütlerin somutlaştırıldığı vurgulanmış, bu zamana kadar yapılan AB yardımlarının toplam

12 Ayrıca AB bu noktada; Irak Ulusal Kadın ve Barış ve Güvenlik Eylem Planı'nın (Iraq National Action Plan on Woman and Peace and Security) tam olarak uygulanmasını talep etmektedir.

309,8 milyon Euro olduğu belirtilmiştir. Ancak söz konusu insani yardımların AB değerleri ekseninde mi yoksa güvenikleştirme politikalarının araçları bağlamında mı değerlendirilmesi gerektiği tartışmaya açık bir konudur.

Irak özelinde de AB politikaları, AB değerleri ekseninden zaman zaman sapmalar göstermiştir. Bunun en önemli sebepleri DAEŞ tehdidiyle başlayan bölgesel kaosu küresel bir nitelik kazanarak hedef tahtasına Avrupa ülkelerini de koyması, akabinde yaşanan yoğun mülteci göçünün Avrupa'da endişeyle karşılanmasıdır. Bu bağlamda Birlik üyelerinin krize yönelik yaklaşımları sorunu güvenikleştirmeleri ve sınırlı bir alana hapsetmeleri konusunda bütünlük arz etmektedir. Dolayısıyla Suriye ile karşılaştırıldığında Irak ile geliştirilen stratejilerin, ülkedeki güvenlik, adalet, eğitim gibi temel yapısal organlara ağırlık verdiği, etkisinin daha uzun vadede ortaya çıkabileceği uygulamalar oldukları söylenebilir.

SONUÇ

AB altmış yıllık geçmişinde her ne kadar ekonomiyi öncelese de ortak bir dış politika geliştirmenin önemini her fırsatta gündeme getirmiş ve özellikle son yirmi beş yılda bu konuda önemli adımlar atmıştır. Ancak pek çok ortak politikasının aksine burada devletlerin ulusal çıkarları daha fazla ön plana çıkmış ve Birliğin sui generis yapısını oluşturan ulusüstülüğü bu alanda gerçekleştirilememiştir. AB'nin "sivil güç", "normatif güç" ve "askeri güç" düzeylerindeki kavramsallaştırmaları Birliğin dış politika ve güvenlik politikasına sık sık konu olmaktadır. Bölgesel ve küresel güç olma isteğini temel antlaşmalarıyla çokça dile getiren Birlik, reel politik bakış açısından küreselleşen dünyada, bu isteğini ancak normatif güç ve bu kapsamda ortaya konulacak politikalar ile gerçekleştirilebileceği söylenebilir. Ian Manners'in tanımında görüldüğü gibi bir aktörün "normatif güç" olarak değerlendirilebilmesi için öncelikle diğer devletlerle ilişkilerini normlara dayandırması ve bu yaklaşımın süreklilik arz etmesi gerekmektedir. Avrupa bütünleşmesinin üzerine bina edildiği temel değerler olan demokrasi, hukukun üstünlüğü, barış ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ile güvence altına alınan temel insan hak ve özgürlüklerine saygı AB'nin normatif gücünün temellerini oluşturmaktadır. AB'nin Ortadoğu politikasını temel değerleri bağlamında Mısır, Suriye ve Irak özelinde analiz etmeyi amaçlayan bu çalışma dış politikada kriz alanlarını öncelikli değişken olarak ele almıştır.

Çalışmanın sonucunda Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerini derinden sarsan Arap Baharı gelişmeleri de bu kriz zamanlarından biri olarak değerlendirildiğinde AB'nin bu değerlerinin sadece söylem düzeyinde kaldığı görülmektedir. Zira AB'nin bu değerleri bölgeye "götürme" konusunda söylemleri ile eylemlerinin tutarlı olmadığı gözlenmektedir. İncelenen ülke örneklerinde bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle Suriye'de yaşanan iç savaş sonrası oluşan mülteci meselesi AB bütünleşmesini tehlikeye sokacak kadar büyük boyutlara ulaşmıştır. Suriye örnek olayında test edilen AB normları: insan hakları ve temel özgürlükler üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak AB burada soruna değerlerinden biri olan insan hakları açısından bakmak yerine bu sorunu sınırlarının dışında tutmaya çalışmaktadır. Öte yandan Mısır'da ise

bu kez bir başka değeri olan demokrasi test edilmiştir. AB, bu ülkede darbe ile iktidara gelmiş olan yönetimleri desteklemeye varan itidalli yaklaşımı ile bu ülkede de kendi değerlerini ikinci plana atmış gözükmektedir. Irak politikasında ise Arap Baharı'nın yanısıra işgal gibi kriz alanları AB nezninde dış politikada bölünmüşlüğü'nün bir kanıtıdır. İşgal sürecinde AB, ABD politikalarından bağımsız hareket edememiştir. Dünyanın pek çok bölgesinde izlenen politikalar açısından bakıldığında AB ile ABD arasında de facto bir iş bölümü dikkat çekmektedir. "Sert" savaşları ABD üstlenirken, onun ardından bölgeye yönelik ulus inşası ve barışı koruma gibi daha uzun soluklu işleri AB yürütmektedir. Bu durum ABD'yi uluslararası sistemin sert ve yalnız kovboyu Clint Eastwood, AB'yi ise yakışıklı fakat kırılğan bir Laurence Olivier gibi gösteren karikatürün haklılık payını ortaya çıkarmaktadır. (Lindley-French'den aktaran Tuğtan, 2011: 270) Irak özelinde deneyimlenen başka bir kriz alanı olarak DAES'in genişlemesi ve bölgedeki terör mağdurları öne çıkmaktadır. DAES'in yükselişiyile beraber, AB'nin Irak'ın yeniden inşası döneminde ağırlık verdiği normatif temelli yaklaşımlarının yerini güvenlik algılarının ön plana çıktığı yaklaşımlar almıştır. İnsan hakları, temel hak ve özgürlükler temel değerleri üzerinden mülteciler, ırkçılık ve eşitsizlik sorunlarının oluşturduğu birinci sütun kapsamında AB sorunu dışsallaştıran ve genişleten üye devlet politikalarıyla kendi değerlerinden uzaklaşmıştır. Bu da AB normatif gücünün "çıkarmak" ve "norm temelli" ikilemi yaşadığını göstermektedir.

AB'nin Mısır, Suriye ve Irak özelinde Ortadoğu politikasını normatif değerleri üzerinden test ederek anlamlandırmaya çalışan bu çalışmada, kriz anlarında kısa vadede norma dayalı yaklaşımların benimsenmesine karşılık uzun vadede çıkar temelli yaklaşımların daha etkin olduğu sonucunu destekleyen bulgular, AB'nin normatif gücünün zaafı ortaya konulmuştur.

Kaynakça

- AKDOĞAN, M. (2018). Avrupa Birliği'nin Sınırlarına Dayanan Mülteci Krizi ve Yönetimi, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, 1:1, 65.
- Al Jazeera (2011). *EU Imposes Arms Embargo on Syria*. <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/05/201159193031782763.html>
- Al Jazeera (2013). *Suriye'deki Diplomatik Misyollar*. <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/suriyedeki-diplomatik-misyollar>
- Anadolu Ajansı (2018). *AB Mısır'daki Tutuklamalardan Endişeli*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-misirdaki-tutuklamalardan-endiseli/1160713>
- Aras, İ. & Günar, A. (2014). "Avrupa Birliği ve İngiltere'nin Arap Baharı'na Bakışları" içinde A. Gözkaman & P. Paksoy, (ed.) *Arap Baharı Üzerine Değerlendirmeler*. Ankara: Detay Yayıncılık, s. 85-114.
- Ashton, C. (2013). *The Challenge for Egypt*. https://www.nytimes.com/2013/07/24/opinion/global/ashton-the-challenge-for-egypt.html?ref=global-home&_r=1& [Erişim tarihi: 08 Temmuz 2018]
- Ataç, C. (2012). "AB'nin Normatif Kapasite Sorunu, Akdeniz İçin Birlik ve Türkiye" Ankara : Avrupa Çalışmaları Dergisi, 11:1, s.6-8.
- Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu (2012). *Suriye Konusundaki Konsey Kararları*. <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/suriye-konusundaki-konsey-kararlari-6346>

- Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu (2012 b). Catherine Ashton Mursi Açıklaması. <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/muhammed-mursinin-misir-cumhurbaskani-secilmesi-munasebetiyle-yuksekk-temsilci-catherine>
- Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu (2017). *Avrupa Komisyonu Basın Açıklaması*. <https://www.avrupa.info.tr/tr/pr/abnin-suriyede-daha-guclu-bir-rol-oynamasi-barisin-insasi-icin-ab-cabalarinin-arttirilmesi>
- Avrupa Komisyonu (2017). *Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Müşterek Muharebesi*. https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/tr_joint_communication_elements_eu_syria_strategy_courtesy_translation.pdf
- Bal, P. (2014). Avrupa Birliği'nin Arap Baharı'na Bakışı ve Dış Politikası Üzerine Bir Değerlendirme içinde A. Gözkaman & P. Paksoy (ed.) *Arap Baharı Üzerine Değerlendirmeler*, Ankara: Detay Yayıncılık, s. 64-84.
- BBC, (2012). *AB'den Mısır'a Yardım Paketi*. https://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2012/11/121114_eu_helps
- BBC, (2013). "Egypt crisis: Official death toll passes 500", Cairo. <https://www.bbc.com/news/av/world-middle-east-23707214/egypt-crisis-official-death-toll-passes-500>
- Behr, T. (2013), "EU Foreign Policy And Political Islam : Towards A New Entente In The Post Arab Spring Era?", *Italian Journal Of International Affairs, Europe And Islam*, 48:1, 20-33.
- Cicioğlu, F. (2006). Lübnan 2005 içinde İnat, K., Balcı, A. (ed.) *Ortadoğu Yıllığı*, Ankara:Detay Yayıncılık.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. Agora Kitaplığı.
- CNN Türk (2011). *Dünya Mısır'daki Tarihi Değişim İçin Ne Dedi?*. <https://www.cnnturk.com/2011/dunya/02/11/dunya.misirdaki.tarihi.degisim.icin.ne.dedi/606539.0/index.html>
- Colombo, S., Tocci, N. (2012). The EU Response To The Arab Uprising: Old Wine in Ne Bottles – Rethinking Western Policies In Light Of The Arab Uprising, Alcaro, R. (ed.) *Seco,H.M, IAI Research Papers*, Roma, s. 71-97.
- Commission of the European Communities (2004). *EUR-lex*. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52004DC0373> Commission of the European Communities (2004). *European Neighbourhood Policy Strategy Paper*.<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52004DC0373>
- Council of the European Union (2003). *A Secure Europe in a Better World-European Security Strategy*, Brussels: Council of European Union.
- Council of the European Union (2011). *Press Release*.https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/119045.pdf
- Council of the European Union (2013). *Council Conclusions on Egypt*.https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/138599.pdf
- Council of the European Union (2017). *Operationalising the Humanitarian-Development Nexus*. <https://www.consilium.europa.eu/media/24010/nexus-st09383en17.pdf>
- Council of the European Union (2018). *Council conclusions on Iraq*.<https://www.consilium.europa.eu/media/32406/st05285en18.pdf>
- Çomak, H. & Ultan, Ö. (2014), "Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikası", Ed. Çomak,H. & Sancaktar, C., *Ortadoğu Analizi: İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve Arap Baharı*, Beta Yayınları, 419-425.
- Duchene, F. (1972), "Euroe's Role Of World Peace In Europe Tomorrow: Sixteen Europeans Look Ahead", London: Fontana/Collins [for] Chatham House [and] PEP, 32-47.
- Dünya Bülteni (2012). İngiltere Şam Büyükelçiliğini Kapattı.<https://www.dunyabulteni.net/ortadoğu/ingiltere-sam-buyukelciligini-kapatti-h199780.html>

- DW, (2013). *AB İçinde Suriye Çatlağı*. [Erişim Tarihi: 01.01.2019] <https://www.dw.com/tr/ab-i%C3%A7inde-suriye-%C3%A7atla%C4%9F%C4%B1/a-16675463>
- Efegil, E. & Musaoğlu, N. (2008). “Demokratikleşme Bağlamında Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikası”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 3(1), s. 165-174.
- Erdoğan, M. (2012). Avrupa Birliği'nin Suriye Politikası içinde Akgün, B. (ed.) “Suriye Krizi'nde Bölgesel Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)”, *Stratejik Düşünce Enstitüsü – Analiz*, s.16-21.
- Erhan, Ç. (2011). *Arap Baharı Karşısında Avrupa'nın Çaresizliği*. <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a512186.aspx> [Erişim tarihi: 30 Kasım 2014].
- Ertosun, E. (2014). “AB Ortak Dış Politikası: Irak'ın Yeniden İnşası Örnek Olayı”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 10(39), s. 1-25.
- Euractiv (2013). *AB Dışişleri Bakanları Mısır İçin Acil Toplanacak*. <http://www.euractiv.com.tr/politika-000110/article/abden-misir-icin-acil-toplanti-028242>
- Euronews (2013). Mısır'da Ordu Yönetime El Koydu. [Erişim Tarihi: 10.03.2019] <https://tr.euronews.com/2013/07/04/misir-da-ordu-yonetime-el-koydu>
- Euronews (2014). *EU Observers Praise Egypt Election as 'Democratic'*. <https://www.euronews.com/2014/05/29/eu-observers-praise-egypt-election-as-democratic>[Erişim tarihi: 10 Kasım 2017].
- Euronews (2017). Macaristan Sırbistan Sınırına Tel Örgü Çekti. <https://tr.euronews.com/2017/04/28/macaristan-sirbistan-sinirina-akilli-tel-orgu-cekti> [Erişim Tarihi: 01.04.2019]
- European Commission (1995). *Barcelona Declaration adopted at the Euro Mediterranean Conference*,Brüksel.
- European Commission (2007). *Eu-Egypt: European Neighbourhood Policy Action Plan Adopted*. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-07-284_en.htm?locale=en
- European Commission (2010). *Memorandum of Understanding Between the Government of Iraq and the European Union on Strategic Partnership in Energy*. https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2010_01_18_iraq_mou_en.pdf
- European Commission (2011). *A New Response to a Changing Neighbourhood*. https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_9_komsuluk_politikalari/A_review_of_European_Neighbourhood_Policy.pdf
- European Commission (2011). *EU Response to the Arab Spring: the SPRING Programme*. http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-11-636_en.htm [Erişim tarihi: 30 Kasım 2014].
- European Commission (2015). *Council conclusions on the EU regional strategy for Syria and Iraq as well as the ISIL/Da'esh threat*. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/03/16/council-conclusions-eu-regional-strategy-for-syria-and-iraq-as-well-as-the-isil-daesh-threat/>
- European Commission (2015). *Elements for an EU regional strategy for Syria and Iraq as well as the Da'esh threat*. http://ec.europa.eu/echo/files/news/20150206_JOIN_en.pdf
- European Commission (2016). *Restrictive measures (sanctions) in force*. http://eeas.europa.eu/archives/docs/cfsp/sanctions/docs/measures_en.pdf
- European Commission (2017). *European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations-Egypt*. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/countries/egypt_en
- European Commission (2017). *Joint Communication to the European Parliament and the Council*. https://cdn1-eeas.fpfis.tech.ec.europa.eu/cdn/farfuture/t4_HNVTERBOt-evZZAu4UOcd6TQBP_nwgM5BSO-Wxvs/mtime:149.002.7817/sites/eeas/files/celex3a52017jc00113aen3atxt.pdf
- European Commission (2017). *The European Union steps up its support for investigations into war crimes and accountability in Syria*. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-2069_en.htm

- European Commission (2018a). https://ec.europa.eu/europeaid/how/finance/dci_en.htm_en
- European Commission (2018a). *EU Regional Trust Fund in Response to the Syrian Crisis*. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/countries/syria/madad_en
- European Commission (2018b). *EU steps up its assistance for the reconstruction of Iraq*. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-6566_en.htm
- European Commission (2018c). *Joint Communication on elements for an EU strategy for Iraq*. https://eas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/38006/Joint%20Communication%20on%20elements%20for%20an%20EU%20strategy%20for%20Iraq
- European Council (2015). *Council conclusions on the EU regional strategy for Syria and Iraq as well as the ISIL/Daesh threat*. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/03/16/council-conclusions-eu-regional-strategy-for-syria-and-iraq-as-well-as-the-isil-daesh-threat/#>
- European Council (2017a). *Council adopts EU strategy on Syria*. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/04/03/fac-conclusions-syria/>
- European Council (2017b). *Iraq: Council adopts conclusions*. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/06/19/conclusions-iraq/>
- European Council (2018). *Iraq: EU adopts new strategy*. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/01/22/iraq-eu-adopts-new-strategy/>
- European Council (2018b). *Iraq: EU Advisory Mission extended and budget agreed*. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/10/15/iraq-eu-advisory-mission-extended-and-budget-agreed/>
- European External Action Service (2005). *The European Union Integrated Rule of Law Mission for Iraq (EUJUST LEX-Iraq)*. http://www.eeas.europa.eu/archives/csdp/missions-and-operations/eujust-lex-iraq/mission-description/index_en.htm
- European External Action Service (2014). *EU Election Observation Mission to Egypt in 2014*. http://eeas.europa.eu/archives/eueom/missions/2014/egypt/index_en.htm
- European External Action Service (2018). *Introduction to EUAM Iraq*. https://eeas.europa.eu/delegations/iraq/36076/introduction-euam-iraq_en
- European Union Delegation to Egypt (2017). *EU-Egypt Partnership Priorities 2017-2020*. https://eeas.europa.eu/delegations/egypt_en/30354/EU-Egypt%20Partnership%20Priorities%202017.2020
- European Union External Action (2014b). *EU Integrated Rule of Law Mission for Iraq*. http://www.eeas.europa.eu/archives/docs/csdp/missions-and-operations/eujust-lex-iraq/pdf/facsheet_eujust-lex-iraq_en.pdf
- European Union External Action (2016a). *Union for the Mediterranean*. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/329/union-for-the-mediterranean-ufm_en [Erişim tarihi: 30 Kasım 2018].
- European Union External Action (2016b). *Iraq and the EU*. https://eeas.europa.eu/generic-warning-system-taxonomy/404_en/690/Iraq%20and%20the%20EU
- European Union External Action (2018). https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/2018_04_16_syria_factsheet.pdf
- European Union, 2011. *Remarks by EU High Representative Catherine Ashton at the End of Her Visit to Egypt*. https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/119445.pdf
- European Union (2011). *Statement by EU High Representative Catherine Ashton on the Situation in Egypt*. https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/119132.pdf
- Fiedler, R. (2014). *EU and Egypt: Challenges and Obstacles Ten Year After ENP*. Glasgow, The European Consortium for Political Research.

- France Diplomatie (2015). *The Paris action plan*. <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/north-africa-and-middle-east/events/article/the-paris-action-plan-09-08-2015>
- Güleç, C. (2015). "Avrupa Birliği'nin Göç Politikaları ve Türkiye'ye Yansımaları", *TESAM Akademi Dergisi*, 2(2), s. 81-100.
- Hollis, R. (2011). "Europe and the Middle East: Has the EU Missed its Moment of Opportunity?", *Ortadoğu Etütleri*, 2(2), s. 33-56.
- Hüllen, V.(2015). "Eu Democracy Promotion and Arab Spring", *International Cooperation and Authoritarianism*, Palgrave Macmillian UK Press, p.146.
- Hürriyet (2013). *Alman Dışişleri Bakanı, Mısır'da*. <http://www.hurriyet.com.tr/avrupa/alman-disisleri-bakani-misirda-24437862> [Erişim tarihi: 04 Aralık 2014].
- İspanya Dışişleri Bakanlığı (2017). *International Conference on the Victims of Ethnic and Religious Violence in the Middle East*. http://www.exteriores.gob.es/Portal/es/SalaDePrensa/ElMinisterioInforma/Documents/20170524_MADRID%20PRIORITIES%20FINAL.pdf
- Kahraman, S. (2003). "Avrupa Birliği ve Irak Krizi: Bölünmeden Yeniden Bütünleşmeye Uzun İnce Bir Yol", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 2(4), s. 151-161.
- Kap, D. (2015). "AB ve Türkiye'nin IŞİD ve Yabancı Savaşçılarla Mücadele Politikası", İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul.
- Karabel, S.(2016), "Avrupa Birliği 2016 Güvenlik Strateji Belgesi", BilgesamAnaliz, No: 1308.
- Kaya, T.Ö. (2010), "Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Barış Sürecindeki Rolünün Analizi" Ortadoğu Etütleri, Cilt 2, No 3, Temmuz 2010, ss. 77-106. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/209560>
- Kirkpatrick, D. & Cowell, A. (2013), "Death Toll in Egypt Clashes Climbs to 525", Genocide Watch. http://www.genocidewatch.org/images/Egypt_2013_08_15_Death_Toll_Climbs_to_525.pdf
- Kurtbağ, Ö. (2003). "Avrupa-Akdeniz Ortaklığı: Barselona Süreci", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 3(1), s. 73-92.
- Kutlay, M. (2013). "AB'nin Arap Baharı Perspektifi, Eski Paradigmanın Devamı", *Analist Dergisi*, Sayı 28.
- Küçükkeleş, M. (2013). "AB'nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışı", Ankara: SETA Analiz.
- Landale, J. (2011). *David Cameron's Egypt Trip Poses Political Risk*. <https://www.bbc.com/news/uk-politics-12532480>
- Manners, I. (2001), "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?", Copenhagen: Copenhagen Peace Research Institute.
- Manners, I. (2002), "Normative Poer Europe : A Contradiction in Terms?", *Journal of Common Market Studies*, 40:2, 215-234.
- Manners, I. (2018), "The European Union's Normative Power in Planetary Politics", International Political Science Association, 25th World Congress, Brisbane, Australia.
- Middle East Online (2011). *EU Condemns 'unacceptable' Repression in Syria*. <https://middle-east-online.com/en/eu-condemns-unacceptable-repression-syria>
- Milliyet (2017). *AB'den Esad Rejimine Kınama*. <http://www.milliyet.com.tr/ab-den-esad-rejimine-kinama-dunya-2577129/> [Erişim tarihi: 19 Ağustos 2018].
- Mısır Bülteni (2017). *Avrupa Birliği-Mısır Ortaklık Konseyi 7 Yıl Aradan Sonra Toplantı*. <http://misirbulteni.com/avrupa-birligi-misir-ortaklik-konseyi-7-yil-aradan-sonra-toplantı/>
- Miş, N. (2012). "Allah, Suriye, Beşşar'dan Allah, Suriye, Hürriyet'e: Suriye'nin Zorlu Arap Baharı" içinde K. İnat, B. Yıldırım, F. Aydın & M. Ataman, (ed.) *Ortadoğu Yıllığı 2011*. İstanbul: Açılım Kitap, s. 257-300.
- Miş, N. & Cicioğlu, F. (2013). "Arap Baharı ve Yeni Ortadoğu", *Bilgi Dergisi*, Sayı 2, s. 1-4.

- Miş, N. & Telci, İ. N. (2013). “Devrimden Darbeye: Mısır’da Askeri Vesayet Dönemi”, *Ortadoğu Analiz*,5(56), s. 20-29.
- Omar, A. (2014). *Catherine Ashton voices praise for EU election monitoring, concern for Minya* 529.<https://www.dailynewsegypt.com/2014/04/15/catherine-ashton-voices-praise-eu-election-monitoring-concern-minya-529/>
- Orallı, L. (2007). “Güvenlik Politikaları Bağlamında AB-ABD İlişkileri ve Irak Savaşı”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), s. 225-248.
- Özcan, M. (2017). *AB-Türkiye İlişkileri ve Suriye Krizi*. https://insamer.com/tr/ab-turkiye-iliskileri-ve-suriye-krizi_745.html
- Özhan, T. et al. (2011). “25 Ocak’tan Yeni Anayasa’ya: Mısır’da Dönüşümün Anatomisi”, Ankara: SETA Analiz.
- Park, J. (2012). “European Foreign Policy an Euro Crisis”, Council on Foreign Relations. <https://www.cfr.org/background/european-foreign-policy-and-euro-crisis>
- RESMİ GAZETE (2014), <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/08/20140802-1-1.pdf>
- Reuters (2011). *Early Egypt elections probably not good idea-Merkel*. <https://af.reuters.com/article/egyptNews/idAFLDE71404D20110205>
- Reuters (2011). *EU Imposes Sanctions on Syria’s Assad*. <https://www.reuters.com/article/us-syria-eu-imposes-sanctions-on-syrias-assad-idUSLDE73N02P20110523>
- Söker, Ç., *Ortadoğu Devrimleri Sürecinde Avrupa Birliği*. http://www.orsam.org.tr/tr/Uploads/Yazilar/Dosyalar/2013620_caglarsoker.pdf
- Sputnik Türkiye (2018). *AB, Suriye’ye yaptırımları 1 yıl daha uzattı*. <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201.805.281033622122-ab-suriye-yaptirim-uzatti/> [Erişimtarihi: 10 Aralık 2018].
- Tangör, B. & Sayın, S. (2012). “Avrupa Birliği’nin Terörizmle Mücadele Stratejisi: Yeni Bir Bütünleşme Alanı mı?”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 11(1), s. 85-118.
- Telci, İ. N. (2012). *Mısır’da Devrim Sonrası İktidar Mücadelesi*. http://www.orsam.org.tr/tr/Uploads/Yazilar/Dosyalar/2013121_makale7.pdf
- Telci, İ. N. (2014). “*Mısır’da Askeri Darbe Sonrası Süreci ve Yeni Anayasa*”, Ankara: SETA Analiz.
- Teti, A. (2012). “EU’s First Response To The ‘Arab Spring’: A Critical Discourse Analyses Of The Partnership For Democracy And Shared Prosperity”, *Mediterranean Politics*, 17(3), p. 266-284.
- The European Union Delegation to Egypt (2017). *EU and Egypt Cooperation: Towards a Stronger Partnership*. https://eeas.europa.eu/delegations/egypt/34859/eu-and-egypt-cooperation-towards-stronger-partnership_en
- The Independent High Electoral Commission, <http://www.ihec.iq/?lang=en-us>
- Tuğtan, M. A. (2011). Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası içinde Kaya, A. vd. (Ed.) *Avrupa Birliği’ne Giriş, Tarih Kurumlar ve Politikalar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 257-273.
- Ultan, Ö. (2016), “Avrupa Birliği Göç Politikasının Gelişimi”, Ed. Çomak,H., vd., *Uluslararası Güvenlik Yeni Politikalar, Stratejiler ve Yaklaşımlar*, Beta Yayınları, s.702.
- Ulutaş, U. & Torlak, F. (2011). “*Devrimden Demokrasiye Tunus’un Seçimi*”, Ankara: SETA Analiz.
- Wendt, A. (1992), “Anarchy is What States Make of It : Social Construction Of Power Politics”, The MIT Press, 46:2.
- World Bank, *International Reconstruction Fund Facility For Iraq*. <http://siteresources.worldbank.org/IRFFI/Resources/RevisedTORS.pdf>
- Yücel, Z. (2001). “AB’nin Ortadoğu Perspektifinden Suriye Politikası”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, s. 85-98.

Avrupa Dış Eylem Servisi Kapsamında Avrupa Birliği'nin Diplomatik Dönüşümü

The Evolution of the European Union Diplomacy within the Framework
of the European External Action Service

Ebru OĞURLU*

Öz

Yapısı ve işleyiş özellikleri itibarıyla kendine özgü bir bütünleşme modeli olan Avrupa Birliği (AB) bir devlet olmamasına rağmen devlet egemenliğinin en önemli sembollerinden biri olan diplomasiyi hem kullanmakta hem de kendine özgü bir yapıda geliştirmektedir. AB'nin uluslararası aktörlüğü ile yakından ilgili olan AB diplomasisi Maastricht Antlaşması ile yapılaşmaya ve kurumsallaşmaya başlamışsa da 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe giren ve AB'nin uluslararası aktörlüğünü güçlendiren Lizbon Antlaşması'nın getirdiği yenilikler neticesinde yeni bir zemin kazanmıştır. Antlaşma ile AB'nin diplomatik birimi olarak kurulması kararlaştırılan Avrupa Dış Eylemler Servisi (ADES), AB'nin Vestfalyan diplomasi olarak da adlandırılabilir geleneksel diplomasiye bir meydan okumasıdır. Ancak, geçen altmış yılı aşkın zaman diliminde küresel gelişmelere uyum adına diplomasi anlayışında değişiklikler yapılmış olsa da ulusal diplomatik sistemler AB içindeki baskınlığını sürdürmektedir. Bu çalışmada AB'nin Lizbon Antlaşması ile oluşturulmaya çalışılan diplomatik sisteminin ne ölçüde geleneksel devlet merkezli diplomasiye ayrıldığı ve nasıl ulusal diplomasi hâlâ egemen sistemler olarak varlıklarını devam ettirdiği tartışılacaktır. Çalışmanın amacı, ADES'in kurulduğu günden itibaren gösterdiği performansı değerlendirmek yerine yirmi birinci yüzyılda değişen küresel diplomatik sistemin ışığında, AB diplomasisinin nasıl şekillendiğini ve AB'nin diplomatik aktörü olarak ADES'in diplomasi anlayışını ve yapısını ortaya koymaktır. Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girişinin onuncu yıl dönümü olması sebebiyle konuya tekrar dikkat çekmekte ve AB'nin diplomatik gelişimini tartışmakta fayda olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Diplomasi, Avrupa Birliği Diplomasisi, Dış Eylemler Servisi, Dış Politika, Küresel Diplomasi

Abstract

Although the European Union (EU), which is a unique model of integration in terms of its structure and operational characteristics, is not a state, it frequently fulfils sovereignty-based functions of the states. Diplomacy as one of the most important symbols of state sovereignty is one of them. The EU not only uses diplomacy but also develops it in a very unique structure as well. The EU diplomacy, which is closely related to the international actorness of the EU, has begun to be structured and institutionalized

* Doç. Dr. Ebru Oğurlu, Lefke Avrupa Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, eogurlu@eul.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0538-5985

with the Maastricht Treaty. However, with the innovations of the Treaty of Lisbon, which entered into force on 1 December 2009, the EU diplomacy has gained a new ground. The European External Service (EEAS), which was decided to be established by the Treaty of Lisbon as the EU's diplomacy institution, is a challenge of the EU to the traditional state diplomacy which can also be called as Westphalian diplomacy. However, even though there have been modifications and transformations in the EU diplomacy over the last sixty years to adapt it to the changing global diplomatic developments, national diplomatic systems continue to dominate the EU. This study will discuss to what extent the EU's diplomatic system diverges from the traditional state-centred diplomacy and how the national diplomacies can still remain as the dominant systems in the EU's diplomatic framework. The aim of the study is not to evaluate the performance of the EEAS since its foundation. Rather, this study aims to reveal how the EU diplomacy has been shaped in the light of the changing global diplomatic system of the twenty-first century and to discuss the diplomatic structure and understanding of the EEAS as the EU's diplomatic actor. Since it is the tenth anniversary of the entry into force of the Treaty of Lisbon, it is important to recall the issue and re-evaluate the EU's diplomatic evolution.

Keywords: European Union, Diplomacy, European External Action Service, Foreign Policy, Global Diplomacy

Giriş

AB'nin diplomasiyi kurumsallaştırma arzusunun bir göstergesi olan ADES, diplomaside meydana gelen değişimlere cevaben yirmi birinci yüzyıl diplomasisinin yeni aktörlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bünyesinde yer alan tüm paydaşların çıkarları ve talepleri doğrultusunda şekillenen bu diplomatik yapı, küresel diplomasinin yeni taleplerini karşılama ve zorlukları ile başa çıkmaya çalışırken bir süreklilik ve değişim sarmalı içinde küresel diplomasi ile geleneksel diplomasi anlayışını dengeleme eğilimini yansıtmaktadır. Bu gerçekten hareketle bu çalışmada yeni bir diplomatik aktör olarak ADES'in kurumsal yapısı çerçevesinde AB'nin değişen diplomasi anlayışı ve yeni küresel diplomasiye uyum çabaları tartışılacaktır. ADES'in incelenmesi AB'nin kendi içindeki diplomatik dönüşümü anlamak için önemlidir. Diğer taraftan ADES, kendi diplomatik sistemlerini oluşturmak isteyecek diğer bölgesel ve küresel örgütlere bir örnek oluşturacağı için de önemlidir. Ancak ADES'in performansı değerlendirilirken üye ülkelerle yakın ilişkisi hatta bu ülkelere olan bağımlılığı göz önünde tutulmalıdır. Bu kapsamda, ADES'in üye ülkelerle ilişkisi hem bir fırsat hem de bir sorun olarak değerlendirilebilmektedir. Bir taraftan üye ülkelerin sağladığı deneyim ve uzmanlık ADES'in potansiyelini ve kapasitesini kuvvetlendirmektedir. Diğer taraftan ise üye ülkelerin arasındaki çekişmeler ve anlaşmazlıklar diplomasiyi devletler arası pazarlıklara konu etmekte ve bu alandaki yapıcı gelişmeleri engellemektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde, diplomasi kavramı ele alınacaktır. Kavramın farklı tanımlarının ardından diplomasinin geçirdiği değişim ve gelişim kapsamında, yirmi birinci yüzyılda ortaya çıkan çok katmanlı ve çok paydaşlı bir yapı arzeden küresel diplomasi kavramı incelenecektir. İkinci bölümde; diplomasinin bileşenleri ve özellikle küreselleşme neticesinde bu bileşenlerde gözlenen değişiklikler tartışılacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde AB diplomatik sistemi tarihsel olarak tanıtıldıktan sonra son bölümde küresel anlamda gözlenen diplomatik değişim ve dönüşümün yansımaları, AB'nin diplomatik birimi olan ADES'e referansla tartışılacak ve ADES'in oluşturulmasıyla AB içinde ortaya çıkan yeni diplomatik yapı analiz edilecektir.

Makalenin esas olarak iki amacı bulunmaktadır. Birinci amaç AB'de mevcut olan ulusal diplomatik sistemlerin yanında ortak bir Avrupa diplomasisinin oluşturulmaya çalışıldığını göstermektedir. İkinci amaç ise daha birleşik ve bütünleşmiş Avrupa diplomasisinin başlangıç noktası olarak düşünülen ADES'in pratikte tamamen aksi yönde ilerlediğini ve üye ülkeler için ulusal egemenliklerini kuvvetlendirecekleri bir araç haline gelmiş olduğunu ortaya koymaktır. Çalışma, bünyesinde yer alan çok sayıda paydaş/aktör ve bu paydaşların çatışan çıkarları sebebiyle gelişimi ve işleyişi kısıtlanan ADES'in halen küresel diplomasinin yeni zorluklarını karşılamada yetersiz kaldığını, aksine varlığını geleneksel diplomasideki devlet egemenliği ilkesine dayanarak sürdürdüğünü iddia etmektedir.

1. Diplomasi

Ulus-devletlerin ortaya çıkması ile somut bir yapı kazanan ve kurumsallaşan diplomasi kavramı geleneksel anlamıyla ulus-devletlere ve devlet egemenliğine vurgu yapılarak tanımlanmakta ve ülkelerin dış politika hedeflerine ulaşmak için kullandıkları bir dış politika aracı olarak kabul edilmektedir. Söz konusu ortak kabul diplomasi kavramının genel çerçevesini oluştursa da kavram zaman içinde farklı şekillerde tanımlanmış ve diplomasinin değişen ve dönüşen özelliğini ortaya çıkarmıştır. Diplomasinin kavramının en eski tanımlarından biri Sir Harold George Nicolson tarafından yapılmıştır. Nicolson'a göre (1942: 15) diplomasi "uluslararası ilişkilerin müzakere yoluyla yürütülmesi ve bu ilişkilerin büyükelçiler veya elçiler eliyle yönetilmesi yöntemi; [aynı zamanda] diplomatların işi veya sanatı"dır. Adam Watson (1982: xvi) ise diplomasiyi devletlerin, aralarındaki ilişkileri yönetmesi ve güç kullanımına veya iktidar gücüne başvurmadan amaçlarına ulaşması için [kullandıkları] diyalog ve müzakere süreci olarak tanımlamıştır. Diplomasi alanında bir başka önemli isim olan Henry Kissinger (1994) diplomasiyi "devletler arasındaki ilişkilerin güç ilişkileri yerine uzlaşmaya dayanarak yürütülmesi" olarak tanımlamakta, benzer bir bakış açısıyla Geoff R. Berridge (2010: 1) ise diplomasiyi önemli bir siyasi bir faaliyet ve gücün dikkate değer bileşenlerinden biri olarak nitelemektedir. Berridge'e (2010: 1) göre, diplomasinin asıl amacı devletlerin güce veya propagandaya başvurmadan dış politika hedeflerine ulaşmaktır.

Kavram olarak diplomasi farklı şekillerde tanımlansa da bu tanımların ortak özelliği, doğrudan veya dolaylı olarak, diplomasinin etkin bir şekilde uygulanmasının uluslararası hukukun, uluslararası kurumların ve etkili bir kurumsallaşmanın varlığına bağlı olduğunu iddia etmesidir. Bu çerçevede, diplomasi geleneksel görüşten farklılaşarak kurumsal bir bakış açısıyla da tanımlanabilmektedir. Söz konusu tanım diplomasiyi AB çerçevesinde incelemeyi amaçlayan bu çalışmanın ilerleyen bölümleri için de faydalı olacaktır. Kurumsal perspektiften diplomasi, "uluslararası sistemde devletler için, diğer aktörlerle sürdürdüğü ilişkilerde uygun davranış kalıplarını ve kabul edilebilir normları tanımlayan kurallar ve rutinler paketi" olarak kabul edilmektedir (March ve Olsen, 1989: 160). Söz konusu kurallar ve rutinler geleneksel anlamda dışişleri bakanlıklarının kurumsal faaliyetlerine, yapılarına ve kültürlerine iliştilen, ancak zaman içinde çok daha geniş bir uygulama alanı bulan diplomasinin kurumsal temelini oluşturmaktadır.

Yukarıdaki tanımlara atıfla diplomasinin barışçı, istikrarlı ve öngörülebilir bir uluslararası sisteme ulaşmak için çatışmadan ziyade iletişimi rekabetten ziyade uzlaşmayı vurgulayan bir dış politika aracı olduğunu ileri sürmek mümkündür. Bu geleneksel anlayışa göre, diploması devlet egemenliğinden doğmakta, devletler arasındaki ilişkileri kapsamakta ve devletlerin diplomatik temsilcileri tarafından uygulanmaktadır. Söz konusu bu geleneksel anlayış çerçevesinde, tüm diplomatik aktörler, aynı zamanda, özel bir küresel diplomatik kültürü ve bu kültürün dilini, normlarını ve standartlarını paylaşmakta ve kendi devletleri için benzer görevleri yerine getirmektedir. Söz konusu ortak noktalar diplomatları küresel ve ulus-aşırı diplomatik bir topluluğun üyesi yapmaktadır. Bu sebeple diploması aslında iki yönlü bir kavramdır. Bir yanda ulus-devletlere sabitlenen ulusal özellikleri diğer yandan devletler-arası diplomatik ilişkilerde gözlenen ve küresel çerçevede paylaşılan diplomatik kültür ile profesyonel dil ve kimlikte sabitlenen ulus-aşırı özellikleri aynı anda yansıtmaktadır (Bátora, 2005: 45).

İlerleyen bölümlerde tartışılacağı üzere, AB diploması için de kullanılabilir olan bu ulus-aşırı diploması yirmi birinci yüzyılda, uluslararası ilişkilerin dönüşümü ve uluslararası sistemin küreselleşmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Yeni dönemde diplomasinin geleneksel devlet odaklı tanımları yetersiz kalmış ve uluslararası sistem genelinde gerçekleşen iletişim ve etkileşim sürecini tanımlamak için daha kapsamlı ve kapsayıcı tanımlara ihtiyaç duyulmuştur. Böylece sistemin tüm aktörleri tarafından bir iletişim, diyalog ve demokratik katılım aracı olarak kabul edilen ve post-Vestfalyan diploması olarak da adlandırılan yeni bir diploması pratiği ortaya çıkmıştır (Falk, 2007: 250-251). Bu yeni anlayış ve uygulama, diplomasıdaki devlet egemen görüş açısını ve devlet baskınlığını zayıflatmıştır. Netice itibarıyla, devletler ve devletlerin diplomatik aktörleri ve temsilcileri diplomatik ilişkilerdeki ayrıcalıklarını kaybetmiştir. Diplomasıyı uygulayan aktörler farklılaşmış ve çeşitlenmiş; ulusal diploması aktörleri diplomatik görev ve misyonlarını diğer aktörler paylaşmak zorunda kalmıştır. Diplomatik ilişkiler ve görüşmeler; devletler, bölgesel ve uluslararası örgütler, sivil toplum örgütleri gibi devlet-dışı aktörler arasındaki ilişkileri de kapsayacak şekilde genişlemiştir (Keyman, 2006: 14). Soğuk Savaşın sona ermesi ile diplomasıya ortaya çıkan bu eğilim yirmi birinci yüzyılda daha büyük bir kabul görmeye başlamış ve bu yeni diploması anlayışı küresel diploması kavramı ile özdeşleştirilmiştir.

Soğuk Savaşın bitişi ile birlikte uluslararası gündemin değişmesi ve çeşitlenmesi diplomasının özelliklerini ve yapısını da değiştirmiştir. Özellikle devlet ve sistem düzeyinde gerçekleşen değişikliklerle birlikte egemenlikleri zayıflayan ve parçalanmış devletler diplomasıya dâhil olmak üzere egemenlik odaklı çoğu faaliyetlerini diğer aktörlerle paylaşmak durumunda kalmıştır. Böylece sistemin her katmanında tüm aktörler arasında gerçekleşen küresel diploması genişleyen bir diplomatik topluluk tarafından gerçekleştirilen ulus-aşırı bir sosyal ilişkiler süreci haline gelmiştir. Ulus-aşırı gerçekleşen tüm ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi ilişkiler diplomasıyı “daha küresel, daha karmaşık ve daha parçalı” bir yapı kazandırmıştır (White, 2005: 393). Küresel bir nitelik kazanan diploması anlayışı eski diplomatik yöntemlerden farklı olarak sadece ulus-devletlerin değil tüm devlet ve hükümet dışı aktörlerin ve hatta bireyler ile halkların da diploması anlayışına dâhil olduğu ve devletlerin dış politika hedefli olmak üzere kamuoylarına yönelik

uygulamalarının da diplomatik faaliyet olarak kabul edildiği yeni bir anlayışı da beraberinde getirmiştir.

Diplomasi, aslında değişim ve süreklilik ilişkisini içinde barındıran bir kavramdır. Küresel gelişmeler diplomatik faaliyetlerde bir değişimi zorunlu kılarken süreklilik dinamiği de diplomasideki geleneksel unsurların devamını mümkün hale getirmektedir (Schmidt, 2014: 7). Günümüz küresel diplomasisi de geleneksel ve yeni unsurlardan oluşmaktadır (Hocking vd., 2012: 11). Diplomaside değişimi tetikleyen başlıca unsurlar küresel anlamda yeni bir yönetim anlayışını ortaya çıkaran küreselleşme, bölgeselleşme ve yerelleşme gibi eğilimlerdir (Scholte, 2008: 42-3). Söz konusu eğilimler, devletlerin diplomasideki geleneksel baskınlığını sorgularken farklı seviyelerdeki diplomatik ilişkileri ve faaliyetleri artırmaktadır. Bu çerçevede küresel sistemde gözlenen temel değişiklik geleneksel hiyerarşik diplomasi anlayışından ağ diplomasisine geçiştir. Hiyerarşik diplomasi ulusal devlet diplomasisindeki resmi ve bürokratik yapıları ve ilişkileri vurgularken ağ diplomasisi devletlerin sayıları gittikçe artan çok farklı kurumsal ve sosyal yapıdaki devlet-dışı aktörü ve bu aktörlerle kurulan yeni ilişki türlerini ifade etmektedir (Metzl, 2001: 77-78; Hocking ve Smith, 2010: 8). Ağ diplomasisi, diplomasinin içindeki değişim süreklilik ilişkisini de yansıtmaktadır. Bir taraftan değişimi temsilen diplomasi daha karmaşık, çok aktörlü, çok katmanlı hale gelmiş, diğer taraftan sürekliliği temsilen bu karmaşıklık içinde devletler hâlâ hâkim ve baskın rollerini sürdürmektedir. Bu kapsamda, yirmi birinci yüzyılda diplomasi anlayışında gözlenen bu küresel değişimin ve dönüşümün temel sebebi diplomasinin dört farklı bileşeninde gözlenen değişikliklerdir. Brian Hocking, Jan Melissen, Shaun Riordan ve Paul Sharp (2012) tarafından etraflıca tartışılan bu bileşenler, aşağıdaki bölümde hem kendi değişimlerine hem de geleneksel diplomasiyi nasıl değiştirdiklerine referansla incelenecektir. Bu bölüm, AB'nin diplomatik dönüşümünü anlayabilmek için kavramsal çerçeveyi de oluşturacaktır.

2. Diplomasinin Bileşenleri ve Değişim

2.1. Diplomasinin Kapsamı

Küresel diplomasinin ağ diplomasisi içinde daha karmaşık ve çok aktörlü bir yapı kazanmasına atfen geleneksel diplomasideki ilk değişim hiyerarşik diplomatik ilişkilerin doğasında gözlenmiştir (Neumann, 2008). Çok-katmanlı bir diplomasi anlayışının neticesinde ortaya çıkan çok-merkezli diplomatik alan devletlerin sahip olduğu ayrıcalıkları ve bunun neticesinde diplomasideki hiyerarşiyi ortadan kaldırmıştır.

Bunun yanında, Hocking ve arkadaşlarının (2012: 12-22) belirttiği gibi, diğer önemli değişiklikler diplomasinin kapsamında, yani hem diplomatik gündemde hem de diplomatik mecralarda gözlenmiştir. İlk olarak diplomasinin gündemi gelişmiş, genişlemiş ve bütüncül bir yapı kazanmıştır. Bugünün küresel diplomasisi tüm dünyaya ilişkin küresel kaygıları dikkate almakta ve siyasi sorunların yanında ekonomik ve sosyal sorunlara da eğilmektedir. Diğer bir deyişle artık diplomasi sadece güvenlik, siyaset, savaş ve barış gibi konularla değil ekonomik, sosyal, kültürel ilişkiler de dâhil olmak üzere farklı konu alanlar ile meşgul olmaktadır. Küresel çapta

tüm aktörleri ilgilendiren ve birbirine bağlayan yeni güvenlik tehditleri, iklim değişikliği, küresel terör, göç ve insan hakları gibi tüm konular diplomasinin ana konuları haline gelmiştir (Cooper, Heine ve Thakur, 2013: 13-14).

Diğer taraftan söz konusu küresel konuların tartışılması ve düzenlenebilmesi için farklı aktörler arasında gerçekleştirilmesi beklenen ortak eylem ihtiyacı çok aktörlü ve çok taraflı bir diplomasi anlayışını da kaçınılmaz olarak beraberinde getirmektedir. (Hocking vd., 2012: 11, 16). Diplomasi gündemine dâhil olan yeni konular için gerekli işbirliğini sağlayabilmek için özellikle uluslararası ve bölgesel örgütler çerçevesinde gerçekleştirilen çok taraflı diplomatik görüşmeler diplomasinin ana mecraları haline gelmiştir. Dolayısıyla, diplomasi geleneksel anlamda devlet temelli bir aktivite iken ve diplomatik görüşmeler daha çok devlet başkanları, dışişleri bakanlıkları ve büyükelçilikler gibi devlet temsilcilerinin hâkimiyeti altındayken; bugün gelinen noktada diplomasinin kapsamı ve diplomatik görüşmelerin müzakere mekânları farklılaşmıştır. Geleneksel ikili ve çok yönlü hükümetler-arası diplomatik görüşmelere ek olarak iş fuarları, özel sektör girişimcilik merkezleri, medya ortamları ve internet temelli kanal ve siteler diplomasinin icra edildiği yeni alanlar olarak ortaya çıkmıştır (Bátora ve Spence, 2015: 5). Bunun yanında, küreselleşme ile birlikte ulusal ve küresel sorunların iç içe geçmesi iç politika ve dış politika arasındaki keskin ayrımı ortadan kaldırarak da diplomasinin gündemini ve kapsamını etkilemiştir. Bu vesileyle hem diplomatik gündem ve alan genişlemiş hem de iç siyasetle ilgilenmesi beklenen hükümet görevlileri dış politikada söz sahibi olmuştur.

2.2. Kurallar ve Değerler

Hocking ve arkadaşlarının (2012: 25-31) ortaya koyduğu gibi yirmi birinci yüzyıl küresel diplomasinin kapsamında ortaya çıkan değişiklikler devlet egemenliğine dayalı diplomatik kurallar ve değerlerin geçerliliğini de sorgulatır hale gelmiştir. Yukarıdaki bölümlerde açıklandığı gibi, geleneksel devlet diplomasisi hiyerarşik bir yapıya dayanırken, ağ diplomasisi oldukça karmaşık ulusal yapılarda ve giderek karmaşıklaşan bir uluslararası sistemde var olan farklı aktörler arasındaki karşılıklı iletişime ve haberleşmeye dayanmaktadır (Schmidt, 2014: 9). Bu çerçevede, geleneksel diplomaside devlet egemenliğine atıfla tanımlanan gizlilik ve kapalılık ilkelerinin aksine küresel diplomasi daha şeffaf, daha açık ve daha hesap verebilir bir nitelik kazanmıştır (Cooper, Heine ve Thakur, 2013: 13-14). Ancak, ağ diplomasisi içinde faaliyet gösteren yeni diplomasi aktörleri arasındaki daha esnek ilişkiler ve açıklık ve şeffaflık gibi ilkeler diplomasideki değişimin göstergeleri olurken özellikle ulusal çıkarları ilgilendiren konularda diplomatik gizlilik ilkesi de diplomasideki sürekliliğin göstergesi olarak kendini hissettirmektedir (Hocking vd., 2012: 34).

2.3. İletişim Kanalları

Hocking ve arkadaşlarına (2012: 33-50) göre, küreselleşme ve neticesinde ortaya çıkan yeni teknolojiler küresel diplomasinin iletişim kanallarını da etkilemiş; kitle iletişim araçları

diplomatik gündemi belirlemede, diplomatik aktörler arasındaki ilişkileri şekillendirmede ve kamuoyunu etkilemede önemli rol kazanmıştır. Yeni iletişim kanalları sadece siyasi elitleri değil aynı zamanda halkı da içine alan çok yönlü bilgi akışını mümkün kılmakta ve devletlerin bu alanda sahip olduğu tekeli kırmaktadır (Metzl, 2001: 85-86). Bu kapsamda, halkla doğrudan iletişim kurarak hedef kitleye ulaşma ve gerekli mesajları iletmedeki rollerinden dolayı sosyal medya ve internet sayfaları küresel diplomasinin iletişim kanalları arasında başı çekmektedir (Hamilton ve Langhorne, 2010: 236). İnternet tabanlı elektronik diplomasi de yeni iletişim kanalları arasında yer almaya başlamıştır (Hocking vd., 2012: 34). Özetle, yirmi birinci yüzyıl diplomasisindeki iletişim kanalları hem diplomasideki sürekliliği temsilen devletler arasındaki karşılıklı ikili iletişimi hem de değişimi temsilen çok yönlü ve çok taraflı iletişim platformlarını kapsamaktadır.

Yeni ve doğrudan iletişim kanallarının kullanılmasının dolaylı bir sonucu olarak kamu diplomasisi de yirmi birinci yüzyılın kendine özgü diplomatik haberleşme yollarından birini temsilen ortaya çıkmıştır. Kamu diplomasisi “devletlerin uluslararası kamuoyunu veya seçkinlerinin düşüncelerini ülkenin çıkarları doğrultusunda etkileme çabaları”dır (Mannheim, 1990: 4) ve sıradan vatandaşların bile diplomasi faaliyetlerinin bir aktörü haline gelmesi ve uluslararası kamuoylarının gündemi etkileme yeteneklerinin artmasıyla önem kazanmıştır. “Sınırlar ötesindeki hedef kitlenin duygu ve düşüncelerinde bir değişiklik oluşturmak için yapılan kamusal iletişim yöntemi”ni (Szondi, 2008: 6) ifade eden kamu diplomasisi, devletlerin dış politika faaliyetlerinde diğer ülke vatandaşlarını da etkileyecek şekilde iletişim stratejileri oluşturmaları neticesinde, geleneksel diplomasi faaliyetlerinin tamamlayıcı bir parçası olarak küresel diplomasinin vazgeçilmez yöntemlerinden biri haline gelmiştir.

2.4. Aktörler ve Roller

Küresel diplomasinin en önemli değişikliklerinden biri de diplomatik aktörlerin sayısında ve çeşidinde gözlenen artıştır. Ağ diplomasisinin gelişmesi ve yaygınlaşması Vestfalyan sistemdeki ulus-devlet anlayışına uymayan yeni diplomatik aktörlerin ortaya çıkmasına imkân vermiştir. Hocking ve arkadaşlarının (2012: 51-73) da belirttiği gibi, ulus-devletlerin rolünün azaldığı ve ulus-devletlerin artık uluslararası politikayı kontrol eden tek aktör olmadığı gerçeğinin kabulü ile devletlerin yanında uluslararası ve bölgesel kuruluşlar, çok-uluslu şirketler, sivil toplum kuruluşları, düşünce merkezleri, medya, sosyal hareketler, akademi ve hatta kamuoyu geleneksel anlamdaki diplomatik alana bağlanmıştır. Söz konusu devlet-dışı aktörler diplomasinin sadece tüketicisi olarak kalmayıp diplomasinin üreticisi olarak da varlıklarını kabul ettirmişlerdir (Kelley, 2010: 288-289; Hocking ve Smith, 2010: 11). Diğer taraftan dış politika ile iç politika ayrımının ortadan kalkması ve dış politikanın iç kamuoyunun ilgisini çekmeye başlamasıyla diplomasi ile siyaset iç içe geçmiş ve siyasi liderlerle diplomatlar arasındaki sınır belirginliğini kaybetmiştir. Böylece, devlet ve hükümet başkanları ile iç politika alanında söz sahibi olan siyasiler ve devlet temsilcileri dış politika alanında doğrudan bir etki ve kontrol elde etmiştir (Cooper, Heine ve Thakur, 2013: 26). Özellikle üst düzey resmi görevliler arasında gerçekleştirilen zirve görüşmeleri,

mekik diplomasisi ve günlük diplomasi faaliyetleri de klasik diplomatik yöntemler yanında, küresel diplomasinin göze çarpan türleri olarak yeni dönemde ön plana çıkmıştır (Cooper, Heine ve Thakur, 2013: 15-18). Kısaca, diplomasi geleneksel diplomasi anlayışından ayrılarak çok-katmanlı ve çok-paydaşlı bir yapıyı yansıtan ağ diplomasisine evrilmiştir.

Yukarıda açıklandığı gibi diplomasinin bileşenlerinde gözlenen değişiklikler yirmi birinci yüzyıl diplomasi anlayışını derinden etkilemiştir. Geleneksel anlamda, hiyerarşik ve devlet-odaklı diplomasi çok-paydaşlı çok-katmanlı bir diplomasi anlayışına evrilmiştir. Tüm bu diplomatik değişimden etkilenen aktörlerin başında ise kendi diplomatik kültürünü oluşturmaya çalışan AB gelmektedir. AB'nin gelişmekte olan diplomatik sistemi ve bu sistemin tek aktörü ADES, yirmi birinci yüzyılda diplomasinin kapsamında, kurallarında, iletişim şekillerinde ve aktörlerinde gözlenen değişikliklerin test edilebileceği örnek bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Aşağıdaki bölümlerde küresel anlamda gözlenen diplomatik dönüşümün AB özelindeki yansımaları ADES'e referansla tartışılacaktır.

3. Avrupa Birliği Diplomasisi

AB diplomasisinde kaydedilen gelişim ve ilerlemeyi Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan gelişmelerden ve değişimden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Değişen uluslararası sistem ve gündem AB'yi bir ekonomik aktör, güvenlik aktörü, siyasi aktör ve normatif aktör olarak farklı platformlarda görünür kılmıştır. Bu farklı roller ve statüler AB'nin diplomatik bir aktör olarak kabul edilmesinin ve AB diplomatik faaliyetlerinin gelişmesinin de önünü açmıştır (Smith, 2015: 18). Ancak unutmamak gerekir ki AB'nin dış politika ve diplomasi alanlarında tek sesle konuşma ve ortak bir diplomatik kimlikle hareket etme arzusu bütünleşmenin ilk yıllarına kadar gitmektedir. Bu amaçlarla önerilen Avrupa Savunma Topluluğu 1950'lerin, Fouchet Planları ise 1960'ların başında bütünleşmenin gündemini meşgul etmiş ve sırasıyla 1954'te ve 1962'de ulusal kaygılar nedeniyle her iki öneri de reddedilmiştir. Söz konusu iki başarısız girişimden çıkarılan derslerle 1970 yılında oluşturulan Avrupa Siyasi İşbirliği (ASİ) 1970'ler ve 1980'ler boyunca dış politika sorunları üzerine ortak tutum belirleme çabalarının temelini oluşturmuştur. Bu girişim aslında eski ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın 1970'lerin başında dile getirdiği "Avrupa'yı aramak istesem kimi arayacağım?" sorusunda gizli olan Avrupa'nın birliğine ve teksesliliğine yöneltilen eleştirilere ve alaycı yaklaşımlara da bir yanıt niteliği taşımaktaydı.

ASİ, herhangi bir zorunluluk içermeden, (o zamanki adıyla) Avrupa Topluluğu (AT) üyesi devletler tarafından uluslararası ilişkilerde etkili ve tutarlı bir güç olma ve dış politika alanında üye ülkeler arasında bir koordinasyon ve işbirliği oluşturma amacıyla hayata geçirilmiştir. Üye ülkelerin iyi niyetine dayanan ve ulusal diplomatları da bünyesinde barındıran özel bir "centilmenler kulübünden" biraz daha fazla bir bütünleşme örneğini temsil etmekteydi (Efe, 2010: 50). Hükümetler-arası yapıdaki ASİ; tam bir kurumsal yapılanmasının bulunmamasına, uluslararası Topluluk aktörlerinin sürece sınırlı katılımına ve kırılğan yapısına rağmen bir danışma

platformu olarak hem dış politika hem de diplomasi alanında üyeler arasındaki işbirliğini ve koordinasyonu genişletmiştir (Efe, 2010: 53).

1986'daki Tek Avrupa Senedi (TAS), ASİ mekanizmasının yapısını değiştirmeden onu Antlaşmalara dâhil etmiş ve ASİ ile AT'yi uyumlaştırmıştır. Tek Senedin 3. Başlık 30. maddesine göre AT dış politikaları ile ASİ içinde kararlaştırılan politikalar birbirleriyle tutarlılık içinde olmalıdır.¹ Böylece, ilk defa olmak üzere, Avrupa dış politikası kavramına yer veren TAS, ASİ çerçevesindeki fiili işbirliğini kurumsal hale getirerek ASİ'ye yasal bir temel kazandırmıştır (Efe, 2010: 53). ASİ bünyesinde başlatılan işbirliği süreci Maastricht Antlaşması ile oluşturulan bütünleşmenin ikinci sütununu temsil eden Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) için rehber olarak kabul edilmiş ve bu sütunun alt yapısını oluşturmuştur.² ASİ çerçevesinde hükümetler-arası temel üzerine inşa edilen kurumlar, uygulamalar ve normlar ODGP için de geçerli olmuş ve ikinci sütun da hükümetler-arası bir yapı üzerine inşa edilmiştir. Başlangıç noktası TAS'a kadar giden ODGP, AB'nin diplomasi de dâhil olmak üzere dış politika ve güvenlik meselelerinde ortak prensip ve kılavuz ilkeler belirlenmesi, ortak yaklaşımlar geliştirilmesi ve ortak eylemlerin hayata geçirilmesi için tasarlanmıştır (Akdemir, 2018: 189). Bu kapsamda, AB diplomatik sistemi de 1990'ların başından itibaren Maastricht Antlaşması ile kurumsallaşmaya ve yapılaşmaya başlamıştır. Maastricht Antlaşmasını takiben sırasıyla Amsterdam Antlaşması ve Nice Antlaşması ODGP'nin ASİ'den devraldığı yapısını genel hatlarıyla korumuştur. AB üyelerinin Birlik düzeyinde ortak dış politika oluşturma çabaları ve dış politika alanında oluşturulmak istenen tek seslilik arayışları sürekli olarak devam etmiştir (Akdemir, 2018: 151).

AB'yi daha etkili, daha demokratik ve özellikle dış ilişkiler alanında daha tutarlı yapmak amacıyla 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması diplomasi dâhil olmak üzere dış politika alanında bazı değişiklikler ve kurumsal yenilikler içermektedir. Ancak ortak dış politika ve ortak diplomatik kimlik üye ülkeler açısından tartışmalı konulardır. Üyelerin ulusal çıkarları ve halen ellerinde bulundurdukları veto hakkı bu alandaki ilerlemelere ve açılımlara izin vermemektedir. Bu yazının sınırları çerçevesinde, Lizbon Antlaşması'nın getirdiği en önemli kurumsal yenilikler AB Başkanı ve AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi³ pozisyonları ile (sonraki bölümlerde detaylıca tartışılan) ADES'i hayata geçirmesidir.⁴ Ancak, tarihsel süreçte gösterilen tüm çabalara ve iyi niyete rağmen, AB dış politikası ve diplomasi'nin mevcut olan karmaşık ve çok sesli yapısı da dikkate alındığında Kissinger'ın sorusundaki muhatabın kim olduğuna dair kesin bir yanıt vermek hâlâ mümkün gözükmemektedir. AB'nin diplomatik faaliyetleri AB Başkanı, Yüksek Temsilci, ADES, Avrupa Komisyonu, Avrupa Konseyi ve ulusal diplomatik temsilcilikler dâhil olmak üzere çok farklı aktör tarafından yürütülmekte bu durum da üçüncü tarafların muhatabı olabilecek birbirine rakip farklı telefon numaralarını mümkün kılmaktadır (Chopin ve Lefebvre, 2010; Hocking ve Spence, 2005: 9-10).

1 Tek Avrupa Senedi.

2 Maastricht Antlaşması, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Alanında Deklarasyon.

3 Çalışmanın geri kalanında Yüksek Temsilci olarak adlandırılacaktır.

4 Diğer değişiklikler ve yeniliklerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Akdemir (2018): 186-201.

Ancak, tüm sorunlu yönlerine rağmen, Lizbon Antlaşması, AB diplomatik sistemi için tarihi bir dönüm noktasıdır. Lizbon Antlaşması ile tüzel kişiliğe kavuşan AB, artık uluslararası hukukun bir öznesi haline gelmiştir. Diğer bir deyişle, Birlik bir bütünü temsilen, uluslararası ortamda bir devlet gibi hareket edebileceği; üyelerinin yerine başka devletlerle müzakereler yapabilecek veya anlaşmalar imzalayabilecek; kısaca uluslararası hukukun tüm normlarından yükümlü olacaktır (Büyüktanır, 2010: 105; Boşilcä, 2014: 24). Söz konusu faaliyetler devletler tarafından uygulamaya konan diplomasi pratiklerini de kapsadığı için AB'yi artık diplomatik bir aktör olarak görmek mümkün hale gelmiştir.

Ancak, kendi içinde karma ve karmaşık bir yapıyı temsil eden AB'nin diplomatik sistemini ve işleyişini devlet kavramı ile özdeşleştirilen ve devletlerin dışişleri bakanlıkları, büyükelçilikleri veya ulusal diplomatik misyonları tarafından yürüttükleri Vestfalyan modele dayanan geleneksel devlet diplomasi ile karşılaştırmak pek mümkün değildir. Aksine, AB diplomasisi geleneksel Vestfalyan diplomasi ile post-Vestfalyan diplomasi olarak da adlandırılabilir olan küresel diplomasi özelliğini harmanlayan “karma/hibrid” bir model sunmaktadır (Hocking vd., 2012: 29; Smith, 2015: 11; Balfour, Carta ve Raik, 2015). Bunun nedeni hem AB'nin ulus-üstü bir bütünleşme modeli olarak kendine özgü yapısı hem de AB diplomasisinin farklı bileşenleridir. AB diplomasisi üye ülkeler arasındaki ikili diplomatik ilişkiler, tüm üyelerin AB Konseyi çatısı altında bir araya geldiği ve yürüttüğü çok taraflı diplomatik ilişkiler ve üçüncü ülkelerle (özellikle ADES eliyle) yürütülen diplomatik ilişkiler olmak üzere üç ayak üzerine oturmakta ve oldukça karmaşık bir iletişim, görüşme ve müzakere sürecini kapsamaktadır (Bátora, 2005: 44).

AB diplomatik sisteminin ikili ayağı, bütünleşme hareketi neredeyse kıta genelinde başarı ile gerçekleşmiş olmasına rağmen, üye ülkeler arasında korunan, ancak zamanın ve şartların gereklerine uygun olarak zaman zaman yenilenen karşılıklı diplomatik ilişkilerdir. Tüm üye ülkelerin birbirilerinin topraklarında bulunan büyükelçilikleri ikili diplomasi AB içinde korunduğuna dair bir göstergedir. AB diplomasisinin çok-taraflı ayağı AB Konseyi içinde, devletler arası çok-yönlü diplomasi gerçekleştiği Daimi Temsilciler Komitesi (COREPER)⁵ bünyesinde gözlenmektedir. Komite hem üye devletler arasında hem de üye devletlerle AB arasında uzlaşma ve koordinasyon görevi görmektedir. Çok taraflı diplomatik ilişkiler geleneksel diplomasi farklı olarak ortak Avrupa değerlerinden etkilenmiş bir kurumsal ortam içinde gerçekleşmektedir. Daimi Temsilciler Komitesi içinde ulusal diplomatların ulus-üstü bir kimliğe sahip olmaları beklenmese de ulusal kimliklerinin de farklı ve yeni bir çehreye büründüğü bir gerçektir. Benzer niteliklere, politikalara ve çıkarlara sahip üye ülkeler arasında doğal bir ortaklık oluşabilmektedir. AB diplomasisinin üçüncü ayağını ise Lizbon Antlaşması ile kurulması kararlaştırılan ve yirmi birinci yüzyıl diplomasisinin özelliklerini yansıtabilecek şekilde yapılandırılmış olan ADES temsil etmektedir. Bu bağlamda zaten bir ağ diplomasisini andıran AB diplomasisi, ilerleyen bölümlerde tartışılacağı üzere, yirmi birinci yüzyılda gözlenen küresel diplomasi özelliklerini de yansıtmaktadır (Bátora ve Hocking, 2008: 6). AB'nin bu “heterojen diplomatik yapısı” (Kleistra ve van Willigen, 2015: 58) içinde Birliğin diplomatik temsilcisi olarak

5 Committee of Permanent Representatives

ayrıcalıklı bir yere sahip olan ADES hem kuruluşu hem de yeni diplomatik gelişmelere uyumu kapsamında aşağıdaki bölümde detaylı olarak tartışılmaktadır.

4. Avrupa Dış Eylem Servisi ve Avrupa Birliği Diplomasinin Dönüşümü

Kurulması Lizbon Antlaşması ile karara bağlanan ADES, AB'nin dış politika alanında daha birleşik, bütünlük ve tutarlı bir görünüm sunabilmesi adına getirilen kurumsal yeniliklerden biri ve Birliğin ilk ve tek ortak diploması birimidir. Temel hedefi AB'nin dış ilişkileri alanındaki görevlerinin yetki karmaşası yaratmadan tek çatı altında bir araya getirmek ve güçlü bir diplomatik servis oluşturmaktır (Akdemir, 2015: 205). Ulusal diplomaların yerini almaktan ziyade ortak Avrupa diplomasine bir katma değer olarak düşünülen ADES, AB'nin daha etkili ve görünür bir diplomatik aktör olabilmesi için eşsiz bir fırsat sunmaktadır (Balfour ve Ojanen, 2011: 9; European External Action Service, 2011).

Teorik anlamda, ADES'in hem ulusal diplomasilere hem de bütünde AB diplomasine katma değer sağlayabileceği siyasi ve bürokratik olmak üzere iki farklı düzey bulunmaktadır. Bir taraftan üye ülkelerin dış politika ve diploması alanlarında ortak müşterekte buluşup birlikte hareket etmesine ve tek bir sesle konuşmasına katkıda bulunarak siyasi destek sağlayan ADES diğer taraftan ulusal dışişleri bakanlıklarının görevlerini tamamlayacak ya da sınırlı da olsa üstlenecek şekilde hareket ederek bürokratik alandaki katkısını da sunmaktadır (Balfour and Raik, 2013: 33-39). Böylece hem üye ülkelerle yanyana hem de zaman zaman üye ülkelerin üstünde faaliyet gösterebilen ADES, bu esnek hareket tarzını AB'nin kendine özgü yapısı sayesinde kazanabilmiştir.

AB'nin devlet ile uluslararası örgüt arasında konumlandırılan kendine özgü yapısına istinaden ADES de kendine özgü bir diplomatik model sunmakta (Balfour ve Ojanen, 2011: 6) ve AB bütünlüğünün temel dinamiği olan ulus-üstüçülük ve hükümetler-aracılık ikilemini yansıtmaktadır. Bu kapsamda ulus-üstüçülüğü temsilen Komisyon ve hükümetler-aracılığı temsilen AB Konseyi ile ilişkisi dikkate alındığında, ADES'in, kendi adına bir denge sağlayabilmesi amacıyla, her ikisine de "eşit mesafede" konumlandırıldığı kabul edilmektedir (van Vooren, 2011: 501).

Lizbon Antlaşması'nın V. Bölümünün 27. maddesi ADES'in hukuki zeminini oluşturmaktadır. Buna göre, ADES, AB'nin ODGP kapsamına giren konularda Yüksek Temsilci'ye yardımcı olmakla yükümlüdür.⁶ Servis, "üye devletlerin diplomatik birimleriyle işbirliği halinde çalışır ve Konsey ve Komisyon'un Genel Sekreterliklerinin ilgili bölümlerinde görevli memurlar ile üye devletlerin diplomatik birimlerinde görevlendirilmiş personelden oluşur."⁷ Bu kapsamda, ADES üç farklı kaynaktan gelen personelin eşit şartlarda ve eşit statüde kabul edildiği ilk AB kurumu ve "karma" bir yönetim birimidir (Onesitini, 2015: 77-84). Antlaşmanın aynı maddesine göre, "Avrupa Dış Eylem Servisi'nin organizasyonu ve işleyişi bir Konsey kararı ile belirlenir. Konsey, Yüksek Temsilci'nin önerisi üzerine, Avrupa Parlamentosu'na danıştıktan ve Komisyon'un

6 Lizbon Antlaşması Madde 27 (3)

7 Lizbon Antlaşması Madde 27 (3)

muvafakatini aldıktan sonra hareket eder.”⁸ Bu sebeple ADES’in kurulması AB’nin ilk Yüksek Temsilcisi olarak atanan Catherine Ashton’un sorumluluğu altına girmiştir.

Ashton’un (2011) “tek ve ortak bir platform olarak AB değer ve çıkarlarını dünya genelinde koruma adına” (Ashton, 2011) tasarlandığını belirttiği ADES için sunduğu teklif ışığında, AB Konseyi 26 Temmuz 2010 tarihinde Servisin organizasyonu ve işleyişine dair 2010/427/EU sayılı kararı kabul etmiştir (Council of the European Union, 2010). İlgili karar neticesinde ADES 1 Aralık 2010 tarihinde resmen kurulmuş 1 Ocak 2011 tarihinde ise faaliyete geçmiştir. Söz konusu karar, ADES’i özerk bir yapı olarak tanımlamakta⁹ ve ADES’in görev alanını açıkça belirtmektedir. Buna göre, Servis, AB ODGP’nin yürütülmesi ve uygulanması için Yüksek Temsilciyi desteklemekle yükümlüdür.¹⁰ Bu görevi yerine getirirken kullanacağı en etkili araç ise bulunduğu ülkelerde AB’yi bir bütün olarak temsil eden ve Avrupa değerlerinin ve çıkarlarının desteklenmesi için çalışan delegasyonlardır. ADES’in faaliyete geçmesi ile birlikte Komisyon’un üçüncü ülkelerdeki delegasyonları ve AB delegasyonları yeniden yapılandırılmış ve Yüksek Temsilci’ye bağlanmıştır. 163 ülke ve uluslararası kuruluşta bulunan toplam 139 AB delegasyonu ile desteklenen ADES bu delegasyonların katkısıyla tüm coğrafi ve tematik konuları kapsayan küresel yaklaşım geliştirebilmiştir.

Zaman içindeki gelişmelerle birlikte, Ashton (2013), ADES’in AB üyesi ülkelerin dış politikalarını uyumlaştırmak ve AB’nin dünyadaki duruşunu kuvvetlendirmek için bir katalizör görevi göreceğinin altını çizmiştir. Halen, AB Yüksek Temsilciliği görevini yürüten Federica Mogherini (2015) de benzer bir şekilde ADES’in oluşturulmasının sadece AB içinde değil küresel diplomasi kapsamında da önemli bir adım olduğunu ve ortak bir diplomasi katalizörü olarak AB’nin küresel gücünün göstergelerinden biri olduğunu belirtmiştir. İki Yüksek Temsilcinin ifadelerinden anlaşılacağı gibi ADES, tüm aksaklıklarına rağmen, bütünleşmiş Avrupa diplomasisinin başlangıç noktası ve AB diplomasisinin geleceğini değiştirecek yapı taşlarından biri olarak varlığını sürdürmektedir (Cherrier, 2012: 4; Büyükbaş, 2013: 118).

Sahip olduğu öneme rağmen ADES’in ne tür bir yapı olduğu konusunda ortak bir görüş mevcut değildir. Kimi akademisyenler ADES’i “yarı diplomatik bir oluşum” (Duke, 2002: 855) olarak tanımlarken kimileri “Avrupa diplomasisinin embriyonik bir versiyonu” olarak adlandırmaktadır (Spence, 2004: 61). Bunun yanında bir ayağının bütünleşmenin ulus-üstü özelliklerine diğer ayağının ise ulusal diplomatik sistemlere dayanmasından ve pek çok farklı faaliyet alanını, yükümlülüğü ve uygulamayı bünyesinde barındırmasından dolayı ADES “çatlaklı bir yapılanma” (*‘interstitial organization’*) olarak da tanımlanmaktadır (Bátora, 2013). Var olan tüm farklı tanımlamalara rağmen üzerinde anlaşılan ortak nokta ise uzun bir siyasi ve sosyal süreç sonunda kurumlar ve üye ülkeler arasında gerçekleştirilen zorlu müzakereler ve uzlaşımın sonucu olarak kurulan ADES’in, AB diplomatik dönüşümünün kurumsal simgesini temsil etmekte olduğudur. Bu simge, hem yirmi birinci yüzyılda ortaya çıkan yeni ve küresel diplomasi anlayışının hem de

8 Lizbon Antlaşması Madde 27 (3)

9 Avrupa Dış Eylem Servisi Kararı Madde 1(2)

10 Avrupa Dış Eylem Servisi Kararı Madde 2(1)

üye ülkelerin bir birliğin üyesi olma bilinciyle hareket ederek bu Birliği yeni diplomatik sisteme dâhil etme çabalarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu noktada belirtmek gerekir ki ADES siyasi bir boşluktan doğmamıştır. Aksine, değişen uluslararası sistemde ve değişen küresel diplomasi anlayışına paralel olarak AB'nin yeni gelişmelere kendini adapte etme çabalarının bir ürünüdür (Vanhoonacker ve Duke 2010: 5). Bu vesileyle, özü itibarıyla devlet egemenliğinin bir sembolü olan diplomasi, AB bünyesinde kurumsallaştırılarak ortak bir Avrupa diplomasi kültürünün oluşturulabileceği de gösterilmek istenmiştir (Lefebvre ve Hillion, 2010: 2).

ADES'in kurulması ve faaliyetlerine başlaması ile AB'nin diplomasi anlayışı ve pratikleri yirmi birinci yüzyıl diplomasisindeki değişime paralel olarak değişmiş ve dönüşmüştür. AB'nin bu uyum çabaları aşağıdaki bölümde, bir önceki bölümde tartışılan diplomasi dördüncü bileşeninde meydana gelen değişim ve değişikliklere referansla, tartışılacaktır. Böylece, AB diplomatik dönüşümünün küresel değişim ve dönüşümden bağımsız olmadığı anlaşılacaktır.

4.1. AB Diplomasinin Kapsamı

Küresel diplomasi değişen ve genişleyen gündemi ADES'in sorumluluk alanına giren konulara denk gelmektedir. ADES, enerji güvenliği, iklim değişikliği, göç, terörizm gibi AB'nin dış politika alanına giren her bir konu ile ilgilenmekte; ilgili konularda kararlar ve stratejiler çıkarmakta ve AB dış politikasının koordinatörü olarak hareket etmektedir (Hadfield ve Fiott, 2013: 170). Bu kapsamda, dış politika ve iç politika arasındaki net ayrımın ortadan kalkması ve küresel diplomasi bu gerçekten hareketle yeniden şekillenmesine uyumlu olarak ADES de her iki alanı da kapsayacak bir şekilde hizmet sunmaktadır. ADES kapsamında hem AB'nin ODGP ile Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası gibi doğrudan dış politika odaklı konular hem de ticaret ve kalkınma politikası gibi dolaylı yoldan dış politikaya etkileri olan AB iç siyaseti alanına giren konular bulunmaktadır (Balfour ve Ojanen, 2011: 3). Diğer bir deyişle ADES, yirmi birinci yüzyıl küresel diplomasisinin kapsayıcı ve bütünlükçü yaklaşımını yansıtmaktadır (Hocking vd., 2012: 5, 53; European Parliament, 2013: 28-29). Ancak ADES kendi yükümlülüklerini yerine getirirken AB'nin iç yapısından kaynaklanan sorunlarla da karşılaşabilmektedir. Özellikle, yetki çatışmasında kaynaklı olarak Avrupa Komisyonu ile yaşadığı koordinasyon ve iş bölümü karışıklıkları ile ADES'in karşı karşıya kaldığı kaynak yetersizliği diplomatik servisin etkinliğini ve katkısını kısıtlamaktadır.

4.2. AB Diplomasinin Kural ve Değerleri

ADES, özerk bir yapı olarak kurulmuş olmasına rağmen, varlığını üye ülkelere bağlı olarak devam ettiren bir yapıdır. ADES diplomatları klasik anlamda devlet diplomatlarının sahip olduğu hak ve ayrıcalıklara sahip değildir (Bátora, 2013: 606). Bu sebeple ADES bünyesindeki geçerli kural geleneksel diplomasi sürekliliğini de temsilen devlet egemenliğidir (Petrov, Pomorska ve Vanhoonacker, 2012: 4, 8). Kurum bünyesindeki en yüksek görev ve mevkilerine üye devletlerin resmi yetkilileri atanmıştır. Üye devletler, küresel diplomatik kurullarla uyumlu olarak

açıklık ve şeffaflık ilkelerini ADES bünyesinde de benimsemiş olsa da bazı hassas konularda, eski alışkanlıklarını devam ettirerek oldukça gizli hareket edebilmekte ve bilgi paylaşımından kaçınılabilmektedir (Schmidt, 2014: 4). Diğer taraftan Avrupa Parlamentosunun sahip olduğu ADES'i inceleme ve kontrol yetkisi ADES'in demokratik sorumluluğunu ve meşruluğunu kuvvetlendirmektedir (European Parliament, 2014: 61; Balfour ve Ojanen, 2011: 6). Fakat ADES'te gözlenen üye devletlerin hâkimliği ve baskınlığı kurum bünyesinde ortak bir diplomatik kültürün oluşmasını ve AB'yi bir bütün olarak temsilen profesyonel diplomatların yetişmesini engellemektedir (Laursen, 2012: 195).

4.3. AB Diplomasinin İletişim Kanalları

ADES, küresel diplomasi ile uyumlu olarak yeni iletişim teknolojilerini ve yeni iletişim kanallarını kullanmaktadır. Bu kapsamda, ADES'in yapısı da çok yönlü bilgi akışını mümkün kılmakta ve üye ülkelerle bilgi paylaşımına ve ortak bilgi toplama pratiklerine müsaade etmektedir (European External Action Service, 2013: 3, 12). ADES'in üye ülkelerle işbirliği yanında AB'nin diğer kurumları ile de ortak çalışmaları mevcuttur (Duke, 2013: 128). Diğer bir deyişle ADES, çok taraflı iletişim kanalları vasıtasıyla hem üye ülkeler arasındaki hem de üye ülkelerle kurumlar arasındaki koordinasyonu sağlamaktadır. ADES, diğer taraftan teknolojik gelişmelerin bir ürünü olarak sosyal medya ve internet temelli iletişim kanallarından da faydalanmaktadır. Elektronik iletişimi gittikçe artan bir oranda kullanan Servis (Schmidt, 2014: 18) elektronik diplomasi ve kamu diplomasisi yoluyla kitlelere de ulaşabilmektedir.

ADES'in kurulması ile, yirmi birinci yüzyıl diplomasi anlayışına paralel olarak, AB de dış dünyadaki algısını olumlu anlamda değiştirmek için kamu diplomasisini bir araç olarak kullanmayı hedeflemiştir. AB Konseyi'nin ADES'i kuran 2010/427/EU sayılı kararı da Servisi, Birliğin çıkarları doğrultusunda olmak üzere, kamu diplomasisini icra etmekle yetkilendirmiştir.¹¹ Bu kapsamda ADES, AB'nin bir bütün olarak görünürlüğüne ve etkisini kuvvetlendirmek, AB'nin faaliyetleriyle ilgili olarak yapıcı bir anlayış geliştirilmesini sağlamak ve AB'nin partner ülkeler ve bölgelerdeki algısı üzerinde olumlu bir etki oluşturmakla görevlendirilmiştir. Diğer bir deyişle ADES, kamu diplomasisinin AB nezdinde icra edilmesinden sorumlu temel aktördür (Cross, 2015: 342). Servis, AB'nin tüm delegasyonlarının kamu diplomasisi faaliyetlerini koordine etmekte ve rehberlik ve uzmanlık görevlerini yerine getirmektedir. Bunu yaparken de gelişen iletişim teknolojilerden ve farklı bilgi kanallarından faydalanmaktadır.

4.4. AB Diplomasinin Aktörleri ve Roller

ADES, yeni bir diplomatik aktör olmasının yanında, kendi içindeki aktörlerin özellikleri nedeniyle de bir yenilik sunmaktadır. ADES, geleneksel anlamda diplomatik aktörlerin başını çeken dışişleri bakanlıklarından çok farklı bir yapıdadır ve bünyesinde çok farklı kültürleri ve çalışma tarzlarını

11 Avrupa Dış Eylem Servisi Kararı Madde 4 (3)

temsilen Avrupa Komisyonundan, AB Konseyi'nden ve üye ülkelerden farklı katılımcıları ve AB'nin dış politika alanına giren her biri birbirinden farklı konuyu kapsamaktadır (Balfour ve Raik, 2013: 18; Bátor, 2013: 607-608). Diğer taraftan AB dış politikasına dâhil olan tüm paydaşlarla etkileşim ve iletişim halindedir. Ancak unutulmamalıdır ki bu paydaşlar arasında üye ülkeler merkezi konumda yer almakta ve dış politikada ADES'ten daha güçlü ve etkili bir pozisyonda durmaktadır. ADES, pek çok üst düzey etkinlik için Bakanlar Konseyi'nin lojistik desteğine muhtaçtır. Konseyin işbirliği ise üye ülkelerin konu ile ilgili siyasi ilgisine dayanmaktadır. Bu sebeple, özellikle diplomasi ve dış politika alanlarında üye ülkeler gücü ellerinde tutmakta, ADES'i bağımsız bir yapıdan ziyade kendi ulusal çıkarları için bir araç olarak kabul etmektedir (Balfour ve Raik, 2013: 5). Bu gerçek de dış politikada alanında üye ülkelerin liderliklerinin devam ettiğini ve ADES'in faaliyetlerini üye ülkelere bağımlı olarak sürdürdüğünü bir kez daha doğrulamaktadır.

Yukarıdaki açıklamaların gösterdiği gibi dış politikasına bütüncül bir yaklaşım getirme amacıyla oluşturduğu ADES vasıtasıyla AB, dış politikada geniş kapsamlı bir yaklaşımı benimsemiş ve pek çok küresel konuda ve gelişmede kendini gösterebilmiştir (Balfour, 2015: 38-39). Ancak ADES'in kendi içinde bazı sorunları mevcuttur. Öncelikle, ADES muğlak bir oluşumdur. Bu muğlaklık üye kompozisyonundan, özellikle savunma-güvenlik konularından, üçüncü ülkelerle diplomatik ilişkilerde AB'yi kimin temsil edeceği sorunundan kaynaklanmaktadır (Bátor, 2013: 609). Bu kapsamda, ADES ve Komisyon arasındaki yetki karmaşası ve bölünmüşlüğü ADES'in bir diplomatik aktör olarak etkinliğinin önündeki önemli engellerden biridir. Kısaca, ADES, AB'nin dış politikası için bir araç niteliği göstermektedir ve bu araç üye ülkelerin kullanımına tabiidir. Ortak eylem ve işbirliğindeki artış ve iyileşmelere rağmen üye ülkeler hâlâ baskın aktörlerdir. Diğer bir ifadeyle, AB'nin diplomatik birimi olarak düşünülen ADES, ulusal diplomasiyi ortadan kaldırmaktan ziyade onları destekleyen ve tamamlayan bir araç olarak kurumsallaşmıştır (Pasarín, 2015: 356).

Bu bölümdeki tartışmalar göstermiştir ki küresel diplomasinin, geleneksel diplomasinin vazgeçilmez kabul edilen bazı özelliklerini değiştirmesi ve diplomasiyi dönüştürmesine paralel olarak ADES de AB'nin Vestfalyan diplomasiye karşı geliştirdiği bir meydan okuma girişimidir. Üye devletlerin üstünlüğünü ortadan kaldıramasa da ortak bir ulus-üstü diplomatik anlayış ve kimlik çerçevesinde oluşturulan ADES AB'nin post-Vestfalyan diplomatik aktörü olarak ulusal diplomasiyi yanında varlığını sürdürmektedir. Ancak, aynı zamanda, Servis ile ilgili yasal hükümler AB'nin uluslararası ilişkilerinde üye ülkelerin alışılmış rollerini oynamaya devam edeceğini gösterir şekilde yazılmıştır (Eckes ve Wessel, 2014). Yeni diplomatik kurum üye ülkelerle AB arasında diplomatik bir görev paylaşımını zorunlu kılarken söz konusu paylaşım üye ülkelerin ulusal diplomasiyi yok saymayacak şekilde planlanmıştır. Aksine, ADES ile üye ülkeler arasındaki "tamamlayıcılık" (Balfour and Raik, 2013: 33) yeni dönem AB diplomasisini tanımlayan anahtar kelimedir ve bu tamamlayıcı ilişki çerçevesinde ağırlık üye devletlerden yanadır. Devletler özellikle ulusal çıkarları ve ulusal güvenlikleri söz konusu olduğunda geleneksel diplomasiye vazgeçmemektedirler.

ADES'in bu yapılması hem Avrupa bütünleşmesinin özellikle ulusal çıkarlar söz konusu olduğu zaman ağır basan hükümetler-arası dinamiği ile hem de ulus-devletlerin 2000'lerden sonra yeniden güçlenen konumları ile uyum göstermektedir. Küreselleşme, 1990'larda kaçınılmaz ve karşı konulamaz bir dönüm noktası olarak ulus-devletin temellerini sarmış ve ulus-devleti büyük bir dönüşümüne uğratmıştır. Bu dönemde egemenlikleri ve yeterlilikleri çoğu açıdan sorgulamaya açık hale gelen ulus-devletler ciddi bir meşruiyet krizi ile karşı karşıya kalmıştır (Yılmaz ve Akbulut, 2016: 74-75). Ancak, küreselleşme neticesinde ulus – devletlerin bir yönüyle krize girmesi onların sistemdeki başat aktörlüğünü ortadan kaldıramamıştır (Bakan ve Tuncel, 2012: 62). Aksine, bu düzeni kuran ve hâlâ destekleyen en önemli unsur [uluslararası sistemdeki asıl aktör ve karar verici olan] ulus-devlettir (Modelska, 2005: 24). Özellikle 1990'ların ikinci yarısından, daha yoğun olarak 2000'li yılların başından itibaren küreselleşmenin olumsuz sonuçlarının da hissedilmeye başlanması ile devletler bir kez daha hem iç politikada hem de uluslararası sistemde ihtiyaç duyulan aktörler olduklarını hissettirmişlerdir.

Devletler güçlerini belirli ölçüde ulus-üstü veya ulus-altı oluşumlara, bölgesel veya uluslararası örgütlere devretmiş olsalar da bu oluşumlar içindeki meşru güç, yetki transferini kendi rızasıyla kabul eden ve sahip olduğu güç ile düzenleyen ulus-devlettir. Sonuçta ulus-devletler sistemde merkezi öneme sahip oluşumlar olarak varlıklarını devam ettirmektedir. Bu varsayım AB için de geçerlidir. Bütünleşme kapsamında, yeteri kadar hızlı, etkili ve yeterli meşruiyete sahip merkezi kurumların yokluğu karşısında, esas ve önemli olan hâlâ ulusal düzeydir (Hirst-Thompson, 1996: 168). Bütünleşme oyununun kurallarını belirleyen, politika yapan ve gündemi belirleyenler hâlâ ulus-devletlerdir. Bu kapsamda, Lizbon Antlaşması ile birlikte oluşturulması düşünülen kolektif Avrupa diplomasininin temel dayanağı ve kaynağı da üye ülkelerin elindedir (Whitman, 2015: 18). AB dış politikası ve o politikanın uygulama aracı olarak diplomasinin hükümetler arası görüşmelere ve bu görüşmelerin neticelerine bağlıdır. Özetle, kurumsal düzeydeki çabalara rağmen geleneksel diplomasideki devlet baskınlığı AB diplomatik sisteminde devam etmektedir. Bu sebeple, AB ortak diplomatik sisteminin ve kültürünün yerleşebilmesi üye ülkelerin rızasına bağlıdır.

Sonuç

Bu çalışma, küresel diplomatik gelişmelere referansla AB diplomasininin sistemini incelemiş ve Birliğin diplomasinin aktörü olarak kurulmuş olan ADES'in küresel diplomasindeki gelişmelerle uyumunu ortaya koymaya çalışmıştır. AB, kendine özgü yapısı ve işleyiş özellikleriyle örneklerinden ayrılan bir bölgeselleşme modeli olarak, altmış yılı aşkın bir süredir uluslararası arenada varlığını hissettirmekte; küresel diplomatik aktörlerden biri olarak diplomasini hem kullanmakta hem de kendine özgü yapısına uygun olarak geliştirmekte ve dönüştürmektedir.

Temel olarak geleneksel Vestfalyan diplomasine dayanan AB diplomatik sisteminde, Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden itibaren, küresel diplomaside gözlenen değişikliklere de cevap olarak bazı değişim ve dönüşümler gözlenmiştir. Söz konusu antlaşma ile Vestfalyan diplomasininin olarak da kabul edilen geleneksel diplomasine bir meydan okuma girişimi olarak

kurulan ADES, AB'nin diplomatik birimi olarak, AB diplomasisini kurumsallaştırmıştır. ADES, küresel diplomasi anlayışına uygun olarak, yeni diplomatik gündem maddelerini kabul etmiş ve kapsamını genişletmiştir. Çoklu diplomatik platformları ve iletişim kanallarını kullanarak teknolojik uyumu sağlamıştır. Küresel diplomasinin açıklık ve şeffaflık anlayışını da benimseyen ADES çok paydaşlı ve çok katmanlı yapısı ile AB diplomasisini geleneksel hiyerarşik yapıdan çıkararak yirmi birinci yüzyılın ağ diplomasisine geçiş sürecini başlatmıştır. Bu kapsamda, ADES sadece üye devletlerle değil devlet dışı aktörler ve AB'nin diğer kurumlarıyla da diplomatik ilişkilerini geliştirmekte ve farklı kanallardan farklı iletişim yöntemleri ile yürütülen bu ilişkiler ağında bir koordinatör olarak hareket etmektedir. ADES'in merkezinde yer aldığı bu yapı AB'nin yeni oluşturulan kendine özgü diplomasi kültürünü oluşturmaktadır.

Günümüz dünyasında diplomasi ve diplomatik aktörler farklılaşp çeşitlense de, diplomasinin uygulanacağı alanlar genişlemiş olsa da ve diplomatik alanda yeni kurallar, ilkeler ve pratikler gözlense de özellikle bazı kritik alanlarda geleneksel Vestfalyan siyaset ve Vestfalyan diplomasi hâkimiyetini sürdürmektedir. Uluslararası sistemin ve devlet diplomasisinin değişimi diplomasinin önemi azaltmamıştır. Aksine, gittikçe karmaşıklaşan sistemde diplomasi her zamankinden daha önemli bir rol kazanmıştır. Uluslararası sistemde devletler hâlâ en temel ve belirleyici aktörler oldukları için, kendi içindeki dönüşüme rağmen, devlet diplomasisi de ulusal çıkarların korunması ve savunulması için hayati önemdedir. Devletler ulusal çıkarlarını ilgilendiren konularda hâlâ geleneksel yöntemleri tercih etmektedir. Küresel anlamda geçerli olan bu varsayımlar AB için de geçerlidir. Yasal hükümler ve gereklilikler neticesinde üye devletlere bağımlı olarak ilerleyen ADES'in kapasitesi ve başarısı üye devletlerin onayına ve isteğine bağlıdır. Ulusal diplomatik sistemler AB içindeki baskın rolünü devam ettirmekte, ADES'i ulusal çıkarları gerektirdiği zamanlarda bir araç olarak kullanabilmektedir. Sonuç olarak, AB diplomatik sistemi süreklilik ve değişim sarmalında Vestfalyan diplomatik anlayışını koruyarak post-Vestfalyan diplomatik gelişmelere uyum sağlama adına yeni girişimlerde bulunsa da geleneksel devlet diplomasisinin hâkimiyeti ADES bünyesinde devam etmektedir. AB'nin ortak diplomatik sisteminin merkezinde hâlâ üye ülkeler yer almaktadır.

Kaynakça

- Akdemir, Erhan (2018) "Avrupa Birliği'nin Dış İlişkileri ve Politikası: Avrupa Birliği'nin Bütünleş(eme)mesi Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 17(2): 181-218.
- Ashton, Catherine (2011) "Statement by High Representative Catherine Ashton on Europe Day", A 177/11, 07.05.2011, Brussels, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/121895.pdf, Erişim Tarihi: 11.01.2019.
- Ashton, Catherine (2013) "Statement by EU High Representative Catherine Ashton on EEAS Review", A 314/13, 12.06.2013, Strasbourg, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/137458.pdf, Erişim tarihi: 11.01.2019
- Bakan, Selahaddin ve Gökhan Tuncel (2012) "Küreselleşmenin Ulus Devlet Üzerindeki Etkisi", *Birey ve Toplum*, 2(3): 51-65.
- Balfour, Rosa (2015) "Change and Continuity: A Decade of Evolution of EU Foreign Policy and the Creation of the European External Action Service", Rosa Balfour, Caterina Carta ve Kristi Raik (der.) *The*

- European External Action Service and National Foreign Ministries – Convergence or Divergence?*, Farnham, Asghate: 31-44.
- Balfour, Rosa ve Hanna Ojanen (2011) “Does the European External Action Service Represent a Model for the Challenges of Global Diplomacy?”, *IAI Working Papers*, 1117, Istituto Affari Internazionali, <https://www.iai.it/en/publicazioni/does-european-external-action-service-represent-model-challenges-global-diplomacy>, Erişim Tarihi: 10.01.2019.
- Balfour, Rosa, ve Kristi Raik (2013) “Equipping the European Union for the 21st century – National Diplomacies, the European External Action Service and the Making of EU Foreign Policy”, *FIIA Report*, 36, The Finnish Institute of International Affairs, <https://www.fiaa.fi/en/publication/equipping-the-european-union-for-the-21st-century>, Erişim Tarihi: 10.01.2019.
- Balfour, Rosa, Caterina Carta ve Kristi Raik (2015) “Introduction”, Rosa Balfour, Caterina Carta ve Kristi Raik (der.) *The European External Action Service and National Foreign Ministries – Convergence or Divergence?*, Farnham: Asghate, 1–14.
- Bátora, Jozef (2005) “Does the European Union Transform the Institution of Diplomacy?”, *Journal of European Public Policy*, 12(1): 44-66.
- Bátora, Jozef (2013) “The ‘Mittraileuse Effect’: The EEAS as an Interstitial Organization and the Dynamics of Innovation in Diplomacy”, *Journal of Common Market Studies*, 51(4): 598-613.
- Bátora, Jozef ve Brian Hocking (2008), “Bilateral Diplomacy in the European Union: Towards ‘Post-Modern’ Patterns?”, *Discussion Papers in Diplomacy*, Clingendael – Netherlands Institute of International Relations, Nisan 2008, <https://www.clingendael.org/publication/bilateral-diplomacy-european-union-towards-post-modern-patterns>, Erişim Tarihi: 06.07.2018.
- Bátora, Jozef ve David Spence (2015) “Introduction: The EEAS as a Catalyst of Diplomatic Innovation”, David Spence and Jozef Bátora (der.), *European External Action Service – European Diplomacy Post-Westphalia*, New York: Palgrave Macmillan, 1-16.
- Berridge, Geoff R. (2010) *Diplomacy – Theory and Practice*. New York: Palgrave Macmillan.
- Boşilcă, Ruxandra Laura (2014) “The European Union – a ‘Sui Generis’ International Diplomatic Actor: Challenges Posed to the International Diplomatic Law”, *Romanian Journal of European Affairs*, 14(1): 22-33.
- Büyükbaş, Hakkı (2013) “Avrupa Dış İlişkiler Servisi”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 25(13): 102-122.
- Büyüktanır, Derya (2010) “Dış İlişkiler Kapsamında Avrupa Birliği’nin Tüzel Kişiliği ve Lizbon Antlaşması”, *Uluslararası İlişkiler*, 7(27): 87-110.
- Cherrier, Nickolas (2012) “EU Diplomacy at 27: United in Diversity?”, *LSE ‘Europe in Question’ Discussion Paper Series*, 48/2012, <http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/LEQS%20Discussion%20Paper%20Series/LEQSPaper48.pdf>, Erişim Tarihi: 20.08.2019.
- Chopin, Thierry ve Maxime Lefebvre (2010) “Three Phone Numbers for Europe: Will the Lisbon Treaty Make the European Union More Effective Abroad?”, *US – Europe Analysis Series*, Center on the United States and Europe at Brookings, 43, 6 Ocak 2010, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/0106_european_union_chopin.pdf, Erişim Tarihi: 11.05. 2019.
- Cooper, F. Andrew, Jorge Heine ve Ramesh Thakur (2013) “Introduction: The Challenges of 21st-Century Diplomacy”, Andrew F. Cooper, Jorge Heine ve Ramesh Thakur (der.), *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*, Oxford: Oxford University Press, 1-22.
- Council of the European Union (2010) “Council Decision of 26 July 2010 Establishing the Organisation and Functioning of the European External Action Service”, 2010/427/EU, *Official Journal of the*

- European Union*, L201/30, 03.08.2010 , https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eeas_decision_en.pdf, Erişim Tarihi: 10.01.2019.
- Cross, Mai'a K. Davis (2015) "The Public Diplomacy Role of the EEAS: Crafting a Resilient Image for Europe", Jozef Batora and David Spence (der.), *European External Action Service – European Diplomacy Post-Westphalia*, New York: Palgrave Macmillan, 341-355
- Duke, Simon W. (2002) "Preparing for European Diplomacy?" *Journal of Common Market Studies*, 40(5): 849-870.
- Duke, Simon W. (2013) "The European External Action Service and Public Diplomacy", Mai'a K. Davis Cross ve Jan Melissen (der.), *European Public Diplomacy: Soft Power at Work*, Houndmills: Palgrave Macmillan, 113-135.
- Eckes, Christine ve Ramses Wessel (2018), "An International Perspective" Roberts Schütze ve Takis T. Tridimas (der.), *Oxford Principles of European Union Law – Volume I: The European Union Legal Order*, Oxford: Oxford University Press, 74-102.
- Efe, Haydar (2010) "Soğuk Savaş Döneminde Avrupada Ortak Dış Politika Oluşturma Çabaları", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 9(1): 37-62
- European External Action Service (2011) "Report by the High Representative to the European Parliament, the Council and the Commission", 22 Aralık 2011, http://www.eeas.europa.eu/images/top_stories/2011_eeas_report_cor+_formatting.pdf, Erişim Tarihi: 10.01.2019.
- European External Action Service (2013), *EEAS Review 2013*, Temmuz 2013, http://eeas.europa.eu/library/publications/2013/3/2013_eeas_review_en.pdf.
- European Parliament, *Organisation and Functioning of the European External Action Service: Achievements, Challenges and Opportunities*, Şubat 2013, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/457111/EXPO-AFET_ET\(2013\)457111_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/457111/EXPO-AFET_ET(2013)457111_EN.pdf), Erişim Tarihi: 11.01.2019.
- Falk, Richard (2007) "What comes after Westphalia: The Democratic Challenge", *Widener Law Review*, 13(2), 243-253.
- Fernández Pasarín, Ana Mar (2015) "Towards an EU Consular Policy", Jozef Batora and David Spence (der.) *European External Action Service – European Diplomacy Post-Westphalia*, New York: Palgrave Macmillan, 356-369.
- Hadfield, Amelia ve Daniel Fiott (2013) "Europe and the Rest of the World", *Journal of Common Market Studies*, 51(Annual Review), 168-182.
- Hamilton, Keith ve Richard Langhorne (2010) *The Practice of Diplomacy: Its Evolution, Theory and Administration*. London: Routledge.
- Hirst, Paul Q. ve Grahame Thompson (1996) *Globalisation in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*. Cambridge: Blackwell.
- Hocking, Brian (2012) "The Ministry of Foreign Affairs and the National Diplomatic System", Pauline Kerr ve Geoffrey Wiseman (der.), *Diplomacy in a Globalizing World: Theories and Practices*, New York: Oxford University Press, 123-140.
- Hocking, Brian ve David Spence (2005) "Towards a European Diplomatic System", *Discussion Papers in Diplomacy*, Clingendael – Netherlands Institute of International Relations, Haziran 2005, <https://www.clingendael.org/publication/towards-european-diplomatic-system>. Erişim Tarihi: 10.05.2019.
- Hocking, Brian ve Michael Smith (2010) "An Emerging Diplomatic System for the EU? Frameworks and Issues", paper presented at the UACES Annual/Research Conference, Bruges, Belgium, 6-8 Eylül 2010, https://www.uaces.org/archive/papers/abstract.php?paper_id=5, Erişim Tarihi: 03.08.2018

- Hocking, Brian, Jan Melissen, Shaun Riordan ve Paul Sharp (2012) “Futures for Diplomacy: Integrative Diplomacy in the 21st Century”, *Clingendael Report*, Clingendael – Netherlands Institute of International Relations, Ekim 2012, <https://www.clingendael.org/publication/futures-diplomacy-integrative-diplomacy-21st-century>, Erişim Tarihi: 02.08.2018.
- Kelley, John Robert (2010) “The New Diplomacy: Evolution of a Revolution”, *Diplomacy and Statecraft*, 21(2): 286-305.
- Keyman, Fuat E. (2006) “Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler ve Hegemonya”, *Uluslararası İlişkiler*, 3(9): 1-20.
- Kissinger, Henry (1994) *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster.
- Kleistra, Yvonne ve Niels van Willigen, “Evaluating the Impact of EU Diplomacy: Pitfalls and Challenges”, Joachim A. Koops, Gjovalin Macaj (der.), *The European Union as a Diplomatic Actor*, Houndmills: Palgrave Macmillan, 52-68.
- Laursen, Finn (2012) “The European External Action Service (EEAS): The Idea and Its Implementation”, Finn Laursen (der.), *The EU’s Lisbon Treaty: Institutional Choices and Implementation*, Farnham: Ashgate, 171-202.
- Lefebvre, Maxime ve Christophe Hillion (2010) “The European External Action Service: towards a common diplomacy?”, *European Policy Analysis*, SIEPS – Swedish Institute for European Policy Studies, Haziran 2010, <http://www.sieps.se/en/publications/2010/the-european-external-action-service-towards-a-common-diplomacy-20106epa/>, Erişim Tarihi: 15.01.2019.
- Manheim, Jarol B. (1990) *Strategic Public Diplomacy: The Evolution of Influence*. New York: Oxford University Press.
- March, James G. ve Johan P. Olsen (1989) *Rediscovering Institutions – The Organizational Basis of Politics*. New York: The Free Press.
- Metzl, Jamie (2001) “Network Diplomacy”, *Georgetown Journal of International Affairs*, 2(1): 77-87.
- Modelski, George (2005), “Küresel Politikanın Uzun Döngüsü ve Ulus – Devlet”, *Uluslararası İlişkiler*, 2(7): 3 – 30.
- Mogherini, Federica (2015) “Foreword”, David Spence, Jozef Batora (der.), *The European External Action Service – European Diplomacy Post-Westphalia*, Houndmills: Palgrave Macmillan: x-xi
- Neumann, Iver. B. (2008), “Globalisation and Diplomacy”, Andrew Cooper, Brian Hocking ve William Maley (der.) *Global Governance and Diplomacy – World Apart?*, New York: Palgrave Macmillan, 15-28.
- Nicolson, Harold G. (1942) *Diplomacy*. London: Oxford University Press.
- Onesitini, Cesare (2015) “A Hybrid Service: Organising Efficient EU Foreign Policy”, Jozef Batora and David Spence (der.), *European External Action Service – European Diplomacy Post-Westphalia*, New York: Palgrave Macmillan, 65-86.
- Petrov, P., K. Pomorska ve S. M. R. L. Vanhoonacker (2012) “Introduction: The Emerging EU Diplomatic System: Opportunities and Challenges after ‘Lisbon’”, *The Hague Journal of Diplomacy*, 7(1): 1-9.
- Schmidt, Juliane (2014) “Between Irrelevance and Integration? New Challenges to Diplomacy in the 21st Century and the Role of the EEAS”, *College of Europe – EU Diplomacy Papers*, 08/2014, <https://www.coleurope.eu/research-paper/between-irrelevance-and-integration-new-challenges-diplomacy-21st-century-and-role>, Erişim Tarihi: 10.01.2019
- Single *European Act*, 29 Haziran 1987 https://europa.eu/european-union/law/treaties_en, Erişim Tarihi: 12.05.2019.

- Smith, Michael H. (2015) "The EU as a Diplomatic Actor in the Post-Lisbon era: Robust or Rootless Hybrid", Joachim A. Koops ve Gjovalin Macaj (der.), *The European Union as a Diplomatic Actor*, Houndmills: Palgrave Macmillan, 11-30.
- Scholte, J. Aart (2008) "From Government to Governance: Transition to a New Diplomacy", Andrew F. Cooper, Brian Hocking ve William Maley (der.), *Global Governance and Diplomacy: Worlds Apart?*, Houndmills: Palgrave Macmillan, 39-60.
- Spence, David (2004) "The European Commission's External Service", *Public Policy and Administration*, 19(3): 61-76.
- Szondi, Gyorgy (2008) "Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences", *Discussion Papers in Diplomacy*, Clingendael – Nederland Institute of International Relations, Ekim 2008, <https://www.clingendael.org/publication/public-diplomacy-and-nation-branding-conceptual-similarities-and-differences>. Erişim Tarihi: 10.01.2019.
- Şahin, Yeliz (2013) "AB Diplomasinin Yeni Yüzü – Avrupa Dış İlişkiler Servisi", İKV Değerlendirme Notu, İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul.
- Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, 2007/C 306/01, 13 December 2007, <https://eur-lex.europa.eu/collection/eu-law/treaties/treaties-force.html>, Erişim Tarihi: 10.01.2019.
- Treaty on European Union*, 7 Şubat 1992, https://europa.eu/european-union/law/treaties_en, Erişim Tarihi: 12.05.2019.
- Van Vooren, Bart (2011) "A legal-institutional perspective on the European External Action Service", *Common Market Law Review*, 48(2): 475-502
- Vanhoonaeker, Sophie ve Simon Duke (2010), "Chairs' Conclusions" Edith Drieskens ve Louise van Schaik (der.), *The European External Action Service: Preparing for Success*, The Hague, Clingendael: 5-6.
- Yılmaz, Eren Alper ve Ahmet Akbulut (2016) "Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devletin Rolü – Ulus-Devletler Güçleniyor Mu?", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16): 71-88.
- Watson, Adam (1982) *Diplomacy: The Dialogue between States*, Abingdon, Routledge.
- White, Brian (2005) "Diplomacy", John Baylis and Steve Smith (der.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford: Oxford University Press, 387-403.
- Whitman, Richard (2015) "Europe's Changing Place in the World and Challenges to European Diplomacy", Rosa Balfour, Caterina Carta ve Kristi Raik (der.) *The European External Action Service and National Foreign Ministries – Convergence or Divergence?*, Farnham: Ashgate: 17-30.

Analyzing Party Positions and Electoral Dynamics in Turkey

Türkiye’de Partilerin Konumları ve Seçim Dinamiklerinin Analizi

Arda Can KUMBARACIBAŞI*

Abstract

This article examines the June and November 2015 general elections in Turkey – the final elections before Turkey’s transition into a presidential system – focusing on the political environment leading up to the elections, the coalition deals and potential coalition scenarios between the two elections and the aftermath of the November elections. The analysis is two-fold: first section looks into the background of electoral politics in Turkey and how policy dimensions of parties changed or stabilized over the years, covering the concepts of coalition potential, party adaptability and survival. The second section looks into electoral geography in Turkey, changes in voting patterns, strategic voting and the discrepancies in numbers in 2015.

Keywords: Turkish Politics, Elections, Coalitions, Party Positions, Party Politics, AKP.

Öz

Bu çalışma Türkiye’de başkanlık sistemine geçilmeden önceki son seçimler olan Haziran ve Kasım 2015 genel seçimlerini, seçimler öncesindeki siyasi sürece, iki seçim arasındaki dönemde yapılmış olan koalisyon görüşmelerine, olası koalisyon senaryolarına, ve seçimler sonrasındaki gelişmelere bakarak, incelemektedir. Bu analiz iki bölüme ayrılmaktadır. İlk bölüm Türkiye’de seçimlerin arka planını incelemekte; koalisyon potansiyeli, partilerin adaptasyonu ve partilerin kalıcılığı gibi kavramlar üzerinden, politika alanlarına göre parti konumlarının yıllar içerisinde ne kadar değişip değişmediğini analiz etmektedir. İkinci kısım ise Türkiye’deki seçim coğrafyasını ele alarak 2015’teki oy verme eğilimlerini, stratejik oyları ve seçim sonuçlarındaki uyumsuzlukları tartışmaktadır.

Anahtar kelimeler: Türk siyaseti, Seçimler, Koalisyonlar, Party Konumları, Parti Siyaseti, AKP.

Introduction

A referendum in April 2017 has changed the Turkish political system from a parliamentary one to a presidential one. Perhaps, this was one of the most drastic changes to the system since the foundation of the republic or the military coup of 1980. The last parliamentary election before this transition was to take place in June 2015, but due to a hung government and unsuccessful attempts at forming a government, the election was repeated in November of the same year. These

* Lecturer, Department of Politics and International Relations, Bahçeşehir University,
ardacan.kumbaracibasi@eas.bau.edu.tr, Orcid: 0000-0001-9609-570X

particular elections are important for several reasons. Firstly, there were major discrepancies in results between the two, even though the timeframe between elections were not far apart. These discrepancies were not analyzed fully. Secondly, changes in party positions and the non-cooperative behavior of leaders had a major role in hindering the emergence of a coalition and need to be examined. Thirdly, coupled with the decline in quality of democracy and the unstable environment during the period, the legitimacy of these elections became questionable. And finally, because these elections were the last elections before the transition to a presidential system and that they initiated the process towards changing the system, they have to be regarded as critical elections rather than normal ones.

This paper will analyze these points by looking at the road that led to the election, the in-between period from June to November where coalition deals took place, the aftermath of the elections and their impact. The first section will look into the background and characteristics of Turkish elections in the recent decades. The second section will analyze party positions in Turkey by comparing changes over the years in party policy dimensions and discuss coalition potentials among parties in the aftermath of the June election where a single-party government was no longer possible. The final section will examine strategic voting patterns, the shifts in votes between the June and November elections, electoral strongholds and geography of parties, and draw attention to the peculiarities in election results.

Background

While the 2002 general election in Turkey hit a peak in terms of electoral volatility and displayed considerable realignment of voter preferences, it also showcased a natural merging of the center. In this sense, the 2002 election was a unique and crucial election. The center was artificially split due to the military intervention of 1980 when most leaders and politicians were banned from political activity and major parties of the center were shut down. The gap they left behind was filled by new parties when the military finally stepped down in 1983 and elections resumed. However, when the banned politicians returned to politics with an amnesty law in 1987 they decided to lead their own parties instead of joining the existing major parties of the center. As a result, the center-left and center-right were represented by two parties on each side with a total of four major parties splitting the votes. This occurrence weakened the center substantially and aided parties with more radical rhetoric to gain grounds in the electoral arena (see Çarkoğlu & Kalaycıoğlu, 2009). It also caused confusion among the electorate as now there were more parties representing similar agendas on the center (Çarkoğlu & Kalaycıoğlu, 2009).

The victory of the Justice and Development Party (*Adalet ve Kalkınma Partisi* – AKP) in 2002 not only put an end to the fluctuant coalition era of the late 1990s but also created a massive erosion of the existing parties from the political scene. The results were remarkable as the AKP was relatively a new party¹, established just a year before. Meanwhile, almost all pre-existing major

1 The AKP was a new party but it was building upon the existing organization of preceding pro-Islamist parties unlike, for instance, Genç Party in 2002. The case of party continuities is a common occurrence in Turkish politics when

parties lost representation in the Turkish parliament failing to pass the ten percent threshold. From 1987 until 2002, Turkey had five general elections and each of those had produced a different winner or a frontrunner. This shows the unstable nature of party politics and the dissatisfaction of voters with governments overall. Politics in the 1990s did not prove to be very efficient due to lack of cooperation among parties. Moreover, with an increasing number of parties in the political arena, party system suffered due to fragmentation. An era of weak governmental performance, centralized and authoritarian party structures, economic recession, high inflation, stagnation, clientelistic networks, allegations of corruption, scandals, party closures, non-cooperative coalitions, personal rivalries among leaders, high levels of volatility, and low levels of transparency marked the 1990s (Sayarı & Esmer, 2002). Therefore, one question was whether the success of the AKP related to protest behavior and it was the result of the economic crisis that preceded the election or not. Contradictory to the protest hypothesis, the AKP managed to stabilize its support and won sweeping victories in the next two elections (2007 and 2011) but the clientelistic nature of politics, personal rivalries and excessive party centralization still remained. A crucial example of party centralization can be seen in candidacy appointments through party headquarters instead of carrying out primary elections (see Ecevit & Kocapinar, 2018). Just as people started to believe that the governmental dominance of the AKP could not be challenged came the June 2015 election.

Several questions were raised in relation to the AKP and the Turkish party system following the 2002 election. One was whether the AKP could be considered a new party or not at the time. This question also relates to the ideological nature of the AKP, as its moderate discourse was met with suspicions among secular circles. The second one was whether the Turkish party system finally started to stabilize and started converging into what resembles a two-party system. The third one was about the level of representation in the parliament. And the final one was whether the AKP would be able to repeat its success in the following elections or would the volatile nature of electoral politics continue.

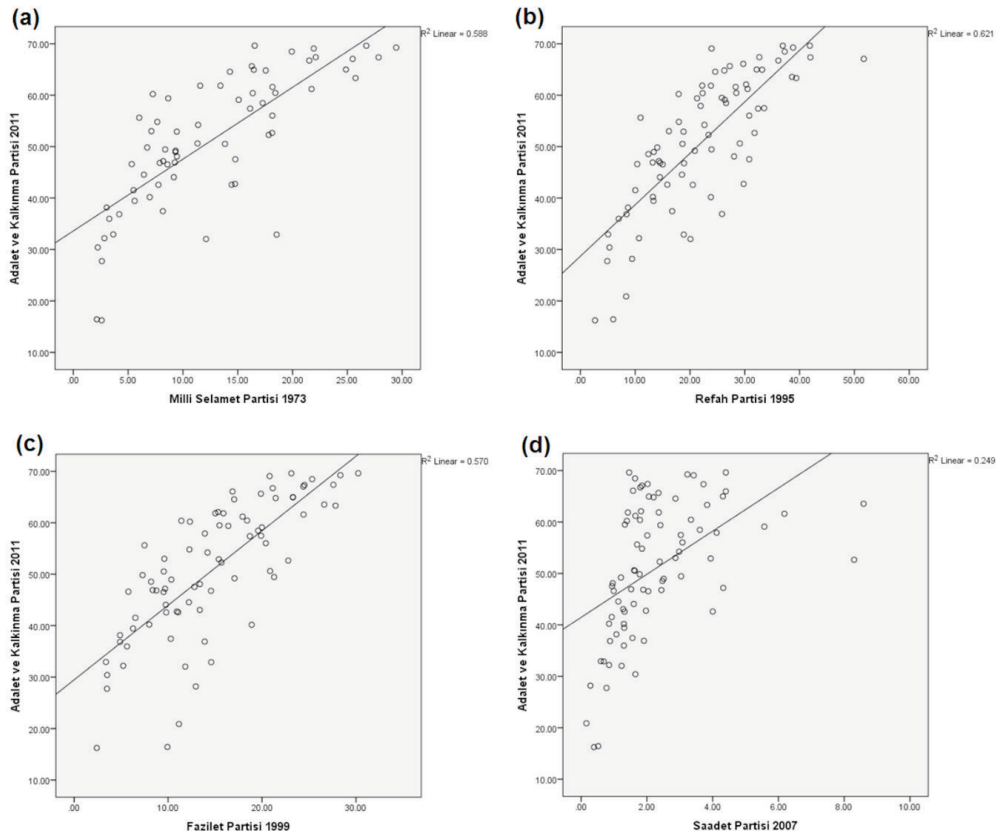
The first question relates to the concept of successor parties, which is a common feature of Turkish politics. Since the transition to multi-party politics in 1950, many parties were shut down due to military interventions or decisions by the constitutional court. As a result succeeding parties emerged with new names but they built upon the organizational and electoral base of the preceding parties. That was the case for the AKP as well in 2002, and because it had ties to pro-Islamist parties of the 1970s and the 1990s, it came into conflict with the secular establishment at times. Kumbaracıbaşı's (2016) findings support the argument that the AKP had managed to build upon the electoral strongholds of such parties. Figure 1 shows comparisons with four pro-Islamist parties (which succeeded each other and had similar ideology and agendas) that the AKP shows positive correlations with. The measurements were carried out by looking at district-level data and identifying where each party surpassed or fell below its national average. Their results were

---

a party is closed or banned and another replaces it almost immediately. This also fits in with the party adaptation discourse where parties seek ways and try to be flexible in order to survive in the political environment (Katz & Mair, 1994).

then compared in linear regression charts to see if the electoral strongholds of a party coincided with another to pinpoint continuities of electoral support in the party system. 2011 was taken as the base year for comparison because it was the election where the AKP received its highest share of votes, and it was the election that came before the 2015 elections. Previous research shows that, apart from several occasions where the AKP correlated with the ultra-nationalist party (Nationalist Action Party – *Milliyetçi Hareket Partisi* – MHP) and once with a center-right party (Motherland Party – *Anavatan Partisi* – ANAP) the AKP did not display any continuity with center parties in general (Kumbaracıbaşı, 2016). And the ones that showed correlations were never high as those of pro-Islamist parties. The AKP, however, strongly emphasized that the party was completely separated from its pro-Islamist roots and rhetoric, and that it converged into a moderate party of the center-right with liberal-conservative policy initiatives. Even so, the party came under criticism due to its socio-conservative proposals – especially those that relate to the education system – and it clashed on several occasions with the president and other parties. In 2007, when the AKP's candidate was elected president, the party became more autonomous and dominant *vis-à-vis* its environment.

Figure 1. Continuities in Electoral Support for Pro-Islamic Parties

The second debate relates to the nature of the Turkish party system. At first glance, the party system seemed to be converging into a “two-party model” in Sartori’s (1976) terms where two parties started to dominate the political competition by gaining the majority of the seats in the parliament. However, after successive electoral victories of the AKP and the Turkish model not displaying any alternating balance of power between the two major parties, now the system is regarded as a “predominant” or a “hegemonic” party system (Sartori, 1976) where one party continuously wins the elections while others remain in opposition (see also Sayarı, 2007). The only challenge to the AKP’s electoral dominance came in the June 2015 election. A coalition deal among opposition parties at the time would have dethroned the party. When this failed to materialize, the AKP managed to win the November election and reclaimed its dominance. But this shows that the Turkish party system is far from stabilization and parties are organizationally vulnerable in relation to their electoral geography (Siegfried, 1949; Goguel, 1951; Prescott, 1959; Agnew, 1996). Organizational vulnerability is visible when electoral results are analyzed. It seems that most Turkish parties fail to spread beyond their core electoral strongholds (districts where they surpass their national vote percentage) from one election to the other. Outside these strongholds and putting core supporters aside, parties may face floating votes and major shifts in voter preferences at any time. Such factors contribute to high levels of volatility and even though, there has been a decline in volatility in last decades it is still considered to be high in comparison to mature democracies. Patterns of organizational vulnerability can also be seen in the internal candidate selection methods. Most parties in Turkey do not carry out primary elections and parliamentary candidates are appointed directly by party headquarters or leaders, indicating high levels of centralization, internal dependency and weak intra-party democracy are common traits in Turkish politics. Thus, all these factors remain a hindrance to institutionalization of parties (Panebianco, 1988).

Table 1. Party Fragmentation and Electoral Volatility(1987-2015).

Election Year	Total Number of Parties	Parties below 4% Vote	Number of New Parties	Volatility
1987	7	2	6	38.7
1991	6	1	1	17.3
1995	12	5	7	22.5
1999	20	13	10	22.3
2002	18	11	8	43.6
2007	14	10	4	18.8
2011	15	12	7	11.6
June 2015	20	16	11	12.3
November 2015	16	12	1	9.6

The third point related to the level of representation in the parliament. The 10 percent national electoral threshold introduced after the military intervention in 1980, which was intended to curtail fragmentation and keep radical/splinter parties out of the parliament, tends to create artificial majorities in the parliament similar to those of plurality electoral systems. Interestingly, it did not manage to stop the increase in the number of parties after 1980 as the party system became more fragmented (Çarkoğlu & Kalaycıoğlu, 2007). It did not stop coalition governments

from occurring either. Table 1 shows fragmentation and volatility levels in Turkey, which remain high in comparison to institutionalized systems. Moreover, the fragmented nature of party politics did not disappear, even though the AKP dominated the environment. A major reason for fragmentation is over-centralization of parties and personal rivalries. In Hirschmann's terms (1970) exit levels are high from parties because members cannot make their voices heard, so they choose exit and establish new parties or join others. This is also visible in the constant shifts in the seat distribution among MPs within a given parliamentary term. Party switching seems to rise during periods of uncertainty and electoral instability (Heller & Mershon, 2005; Canon & Sousa, 1992) and has been a common characteristic of Turkish politics. Factional splits were mainly dominated by policy-related factors while individual switches were related to electoral concerns (Kemahlioğlu & Sayarı, 2017: 202). The existence of multiple parties located on similar ideological positions also facilitated the frequent occurrence of factional moves (Kemahlioğlu & Sayarı, 2017: 204). Party switching can also be an indicator of protest toward leadership or hierarchical structure of parties. Despite these problems, the AKP managed to win successive elections. Research shows that party identification, ideological voting and to some extent economic voting have the greatest impact on shaping of electoral choices in Turkey (Esmer, 2002; Kalaycıoğlu, 2008; Kalaycıoğlu, 2010).

Table 2. Election Results and Turnout (1987-2015)

Election Year	Vote Percentages of Major Parties	Turnout
1987	ANAP (36.3) SHP (24.7) DYP (19.1) DSP (8.5) RP (7.2)	93.3%
1991	DYP (27.0) ANAP (24.0) SHP (20.8) RP (16.9) DSP (10.7)	83.94%
1995	RP (21.3) ANAP (19.6) DYP (19.1) DSP (14.6) CHP (10.7) MHP (8.1)	85.50%
1999	DSP (22.1) MHP (17.9) FP (15.4) ANAP (13.2) DYP (12.0) CHP (8.7)	87.09%
2002	AKP (34.2) CHP (19.3) DYP (9.5) MHP (8.3) GP (7.2) DEHAP (6.2) ANAP (5.1) SP (2.4) DSP (1.2)	79.14%
2007	AKP (46.5) CHP (20.8) MHP (14.2) Ind.'s* (5.2)	84.25%
2011	AKP (49.8) CHP (25.9) MHP (13.0) Ind.'s* (6.5)	83.16%

* Kurdish party candidates ran for elections independently.

Party	7 June 2015 Election			1 November 2015 Election		
	Seats	Vote %	Vote #	Seats	Vote %	Vote #
AKP	258	40.87	18,867,411	317	49.50	23,681,926
CHP	132	24.95	11,518,139	134	25.32	12,111,812
MHP	80	16.29	7,520,006	40	11.90	5,694,136
HDP	80	13.12	6,058,489	59	10.76	5,148,085

Table 3. Analysis of the 2002 General Election

	1999	2002
AKP	<i>Did not exist</i>	34.28
CHP	8.71*	19.87
DYP	12.01	9.54*
MHP	17.98	8.36*
GP	<i>Did not exist</i>	7.25*
DEHAP	4.75* (<i>was called HADEP</i>)	6.22*
ANAP	13.22	5.13*
SP	15.41 (<i>was called FP</i>)	2.49*
DSP	22.19	1.22*

* Below the electoral threshold.

	Numbers	Percentages in relation to Total Registered Voters	Percentages in relation to Votes Cast
Total Registered Voters	41,407,027	100	-
Votes Cast	32,768,161	79.1	100
Valid Votes	31,528,783	76.1	96.2
People that did not vote - abstentions	8,638,866	20.8	-
Invalid Votes	1,239,378	2.99	3.7
AKP Vote	10,808,229	26.1	32.9
CHP Vote	6,113,352	14.7	18.6
AKP + CHP	16,921,581	40.8	51.6
Votes under the 10% Threshold	14,607,202	35.2	44.5
Total votes not represented in the TGNA + Abstentions + Invalid votes	24,485,446	59.1	-

Table 2 shows the vote percentages received by parties since the 1987 general election until 2011. What is immediately realized is the constant shifts in votes causing high levels of volatility and the low levels of votes parties (even the winners) received. In comparison to established democracies the Turkish elections remain highly volatile and uncertainties remain. A data set developed by Emanuele (2015) analyzed electoral volatility rates among 20 countries in Western Europe between 1945 and 2015. The average volatility during that time period for the mentioned countries is 10.29. This was certainly not the case for Turkey. The shift in voter preferences between 1999 and 2002 marked the highest volatility. Since that election had drastic effects, and was a turning point for the AKP, a more comprehensive examination of it shows the over – and under-representative characteristics of the Turkish electoral system and the effects of the electoral threshold in detail (Table 3). The AKP received 363 seats that amount to 66 percent of the total seats in the parliament, with only 34.28 percent of the national vote creating an over-representation of almost 32 percent. Meanwhile, the second party – the Republican People’s Party (*Cumhuriyet Halk Partisi* – CHP) got 19.87 percent of the national vote and received 178 seats (32.3 percent of total seats and an over-representation of 12.5 percent). The combined vote share of the first two parties was 53.67 percent. The remaining parties failed to pass the 10 percent threshold. If, for instance, the threshold was five percent, there would have been seven parties gaining representation in the parliament. The votes that failed to surpass the threshold were approximately 14.6 million while the votes of the two parties that were represented in the

parliament were around 16.9 million. When abstentions, invalid votes and votes below threshold are taken into account the total was around 24.4 million votes (59.1 percent) out of 41.4 million. Such disproportionality in results were not unique to the 2002 election.

The final question was about the future of the AKP at the time. Some believed that the unstable environment was the main catalyst for the rise of the AKP in 2002 – an aspect that would repeat itself in the November 2015 election. Following the 2002 election, it became evident that the coalition era was coming to an end and the split in the center was healing as the CHP gathered the center-left votes while the AKP managed to capture the central-right as well as the pro-Islamist votes under its roof. It also became obvious with the following elections that the party system was transforming into a predominant party system led by the AKP (Sayarı, 2007). As AKP increased its dominance over the political environment and influential veto actors the June 2015 election challenged the party's strength heavily. After winning three straight electoral victories the June election results came as a surprise to the AKP.

Comparing Party Positions

With a fourth party (People's Democratic Party – *Halkların Demokratik Partisi* – HDP) passing the threshold by receiving around 13 percent and gaining representation in the parliament in June 2015, it became clear that no party would be able to secure a majority for a single-party government; creating the first hung parliament since 1999 and opening up grounds for coalition deals. Table 2 shows the results of the two elections in 2015. The June results show that the AKP's vote dropped by nine percent since 2011 and that coupled with the MHP and HDP vote surge produced the defeat of the AKP at the polls. With these results, its seat share in the parliament fell down to 258 out of 550, not enough for a majority. Meanwhile, a Kurdish party managed for the first time to surpass the threshold. It is likely that a considerable amount of its votes were from voters who voted strategically in order to damage the AKP's dominance, because traditionally support for Kurdish parties remained around 5 to 6 percent when the past vote shares are taken into account. The rapid boost in its electoral base up to 13 percent seems to be a strategic move by the voters to make sure a fourth party could gain representation in the parliament. Apart from the strategic elements, the charisma of the HDP leader Demirtaş in constructing strong links with its supporters also seem to have played a role in this boost. Despite ideological differences it appeared that opposition parties could come together to work out a deal that could potentially curtail the dominance of the AKP. However, months of discussions ended in a deadlock and the president decided to call for a snap election at the end of the 45 day period that was spelled out in the constitution. This was mainly due to the MHP's decision to remain out of the coalition deals, while the AKP was stalling the discussions with the CHP in a strategic move to ensure the snap election, and the president was campaigning against the idea of coalition government. The premise was that a party government by the AKP would be the only solution to the ongoing conflict and violent environment in Turkey (see Kalaycıoğlu, 2016). It should also be noted that after the AKP failing in coalition deals and not managing to form a government, the president

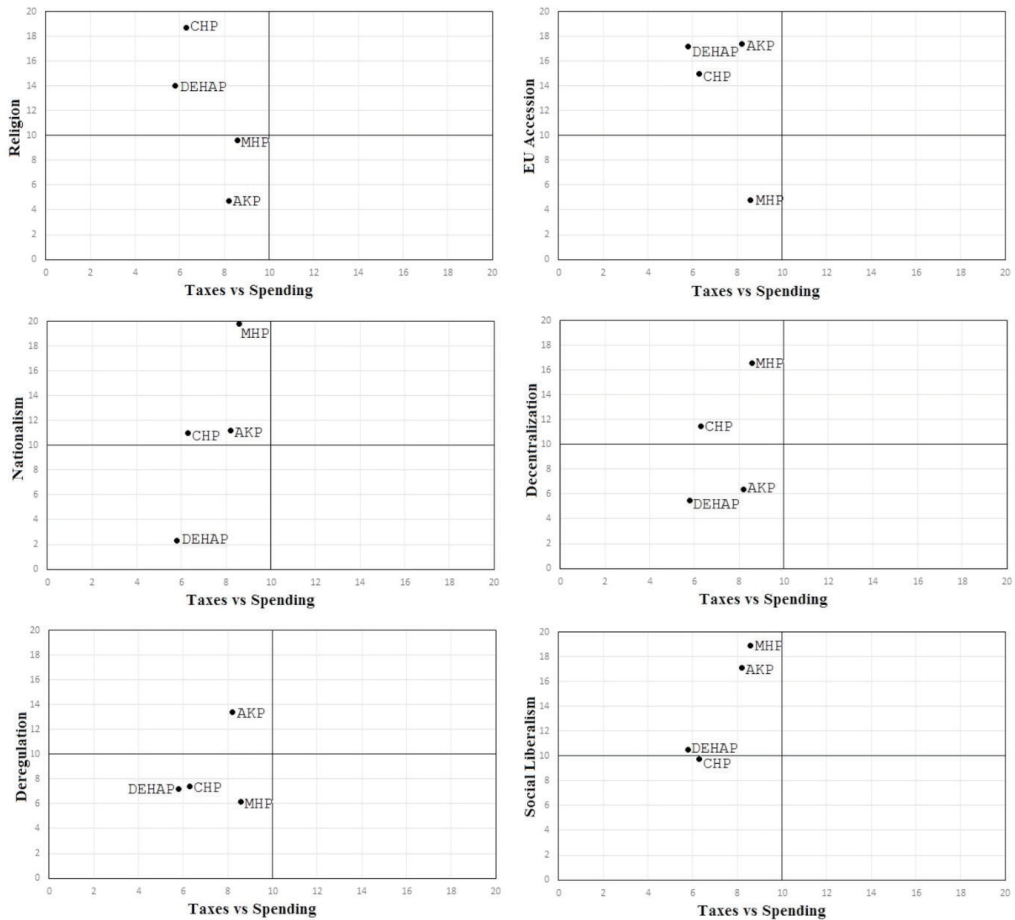
chose to call for a snap election instead of letting the CHP as the second biggest party to go onto coalition deals in order to try and form a government.

Two important questions can be raised regarding the 2015 elections. Firstly, were parties so distant in their policy initiatives that no coalition agreement could be reached, or was there another reason for the failure of the coalition deals? Secondly, how did the AKP manage to increase its votes by nine percent in such a short time from June to November? In order to answer the first question, party positions on certain policy areas need to be examined. The second question will be investigated in the following section.

To identify the political stance of parties, a number of spatial maps showing party positions based on key policy areas were drawn. The data was gathered from an expert survey that was carried out for the purpose of this study in 2016. The survey included seven questions relating to seven policy dimensions in Turkey and out of 62 experts that were contacted, 36 had taken the survey.

The points in the diagrams represent parties' mean positions scored by 36 academic experts on the Turkish party system. The policy dimensions and the questions that were selected in the survey matched those that were used in an earlier study by Benoit and Laver (conducted in 2003 and published in 2006). This way not only policy positions of parties could be determined, but it becomes possible to construct time-based inferences on whether parties moved or remained consistent in their policy initiatives throughout the years (2003-2016). On the other hand, there were several problems being encountered during the surveys. As Benoit and Laver indicated back then, Turkey had the least amount of participation compared to all the other states they analyzed. In the 2016 survey, the same trend persisted, where the number of participants remained low due to lack of response. However, the gathered data still manages to capture party positions and provides information on how parties moved along certain dimensions over time. Another problem is that, surely, coalition potential among parties cannot be funneled down to debates on policy areas only. But, nevertheless, it can serve as a tool that provides the starting point for the analysis of deliberative platforms among parties. Lastly, it should be noted that, considering the political turmoil that Turkey witnessed during those years, it would not be misleading to claim that the results of the survey relating to the pre-June 2015 elections could have been biased – at least to a certain extent. However, during the surveys, the questions asked did not specify a retrospective timeframe, but rather indicated that the respondents should consider the parties at that particular point in time.

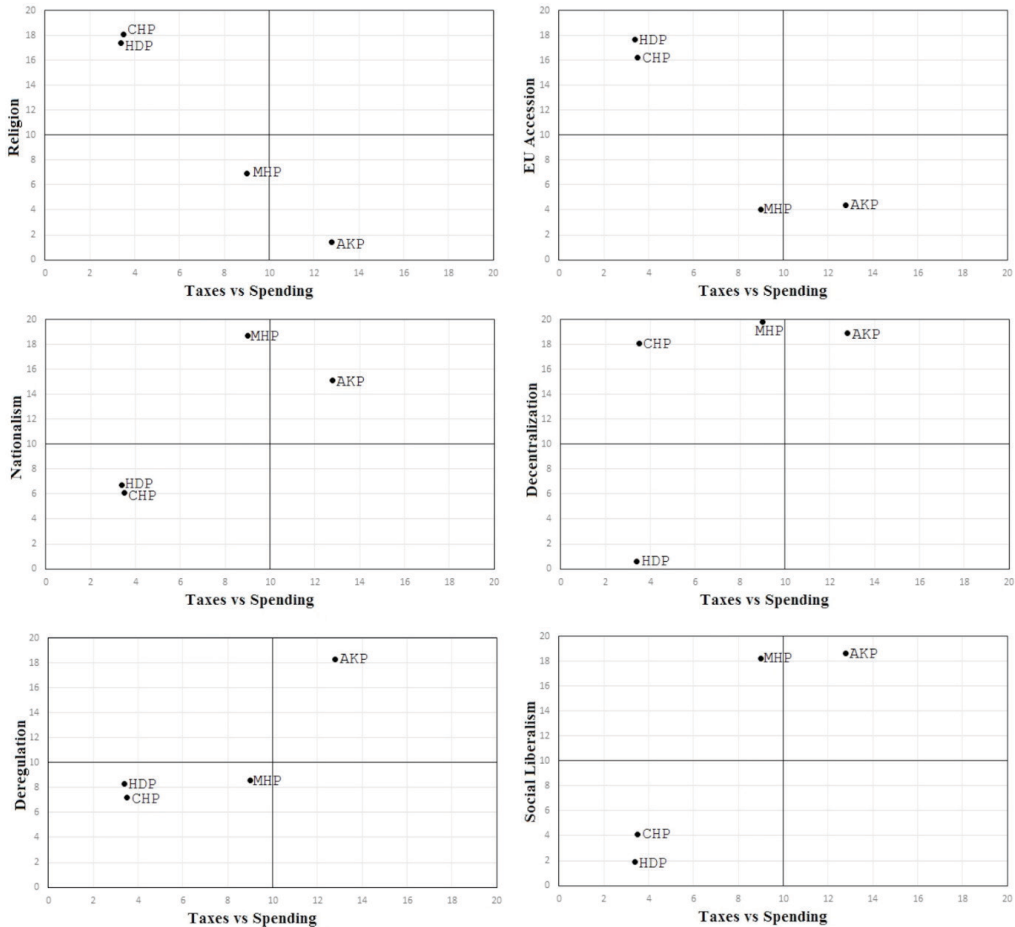
Figure 2. Party Positions (2003)

The first set of diagrams (Figure 2) were created using a raw data set collected by Benoit and Laver in 2003 (published in 2006) just one year after the AKP's rise to power. It indicates the position of political parties based on a number of salient dimensions. The ratings range from 0 to 20 and are widely accepted as a solid "point estimate" of the parties' ideological positions. In the graphs, the parties' estimated positions on the traditional socio-economic left-right dimension are combined with further relevant dimensions. Left-wing ideology corresponds to zero (0) supporting tax adjustments depending on income and high public expenditure; while right-wing stance is twenty (20) indicating support for cutting taxes and reducing public spending, or transferring public expenses to the private sector. Since economic dimension is a key indicator of a party's ideological position, all spatial maps utilize this dimension on their x-axes. It should be noted that even though there were more parties present in 2003 and 2016 in the political arena, only those that correspond to the parties that gained representation in parliament in 2015 were added to these diagrams, for the sake of comparison. It should also be noted that the DEHAP was the predecessor of the HDP.

Looking at Figure 2, it can be realized that the AKP combined a relatively centrist, liberal position on economic policies with more conservative social and traditional Islamic values. There is a noticeable movement in every party's policy positions from 2003 to 2016 and especially that of the AKP (Figure 3). Deviations in positions are even more evident when actual behavior or rhetoric of parties are taken into account. Strikingly, on the first dimension (taxes versus spending) parties seem to be quite close in 2003 on the economical left-right axis, while a movement to the left of the spectrum in the HDP and the CHP; and a movement to the right among the MHP and the AKP can be seen by 2016.

Figure 3. Party Positions (2016)

The DEHAP/HDP scored 5.8 on the scale in 2003 and 3.4 in 2016 and perceived as the most left-wing party while the AKP scored 8.2 in 2003 but the number had risen to 12.8 in 2016, being the right-most (Table 4). Despite those numbers none of the parties are in extremes and they are all relatively centrist (see also Çarkoğlu & Kalaycıoğlu, 2009). However, the second dimension

(religion versus secularism) strikes a different chord and clearly reveals the level of polarization between parties. Here, lower values represent a party's commitment to supporting traditions and conserving religious principles in day-to-day politics, while higher values signify a strong emphasis on secular values. The CHP is seen as a very secular party, whereas the experts rated the AKP as an extremely religious party. The position has not changed much for the CHP as it moved down from 18.7 to 18.1 perhaps as an attempt to catch votes from the center-right voters; but the AKP's movement dropped from 4.7 to 1.4. In strategic terms, the AKP combined a 'middle-of-the-road' approach to economic policy with a clear profile on the religious-secular dimension as its distinctive 'selling point' as one of the most important components of the AKP's program lies in religion (Kumbaracıbaşı, 2009: 169) and its socio-conservative rhetoric has increased over the years.

The next dimension corresponds to Turkey's potential membership to the EU (higher values indicate pro-accession and vice versa). It is visible that, apart from the AKP, parties remained consistent in this dimension (Table 4). However, the steep drop in the AKP's perceptions on the EU integration is apparent (from 17.4 to 4.4). This is also recognizable in the discourse of party members and leaders, a change that gradually occurred since 2005 with the stagnation in discussions and later exacerbated by the refugee crises and the Syrian war. It also coincided with the AKP government's turn towards the Middle East and Asia in its economic and political deals following 2007-2008. This move can be interpreted as a catch-all or an electoral-professional party – in Panebianco's (1988) terms – attribute for the AKP that also displays its adaptability to the political environment or the expectations of its supporters.

Table 4. Party Positions and Shifts (2003-2016)

Policy Dimension	2003				2016			
	AKP	CHP	MHP	DEHAP	AKP	CHP	MHP	HDP
Religion	4.7	18.7	9.6	14.0	1.4	18.1	6.9	17.4
EU Accession	17.4	15.0	4.8	17.2	4.4	16.2	4.0	17.7
Nationalism	11.2	11.0	19.8	2.3	15.1	6.1	18.7	6.7
Decentralization	6.4	11.5	16.6	5.5	18.9	18.1	19.8	0.6
Deregulation	13.4	7.4	6.2	7.2	18.3	7.2	8.6	8.3
Taxes vs. Spending	8.2	6.3	8.6	5.8	12.8	3.5	9.0	3.4
Social Liberalism	17.1	9.8	18.9	10.5	18.6	4.1	18.2	1.9

Policy Dimension	AKP	CHP	MHP	DEHAP/HDP
Religion	-3.3	-0.6	-2.7	+3.4
EU Accession	-13.0	+1.2	-0.8	+0.5
Nationalism	+3.9	-4.9	-1.1	+4.4
Decentralization	+12.5	+6.6	+3.2	-4.9
Deregulation	+4.9	-0.2	+2.4	+1.1
Taxes vs. Spending	+4.6	-2.8	+0.4	-2.4
Social Liberalism	+1.5	-5.7	-0.7	-8.6

On the nationalism or national identity scale (supporting civic nationalism and multiculturalism=0 versus supporting radical nationalism based on ethnicity=20), the MHP and the DEHAP were classified by experts as extreme parties, the former being ultra-nationalist and the latter being

the least nationalist party – at least in terms of Turkish nationalism. It should be noted, however, that the DEHAP/HDP have promoted Kurdish nationalism strongly throughout their existence. The other parties were placed somewhere at the middle. Table 4 shows that 13 years later the MHP remains at a similar spot (with a change of – 1.1), the HDP moves towards the center (with a change of +4.4), while the CHP is lowered on the scale with a change of – 4.9. Finally, the AKP became more nationalist in its discourse by moving up on the scale with a change of +3.9 nearing the MHP and moving away from its middle-of-the-road stance. This move by the AKP mainly coincides with the strengthening of the HDP. As the HDP strengthened its electoral base and its bargaining power, the AKP drifted away from the Kurdish negotiations and assumed an increasingly nationalist position against the HDP. So, the AKP shifted gradually away from being a party that tried to incorporate the representation of Kurds in its discourse, displaying catch-all intentions. Moreover, the AKP had always relied on the effectiveness of the ten percent threshold that cemented them the power of a single-party government in the parliament. This way, the Kurds would turn towards the AKP knowing that their own parties were not likely to pass the threshold. The sudden strategic move of a broader electorate turning towards the HDP, as seen in the June 2015 election, allowed them to surpass this threshold. Since then the clashes in the Southeastern regions of Turkey intensified and the AKP's discourse on Kurdish negotiations was completely abandoned.

The decentralization dimension (support for decentralized state structure=0 versus support for unitary state structure=20) seems to coincide with the nationalism dimension. The AKP, CHP and MHP have increased their scores while the HDP score has declined drastically. But the most dramatic change in this dimension relates to the AKP (+12.5) moving from decentralized policy initiatives to a centralized unitary drive that is close to the MHP. On the deregulation dimension the changes were not substantial, though the AKP again scores the highest point moving towards the right (free market principles and transferring the burden of the state to private enterprises). The final dimension relates to social liberalism. The AKP and the MHP remained on the far end (towards conservatism on issues such as family values, cultural norms, women's rights, and abortion) with little change. Meanwhile, the CHP and the HDP were perceived as parties seeking enhanced freedoms and liberties at social and individual levels.

Based on the analyses and values above, potential coalition deals between parties can be seen in Table 5. The table shows the AKP and the MHP fit closest in their policy outlook and worldview (the historical examples of vote shifts between the pro-Islamist parties and the MHP confirm this), while the CHP and the HDP are close on the opposite end. On the scales of religion, EU accession, nationalism, taxes-spending and social liberalism the AKP and the MHP scored close. So, at first glance, strategic alliances seem to be possible among parties at least around minimum winning sets. There were two problems, however. Firstly, the leader of the MHP stated after the election that his party was not going to participate in any coalition deals and that they did not agree with the other parties. They also mentioned that they were supporting a re-election. This was mainly due to personal rivalries with other party leaders and the extreme ideological incompatibility of the MHP and the HDP. And the frictions between the AKP and the MHP (who

are in theory more compatible) could be explained by the ongoing clashes between the leaders at the time, especially relating to the 17-25 December corruption scandal that took place in 2013. An AKP-HDP coalition was unthinkable at the time as well, mainly due to the broadening of the support base of the HDP at the time as mentioned earlier, fueling new rivalries between the two parties. The second problem related to the fact that in any coalition scenario that did not include the AKP, remaining parties had to create a tripartite coalition in order to meet the numbers to reach a majority which could end the dominance of the AKP. From the start, there was reluctance among the opposition, especially involving the MHP. The other option was a two-party coalition involving the AKP, which would still increase the checks on the government. Since the MHP excluded itself from coalition deals and the tri-partite option was not happening, the AKP and the CHP started discussions. However, the discussions took too long and the constitutional timeframe was over, hence, a snap election was decided by the caretaker government. The discussions could have been strategically stalled on purpose by the AKP to ensure a new election where they could try gaining back their dominance. A final option was a minority government between the CHP and the HDP that would require the support of the MHP from outside, which did not occur either. When the MHP and the CHP refused to take part in the caretaker government, repeat elections were held under the AKP government's full control of the executive (Kalaycıoğlu, 2016: 35).

Table 5. Coalition Potential among Parties in 2015

Policy Dimensions		
Religion	AKP-MHP	CHP-HDP
EU Accession	AKP-MHP	CHP-HDP
Nationalism	AKP-MHP	CHP-HDP
Decentralization	AKP-MHP-CHP	HDP
Deregulation	AKP	CHP-MHP-HDP
Taxes vs. Spending	AKP-MHP	CHP-HDP
Social Liberalism	AKP-MHP	CHP-HDP

A general belief in democratic theory states that deliberation is a crucial component that can create harmonious environments where different parties can reach collective decisions. In developing democracies where reaching such decisions is harder, this deliberative element becomes even more important since it can bring some consensus among various groups. This prevents a single party from taking control of institutions or converging into authoritative and hierarchical organizations dominating the political arena. On the flip side, constructing consensus can be more difficult in comparison to mature democracies because there could be high levels of polarization that create case-specific sensitivities and affect the democratic process negatively. Such sensitivities can curtail cooperative action. Access to information is another vital part of modern democracies. In the Turkish scenario, the electorate was under-informed and party preferences were unclear. In an unpredictable environment reaching coalition agreements can become much harder since the parties do not know the expectations or pre-conditions of other actors. And finally, the president,

the AKP and the MHP emerged as the non-compromising actors in coalition deals that caused the failure of discussions overall (Kalaycıoğlu, 2016: 34).

The 2015 Elections

An important element of the period between June and November elections was the increasingly unstable political situation in the country and escalating violence (see Çarkoğlu & Yıldırım, 2015; Kemahlıoğlu, 2015; Bardakçı, 2016). There were assassinations, bombings, social conflicts and the economy was stagnating. The AKP tried taking advantage of the unstable environment by constructing a rhetoric warning the electorate that if a party government did not emerge in the aftermath of the repeat election, the instability could intensify. As the repeat election neared, many people, scholars, and researchers predicted that the results would not be too different than those of June. However, bafflingly, the AKP managed to raise its vote share by nine percent (around five million) in a matter of months, while the MHP and HDP lost around three million combined. It seemed that the voters acted strategically to prevent the same coalition deadlock from reoccurring. But, could strategic voting tendencies be enough to explain this sudden rise in the AKP votes?

In the November election, the AKP raised its vote by approximately 4.8 million votes and the CHP by 593 thousand since June. The MHP and HDP lost votes on the other hand. Turnout rose by approximately 690 thousand and valid votes rose by 646 thousand. A hypothetical analysis of the movement of votes still leaves questions: if one was to assume that every single vote (100 percent) that parties lost had moved to the AKP as gains, and if the rise in turnout, the rises in valid votes and registered voters (including overseas numbers) were to be added to that sum, all in favor of the AKP, the results still do not match the AKP's total of 4.8 million votes. This is the biggest puzzle that surfaced on the analyses of the two elections. Table 6 displays these changes in the number of votes: the totals calculated include only the loss of parties and the increases in valid votes and turnout. Table 6 also displays turnout, valid votes and overseas results. Another point is about the percentage of invalid votes per year. November 2015 election produced a new low in the number of invalid votes compared to previous elections. This can be seen in Table 7 where invalid votes per year since the 1983 election are shown. Around 670,000 new valid votes emerged in November as the share of invalid votes shrank drastically since June.

Table 6. Comparison of June and November 2015 Elections

Changes in vote shares (June to November)	
AKP Vote: +4,814,515*	Overseas AKP Vote: +202,868*
CHP Vote: +593,673*	Overseas CHP Vote: +31,479*
MHP Vote: -1,825,870	Overseas MHP Vote: -4,784
HDP Vote: -910,404	Overseas HDP Vote: +22,527*
Valid Votes: +646,760	Overseas Valid Vote: +242,247
Turnout: +690,036	Overseas Turnout: +243,494
Total Change: 4,073,070	Overseas Total Change: 490,525

* Not included in totals.

	7 June 2015 Election		1 November 2015 Election	
Valid Votes	46,163,243	97.09 %	47,840,231	98.56 %
Invalid / Blank Votes	1,344,224	2.91 %	697,464	1.44 %
Votes Cast (Turnout)	47,507,467	83.92 %	48,537,695	85.23 %
Abstentions	9,101,350	16.08 %	8,411,314	14.77 %
Registered Voters	56,608,817		56,949,009	

Party	7 June 2015 Election		1 November 2015 Election	
	Vote %	Vote #	Vote %	Vote #
AKP	49.9	519,664	56.2	722,532
CHP	17.2	179,458	16.4	210,937
MHP	9.3	96,451	7.1	91,667
HDP	20.3	211,355	18.2	233,882
	7 June 2015 Election		1 November 2015 Election	
Valid Votes	1,041,470		1,284,964	
Votes Cast (Turnout)	1,056,078 (36.8%)		1,298,325 (44.8%)	
Registered Voters	2,866,979		2,899,069	

Table 7. Valid / Invalid votes per year**Table 7 - Valid / Invalid votes per year**

Year	2015 Nov	2015 June	2011	2007	2002
Votes Cast	48,537,695	47,507,467	43,914,948	36,056,293	32,768,161
Invalid Votes	697,464	1,344,224	973,185	1,006,602	1,239,378
Invalid Votes %	1.43	2.82	2.21	2.79	3.78
Year	1999	1995	1991	1987	1983
Votes Cast	32,656,070	29,101,469	25,157,089	24,603,541	18,238,362
Invalid Votes	1,471,574	974,476	740,423	631,912	886,852
Invalid Votes %	4.50	3.34	2.94	2.56	4.86

According to Meyersson (2015), turnout was a crucial factor since several provinces showed significant changes in turnout compared to June: several Kurdish provinces had substantial reductions in turnout, likely a result of the ongoing conflict in the region. The digit tests² conducted by Meyersson (2015) point out irregularities in November election showing 'evidence that would

2 The idea behind digit tests rests on people effectively being unable to randomize numbers, and so demonstrating that an empirical distribution is not of the relevant benchmark distribution is taken as a sign that something is wrong (although there is some criticism against digit tests ability to discover election fraud) (Meyersson, 2015). Meyersson studied the last digit distribution in vote counts for all four parties including 174,678 ballot boxes for November election and 174,220 boxes for June.

be consistent with widespread voting manipulation but not a proof of it, both in terms of the change in the distribution of last as well as adjacent digits. Something that stands out particularly strong is the degree to which MHP's vote counts appear to have been adversely affected. The MHP had the largest loss of vote share (4.4 percent). But the AKP and HDP vote counts also show evidence consistent with some form of tampering. The CHP vote count, on the other hand, shows predominantly little change across the different tests.' Findings of Meyersson indicate that while digit tests for the CHP seem to be coherent when two elections are compared; the MHP, HDP and the AKP results display inconsistencies. These results certainly leave questions and room for further research on the 2015 elections (see Kalaycıoğlu, 2017).

Shifts of votes between parties and electoral strongholds also need to be investigated. Figure 4a analyzes the aggregate level vote distribution of the AKP (November) and the MHP (June) to see if there was a shift in votes from the MHP to the AKP. The "r-square" shows that both parties received votes from similar areas but the positive correlation is not profound, contradicting expectations. It is clear that both parties have similar electoral strongholds.

Therefore, it can be said that there was a shift of votes from the MHP to the AKP, but nothing substantial. Figure 4b utilizes the same provincial comparison with the HDP. Since, the HDP mainly receives strong support from specifically the Southeast regions it becomes harder to make inferences. Therefore, a secondary graph (4c) including only 15 Southeastern districts is created. The strikingly high negative correlation suggests that the AKP did not do well in regions where the HDP did well in terms of electoral strongholds. Figures 4d and 4e display no noticeable shifts between the AKP and CHP, or the CHP and HDP, while the HDP support in the Southeastern regions remained consistent. Meyersson (2015) also mentions the importance of the change in votes in this region that favored the AKP. In his analyses he found out that the overall votes in the region creates an abrupt cut-off unlike in any other district or any previous election. This peculiar non-linearity exhibits a statistically significant jump for the AKP last digit vote distribution in November election.

Figure 4. Comparison of Party Support in 2015 Elections

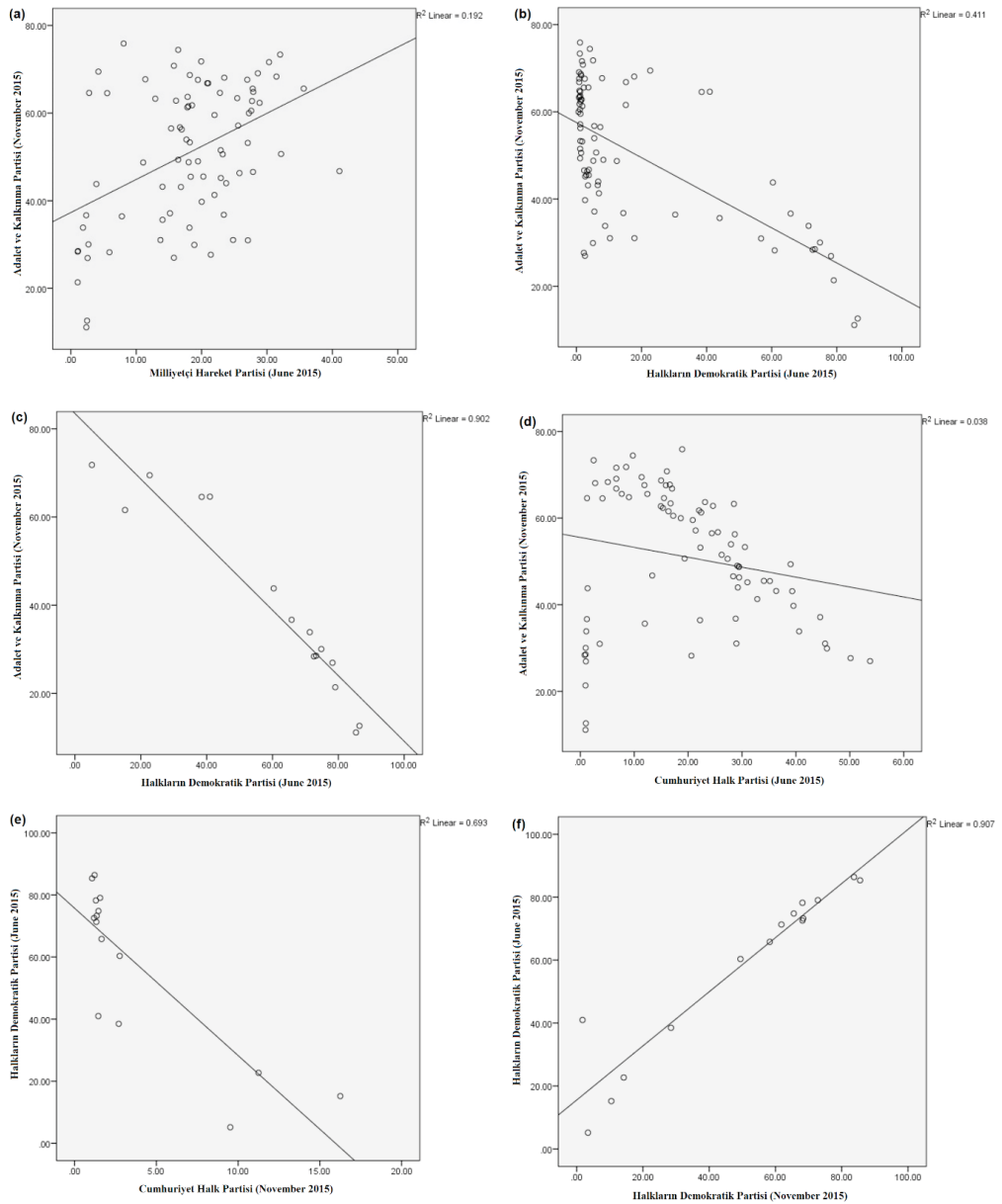

Table 8 shows the vote percentages of parties and changes in votes between the two elections. It is clear that there is a substantial rise in the AKP votes in the regions but these percentages may not be pointing towards a shift of votes from the HDP to the AKP but instead a decline in the HDP vote due to low turnout. In other cases there might have been instances where the poor and the pious might be shifting from the HDP to the AKP. When the overall results are analyzed

nationwide, it is clear that the HDP was the main winner of the June election, while the MHP was the main loser of the November election (see Kalaycıoğlu, 2017; Sayarı, 2016).

Table 8. Vote Percentages in the Southeast Regions and Shifts

	AKP June	HDP June	MHP June	CHP June	AKP Nov	HDP Nov	MHP Nov	CHP Nov
<u>Ağrı</u>	16.6	76.9	2.7	1.3	27.8	66.7	1.6	1.7
<u>Adıyaman</u>	58.0	22.6	4.3	11.4	69.1	14.3	3.0	11.3
<u>Batman</u>	18.8	71.3	1.2	1.1	29.1	66.8	0.8	1.6
<u>Bingöl</u>	46.9	40.5	2.9	1.6	64.3	29.1	1.9	1.8
<u>Bitlis</u>	31.3	59.4	4.0	1.6	44.1	48.6	2.0	3.1
<u>Diyarbakır</u>	14.8	77.7	1.2	1.3	22.3	71.3	0.8	1.9
<u>Gaziantep</u>	47.0	15.3	17.7	16.3	61.5	10.6	9.5	16.2
<u>Hakkari</u>	9.7	84.8	2.6	1.3	13.7	81.9	1.5	1.6
<u>İğdır</u>	11.7	55.9	26.7	3.9	31.7	51.7	12.5	2.1
<u>Mardin</u>	19.9	72.1	1.2	1.3	29.2	67.0	0.9	1.7
<u>Mus</u>	24.8	70.1	2.0	1.4	34.4	60.6	1.4	1.7
<u>Sanlıurfa</u>	46.8	38.1	5.6	4.3	64.3	28.1	2.8	3.0
<u>Siirt</u>	28.7	64.7	2.5	1.5	37.2	57.2	1.6	2.0
<u>Sırtak</u>	21.8	83.8	2.5	1.3	12.3	83.7	1.4	1.4
<u>Van</u>	20.1	73.6	2.8	1.3	30.7	64.2	1.3	1.8

	Change for AKP	Change for HDP	Change for MHP	Change for CHP
<u>Ağrı</u>	+11.2	-10.2	-1.1	+0.4
<u>Adıyaman</u>	+11.1	-8.3	-1.3	-0.1
<u>Batman</u>	+10.3	-4.5	-0.4	+0.5
<u>Bingöl</u>	+17.4	-11.4	-1.0	+0.2
<u>Bitlis</u>	+12.8	-10.8	-2.0	+1.5
<u>Diyarbakır</u>	+7.5	-6.4	-0.4	+0.6
<u>Gaziantep</u>	+14.5	-4.7	-8.2	-0.1
<u>Hakkari</u>	+4.0	-2.9	-1.1	+0.3
<u>İğdır</u>	+20.0	-4.2	-14.2	-1.8
<u>Mardin</u>	+9.3	-5.1	-0.3	+0.4
<u>Mus</u>	+9.6	-9.5	-0.6	+0.3
<u>Sanlıurfa</u>	+17.5	-10.0	-2.8	-1.3
<u>Siirt</u>	+8.5	-7.5	-0.9	+0.5
<u>Sırtak</u>	-9.5	-0.1	-1.1	+0.1
<u>Van</u>	+10.6	-9.4	-1.5	+0.5

Conclusion

Looking back at several years before the 2015 elections and the years that followed, several points need to be discussed. Firstly, the political environment was in turmoil. Starting with the Gezi protests and other mass demonstrations, the December 2013 corruption scandal, the erupting political violence and conflict (bombings, assassinations and an attempted coup claimed around 800 lives between June 2015 and January 2017), and the war in the Middle East point towards a profoundly unstable political condition for Turkey and indicate deep divisions or problems within the society. The results of these conditions can be seen in a variety of global democracy indices where Turkey's scores have declined over the last five years (especially those that relate to functioning of democracy, freedom of the press, freedom of expression, internet freedoms, legal environment, civil liberties and political rights). Table 9 shows the democracy score of Turkey in different indices around that time. Varieties of Democracy (V-Dem) index show a rising trend

in the quality of democracy between 1983 and 2003 in Turkey, based on factors such as electoral conduct, freedoms, deliberation, participation and equality. After 2003, the trend has reversed and quality of democracy has been on the decline under the AKP rule and fallen under the world average since 2013.

Table 9. Turkey's Democracy Rankings in 2015 (at the time of elections)

Index	Score	Additional Notes
Freedom House: Freedom Score (2016)	53/100	Described as "not free" on the freedom of press category.
Democracy Barometer: Quality of Democracy (2014)	66/71	
Transparency International: Corruption Perceptions (2016)	75/142	Turkey has fallen nine places since 2015.
Transparency International: Judicial Independence (2012)	88/142	
World Justice Project: Rule of Law (2015)	80/102	
UN Worldwide Governance Indicators: Rule of Law (2014)	84/208	
Global Democracy Ranking (2015)	69/103	Turkey has fallen seven places since 2010.
World Press Freedom Index	151/180	
Economic Intelligence Unit: Democracy Index (2015)	97/167	Turkey has fallen nine places since 2012.

Secondly, non-cooperative nature of parties and party leaders (as seen during the coalition deals in 2015) create an unpredictable environment polarizing the society. Thirdly, irregularities in electoral analyses (even though if there was no tampering or fraud in the first place) leave questions and suspicions regarding the legitimacy and objectivity of election results. Moreover, the 2017 April referendum produced very close results with 51.4 percent of the electorate voted for "yes" and 48.6 percent for "no" indicating the split in society. The 'yes' camp was mainly supported by the AKP and the MHP, while the CHP and the HDP remained on the "no" side. The constitutional amendment package covered 18 articles of the constitution and it was ambiguous to the general public as constitutional changes require high levels of expertise on the subject. Added to this was the number of articles that were being proposed at once, which also included a proposal on overhauling the parliamentary system to be replaced by a presidential one. The striking part of the results is two-fold. Firstly, there has been a sharp decline in the AKP votes, especially when the results are considered to be in allegiance with the MHP. Secondly, the allegations of manipulation especially relating to the Southeastern provinces mimic the November 2015 election. There were many suspicions relating to the legitimacy of the referendum, mainly because the Supreme Electoral Council announced non-stamped ballots would not be considered invalid right after the voting process had begun, something that contradicted the Council's standard regulations. Opposition parties rejected to this procedure claiming that there were approximately 1.5 million non-stamped ballots. Since, the "yes" votes were incrementally high in the Southeast where the AKP traditionally did not do well, it added to the speculations. Interestingly, the AKP may have gained as much as 450,000 votes in the Southeast compared to November 2015, corresponding

to roughly 10% of votes of the entire region and since turnout was significantly lower this time around by some 150,000 (Meyersson, 2017).

This paper tried to investigate several dimensions of the June and November 2015 elections in Turkey. The first part tried to construct a brief summary of earlier elections with an emphasis on continuities in the pro-Islamist vote, electoral volatility and party system characteristics. The second part focused on party positions around the 2015 elections, coalition deals in the aftermath of the June election and the changes in party positions, rhetoric and policies over time with the help of expert surveys. The findings indicate catch-all and electoral-professional elements in the AKP behavior at the central-right and right wing of the political spectrum. It seems that the AKP is a party that is highly flexible in most policy dimensions (apart from the socio-conservative axis) adapting to the daily conjecture to be able to survive. The changes in the EU accession deals and Kurdish negotiations are striking examples of that. This section also tried to investigate potential coalition scenarios and why coalition deals failed.

The final section by looking into the results of the two elections, showed that there was an unusual rise in the vote share of the AKP in a matter of months and a steep decline in invalid votes. However, it is unclear where the AKP received all its votes in November since the numbers seem not to amount to the total rise in AKP votes. Several other studies also mentioned irregularities and peculiarities in the November election (Meyersson, 2015 & 2017) especially relating to the Southeastern regions. It is likely that tactical voting elements have played an important role in both elections, but the changes in vote shares of parties need further investigation.

Bibliography

Books

- Çarkoğlu, Ali, and Ersin Kalaycıoğlu. (2007). *Turkish democracy today*. New York, NY: I. B. Tauris.
- Esmer, Yılmaz. (2002). At the ballot box: Determinants of voting behavior in Turkey and Introduction. In Sabri Sayarı and Yılmaz Esmer, (eds.) *Politics, parties and elections in Turkey*. Boulder, CO: Lynne Rienner.
- Goguel, François. (1951). *Geographie des elections Francaises de 1870 d 1951*. Paris: Colin.
- Hirschman, Albert Otto. (1970). *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Katz, Richard S. and Peter Mair (eds.). (1994). *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organization in Western Democracies*. London, UK: Sage.
- Kumbaracıbaşı, Arda C. (2009). *Turkish politics and the rise of the AKP: Dilemmas of institutionalization and leadership strategy*. London, UK: Routledge.
- Laver, Michael, and Kenneth Benoit. (2006). *Party Policy in Modern Democracies*. London: Routledge.
- Panebianco, Angelo. (1988). *Political parties: Organization and power*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Sartori, Giovanni. (1976). *Parties and party systems: A framework for analysis*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

- Sayarı, Sabri, and Yılmaz Esmir (eds.). (2002). *Politics, parties and elections in Turkey*. Boulder, CO: Lynne Rienner.
- Siegfried, André. (1949). *Géographie électorale de l'ardèche sous la IIIe république*. Paris: Colin.

Periodicals

- Agnew, John. (1996). Mapping politics: How context counts in Electoral Geography. *Political Geography* 15: 129-146.
- Bardakçı, Mehmet. (2016). Parliamentary Elections in Turkey: Demise and Revival of AKP's Single-Party Rule. *Turkish Studies* 17, no. 1: 4-18.
- Canon, David T., and David J. Sousa. (1992). Party system change and political career structures in the U.S. Congress. *Legislative Studies Quarterly* 17, no. 3: 347-363.
- Çarkoğlu, Ali, and Ersin Kalaycıoğlu. (2009). *The Rising Tide of Conservatism in Turkey*. New York, NY: Palgrave.
- Çarkoğlu, Ali, and Kerem Yıldırım. (2015). Election Storm in Turkey: What do the Results of June and November 2015 Elections Tell Us? *Insight Turkey* 17, no. 4: 57-79.
- Ecevit, Y. Alper, and Gülnur Kocapınar. (2018). Do Party Lists Matter? Political Party Strategies in Legislative Candidate Nominations. *Parliamentary Affairs* 71, no. 3: 697-716.
- Heller, William B., and Carol Mershon. (2005). Party switching in the Italian Chamber of Deputies, 1996-2001. *The Journal of Politics* 67, no. 2: 536-559.
- Kalaycıoğlu, Ersin. (2007). Politics of Conservatism in Turkey. *Turkish Studies* 8, no. 2: 233-52.
- Kalaycıoğlu, Ersin. (2008). Attitudinal Orientation to Party Organizations in Turkey in the 2000s. *Turkish Studies* 9, no. 2: 297-316.
- Kalaycıoğlu, Ersin. (2010). Justice and Development Party at the Helm: Resurgence of Islam or Restitution of the Right-of-Center Predominant Party? *Turkish Studies* 11, no. 1: 29-44.
- Kalaycıoğlu, Ersin. (2016). The Conundrum of Coalition Politics in Turkey. *Turkish Studies* 17, no. 1: 31-8.
- Kalaycıoğlu, Ersin. (2017). Two Elections and a Political Regime in Crisis: Turkish Politics at the Crossroads. *Southeast European and Black Sea Studies*, <http://dx.doi.org/10.1080/14683.857.2017.1379148>.
- Kemahlioğlu, Özge. (2015). Winds of Change? The June 2015 Parliamentary Election in Turkey. *South European Society and Politics* 20, no. 4: 445-64.
- Kemahlioğlu, Özge and Sabri Sayarı. (2017). Defecting alone or splitting together? Individual and collective party switching by legislators. *Public Choice* 171, no. 1-2: 187-206.
- Kumbaracıbaşı, Arda C. (2016). An aggregate analysis of the AKP vote and electoral continuities in the Turkish party system. *Turkish Studies* 17, no. 2: 223-250.
- Prescott, John Robert Victor. (1959). The function and methods of electoral geography. *Annals of the Association of American Geographers* 49, no. 3 (Part 1): 296-304.
- Sayarı, Sabri. (2007). Towards a New Turkish Party System? *Turkish Studies* 8, no. 2: 197-210.
- Sayarı, Sabri. (2016). Back to a Predominant Party System: The November 2015 Snap Election in Turkey. *South European Society and Politics* 21, no. 2: 263-80.

Online Sources

- Democracy Barometer: www.democracybarometer.org (accessed 31 May 2017).

- Emanuele, V. (2015). Dataset of Electoral Volatility and its internal components in Western Europe since 1945. Rome: Italian Center for Electoral Studies, <http://dx.doi.org/10.7802/1112> (accessed 31 May 2017).
- Freedom House: www.freedomhouse.org (accessed 31 May 2017).
- Meyersson, Erik. (2015). Digit Tests and the Peculiar Election Dynamics of Turkey's November Elections. <https://erikmeyersson.com/2015/11/04/digit-tests-and-the-peculiar-election-dynamics-of-turkeys-november-elections> (accessed 30 June 2017).
- Meyersson, Erik. (2017). The Curious Case of the Vanishing Never-AKPer in Southeastern Turkey. <https://erikmeyersson.com/2017/04/17/the-curious-case-of-the-vanishing-never-akpers-in-southeastern-turkey> (accessed 30 June 2017).
- The World Justice Project: www.worldjusticeproject.org (accessed 31 May 2017).
- Transparency International: www.transparency.org.uk (accessed 31 May 2017).
- World Press Freedom Index: www.rsf.org (accessed 31 May 2017).
- Worldwide Governance Indicators: www.govindicators.org (accessed 31 May 2017).

Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi ve Sivil Toplum Kuruluşlarına Katılım

The Relationship between the State and Civil Society Organizations, and Participation in Civil Society Organizations in Turkey

Osman ŞAHİN*
Sema AKBOĞA**

Öz

Yapılan araştırmalar, sivil toplum kuruluşlarına katılımın demokrasi üstünde olumlu bir etkisi olduğunu göstermiştir. Ancak Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarına üyelik düşüktür. Bu çalışma, Türkiye’de devlet ile sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkinin tarihine ve sivil toplum kuruluşlarına katılımı etkileyen faktörleri inceleyen literatüre dayanarak Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarına üyeliğin düşük olmasının nedenlerini araştırmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada, 2015 senesinde Türkiye nüfusunu temsil eden bir örneklem ile gerçekleştirilmiş ulusal bir anket çalışması kullanılmıştır. Yapılan analizler, Türkiye’de kişilerin sivil toplum kuruluşlarını demokrasinin önemli ögesi olarak görmediğine işaret etmiştir. Ayrıca, devletin sivil toplum kuruluşlarını dikkate alması, sivil toplum kuruluşlarının devletten bağımsız hareket etmesi ve vatandaşların çekinmeden sivil kuruluşlarına üye olması gibi konularda katılımcıların büyük bir kısmının olumsuz düşüncelere sahip olduğu bulunmuştur. Bu çalışma, Türkiye’de sivil toplum ve devlet ilişkilerinin problemlili tarihinin kişilerin sivil toplum kuruluşlarına karşı bu olumsuz yargılara sahip olmalarına ve dolayısıyla sivil toplum kuruluşlarına üyelikten kaçınmalarına neden olduğu sonuca varmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, sivil toplum kuruluşlarına katılım, sivil toplum-devlet ilişkileri, demokrasi, ulusal anket

Abstract

Previous research demonstrated that there is a positive relationship between democracy and membership in civil society organizations. Turkey is considered to be a country where membership in civil society organizations is low. Relying on the literature on the factors effecting the participation in civil society organizations and the history of the relationship between civil society organizations and the Turkish state, this article aims to investigate the factors behind low civil society organization membership in Turkey. To this end, this article benefited from a nation-wide survey conducted in 2015.

* Dr. Öğr. Üyesi. Glasgow Caledonian Üniversitesi. School for Business and Society. osman81sahin@gmail.com, Orcid: 0000-0002-0815-9433

** Dr. Öğr. Üyesi. İstanbul Medipol Üniversitesi. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. semaakboga@gmail.com, Orcid: 0000-0003-0937-9961

Analysis showed that people in Turkey do not consider strong civil society as an important dimension of democracy. In addition, analysis revealed that a large number of people in Turkey think that: civil society organizations in Turkey are not independent from the state; the state does not see civil society as a partner in policy-making; and people are afraid of being a member of civil society organizations. This article concluded that the problematic history between civil society organizations and the Turkish state is a major reason why people in Turkey hold negative views about civil society organizations, and therefore avoid membership in these organizations.

Keywords: Turkey, participation in civil society organizations, civil society-state relations, democracy, national survey

Giriş

Sivil toplum kuruluşlarına (STK) katılım ve demokrasi arasındaki pozitif ilişki siyaset bilimi ve sosyoloji literatüründe sıklıkla vurgulanmıştır (Diamond, 1994; Putnam, 1995, 2000; Paxton, 2002). Bu görüşe göre STK'lara katılımın yüksek olduğu ülkelerde demokrasinin güçlenmesi ve yerleşik hale gelmesi, STK'lara katılımın düşük olduğu ülkelere göre daha olasıdır. Türkiye ise STK'lara üyeliğin düşük olduğu bir ülkedir (Çarkoğlu ve Aytaç, 2016). Bu konuda yapılan araştırmalar Türkiye'de STK'lara katılımın düşük olmasının arkasında yatan farklı sebeplere işaret etmiştir (Kalaycıoğlu, 2002; YADA, 2014; Çarkoğlu ve Aytaç, 2016). Ancak, STK'lara katılım ile demokrasi arasındaki sıkı bağ düşünüldüğünde bu konuda daha çok araştırmaya ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, bu çalışmada Türkiye'de STK'lara katılımın düşük olmasının Türkiye'ye özgü koşulları ulusal bir anket yardımıyla irdelenecektir.

Sivil toplum literatürü, STK'lara katılımı etkileyen çeşitli faktörler olduğunu göstermiştir. Yaş, cinsiyet, eğitim gibi bireysel özelliklerin (Bekkers, 2005; Ruieter, 2008, Paxton vd., 2007; Bernhard ve Karakoç, 2007; Wallace ve Pichler, 2009) yanında kişilerin yaşadıkları ülkelerin siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklerinin de kişilerin STK'lara katılımını etkileyen faktörler arasında olduğu (Smith, 1972; Verba vd., 1995; Janoski, 1998; Inglehart ve Baker, 2000; Curtis vd., 2001) saptanmıştır. Bu araştırma ise, Türkiye'de STK-devlet ilişkilerin tarihine dayanarak daha çok ülke özelliklerinin kişilerin STK'lara katılımı üstündeki etkisine odaklanacaktır. Bu araştırmanın ana argümanlarından birisi kişilerin STK'lara üye olmaları için STK'ların demokratik işlevlerine inanmaları gerektiğidir. Bu bağlamda, bu araştırmanın ilk amacı Türkiye'de kişilerin güçlü bir sivil toplumu demokrasi için ne derece önemli gördüğünü ortaya çıkarmaktır. Bu araştırmanın ikinci bir argümanı ise devletin STK'lar üzerinde sıkı kontrolünün ya da STK'ların devletle bağımlı bir ilişkinin olmasının kişilerin STK'lar ile ilgili olumsuz düşüncelere sahip olmasına ve dolayısıyla STK'lara üye olma konusunda bir isteksizlik yaşamasına yol açabileceğidir. Nitekim kişiler, STK'ların iktidarın kontrolünde olduğunu veya STK'ların hükümeti çekinmeden eleştiremeyeceklerini düşünürse, STK'lara üye olmak için gereken motivasyonları daha düşük olacaktır. Bu bağlamda, bu araştırmanın ikinci amacı, Türkiye'de kişilerin STK'ların devletten ne kadar bağımsız olduğuna ve devlet tarafından ne kadar dikkate alındığına dair algılarını ortaya çıkarmaktır.

Bu çalışma, Türkiye'de STK-devlet ilişkilerinin tarihsel bağlamı içinde, kişilerin demokrasi-sivil toplum ve STK-devlet arasındaki ilişkilere dair algılarını ortaya çıkartarak Türkiye'de STK üyeliğinin düşük olmasının arkasında yatan sebeplerin bir kısmını ortaya çıkarma potansiyeli taşımaktadır. Bu nedenle, literatüre önemli katkıda bulunacaktır. Bu hedef doğrultusunda ve yukarıda ortaya konulan tartışmalar etrafında şekillenen bu araştırma, ilk olarak sivil toplum kavramını, kavramın gelişimini, STK'lar ve demokrasi arasındaki ilişkiyi ve Türkiye'de STK-devlet ilişkisinin tarihini inceleyecektir. İlerleyen bölümlerdeyse bu çalışma ulusal anketin bulgularını özetleyecek ve tartışacaktır.

Araştırma Konusu ve Sorusu

Genel olarak sivil toplum, özel olarak da STK'lar vatandaşlara bir araya gelerek seslerini devlete duyurma imkânı verdiği için devleti bazı politikalar geliştirmeye zorlar ve baskıcı olmaması için teşvik eder. Bu araştırma, vatandaşların STK'lara üye olabilmeleri için STK'ların böyle bir demokratik işlevi olduğuna inanmaları gerektiğini öne sürmektedir. Bir başka deyişle, eğer kişilerin demokrasi tanımlarında STK'lar önemli bir yer tutuyorsa STK'lara üye olma ihtimalleri artacaktır. Buna bağlı olarak ilk araştırma sorusu şu şekildedir:

1. Türkiye'de kişiler için güçlü sivil toplum demokrasi için ne derece önemlidir?

Bu soruyu cevaplamak için katılımcılara demokrasinin vazgeçilmez özellikleri sorulmuştur. Verilen seçenekler arasında sivil toplumun güçlendirilmesi vurgusu yapan katılımcıların örneklem içindeki oranı, Türkiye'de kişilerin güçlü sivil toplumu demokrasi için ne kadar önemli gördüklerini ölçecektir.

Ayrıca bu çalışma Türkiye'deki STK üyeliğinin dinamiklerini anlayabilmek için devletin STK'larla ilişkileri gibi ülke özelliklerinin de göz önünde bulundurulması gerektiğini iddia etmektedir. İlerleyen bölümlerde özetleneceği üzere, Türkiye'de devlet, STK'lar üzerinde tarihsel olarak sıkı bir denetim mekanizması kurmuştur. Farklı dönemlerde iktidarın ideolojik pozisyonuna da bağlı olarak bazı STK'lar kapatılmış, üzerlerinde baskı kurulmuş ya da çeşitli cezalara maruz bırakılmışlardır. Bir takım STK'lar devletçe desteklenirken diğerleri bu destekten yoksun bırakılmıştır. Dolayısıyla Türkiye'de STK'lar devletten bağımsız hareket edememişler ve devleti denetleme ve eleştirme konusunda özgür olamamışlardır. Bu tarihsel süreç, Türkiye'de kişilerin STK'lara üye olmalarında etkili olabilecek STK'lar ile ilgili tutumlarını da şekillendirmiştir. Bu çalışma, devletin STK'lar üstündeki sıkı kontrolünün kişilerin STK'lar ile ilgili olumsuz düşüncelere sahip olmasına ve dolayısıyla STK'lara üye olma konusunda bir isteksizlik yaşamasına yol açabileceğini öne sürmektedir. Zira, STK'ların devletten özerk olmadığı durumlarda, devleti denetleme ya da kişilerin seslerini devlete kolektif olarak duyurma görevlerini icra etmeleri beklenemez. Eğer kişiler, STK'ların iktidar güdümünde olduğunu düşünürlerse ya da STK'ların hükümeti çekinmeden eleştirebileceklerini düşünmezlerse, STK'lara üye olmak için motivasyonları düşük olacaktır. Buna bağlı olarak bu araştırmanın ikinci sorusu şu şekildedir:

2. Türkiye’de kişilere göre STK’lar devletten ne kadar bağımsız hareket edebilmekte ve devlet tarafından ne kadar dikkate alınmaktadır?

Bu soruyu cevaplamak için katılımcılara Türkiye’de kişilerin kimseden çekinmeden STK’lara üye olması, STK’ların iktidardan bağımsız hareket etmesi, STK’ların sonuçlarından çekinmeden hükümet politikalarını eleştirmesi ve iktidarın kanun yaparken STK’ların önerilerini göz önüne alması konusunda sorular sorulmuştur. Katılımcıların bu sorulara verdikleri cevaplar, Türkiye’de kişilerin STK’ların devletten bağımsızlığına ve devlet-STK arasındaki ilişkinin doğasını dair algılarını ölçecektir.

Dünyada Sivil Toplum ve Demokrasi

Sivil toplum, sosyal bilimlerde kullanılan başka birçok kavram gibi tartışmalı bir kavramdır. Bu kavramın kesin bir tanımını yapmak mümkün olmasa da sivil toplumun vatandaşlık olgusuyla, devletin gücünün sınırlandırılmasıyla ve piyasa ekonomisinin ortaya çıkışıyla ilgili olduğunu söylemek mümkündür (Anheier, 2004). Taylor’a (Elliott’tan aktarılan, 2003) göre Batı siyaset teorisinde sivil toplum kavramı, John Locke ve Montesquie’nun başını çektiği iki farklı gelenekten beslenir. Locke yandaşları, daha çok sınırlandırılmış bir hükümet fikri üzerinde dururken, Montesquieu yandaşları, sivil toplumu siyasete angajmanı olan ve hükümeti daha verimli çalışmaya zorlayan bir aktör olarak tanımlar (Elliott, 2003). Hume ve Smith ise sivil toplumu özel mülkiyetin olduğu ve bireylerin kendi özerk kimlikleriyle var olabildiği yeni bir kamusal alan olarak tahayyül ederler (Sullivan, 1999). Öte yandan Hegel, liberal ilkelere yaslanan ve özel mülkiyet vurgusunu öne çıkaran bu sivil toplum kavramsallaştırmasını fazlasıyla bencil bulup yerine piyasa odaklı olmayan bir sivil toplum kavramsallaştırması önermiştir. Hegel, sivil toplum kavramsallaştırmasında kurumsallaşmayı, hukuku ve bireyleri toplumun çıkarları doğrultusunda birleştiren bir devletin varlığını vurgulamıştır (Elliott, 2003).

Hegel’in sivil toplum kavramsallaştırması, Marx ve Gramsci’nin sivil toplumu nasıl ele aldıklarını temelden etkilemiştir. Marx, sivil olanla siyasi olan arasındaki ayrımın bireylere özgürlük alanı açtığı iddiasını reddeder ve sivil toplumun varoluş amacının burjuvanın hakimiyetini güçlendirmek olduğunu savunur (Cohen ve Arato, 1992). Gramsci de Marx’a benzer olarak sivil toplumun, burjuvanın hegemonyasının devamı için toplumun tüm katmanlarının rızasını ürettiğini savunur. Proletarya kendi derneklerini, değerlerini ve kültürel hayatını oluşturarak burjuva hegemonyasıyla mücadele etmek için sivil toplum alanında karşı-hegemonyayı (*counter-hegemony*) inşa etmelidir (Gramsci, 1971). Dolayısıyla Marx’ın aksine, Gramsci sivil toplumun burjuvanın ideolojik hegemonyasını kırmada etkili bir araç olabileceğini düşünür (Elliott, 2003).

Günümüzde ise sivil toplum medenileştirici (Elias, 1994), yurttaş katılımı (Verba v.d., 1995), kamusal alan (Habermas, 1991) ve sosyal sermaye (Coleman, 1990; Putnam, 2000) gibi nosyonlarla da özdeşleştirilir. Anheier’in da (2004) önerdiği üzere farklı kavramsallaştırmalar ve yaklaşımlar sivil toplumun çeşitli yönlerini ve boyutlarını vurgulamışlardır. Ancak, bu kavramsallaştırmaların çoğunluğu birey ve devlet arasında kalan alanda kolektif katılım

vurgusu yapar (İbrahim, 1995). Bu katılım ise genellikle STK'lar vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Örneğin, Gellner (1994), sivil toplumu devletin gücünü dengeleyen ve devletin toplumu baskı altına almasını engelleyen kurumlar olarak tanımlamıştır. Birçok sosyal bilimci, sivil toplumu tanımlarken ve özellikle de sivil toplum-demokrasi ilişkisini irdelerken bu örgütsel boyuta, yani STK'lara dikkat çekmişlerdir. Özellikle, 1980'lerden sonra STK'ların hem dünyada hem de Türkiye'deki hızlı gelişiminin (Edwards, 2004) sebeplerinden birisi STK'ların demokratikleşmeye olumlu katkısının olduğunun düşünülmesidir.

1800'lerde Amerika'ya yaptığı gezi sırasında sivil birliklerin Amerikan demokrasisine yaptığı katkıdan etkilenen Tocqueville (Tocqueville, 1988), günümüzde STK-demokrasi konusundaki araştırmalara ilham sağlamıştır. Birçok sosyal bilimci, STK-demokrasi arasındaki bağı destekleyen çalışmalar yapmıştır (de Tocqueville, 1988; Skocpol, 2003; Putnam, 1993, 1995, 2000). Yeni Tocqueville'ciler diyebileceğimiz bu gruba göre STK'lar devleti gözetleyen bağımsız bir göz gibi hareket eder ve bütün toplumun iyiliğini gerçekleştirmeyi amaçlar (Kumar, 1993). Bu konuda Putnam'ın (1993, 1995, 2000) araştırmaları önemli yer tutmaktadır. Putnam'a (2000) göre, STK'lar, bireylerin çıkarlarını ifade etmelerine, taleplerini iktidara iletmelerine ve kendilerini iktidarın gücü kötüye kullanımından korumalarına imkan sağlayarak demokrasiye katkı sağlar. STK'lar devletin gücünü nasıl kullandığını denetleyerek devletin gücü kötüye kullanımını engeller (Diamond, 1994). Dahası, farklı görüş ve düşüncelerin örgütlenmesine izin verdikleri için STK'lar, çoğunluğun diktatörlüğüne engel olarak ve devletin kamusal yarar doğrultusunda çalışmasını teşvik ederek demokrasinin sürdürülmesine imkan verirler (Tamir, 1998; Edwards ve Foley, 2001). Örneğin, Paxton (2002) 48 ülkeyi kapsayan araştırmasında bir ülkedeki vatandaşların STK üyeliği ile o ülkedeki demokrasi düzeyi arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. Dodge'ın (2015) New York eyaletinde yaptığı bir çalışma, STK'ların farklı bakış açılarını teşvik etmek ve tartışmak suretiyle katılımcı demokrasiye (*deliberative democracy*) katkıda bulunduğunu göstermiştir. Foa ve Ekiert'in (2017) eski komünist ülkeler üzerine yaptıkları araştırma da güçlü bir sivil toplumun demokrasiye geçişi ve demokrasinin yerleşik hale gelmesini teşvik eden bir unsur olduğunu bulmuştur.

STK'lar aynı zamanda üyelerine işbirliğinin ve kamu yararının önemini kavrama ve siyasi yetiler gibi özellikleri kazandırarak, onları kamusal alanda çeşitli roller için hazırlarlar (Putnam, 2000). Goodhart'ın da (2005) iddia ettiği üzere, STK'larda aktif görev almak bireyler arasındaki dayanışmayı arttırmak suretiyle toplumsal ağlar, değerler ve güven gibi unsurlar üzerinden tanımlanan sosyal sermaye (*social capital*) inşa etmelerine yardımcı olur. Putnam'a göre (1995, 2000) STK'lara katılım yoluyla ortaya çıkan sosyal sermaye, bireylerin ortak hedefler doğrultusunda kolektif bir biçimde hareket etmesini sağlayarak ortak faydayı takip etmelerine olanak verir ve demokratik bir sistemin kökleşmesini destekler.

STK'ların en önemli işlevlerinden birisi de temsili ya da mücadeleci işlevleridir (Edwards ve Foley, 2001). STK'lar ayrıca hoşgörü, ılımlılık ve farklı görüşlere saygı gibi diğer demokratik değerlerin gelişimine de hizmet ederek siyasi kutuplaşmaya engel olurlar (Diamond, 1994). Bu bağlamda Alexander (2006) sivil toplumun farklı sınıf, ırk, din ya da etnik kimlik gruplarını

aynı çatı altında birleştirme gücüne sahip olduğunu iddia eder. Dahası toplumda antidemokratik eğilimler belirlediğinde sivil toplum aktörleri, bu sapmaları STK'lara katılımı teşvik ederek ve kamuoyu oluşturarak bertaraf ederler (Alexander, 2006). Bu bağlamda, Cohen ve Rogers'ın da (1992) belirttiği gibi modern toplumun sorunlarıyla baş etmenin bir yolu da örgütlenme ağlarını daha az kutuplaştırıcı ve daha fazla demokratik-eşitlikçi hale getirmektir.

STK'ların tanımına, demokratik işlevlerine ve devletle ilişkilerine dair olumlu yaklaşıma karşılık daha tedbirli bir tutum içinde olan yaklaşımlar vardır. Öncelikle, her ne kadar STK'ların demokratik işlevlerini yerine getirebilmeleri için devletten bağımsız olmaları gerekse de (Muller, 2006), devletin STK'lara karşı tutumunun STK'ların demokrasiye yapacakları katkının temel belirleyicilerinden biri olduğunun (Berman, 2001) altını çizmek gerekir. Devletin STK'ların gelişimini engelleme ya da kolaylaştırma gücü vardır (Oxhorn, 2007; Baynes, 2002). Dolayısıyla, bir ülkede STK'ların sayısının yüksek olması orda güçlü bir demokrasinin olduğunu anlamına gelmeyebilir. Yukarıda bahsedilen Gramsci'nin sivil toplum ile ilgili tartışmalarının etkisinde olan yaklaşım da STK'ları devlete muhalif yapılardan daha çok devletin gücünün başka bir boyutu olarak görür. Örneğin, Chandhoke (2003) egemen sınıfların sivil toplumda devletin gücünü temsil ederek devleti daha güçlü kılmaya çalışabileceğini iddia eder. Özellikle anti-demokratik bir geçmişe sahip ülkelerde STK'lar, devletin kendi gücünü arttırmak amacıyla oluşturduğu kuruluşlar olabilir (Jensen and Miszlivetz, 2006). Dolayısıyla devlet ve STK'lar arasındaki bu tip ilişkiler, STK'ların demokratik potansiyelini kaybetmesine neden olabilir. Araştırmalar özellikle Ortadoğu ülkelerinde STK'ların devlet tarafından kendi gücünü sürdürmek için kullanıldığını göstermiştir. Örneğin, Hawthorne (2004), Ortadoğu ülkelerinde devlete idari ve finansal olarak bağlı oldukları için STK'ların devletin otoritesini sorgulayacak güce sahip olmadıklarını bulmuştur. Wictorowicz (2000) Ürdün'de devletin, STK'ları vatandaşlar üstünde kontrolünü arttırmak için kullandığını göstermiştir.

STK'lara Katılımı Etkileyen Faktörler

STK'lara katılımı etkileyen çeşitli faktörler vardır. Bunların bazıları kişilerin bireysel özellikleriyle ilgiliyken, bazıları kişilerin yaşadıkları ülkelerin siyasal, ekonomik ve kültürel özellikleriyle ilgilidir. Geçmiş araştırmalara göre eğitim, cinsiyet, gelir ve medeni durum gibi bireysel faktörler, kişilerin STK'lara katılımı üstünde etkilidir (Bekkers, 2005; Ruieter, 2008, Paxton vd., 2007; Bernhard ve Karakoç, 2007, Zak ve Knack, 2001; Brehm ve Rahn, 1997; Shah, 1998). Örneğin, Wallace ve Pichler (2009) toplumsal cinsiyet, yaş, eğitim, mesleki statü (*work status*), mesleki sınıf (*occupational class*) ve yaşanılan yerin kişilerin STK'lara katılımı üstünde etkisi olduğunu göstermiştir. Araştırmalar, ayrıca yaşlı ve eğitim düzeyi yüksek kişilerin STK'lara katılımının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Andersen vd., 2006; Shah, 1998). Okul öncesi eğitim kurumlarında okuyan çocuk sahibi olmanın ve televizyon izlemenin ise STK'lara katılım üstünde olumsuz etkisi vardır (Brehm ve Rahn, 1997). Grillo vd. de (2010) üniversite öğrencisi olmanın, yaşın, gelirin ve eğitimin kişilerin STK'lara katılımında olumlu etkisini ortaya çıkarmıştır. Kişilerin dini inançlarının da STK'lara katılımı üstünde bir etkisi olduğu bulunmuştur.

Örneğin, Katoliklerle karşılaştırıldığında Protestanların STK'lara katılımı daha yüksektir (Lam, 2006). Ciftci ve Bernick'in (2015) Arap ülkelerinde yaptıkları araştırma ise erkeklerin ve yüksek eğitimlilerin STK'lara katılımlarının daha yüksek olduğunu göstermiştir.

Ancak kişilerin bireysel özelliklerinin STK'lara katılımları üstündeki etkisini anlayabilmek için bu özelliklerin birey üzerindeki etkisini şekillendiren içinde yaşadıkları ülkelerin özelliklerine de bakmak gerekir (Grillo vd., 2010). Bu özellikler arasında ülkenin ekonomik yapısını (örn: kişi başına düşen milli gelirin o ülkedeki STK'lara katılım üstünde olumlu bir etkisi vardır (Smith, 1972; Curtis vd., 2001)); dini geleneklerini (örn: Protestanlığın yaygın olduğu ülkelerde STK'lara katılım daha yüksektir (Verba vd., 1995; Curtis vd., 2001)); siyasi kurumlarını (liberal ve sosyal demokrasinin hakim olduğu ülkelerde korporatist ülkelere göre STK'lara katılım daha yüksektir (Janoski, 1998; Curtis vd., 2001)); demokrasinin sürekliliği ya da istikrarını (bir ülkedeki istikrarlı demokrasinin STK'lara katılım üstünde olumlu bir etkisi vardır (Inglehart ve Baker, 2000; Curtis vd., 2001)) saymak mümkündür.

Ülke düzeyinde ölçülen değişkenlerin önemine vurgu yapan Van der Meer (2009), bir ülkenin siyasi, ekonomik ve kültürel özelliklerinin, kişilerin sosyo-ekonomik özellikleri ile STK'lara üye olma eğilimleri arasındaki ilişkinin gücünü azaltabileceğini iddia etmiştir. Örneğin, bir ülkedeki sosyal harcamalar (*social expenditures*) ne kadar yüksekse, eğitim ve gelirin STK'lara katılım üstündeki etkisi o kadar azdır (Van der Meer, 2009). Başka bir deyişle sosyal harcamaların yüksek olduğu ülkelerde eğitim ve gelirin STK'lara katılım üstündeki pozitif etkisi, sosyal harcamaların düşük olduğu ülkelerle karşılaştırıldığında daha zayıftır. Bu nedenle, kişilerin STK'lara katılımına etki eden ülke koşullarını da anlamak önemlidir. Freitag (2016) İsviçre'nin farklı kantonlarını STK'lara katılım açısından karşılaştırdığı araştırmasında halkına daha çok referandum alternatifi sağlayan, hükümetleri azınlıklara ve yabancılara karşı daha kapsayıcı olan ve yerel özerkliğin yüksek olduğu kantonlarda STK'lara katılımın daha yüksek olduğunu göstermiştir. Başka bir araştırma da ülkelerin, devletçilik (*statism*) ve korporatif yapıda olma (*corporateness*) gibi özelliklerinin kişilerin STK'lara katılımları üstünde etkisi olduğunu ortaya çıkarmıştır (Schofer ve Fourcade-Gourinchas, 2001). Buna göre, devletçi olan ülkelerde devletçi olmayan ülkelere göre STK'lara üyelik oranı daha düşüktür. Dahası devletçiliğin özellikle yeni toplumsal hareketlerle ilişkili STK'lara katılım üstünde olumsuz etkisi varken, korporatif yapıda olmanın sendika gibi eski toplumsal hareketlerle ilişkilendirilebilecek STK'lara katılım üstünde olumlu etkisi vardır (Schofer ve Fourcade-Gourinchas, 2001). Aynı araştırma, devletlerin bu özelliklerinin, kişilerin STK'lara katılımını etkileyen bireysel faktörler olan eğitim ve medeni durum gibi değişkenlerden daha önemli olduğunu göstermiştir (Schofer ve Fourcade-Gourinchas, 2001). Bernhard ve Karakoç da (2007) yerleşik demokrasilerde STK'lara katılım oranlarının daha yüksek olduğunu ve totaliter geçmişe sahip olmanın STK'lara katılımı düşürdüğünü ortaya çıkarmıştır. Ekonomik açıdan bakıldığında da araştırmalar, kişilerin gelirleri kontrol edildiğinde bile, bir ülkedeki gelir adaletsizliğinin o ülkede yaşayan kişilerin STK'lara katılım oranını düşürdüğüne işaret etmiştir (Lancee ve Werfhorst, 2012).

Türkiye ile ilgili bu konuda yapılmış çalışmalar, bireysel değişkenlerin Türkiye'deki düşük STK üyeliğini anlamak için önemli olduğunu göstermiştir (TÜSEV, 2011; ŞEBEKE, 2015). Bu çalışma ise Türkiye'deki düşük STK üyeliğini anlayabilmek için devletin STK'lara olan tarihsel tutumunun da **önemli olduğunu iddia etmektedir**. Zira, devlet-STK ilişkilerinin STK'ların aleyhine baskıcı bir şekilde gerçekleştiği ülkelerde STK'ların demokratikleşmeye katkıları sınırlı kalacaktır. Türkiye'de yapılan araştırmalar, toplumun önemli bir kesiminin STK'ların siyasetle sıkı bir ilişki içinde olmalarının doğru olmadığını ve STK'ların devletten bağımsız olması gerektiğini düşündüğünü göstermektedir (YADA, 2014). Dolayısıyla, Türkiye'de kişiler, STK'ların devletten bağımsız olmadığı ya da STK'ların devleti denetleme gücü olmadığı kanınıdaysa, bu kişilerin STK'lara katılım motivasyonlarının da düşük kalması beklenebilir. Diğer bir deyişle, bu araştırma, yukarıda bahsi geçen Gramsci geleneğinden gelen ve devletin STK'lar üstünde önemli bir gücü olduğunu öne süren yaklaşımları temel alarak Türkiye'deki devlet-STK ilişkilerinin kişilerin STK üyeliği üstündeki olası etkilerini anlamaya çalışacaktır. Bu nedenle, bu araştırma, ülke özelliklerinin STK üyeliği üstündeki etkisine dair oluşmuş literatüre katkı sağlayacaktır.

Türkiye'de STK-Devlet İlişkileri, STK'ların Etkinliği ve STK'lara Katılım

Türkiye'de STK'lara katılımın neden düşük düzeyde kaldığını anlayabilmek için Türkiye'de STK'ların gelişim tarihini ve bu tarihsel süreçte STK'ların devletle ve çeşitli ideolojilerle ilişkisini ortaya çıkarmak elzemdir. Türkiye'nin halefi olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin gücünün kısıtlanması gibi bir kavram yoktur (Tosun, 2001). Bu siyasi anlayış, devlet-toplum arasında aracı kurumların gelişmemesine neden olmuştur (Mardin, 1969). Bu duruma bağlı olarak lonca teşkilatı, millet sistemi ve tarikatlar gibi sivil topluma benzetebileceğimiz birçok yapı devletle olan organik bağları nedeniyle Batılı anlamda sivil toplum yapılarına dönüşmemişlerdir (Çaha, 2000; Mardin, 2002). Osmanlı'daki bu devlet-sivil toplum ilişkisi sonrasında kurulan Türkiye devletindeki devlet-STK ilişkilerini etkilemiştir. Bazı dönemlerde sivil toplum üzerindeki devlet kontrolü azalsa da STK'lar üzerindeki devlet kontrolünün modern Türkiye'de sivil toplumu tanımlayan temel özelliklerden biri olması bunun önemli bir göstergesidir. Örneğin, 1923 senesi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte toplumun sosyal, kültürel ve siyasal alanlarda radikal reformlarla tanıştığı bir dönemin başlangıcıdır. Bu dönemde devlet eliti, farklı görüş ve grupların temsil edildiği liberal bir demokrasi anlayışından ziyade aydınlanmış bir elitin toplumun geri kalanı için en iyisi olduğunu düşündüğü politikaları belirlediği ve uygulamaya koyduğu bir yaklaşıma sahipti (Heper, 1991). Nitekim, tüm sivil toplum unsurlarını kontrol altına almak isteyen bir devlet, erken Cumhuriyet dönemine damgasını vurmuştur (Kaplancıl, 2010). Öncelikli olarak laikleşme çabalarına ket vurma potansiyeline sahip tarikatlar 1925 senesinde yasaklanmıştır. Sonraki dönemde devlet, farklı siyasi ve kültürel dernekleri Cumhuriyet Halk Fırkası (CHP) çatısı altında toplamıştır. 1930'larda CHP ile organik bağlantısı olmayan Türk Kadınlar Birliği, Özgür Masonlar Locası ve Öğretmenler Derneği gibi dernekler kapatılmıştır (Zurcher, 2004). 1938'de kanunlaştırılan 3512 no'lu yasa, dernekleşmeyi hükümetin iznine tabi kılmıştır ve hükümete arzu ettiği takdirde dernekleri kapatma gücünü vermiştir.

Demokrat Parti'nin (DP) iktidara geldiği 1950 senesinden önce 1946-50 arasında CHP'nin sivil toplum üzerindeki kontrolünü gevşettiği ve STK sayısının görece arttığı söylenebilir (Şen, 2005). DP iktidarında hayır derneklerinin ve cami yaptırma derneklerinin de sayısı hızla artmış ve ekonomik büyümenin ilk dönemlerde güçlü olmasının etkisiyle burjuva, 1952'de kurulan Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) gibi birçok STK'nın kuruluşunda aktif rol almıştır. DP'nin sivil topluma karşı görece liberal tavrı 1954'ten itibaren ekonomik gidişatın krize doğru evrilmesiyle aksi yönde değişmiştir (Şen, 2005) ve anti-komünist bakış açısının da etkisiyle özellikle sol tandanslı sivil toplum devlet baskısına maruz kalmıştır.

Türkiye'de STK'lar için yeni bir dönemi başlatan gelişme 1960 askeri darbesi sonrasında yapılan 1961 Anayasası'dır. Bu anayasa ile birlikte, sendikalar, siyasi partiler ve dernekler için ayrı kanuni düzenlemeler yapılmıştır (Tosun, 2001). Buna bağlı olarak sivil örgütlenmelerin sayısında görülmemiş bir artış yaşanmıştır (Toprak, 1996). Ancak bu dönemde STK'lar arasında ideolojik kutuplaşma başlamış (Tosun, 2001) ve STK'lar sol ve sağ fraksiyonlar ekseninde bölünmüşlerdir (Göle, 1996). Örneğin, 1967 senesinde Türk-İş'ten ayrılan bir takım sendikalar ideolojik skalanın solunda yer alan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (DİSK) kurmuşlardır. Benzer bir durum diğer STK'larda da yaşanmıştır (Göle, 1996). STK'lar. Mart 1971'de ordunun özellikle de solun artan gücünün verdiği endişeyle verdiği muhtıra, devlet ve sivil toplum ilişkilerini yeniden yapılandırmıştır. Birçok gençlik ve memur derneği kapatılmış ve sendikaların ve meslek örgütlerinin toplantılarını yasaklanmıştır (Tosun, 2001). Dahası, devletle aktif bir iş birliği içerisinde olan dernekler istisna olmak kaydıyla, STK'lara yapılan mali yardımlar kesilmiştir. Bu dönem 1980 askeri darbesiyle son bulmuştur.

1980 darbesinin önemli amaçlarından birisi sivil toplumu kontrol altına almaktır (Toprak, 1996). Nitekim askeri cuntanın attığı ilk adımlardan birisi tüm siyasi partileri ve STK'ları kapatmaktır. Buna karşın takip eden yıllarda hem sağ hem sol cemahtan birçok aktör, demokrasinin yeniden tesisi için sivil toplumu bir araç olarak görmüştür (Şen, 2005). Bu bağlamda sivil topluma karşı yapılan 1980 darbesi, ilerleyen yıllarda sivil toplumun öne çıkmasını ve güçlenmesini istemeden de olsa sağlamıştır (Toprak, 1996).

Dahası Soğuk Savaş'ın sona ermesi uluslararası ilişkilerde karşılıklı bağımlılığın (*interconnectedness*) küresel ölçekte genişlemesini ve hızlanmasını sağlamıştır (Keyman ve Öniş, 2007). Bu durum, Türkiye'de kimlik siyasetinin yükselişine katkıda bulunmuş ve demokratikleşme talepleri toplumsal-sivil aktörler tarafından daha çok dile getirilmiştir (Keyman ve Öniş, 2007). Aynı dönemdeki başka bir gelişme de Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) girme çabalarıdır. AB'nin Kopenhag Kriterleri olarak adlandırdığı ve daha demokratik bir devlet yapısını ve azınlıklar ve bireyler için daha fazla özgürlük ve hak öngören talepleri de Türkiye'de sivil toplumun gelişmesini sağlamıştır (Keyman, 2006).

Bunun yansısı, Touraine (1988) ve Inglehart (1977) gibi sosyal bilimcilerin iddia ettiği gibi bu dönemde post-materyal değerler materyal yani ekonomik değerlerle yer değiştirmeye başlamıştır. Eski toplumsal hareketler, sınıf mücadelesi ve işçi hakları üstünden örgütlenmişken,

yeni toplumsal hareketler başka bir grup değer etrafında örgütlenmeye başlamıştır. Bu değerler bireylerin ekonomik çıkarlarına dair sahip oldukları değerlerden farklı değerler olup daha çok insan hak ve özgürlükleri, toplumsal cinsiyet, çevre, hayvan hakları ve yaşam kalitesine dair sahip oldukları değerlerdir. Bu değerlerin daha önemli hale gelmesi, kişilerin daha çok ekonomik ve ideolojik konulara odaklanmış siyasi partilerden bu değerleri gerçekleştirme konusunda daha etkili olacağı düşünülen STK'lara yönelmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de de bu yeni dönemde kadınlar, eşcinseller, ekolojistler ve türbanlı kadın öğrenciler gibi farklı aktörler, kendi ajandalarıyla kamusal alanda var olmaya başlamıştır (Göle, 1994). Benzer olarak, Bayramoğlu da (2001) 1980 sonrası dönemde STK'ların sayısının artışıdaki sebeplerden biri olarak toplumdaki mevcut grupların kültürel ve toplumsal taleplerinin niceliksel ve niteliksel olarak değişime uğramasını göstermiştir. 1980 öncesinde işveren ve işçiler arasındaki sınıfsal çizgi, toplumsal taleplerin temelini oluştururken, darbenin ertesindeki yıllarda bireyler taleplerini Kürt, şehirli veya İslami kimlikleri üzerinden gerçekleştirmeye başlamışlardır (Bayramoğlu, 2001). Bu anlamda devrimci ya da katı ideolojik ajandalara sahip STK'lar yerine, kimlik eksenli STK'ların konsensüs ve çoğulculuk iddiasıyla öne çıktığı bir döneme şahitlik edilmiştir (Göle, 1994).

Türkiye'de son yıllarda STK sayısında hızlı bir artış yaşanmıştır. Türkiye'deki STK'ları vakıf ve dernek olarak iki kategoriye ayırdığımızda son 10 yıl içinde her ikisindeki artış dikkat çekicidir. 2008 yılından 2019 yılına kadar (29 Mart 2019 itibariyle) faal derneklerin sayısı 78.728'den 116.576'ya yükselirken (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2019), vakıfların sayısı 4.439'dan 5.158'e yükselmiştir (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2018). Ancak sayısal artışa rağmen Türkiye'de devlet günümüze kadar STK'ları kontrol etme ve şekillendirme çabasından vazgeçmemiştir (Altan-Olcay ve Icduygu, 2012; Doyle, 2017). Dahası, 2000'li yıllarda da demokrasi ve insan hakları alanlarında faaliyet gösteren STK'ların toplam STK sayısı içindeki oranı (%1,28), sosyal yardım alanında faaliyet gösteren STK'ların oranının (%56,1) çok gerisinde kalmıştır (TÜSEV, 2011: 63). 2002 senesinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) iktidara gelmesiyle birlikte, bu partinin ilk senelerinde öncelik olarak belirlediği AB üyeliği hedefi doğrultusunda AB müktesebatına uygun bir şekilde STK'lara dair bir takım özgürlükçü yasal değişiklikler yapılmıştır (Doyle, 2016). Her ne kadar bu yasal değişiklikler, devlet ve STK'lar arasındaki ilişkiye olumlu katkıda bulunmuş olsa da Türkiye'de STK'ların kurulması ve gelişimleri devletin politikalarına sıkı sıkıya bağlı kalmıştır (Altan-Olcay ve Icduygu, 2012). Örneğin, Doyle (2016) devletin eleştirel tutuma sahip STK'ları çeşitli yöntemlerle baskı altına aldığını iddia etmiştir. Benzer olarak, Altan-Olcay ve Icduygu da (2012) devletin STK'lara sıkça müdahale ettiğini ve STK'ların devlet desteklerine ve otoriterlerine sınırlı ulaşımını olduğunu tartışmıştır.

Dahası AK Parti ile İslami/muhafazakar STK'lar arasındaki yakın ilişki 2000'li yılların sivil topluma ilişkin önemli gelişmelerinden biri olmuştur (Özler ve Sarkissian, 2011; Doyle, 2016; Doyle, 2017; Atalay, 2019). Örneğin, Özler ve Sarkissian (2011) yaptıkları araştırmada AK Parti'nin seküler STK'lar yerine İslami STK'lar ile çalışmayı tercih ettiğini ve partinin kurucularının bir kısmının aynı zamanda bazı İslami STK'ların da kurucuları olduğunu göstermiştir. Başka bir çalışma, mülteci politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında, iktidarın kendi ideolojisine yakın STK'lar ile çalışmayı seçtiği ve seküler STK'ların mültecilere dair politikaların yapımından

dışlandığını iddia etmiştir (Danış ve Nazlı, 2019). Benzer olarak, Doyle (2018) farklı ideolojilere sahip kadın STK'ların temsilcileri ile yaptığı görüşmelere dayandırdığı araştırmasında İslami olmayan kadın STK'ları temsilcilerinin, İslami STK'ların AK Parti tarafından desteklendiğini düşündüğünü ortaya çıkarmıştır. Bir grup başka araştırma da İslami STK'ların belli konulardaki görüşlerini AK Parti'nin ideolojisine uyumlu bir şekilde biçimlendirdiklerini göstermiştir (Sarkissian ve Özler, 2013; Atalay, 2019). Bu bağlamda, AK Parti döneminde de devletin STK'lar üzerindeki kontrolünden vazgeçmediğini ve dahası gerekli gördüğünde STK'ların politikalarını etkilemeyi ve kimi STK'ları engellemeyi bir strateji olarak kullandığını söylemek yanlış olmaz (Danış ve Nazlı, 2019).

Türkiye'de devlet-STK ilişkilerini düzenleyen bir yasal çerçeve olmadığı gibi bu ilişkilerin kurumsallaşmasına katkıda bulunan bağlayıcı olabilecek bir politika belgesi ve yasal çerçeve yoktur (TÜSEV, 2015). Bunun yanında, Türkiye'de STK'ların politika yapım süreçlerine katılımını denetleyen ya da raporlayan herhangi bir kural ve mekanizma tanımlanmamıştır (TÜSEV, 2015). Dolayısıyla, Türkiye'de STK'lar karar alma süreçlerinde eşit ortak olarak kabul edilmedikleri gibi karar alma süreçlerine ancak kamu kurumlarının daveti neticesinde sadece fikrine danışılan aktörler olarak katılabilmektedirler (TÜSEV, 2015). Bu bağlamda günümüzde de devlet-STK ilişkilerinde baskın eğilimin, yasal bir çerçeveden ziyade keyfiyet olduğunu iddia etmek mümkündür. Bu durum STK'ların politika yapma ve karar alma süreçlerine katılımını düşürmektedir. Örneğin, 2011 yılında STK'ların sadece %16,1'i herhangi bir politika oluşturma sürecine katılmıştır. Benzer olarak, aynı yıl içinde STK'ların %70,5'i bakanlık düzeyinde, %55'i de valilik düzeyinde hiçbir toplantıya katılmamıştır (YADA, 2014).

Dolayısıyla, Türkiye'de kişiler, STK'ların etkinliği konusunda olumsuz düşüncelere sahiptir. Çarkoğlu ve Aytaç (2016) tarafından yapılan bir araştırma, Türkiye'de kişilerin büyük bir kısmının STK'ların politikalar belirlenirken etkisinin düşük olduğunu düşündüğünü göstermiştir. Gerçekten de Türkiye'deki mevcut STK'lar, organizasyonel ve finansal açıdan birçok sorundan mustarip olduklarından toplumsal dönüşümü nitelikli bir şekilde destekleyemezler (Keyman ve Öniş, 2007). Tüm bunlar Türkiye'de STK'ların çeşitli hizmetlerin sağlanmasında da tercih edilmemesine yol açmıştır. Örneğin, Türkiye'de nüfusun sadece %14'ü ihtiyaç sahiplerine yapacakları yardımları ulaştıracak kuruluşun bir STK olmasını tercih ederken, %34'ü ihtiyaç sahiplerine yapacakları yardımları ulaştıracak kurumun devlet olmasını tercih etmektedirler (Çarkoğlu ve Aytaç, 2016).

Türkiye'de STK'lara katılım da düşüktür. Türkiye'de STK'lara üyelik üzerine yapılan araştırmalar bu konuda farklı sayılara işaret etmiştir. Dünya Değerler Anketi'nin 2010-2014 arasında gerçekleştirilen son dalgasının verisini kullanarak analiz yapan Erdoğan ve Uyan-Semerci (2017) Türkiye'de nüfusunun %12'sinin herhangi bir STK'ya üye olduğunu ve bu sayının STK üyeliği açısından Türkiye'yi bu araştırmanın yapıldığı 65 ülke arasından 55.sıraya yerleştirdiğini bulmuştur. Diğer bir araştırmaya göre, Türkiye'de kişilerin %15,8'i STK faaliyetlerine katılıyor, sadece %6'sı STK üyesidir (Çarkoğlu ve Aytaç, 2016). Başka bir araştırmaya göre de Türkiye'de herhangi bir STK üyesi olan kişi oranı %6,9 iken, bu oran gençler için %7,7'dir (Erdoğan ve

Uyan-Semerci, 2017). Diğer bir araştırma Türkiye’de herhangi bir STK’ya üye olan nüfusun %11,9 olduğuna işaret etmiştir (YADA, 2014). Ayrıca Türkiye’de erkeklerin kadınlara göre, Alevilerin Sünnilere göre, etnik çoğunluğun etnik azınlıklara göre, gençlerin yaşlılara göre, yüksek gelir grubuna mensup olanların daha düşük gelir grubuna sahip olanlara göre STK üyesi olma eğilimi daha yüksektir (ŞEBEKE, 2014; TÜSEV, 2011).

Türkiye’de kişilerin STK’lara katılımının düşük olmasının çeşitli sebepleri olabilir. Ekonomik zorluklar, kişilerin sivil toplum faaliyetlerine ilgi duymaması ve STK’lara güvenmemesi bu sebepler arasındadır (Çarkoğlu ve Aytaç, 2016). Örneğin, Türkiye’de kişilerin STK’lara güveni 10 üstünden 6,2 (Çarkoğlu ve Aytaç, 2016) ve STK’lara atfedilen itibar puanı 10 üstünden 6,1’dir (YADA, 2014). Bununla ilişkili olarak Türkiye’de kişiler, STK’ları demokratiklik, şeffaflık ve toplumun taleplerini temsil edebilme konularında yetersiz bulmaktadır (YADA 2014). Türkiye’de STK üyeliğinin düşük olmasının başka bir sebebi de Türkiye’de bireyler arasındaki güvenin (*interpersonal trust*) oldukça düşük olmasıdır (Kalaycıoğlu, 2002). Dünya Değerler Anketi 6. Dalga (2010-2014) kapsamında Türkiye’de yapılan araştırma, Türkiye’de kişilerin yalnızca %11,6’sının başka insanlara güvenebileceğini düşündüğünü göstermiştir. Bu ankete 60 ülkeden katılan tüm katılımcıların ortalamasının %24,5 olduğu düşünüldüğünde Türkiye’de bireyler arasındaki güvenin ne kadar düşük olduğu daha iyi anlaşılacaktır (Dünya Değerler Anketi, 2016).

Türk-İş, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) gibi büyük STK’ların, devlete baskı uygulamak için gönüllülük esasına dayanan örgütlenmelerle işbirliğine girmek yerine devletle işbirliği içine girmeyi tercih etmesi (Kalaycıoğlu, 2002) gibi faktörler de Türkiye’de STK’lara üyeliği düşüren başka bir sebeptir. Bu STK’lar devleti bir hasım olarak değil de gerektiğinde rakiplerine karşı müttefiklik yapabilecekleri bir organ olarak değerlendirirler (Kalaycıoğlu, 2002). Bu olgu kişilerin STK’lar ile arasına mesafe koymasına sebep olan başka bir neden olarak düşünülmelidir. Zira, Türkiye’de nüfusun yarısından fazlası STK’ların siyasetle ilişkili olmalarının doğru olmadığını ve STK’ların devletten bağımsız olması gerektiğini düşünmektedir (YADA, 2014).

Yöntem

Bu çalışmada kullanılan veri, TÜBİTAK 3501 kapsamında desteklenen bir çalışma kapsamında gerçekleştirilen ulusal bir anketten elde edilmiştir. Ulusal anket, 18 yaşını doldurmuş nüfus arasından rastgele seçilen 1804 kişiyle yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Örneklem seçilirken Türk İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) istatistiki bölge birimleri sınıflandırma düzeylerinden birisi olan NUTS-1 seçilmiş ve 12 alt bölgeden kent-kır ayrımı da göz önüne alınarak örneklem seçilimi gerçekleştirilmiştir. Her alt bölgeden ankete katılacak kişi sayısı belirlenirken o alt bölgenin Türkiye nüfusuna olan oranı dikkate alınmıştır. Dahası, yine o bölgenin nüfus dağılımıyla orantılı olarak kent, kır ve yarı-kırsal merkezlerden kişiler anket çalışmasına dahil edilmiştir. Aşağıda, her alt bölgeden kaç kişinin ankete katıldığını gösteren Tablo 1 verilmiştir.

Tablo 1. Örneklemin NUTS-1 düzeyinde dağılımı

Kod	NUTS-1	Toplam Anket Sayısı	Kent Merkezlerinde Yapılan Anket Sayısı	Yarı-Kırsal Merkezlerde Yapılan Anket Sayısı	Kırsalda Yapılan Anket Sayısı
TR1	İstanbul	331	321	10	0
TR2	Batı Marmara	74	66	0	8
TR3	Ege	231	210	21	0
TR4	Doğu Marmara	176	128	48	0
TR5	Batı Anadolu	176	176	0	0
TR6	Akdeniz	231	184	41	6
TR7	Orta Anadolu	86	60	22	4
TR8	Batı Karadeniz	108	69	9	30
TR9	Doğu Karadeniz	56	43	1	12
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	55	29	12	14
TRB	Ortadoğu Anadolu	88	61	2	25
TRC	Güneydoğu Anadolu	192	142	34	16
	Toplam	1804	1489	200	115

Bu araştırmada kullanılan anket çalışması esas olarak Türkiye'de kişilerin demokrasi ve hukukun üstünlüğünü meselelerindeki algılarını ölçmek için hazırlanmıştır. Anket soruları hazırlanırken (1) Dünya Değerler Anketi (*World Values Survey*) ve Dünya Adalet Projesi Anketi (*World Justice Project*) gibi bu konularda daha önce yapılmış anketlerden ve (2) İstanbul, Kayseri, Adana, Trabzon, ve Diyarbakır şehirlerinde 60 kişiyle yapılan yüz yüze görüşmelerin analizlerinden elde edilen sonuçlardan faydalanılmıştır. Bu görüşmelere dayanarak hazırlanmış anket, araştırmacılara daha önce hiçbir çalışmada yer almayan bir takım soruları da anket soru setine dahil edip katılımcılara yöneltme fırsatı vermiştir.

Araştırmacılar, asıl anket çalışmasını başlatmadan önce ölçeklerin güvenilirlik ve geçerliliğini ölçmek amacıyla İstanbul, Kayseri, Adana, Erzurum, ve Diyarbakır şehirlerinde 100 kişinin katıldığı bir pilot anket çalışması gerçekleştirmiş ve ortaya çıkan sonuçların analizi uyarınca birtakım soruları değiştirmiş ya da bazı soruları anket soru setinden çıkarmışlardır. Anket çalışmasını, araştırmacılar adına İstanbul merkezli Optimist Araştırma şirketi gerçekleştirmiştir. TÜİK, yukarıda özetlenen kaidelere göre araştırmacılara rastgele belirlenen 180 tane adres vermiştir. Araştırmada çalışan anketörler, bu adresleri başlangıç noktası olarak kabul ederek ilk anketi TÜİK tarafından belirlenen adreste gerçekleştirdikten sonra sağa doğru sayıp üç adres atlayıp bir sonraki anketi gerçekleştirmişlerdir. Bu yöntem, her adres noktasında 10 anket tamamlanana kadar kullanılmıştır. Bu şekilde 4 Mart 2015 ve 5 Mayıs 2015 tarihleri arasında 1804 adet anket tamamlanmıştır. Anket araştırmasının sonuçları, SPSS veri analiz programı kullanılarak analiz edilmiş ve araştırma sorularını cevaplamak için sıklık analizi (*frequency analysis*) kullanılmıştır.

Bulgular

Türkiye’de Sivil Toplum Üyeliği

Katılımcılara herhangi bir sivil toplum örgütüne (sendika, dernek, kulüp ve mesleki kuruluşlar) üye olup olmadıkları sorusu yöneltildiğinde katılımcıların sadece %5,3’ü **bu soruya olumlu cevap vermiştir. Yani bu araştırmaya göre Türkiye nüfusunun %5,3’ü herhangi bir STK’ya** üyedir. Bu sayı, geçmişte bu konuda yapılan **Çarkoğlu ve Aytaç (2016) çalışmasıyla uyumlu** iken, Erdoğan ve Uyan-Semerci (2017) ve YADA (2014) çalışmalarında bulunandan daha düşük bir üyelik oranına tekabül etmektedir. Tablo 2’de özetlenen bu bulgu, Türkiye’de STK üyeliğinin düşük olduğuna ve dolayısıyla sivil toplumun zayıf olduğuna işaret etmektedir.

Yapılan analizlere göre **örnekleme** herhangi bir sivil toplum örgütüne üye olduklarını ifade eden kişilerin %68,4’ü erkek, %31,6’sı kadındır. Lise (%33,7) ve yüksekokul (29,5) mezunlarının sivil toplum **örgütü üyesi** kişiler içindeki oranı, ortaokul (%17,9), ilkokul (%15,8) ve herhangi bir okul mezunu olmayanlardan (%3,2) daha yüksektir. Bu sonuçlar, **Türkiye’de** daha önce yapılmış araştırmaların sonuçlarıyla uyumludur (ŞEBEKE, 2014; TÜSEV, 2011). Yine sivil toplum örgütüne üye olduğunu ifade edenler arasında büyükşehir (%38,9) ya da şehirde yaşayanların (%44,2) oranı, kasaba (%8,4) ve köyde (%7,4) yaşayanların oranından çok daha yüksektir.

Tablo 2. Türkiye’de sivil toplum üyeliği

Herhangi bir sivil toplum örgütüne (sendika, dernek, kulüp, mesleki kuruluşlar) üye misiniz?	(%)
Evet	5,3
Hayır	94,6
Cevap yok	,2
Toplam	100,0

Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasi İlişkisine Dair Yargılar

Kişilerin sivil toplumu demokrasi için ne kadar önemli ve gerekli gördüklerini anlamak amacıyla katılımcılardan demokrasinin en vazgeçilmez özelliğini seçmeleri istenmiştir. Tablo 3’den de anlaşılacağı üzere iktidardan hesap sorulabilmesi (%25), serbest ve adil seçimler (%23,4) ve düşünce ve ifade özgürlüğü (%22,3) en çok seçilen özellikler olurken, sivil toplumun güçlendirilmesi en az seçilen özellik olmuştur. Türkiye’de sivil toplumun güçlendirilmesini demokrasinin en vazgeçilmez özellikleri arasında ilk sırada görenlerin oranı %1’den azdır. Bu durum, Türkiye’de halkın sivil toplum ve demokrasi arasındaki ilişkiye dair bir fikri olmadığına ve dahası güçlü bir sivil toplumu demokrasinin gerekliliği olarak görmediklerine işaret etmektedir.

Tablo 3. Demokrasinin özellikleri (ilk seçenek)

Sizce hangisi demokrasinin en vazgeçilmez özelliğidir? (İlk Seçenek)	(%)
İktidardan hesap sorulabilmesi	25,0
Serbest ve adil seçimler	23,4
Düşünce ve ifade özgürlüğü	22,3
Huzur ve barış ortamı	9,1
Ücretsiz eğitim ve sağlık	9,0
Yoksulların adam yerine konması	8,0
Basın ve yayın özgürlüğü	1,1
Sivil toplumun güçlendirilmesi	,9
Cevap yok	1,1
Toplam	100,0

İlk soruyu tamamlayıcı bir soru olarak katılımcılara demokrasinin en vazgeçilmez özellikleri sorusunda ikinci seçenek olarak neyi gördükleri sorulmuştur. Tablo 4'ten anlaşılacağı üzere Türkiye'de kişiler sivil toplumla demokrasi arasındaki ilişkiyi göz ardı etmeye devam etmektedirler. Bir başka deyişle, Türkiye'de kişiler demokrasiyi tanımlarken güçlü bir sivil toplumu ikinci seçenek olarak bile öne çıkarmamaktadırlar. Buna karşın örneğin ekonomiye dair olan öğeler (ücretsiz eğitim ve sağlık, yoksulların adam yerine konması), güçlü sivil toplumu demokrasinin en vazgeçilmez ikinci özelliği olarak seçen katılımcıların iki katından fazla katılımcı tarafından ikinci vazgeçilmez özellik olarak seçilmiştir. Tablo 3 ve Tablo 4 beraber değerlendirildiğinde ise Türkiye'de kişilerin sivil toplumu demokrasinin öncelikli bir boyutu olarak görmedikleri ve dolayısıyla STK'lara üye olmak suretiyle demokrasinin kökleşmesine katkıda bulunmak için motivasyonları olmadığı sonucuna varmak mümkündür.

Tablo 4. Demokrasinin özellikleri (ikinci seçenek)

Sizce hangisi demokrasinin en vazgeçilmez özelliğidir? (İkinci seçenek)	(%)
Huzur ve barış ortamı	27,0
Düşünce ve ifade özgürlüğü	19,3
Yoksulların adam yerine konması	12,6
Serbest ve adil seçimler	11,6
Ücretsiz eğitim ve sağlık	11,1
İktidardan hesap sorulabilmesi	5,7
Sivil toplumun güçlendirilmesi	5,3
Basın ve yayın özgürlüğü	4,3
Cevap yok	2,9
Toplam	100,0

Türkiye’de Sivil Topluma Dair Yargılar

Bu araştırmada katılımcılara Türkiye’de STK’lara dair birtakım yargılar verilmiş ve bu yargılara ne derecede katıldıkları sorulmuştur. Tablo 5’in de gösterdiği gibi katılımcılara 1 (hiç katılmıyorum) ve 5 (tamamen katılıyorum) arasında değişen bir skala verilmiş ve kendilerinden bu skala üzerinde uygun gördükleri rakamı seçmeleri istenmiştir.

Tablo 5. Türkiye’de sivil topluma dair yargılar

Türkiye’de insanlar kimseden çekinmeden sivil toplum kuruluşlarına üye olabilirler.	(%)
Hiç katılmıyorum	16,2
Katılmıyorum	17,3
Ne katılıyorum ne katılmıyorum	19,3
Katılıyorum	33,5
Tamamen katılıyorum	10,7
Cevap yok	2,9
Toplam	100,0
Türkiye de sivil toplum kuruluşları iktidardan bağımsız hareket eder.	(%)
Hiç katılmıyorum	17,7
Katılmıyorum	19,5
Ne katılıyorum ne katılmıyorum	24,3
Katılıyorum	25,1
Tamamen katılıyorum	9,6
Cevap yok	3,7
Toplam	100,0
Türkiye de sivil toplum kuruluşları sonuçlarından çekinmeden hükümet politikalarını eleştirir.	(%)
Hiç katılmıyorum	18,4
Katılmıyorum	20,1
Ne katılıyorum ne katılmıyorum	24,2
Katılıyorum	26,8
Tamamen katılıyorum	7,0
Cevap yok	3,4
Toplam	100,0
Türkiye de iktidar kanun yaparken sivil toplum kuruluşlarının önerilerini göz önüne alır.	(%)
Hiç katılmıyorum	20,2
Katılmıyorum	19,6
Ne katılıyorum ne katılmıyorum	25,0
Katılıyorum	24,2
Tamamen katılıyorum	7,2
Cevap yok	3,9
Toplam	100,0

Tablo 5’teki cevapların işaret ettiği üzere Türkiye’de kişilerin sonuçlarından çekinmeden bir STK’ya üye olabileceklerini düşünenlerin oranı %44,2’dir. Katılımcıların %33,5’i olumsuz yargı belirtirken, %19,3’ü ne olumlu ne olumsuz yargı belirtmemişlerdir. STK’ların iktidardan

bağımsız hareket edip etmediği konusunda da katılımcıların %37,2'si olumsuz yargı belirtirken, %34,7'si olumlu yargı belirtmiştir. Türkiye'de STK'ların sonuçlarından çekinmeden hükümet politikalarını eleştirebilmesi konusunda katılımcıların %33,8'i olumlu yargı belirtirken, %38,5'i olumsuz yargı belirtmişlerdir. %24,2 ise ne katılıyorum ne de katılmıyorum seçeneğini seçmişlerdir. Yine Türkiye'de iktidarın kanun yaparken STK'ların önerilerini göz önüne alması konusunda katılımcıların %31,4'ü olumlu düşünürken, %39,8'i olumsuz görüş belirtmişlerdir. %24 ise ne katılıyorum ne de katılmıyorum seçeneğini seçmişlerdir. Bu bulgular geçmiş araştırmalarla uyumludur. Nitekim geçmiş araştırmalar da Türkiye'de kişilerin STK'ların politika yapımına etkisinin düşük olduğunu düşündüğünü göstermiştir (Çarkoğlu ve Aytacı, 2016).

Tablo 5'te özetlenen bu verilerin ışığında Türkiye'de kişilerin STK'lara üye olma oranlarının neden düşük olduğunu anlamak mümkün hale gelmiştir. Zira, bu verilere **göre** Türkiye'de kişilerin **önemli** bir bölümü iktidarın STK'lar üzerinde baskısı olduğunu, **Türkiye'de STK'ların iktidarı denetleme imkânı olmadığını** ve iktidarın yasa yaparken STK'lara danışmadığını belirtmiştir. Tablo 5'teki bu veriler, Tablo 2'deki verilerle beraber değerlendirildiğinde ise **Türkiye'de kişilerin STK'lara üye olmakta çekincelerinin ve motivasyon eksikliklerinin** bu sebeplerden kaynaklandığı iddia edilebilir. **Eğer kişiler STK'ların devletten bağımsız olmadığını ve devletle müttefiklik ilişkisi içinde olduğunu düşünürlerse STK'lara üye olmak için motivasyonları azalacaktır.**

Tartışma ve Sonuç

Sivil toplum, güçlü ve yerleşik demokrasinin köşe taşlarından birisidir. Güçlü bir sivil toplumun göstergelerinden birisi de STK üyeliğidir. Güçlü ve yerleşik demokrasilerde STK üyelerinin tüm nüfusa oranı, demokrasi yerleşik hale gelmemiş ülkelerdeki STK üyelerinin tüm nüfusa oranıyla karşılaştırıldığında daha yüksektir. Örneğin, İsveç'te sendika üyeliği %48,7 ve herhangi bir insani yardım ya da hayır amaçlı kuruluşa üyelik oranı %28,9'dur. Ancak demokratik açıdan problemlili bir rejime sahip olan Mısır'da sendika üyeliği %0,03 ve herhangi bir insani yardım ya da hayır amaçlı kuruluşa üyelik oranı %0,05'tir (Dünya Değerler Anketi, 2016). Türkiye, farklı araştırmalarda %5-%12 arasında (bu araştırmanın verdiği rakam: %5,3) tahmin edilen STK üyeliğiyle, STK **üyesi olan kişi oranının tüm nüfusa** oranının düşük olduğu ülkeler arasında yer almaktadır. Bu araştırma, ulusal bir anket vasıtasıyla bu olgunun arkasındaki olası nedenleri irdelemiştir.

Tablo 5'teki sonuçlar, Tablo 3 ve Tablo 4'teki sonuçlarla beraber değerlendirildiğinde Türkiye'de STK'lara üyeliğin neden düşük olduğuna dair önemli sonuçlara varmak mümkündür. **İlk olarak, Türkiye'de kişiler, güçlü bir sivil toplumu demokrasinin önemli bir parçası olarak değerlendirmemektedir.** Güçlü sivil toplum seçeneği, demokrasinin en vazgeçilmez ilk özelliği olarak sadece katılımcıların %0,9'u tarafından seçilirken, ikinci en önemli özellik olarak sadece %5,3'ü tarafından seçilmiştir. Yani Türkiye toplumu, STK'lara üye olmak suretiyle demokrasiyi güçlü kılmayı ciddi bir seçenek olarak değerlendirmemektedir. **İkincisi,** toplumun önemli

bir kısmı kişilerin çekinmeden STK'lara üye olabileceğine inanmamaktadır. **Üçüncüsü**, toplumun önemli bir kısmı STK'ların iktidardan bağımsız hareket edemediğine inanmaktadır. *Dördüncüsü*, Türkiye'de STK'ların çekinmeden iktidarı eleştirebileceklerini düşünenlerin oranı, aksini düşünenlerin oranından daha düşüktür. Yani toplumun daha büyük bir kısmı STK'ların iktidardan çekindiklerini düşünmektedir. *Son olarak*, **Türkiye'de kişiler** STK'ların siyasete ve politika yapımına etkisinin yüksek olmadığını **düşünmektedirler**. **Nitekim, iktidarın kanun yaparken STK'ların görüşlerini değerlendireceğini düşünenlerin** oranı böyle düşünmeyenlerin oranından daha **düşüktür**.

Bu veriler ışığında Türkiye'de kişilerin STK'lara daha yaygın bir biçimde üye olmaları için gereken motivasyona sahip olmadığı iddia edilebilir. Daha önceki araştırmalar bireysel değişkenlerin Türkiye'deki düşük STK üyeliğinde etkili olduğunu göstermiştir (ŞEBEKE, 2015; TÜSEV, 2011). Ancak bu çalışma Türkiye'deki düşük STK üyeliğini anlayabilmek için devletin genel olarak STK'lara olan tutumunun da göz önüne alınması gerektiğini iddia etmektedir. Bu çalışma, Türkiye'deki düşük STK üyeliğinin arkasında yatan en önemli sebeplerden bir tanesinin yukarıda da anlatıldığı üzere Türkiye'de devletin kuruluşundan itibaren STK'lara olan tutumu olduğunu **öne sürmektedir**. Türkiye'de devlet, STK'lar üstünde sıkı bir denetim mekanizması kurmuştur. İktidardaki hükümetin ideolojisine bağlı olarak çeşitli dönemlerde bir grup STK kapatılmış, sınırlandırılmış ya da çeşitli cezalar almıştır ve yahut bir grup STK devlet tarafından desteklenmiştir. Bunun doğal sonucu olarak da STK'lar devletten bağımsız harekete edememişler ve devleti eleştirme konusunda yeterince özgür olamamışlardır. Bu tarihsel süreç, **Türkiye'de kişilerin STK'lara üye olmalarında etkili olabilecek STK'lar ile ilgili tutumlarını şekillendirmiştir**. Nitekim, **ülke nüfusunu** temsil eden bir örnekleme gerçekleştirilen anket çalışması, Türkiye'de kişilerin önemli bir kısmının STK'ların devletten bağımsız hareket etmediklerini, çekindiklerini ve devlet tarafından kanun yapımı sırasında dikkate alınmadıklarını düşündüğünü ortaya koymuştur. Bu çalışma, kişilerin bu ve benzeri tutumlarının STK'lara üye olmak ya da katılmak için motivasyonlarını azalttığını öne sürmektedir. Buna bağlı olarak da, bu çalışma yukarıda bahsi geçen başka araştırmaların da işaret ettiği gibi, özel olarak Türkiye'de, genel olarak da dünyada kişilerin, STK üyeliğinin düzeyini anlayabilmek için STK-devlet ilişkileri tarihi gibi o ülkenin siyasi ve kültürel özelliklerinin göz önüne alınması gerektiğini iddia etmektedir. Diğer bir deyişle, Türkiye'de STK üyeliğinin Avrupa'daki ülkelerle karşılaştırıldığında düşük olmasının bireysel değişkenlerin (eğitim, gelir seviyesi) (ŞEBEKE, 2015; TÜSEV, 2011) yanında ülkeye özgü koşullardan da etkilendiği açıktır ve bu meseleye dair yapılan çalışmalarda bu durum dikkate alınmalıdır.

Literatür özetinde vurgulandığı üzere STK'lar, devletin gücünü sınırlama, denetleme ve farklı kesimlerin çıkarlarını ifade etmelerini sağlama yoluyla demokrasiye katkıda bulunurlar. Türkiye'de STK üyeliğinin düşük düzeyde kalması, STK'ların demokratik **işlevlerini tam olarak gerçekleştirmediği anlamına gelmektedir**. Dahası, Türkiye'de STK-devlet ilişkilerinin tarihi, kişilerin STK'ları demokrasinin önemli bir parçası görmemelerine ve STK'ların **gücüne inanmamalarına yol açmaktadır**. Bu durum, kendi kendini yeniden üreten fasit bir dairenin oluşmasına neden olmaktadır: Kişiler, Türkiye'de STK'ların demokratik işlevlerine ve faydalarına

inanmayıp STK'lara üye olmaktan kaçınmakta ve sonuç olarak Türkiye'de STK üyeliği düşük kalmakta ve zayıf STK'lar demokratik işlev ve faydalarını gerçekleştirilememektedir. Bu fasit dairenin kırılması için Türkiye'de STK-devlet ilişkisinin tekrardan düşünülmesi ve yeni bir temele oturtulması en önemli çıkış yolu olarak gözükmektedir.

Kaynakça

- Atalay, Z. (2019). Partners in patriarchy: Faith-based organizations and neoliberalism in Turkey. *Critical Sociology*, 45(3), 431-445.
- Alexander, J. C. (2006). *The civil sphere*. New York: Oxford University Press.
- Altan-Olcay, O., & İcduygu, A. (2012). Mapping civil Society in the Middle East: The cases of Egypt, Lebanon and Turkey. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 39(2), 157-179.
- Andersen, R., Curtis, J., & Grabb, E. (2006). Trends in civic association activity in four democracies: The special case of women in the United States. *American Sociological Review*, 71(3), 376-400.
- Anheier, H. K. 2004. *Civil society: Measurement, evaluation, policy*. London: Earthscan.
- Bayramoğlu, A. (2001). 28 Şubat/ Bir müdahalenin güncesi. İstanbul: Birey Yayınları.
- Baynes, K. (2002). A critical theory perspective on civil society and the state. Nancy L. Rosenblum ve Robert C. Post (Ed.), *Civil society and government* (ss. 123-145). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Bekkers, R. (2005). Participation in voluntary associations: Relations with resources, personality, and political values. *Political Psychology*, 26(3), 439-454.
- Berman, S. (2001). Civil society and political Institutionalization. Bob Edwards, Michael W. Foley, ve Mario Diani (Ed.), *Beyond Tocqueville: Civil society and the social capital debate in comparative perspective* (ss.32-42). London: University Press of New England.
- Bernhard, M. (1993). Civil society and democratic transition in East Central Europe. *Political Science Quarterly*, 108(2), 307-326.
- Bernhard, M., & Karakoç, E. (2007). Civil society and the legacies of dictatorship. *World Politics*, 59(49), 539-567.
- Brehm, J., & Rahn, W. (1997). Individual-level evidence for the causes and consequences of social capital. *American Journal of Political Science*, 41(3), 999-1023.
- Ciftci, S., & Bernick, E. M. (2015). Utilitarian and modern: Clientelism, citizen empowerment, and civic engagement in the Arab world. *Democratization*, 22(7), 1161-1182.
- Cohen, J., & Arato, A. (1992). *Civil society and political theory*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Cohen, J., & Rogers, J. (1992). Secondary associations and democratic governance. *Politics and Society*, 20, 393-472.
- Coleman, J. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- Curtis, J. E., & Baer, D. E., & Grabb, E. G. (2001). Explaining voluntary association membership in democratic societies. *American Sociological Review*, 66(6), 783-805.
- Caha, O. (2000). Civil society in Western Europe and Ottoman Empire: a comparative perspective. <http://www.liberaldt.org.tr/modules/printer.php?art=250> adresinden edinilmiştir.
- Chandhoke, N. (2003). The 'civil' and the 'political' in civil society. C. M. Elliott (Ed.), *Civil society and democracy: A reader* (ss. 238 - 262). Oxford: Oxford University Press.
- Çarkoğlu, A., & Aytaç, S.E. (2016). *Türkiye'de bireysel bağlılık ve hayırseverlik*. İstanbul: TÜSEV Yayınları.

- Danış, D., & Nazlı, D. (2019). A faithful alliance between the civil society and the state: Actors and mechanisms of accommodating Syrian refugees in Istanbul. *International Migration*, 57(2), 143-157.
- De Tocqueville, A. (1988). *Democracy in America*. New York: Harper and Row.
- Diamond, L. (1994). Rethinking civil society: Toward democratic consolidation. *Journal of Democracy*, 5(3), 4-17.
- Dodge, J. (2015). The deliberative potential of civil society organizations: Framing hydraulic fracturing in New York. *Policy Studies*, 36 (3), 249-266.
- Doyle, J. L. (2016). Civil society as ideology in the Middle East: A critical perspective. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 43(3), 403-422.
- Doyle, J.L. (2017). State control of civil society organizations: The case of Turkey. *Democratization*, 24(2), 244-264.
- Doyle, J.L. (2018). Government co-option of civil society: Exploring the AKP's role within Turkish women's CSOs. *Democratization*, 25(3), 445-463.
- Dünya Değerler Anketi. (2016). WVS 2016: Turkey. <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp?COUNTRY=875> adresinden edinilmiştir.
- Edwards, M. (2004). *Civil society*. Cambridge: Polity.
- Edwards, B. & Foley, M. W. (2001). Civil society and social capital. Bob Edwards, Michael W. Foley ve Mario Dini (Ed.), *Beyond Tocqueville: civil society and the social capital debate in comparative perspective* (s. 1-14). London: University Press of New England.
- Elias, N. (1994). *The civilizing process*. Oxford: Blackwell.
- Elliott, C. M. (2003). Civil society and democracy: a comparative review essay. Carolyn M. Elliott (Ed.), *Civil society and democracy: a reader* (s. 1-39). Oxford: Oxford University Press.
- Erdoğan, E. & Uyan-Semerci, P. (2017). Understanding young citizens' political participation in Turkey: Does 'being young' matter?. *Southeast European and Black Sea Studies*, 17(1), 57-75.
- Foa, R.S. & Ekiert, G. (2017). The weakness of post-communist civil society re-assessed. *European Journal of Political Research*, 56(2), 419-439.
- Fine, R. (1997). Civil society theory, Enlightenment and critique. Robert Fine ve Shirin Rai (Ed.), *Civil society: Democratic perspective* (ss. 7-28). Londra: Frank Cass & Co. Ltd.
- Fishman, R. M. (2017). How civil society matters in democratization: Setting the boundaries of post-transition political inclusion. *Comparative Politics*, 49(3), 391-409.
- Freitag, M. (2006). Bowling the state back in: Political institutions and the creation of social capital. *European Journal of Political Research*, 45(1), 123-152.
- Gellner, E. (1994). *Conditions of liberty: Civil society and its rivals*. New York, NY: Penguin Books.
- Gole, N. (1996). "Authoritarian secularism and Islamist politics: the case of Turkey." Augustus Richard Norton (Ed.), *Civil society in the Middle East* (s. 17-44). Leiden: E.J. Brill.
- Gole, N. (1994). "Toward an autonomization of politics and civil society in Turkey." Metin Heper ve Ahmet Evin (Ed.), *Politics in the third Turkish Republic* (s. 213-222). Boulder, CO: Westview Press.
- Goodhart, M. (2005). Civil Society and the Problem of Global Democracy. *Democratization*, 12(1), 1-21.
- Gramsci, A. (1971). *Selections of the prison*. London: Lawrence and Wishart.
- Grillo, M.C., Teixeira, M. A., & Wilson, D. C. (2010). Residential satisfaction and civic engagement: Understanding the causes of community participation. *Social Indicators Research*, 97(3), 451-466.

- Habermas, J. (1991) *The structural transformation of public sphere: An inquiry into the category of bourgeois society*. Cambridge: MIT Press.
- Hawthorne, A. (2004). Middle Eastern democracy: Is civil society the answer. *Carnegie Papers: Middle East Series*, 44, 3–24.
- Heper, M. (1991). The state, religion and pluralism: The Turkish case in comparative perspective. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 18(1), 38-51.
- Ibrahim, S. E. (1996). "Civil Society and Prospects of Democratization in the Arab World." Augustus Richard Norton (Ed.), *Civil Society in the Middle East* (s. 27-54). Leiden: E.J.Brill
- Inglerhart, R. (1977). *The silent revolution: Changing values and political styles among western publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R., & Baker, W.E. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 65(1), 19-51.
- Janoski, T. (1998). *Citizenship and civil society: A framework of rights and obligations in liberal, traditional, and social democratic regimes*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Jensen, J., & Miszlivetz, F. (2006). The second Renaissance of civil society in East Central Europe – and in the European Union. Peter Wagner (Ed.), *The Languages of Civil Society* (ss. 131-158). New York: Berghahn Books.
- Kalaycioglu, E. (2002). "State and civil society in Turkey: democracy, development, and protest." Aryn B. Sajoo (Ed.), *Civil society in the Muslim world: contemporary perspectives* (s. 247-272). London: I. B. Tauris.
- Kaplangil, D. (2010). *Küreselleşme sürecinde Türkiye'de sivil toplum ve demokratikleşme (Civil Society and Democratization in Turkey in the Process of Globalization)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Marmara Üniversitesi.
- Keyman, F. (2006). *Türkiye'de sivil toplumun serüveni: İmkansızlıklar içinde bir vaha*. Ankara: Sivil Toplum Gelistirme Merkezi.
- Keyman, F., & Onis, Z. (2007). *Turkish politics in a changing world; global dynamics and domestic transformations*. Istanbul: Istanbul Bilgi University Press.
- Kumar, K. (1993). Civil society: An inquiry into the usefulness of a historical term. *The British Journal of Sociology*, 44(3), 375-395.
- Lam, P. (2006). Religion and civic culture: A cross-national study of voluntary association membership. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 45(2), 177-193.
- Lancee, B., & Van de Werfhorst, H.G. (2012). Income inequality and participation: A comparison of 24 European countries. *Social Science Research*, 41, 1166-1178.
- Mardin, Ş. (1969). Power, civil society and culture in the Ottoman Empire. *Comparative Studies in Society and History*, 11(3), 258-281.
- Mardin, Ş. (2002). Türk toplumunu inceleme aracı olarak "sivil toplum". M. Türköne ve T. Önder (Ed.), *Türkiye'de toplum ve siyaset içinde* (ss. 21-34). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Muller, K. B. (2006). The civil society–state relationship in contemporary discourse: A complementary account from Giddens' perspective. *British Journal of Politics and International Relations*, 8, 311–330.
- Navaro-Yashin, Y. (1998). Uses and abuses of 'state and society' in contemporary Turkey. *New Perspectives on Turkey*, 18, 1-22.
- Oxhorn, P. (2007). Civil society without a state? Transnational civil society and the challenge of

- democracy in a globalizing world. *World Futures*, 63, 324-339.
- Özler, Ş. İ., & Sarkissian, A. (2011). Stalemate and stagnation in Turkish democratization: The role of civil society and political parties. *Journal of Civil Society*, 7(4), 363-384.
- Paxton, P. (2002). Social capital and democracy: An interdependent relationship. *American Sociological Review*, 62(2), 254-277.
- Paxton, P., Kunovich, S., & Hughes, M. H. (2007). Gender in politics. *Annual Review of Sociology* 33, 263-284.
- Perez-Diaz, V. (1993). *The return of civil society: The emergence of democratic Spain*. Cambridge: Harvard University Press.
- Putnam, R., Leonardi, R., & Nanetti, R.Y. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6, 65-78.
- Putnam, R. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Rawls, J. (1972). *Theory of justice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ruiter, S. (2008). *Association in context and association as context: Causes and consequences of voluntary association involvement*. Nijmegen: ICS.
- Sarkissian, A., & Özler, Ş. İ. (2013). Democratization and the politicization of religious civil society in Turkey. *Democratization*, 20(6), 1014-1035.
- Schofer, E., & Fourcade-Gourinchas, M. (2001). The structural contexts of civic engagement: Voluntary association membership in comparative perspective. *American Sociological Review*, 66(6), 806-828.
- Shah, D.V. (1998). Civic engagement, interpersonal trust, and television use: An individual-level assessment of social capital. *Political Psychology*, 19(3), 469-496.
- Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü. (2019). Dernek sayıları. <https://www.dernekler.gov.tr/tr/Anasayfalinkler/derneksayilari.aspx> adresinden edinilmiştir.
- Skocpol, T. (2003). *Diminished democracy: From membership to management in American civic life*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Smith, D. H. (1972). Modernization and the emergence of voluntary organizations. *International Journal of Comparative Sociology*, 1, 113-34.
- Şebeke. 2014. *Türkiye'de gençlerin katılımı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Şen, S. (2005). *Sivil toplumun demokratikleşme sürecindeki yeri ve kamu yönetimine etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Marmara University.
- Tamir, Y. (1998). Revisiting the civic sphere. Amy Gutmann (Ed.), *Freedom of association* (s. 214-238). New Jersey: Princeton University Press.
- Toprak, B. (1996). Civil society in Turkey. Augustus Richard Norton (Ed.), *Civil society in the Middle East* (s. 87-118). Leiden: E.J. Brill.
- Tosun, G. (2001). *Demokratikleşme perspektifinden devlet-sivil toplum ilişkisi*. İstanbul: Alfa Yayınları
- Touraine, A. (1988). *Return of the actor: Social theory in post-industrial society*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). (2011). Türkiye'de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası, Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu II. İstanbul: TÜSEV Yayınları.
- Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV). (2015). *Sivil toplum izleme raporu 2013-2014*. İstanbul: TÜSEV Yayınları.

- Vakıflar Genel Müdürlüğü. (2018). *Yeni vakıfların yıllara göre dağılımı*.
[https://www.vgm.gov.tr/Documents/YEN%C4%B0%20VAKIFLAR2018/YEN%C4%B0%20VAKIFLARIN%20YIL%20BAZINDA%20DA%C4%9EILIMI%20\(1980-17.07.2018\).pdf](https://www.vgm.gov.tr/Documents/YEN%C4%B0%20VAKIFLAR2018/YEN%C4%B0%20VAKIFLARIN%20YIL%20BAZINDA%20DA%C4%9EILIMI%20(1980-17.07.2018).pdf)
adresinden edinilmiştir
- Van Der Meer, T. (2009). *States of freely associating citizens: Cross-national studies into the impact of state institutions on social, civic, and political participation*. Yayınlanmamış Doktora Tezi: Radboud University Nijmegen.
- Verba, S., Schlozman, K.L., & Brady, H.E. (1995). *Voice and equality: Civil voluntarism in American politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Wallace, C., & Pichler, F. (2009). More participation, happier society? A comparative study of civil society and the quality of life. *Social Indicators Research*, 93(2), 255-274.
- Wiktorowicz, Q. (2000). Civil society as social control: State power in Jordan. *Comparative Politics*, 33(1), 43-61.
- Yaşama Dair Vakıf (YADA). (2014). "Sivil toplum kuruluşlarına yönelik algı ve yaklaşımlar".
<http://tr.yada.org.tr/pdf/4537ea420a0c48c9ca6acb81213hdsad2312da.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Zak, P.J., & Knack, S. (2001). Trust and growth. *The Economic Journal*, 111(470), 295-321.
- Zurcher, E. J. (2004). Institution building in the Kemalist Republic: the role of the People's Party. Touraj Atabaki ve Eric Jan Zurcher (Ed.), *Men of Order: Authoritarian Modernization under Ataturk and Reza Shah* (s. 98-112). London: I.B.Tauris.

The Relationship Between Populism and Democracy: Cases From Latin America

Popülizm-Demokrasi İlişkisi: Latin Amerika'dan Örnekler

Ayfer GENÇ YILMAZ*

Abstract

Latin America, as a region, reflects a relevant field of analysis for scholars who aim at working populism. Here, in this region of the world, it is possible to encounter various types of populism(s). Additionally, throughout the history of Latin America, populist leaders have managed to accumulate political power for decades. This study, in its turn, aims at analyzing the relationship between populism and democracy. It suggests analyzing populism as a political style prioritizing the central role of populist leaders. In this perspective, it overviews a historical analysis of different Latin American countries where various types of populism were in power. In this respect, the study of the classical populism of Peron in Argentina, the right-wing populism of Fujimori in Peru and the left-wing populism of Chavez in Venezuela demonstrate that the relationship between democracy and “various” populisms remains almost the same. Populism, in general, enlarges inclusionary capacities of democratic regimes while giving permanent harm to democratic institutions, constitutional mechanisms of control and liberal democracy in general.

Keywords: populism, democracy, Mexico, Argentina, Peru

Öz

Latin Amerika, popülizm çalışan araştırmacılar açısından önemli bir araştırma alanı olarak ortaya çıkıyor. Dünyanın bu bölgesinde, popülizmin farklı türlerine rasgelmek mümkün. Üstelik Latin Amerika'da, tarih boyunca, popülist liderlerin siyasal gücü ele geçirmeyi başardıkları söylenebilir. Elinizdeki çalışma, popülizm ve demokrasi arasındaki çatışmalı ilişkiyi incelemek niyetindedir. Bunu yaparken popülizm bir siyasal tarz olarak ve liderin merkezi rolüne referansla tanımlanacaktır. Bu doğrultuda, Arjantin'de Peron dönemi klasik popülizmi, Peru'da Fujimori'nin sağ popülizmi ve nihayetinde Venezüella'da Chavez'in sol popülizminin analizinin göstereceği üzere demokrasi ve popülizm ilişkisi farklı popülizmlerin varlığına rağmen büyük ölçüde aynı kalmıştır. Bu doğrultuda denilebilir ki popülizm, demokrasinin içerici kapasitesini artırmış, buna karşın, anayasal denetim mekanizmalarına, demokratik kurumlara ve genel anlamda liberal demokrasiye zarar vermiştir.

Anahtar Kelimeler: popülizm, demokrasi, Meksika, Arjantin, Peru

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ayfergenc@gmail.com, Orcid: 0000-0002-4714-0639

Giriş

Dünyada –dün olduğu gibi – bugün de “popülizm hayaleti kol geziyor.”¹ 2018 yılında Latin Amerika'nın farklı ülkelerinde gerçekleşen seçimlerin sonuçları popülizm hayaletinin günümüzde yeniden canlandığına –belki de hiç ölmediğine – dair en kuvvetli emarelerden biri olarak nitelendirilebilir. Brezilya ve Meksika gibi kıtanın başlıca ülkelerinde peşi sıra iktidarı ele geçiren popülist liderler ve partiler, popülist yükselişin önemli örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. 2018 yazıyla birlikte Meksika'da sol popülizm iktidarı ele geçirmiş görünürken, Brezilya'da sağ popülizmin yıllar süren sol iktidarlardan bayrağı devralması popülizmin farklı görünümleri ile kıtada var olmaya devam ettiğini kanıtlamaktadır.

Bir taraftan popülizm tanımlanması zor ve karmaşık bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Öbür taraftan gerek Latin Amerika bölgesinde gerekse dünya genelinde farklı sosyo-ekonomik ve siyasal gelişim süreçlerinde ve yine çeşitli ulusal konjonktürlerde popülizmin çeşitli örgütsel formlar altında var olabildiği (Roberts, 2006: 128) gerçeği bizi popülizm üzerine yapılacak bir tartışmanın belirli bir coğrafya üzerinde yürütülmesinin akademik açıdan daha üretken bir çaba olduğu sonucuna götürmektedir.

Türkiye'de popülizme dair literatür genel olarak değerlendirildiğinde tarihsel olarak geniş bir perspektifte farklı dönemleri konu edinen çalışmaların gerçekleştirildiği görülmektedir (Toprak, 2013; Erdoğan, 1998). Ayrıca, yine iddia edilebilir ki popülizm konusu Türkçe siyasal bilimler literatüründe ağırlıklı olarak teorik bakımdan incelenmiştir (Yılmaz, 2017; Özdemir, 2013). Popülizmi eleştirel bir biçimde inceleyen ve kavramın yetersizliklerine dikkat çeken çalışmalar da mevcuttur (Yalman, 1985). İktidardaki ve muhalefetteki popülizme dair çalışmalar ise büyük ölçüde Cumhuriyet dönemi halkçılık örnekleri (Baykan, 2017), 2002 sonrası AKP döneminin bir değerlendirmesi (Kalaylıoğlu, 2017) ve HDP-popülizm ilişkisi (Tekdemir, 2016) örnekleri ile sınırlı kalmıştır. Avrupa coğrafyasında popülizm ise İspanya (Özdemir, 2017; Yıldız, 2015²), Fransa ve radikal sağ popülizm (Saç, 2017) ve AB örnekleri temelinde (Çöpoğlu, 2017) analiz edilmiştir. Popülizm üzerine karşılaştırmalı bir analiz Aytaç ve Öniş (2014) tarafından gerçekleştirilmiş ve Türkiye'de Erdoğan iktidarı ile Arjantin'de Kirchner yönetimi popülizmin sağ ve sol ideolojilerle eklenmiş farklı türleri olarak incelenmiştir.

Elinizdeki çalışma popülizm ve demokrasi ilişkisinin uzunca bir tarihsel süreç içerisindeki gelişimini belirli bir coğrafya üzerinden incelemek niyetindedir. Bunun için dünyada çok (de la Torre, 2010; Roberts, 1995; Weyland, 1996; 1999) ama Türkiye'de bir hayli az çalışılmış olan (Topal, 2009) Latin Amerika bölgesi araştırma alanı olarak seçilmiştir. Bunun başlıca üç nedeni olduğu söylenebilir: Birincisi, kıtada popülizmin tarihsel yolculuğu dikkate alındığında gözlemleneceği üzere Latin Amerika'da popülizmin farklı türlerine rast gelinmektedir. Kıtanın tarihine bakıldığında farklı ekonomi politikalarını savunup işleyen çok sayıda popülizm türüne

1 Erken tarihli çalışmalarında Ionescu ve Gellner'in (1969) yaptıkları “dünyada popülizm hayaleti kol geziyor” tespitini bugün de tekrar etmek yanlış olmayacaktır.

2 Yıldız, ilgili çalışmasında, Yunanistan'dan Syriza ve İspanya'da Podemos örneklerini karşılaştırmalı olarak incelemektedir.

rastlanmaktadır. Farklı popülizm türlerinin demokrasi ile olan ilişkisinin incelenmesi popülizm-demokrasi ilişkisinin çözümlenmesinde genel geçer bazı tespitlere ulaşmamıza yardımcı olacağı düşünülmüştür. Aynı zamanda, farklı popülizm türlerine odaklanan çalışmaların azlığı dikkate alındığında (Aytaç ve Öniş, 2014: 42) çalışma ilgili literatüre mütevazı bir katkı da sunabilir. İkincisi, Latin Amerika'da popülizmin farklı türlerinin iktidarı ele geçirmiş ve ülkeleri yönetmiş olduğu gerçeği kıtayı popülizm konusu bakımından özgün kılmaktadır. Latin Amerika tarihsel bir süreklilik içerisinde popülist liderler tarafından ve popülist söylemler aracılığıyla yönetilmiştir. Sonucusu ve en önemlisi, Latin Amerika popülizminin lider odaklı karakteristiğinin, popülizmin demokrasi ile olan çatışmalı ve ikircikli doğasını açığa çıkarmadaki işlevsel rolüdür.

Bu doğrultuda, popülist olarak nitelendireceğimiz iktidarların uyguladıkları farklı ekonomi politikaları popülizmin farklı türlerini ortaya çıkarmamıza yardımcı olacaktır. Ekonomi politikalarında açığa çıkan sağ ve sol ideolojilere yönelik eklemlemeler bizlere Latin Amerika'daki farklı popülizm türlerini ayırt etmekte kolaylık sağlayacaktır (Aytaç ve Öniş, 2014). Dolayısıyla, çalışma için seçilen örnekler tesadüfi değildir. Peron döneminin klasik popülizmi, Fujimori iktidarının neoliberal entegrasyonu hedef alan sağ popülizmi ve nihayetinde dağıtımcı ve nasyonalist politikalarıyla ortaya çıkan Chavez dönemi popülizmin farklı türlerinin örneklerini sunarken, aynı zamanda, tüm bu örneklerde ortak olan siyasal içeriği de daha görünür kılmamıza yardımcı olacaktır. Popülizmin farklı türlerinin analizindeki amaç, bu kadar geniş bir tarihsel ve ideolojik aralıkta dahi popülizmin bir siyasal tarz olarak liderden halka uzanmayı benzer biçimlerde başardığı ile bunun popülizmin demokrasi ile ilişkisinde ortaya çıkardığı çelişkilerin bu uzun süreçte ve çeşitlilikte neredeyse aynı kaldığıdır

Bu çalışma Latin Amerika popülizmini dönemlere ayırmak suretiyle tarihsel bir perspektiften incelerken onun demokrasi ile olan ilişkisini sorunsallaştıracaktır. Latin Amerika'da popülizmin demokrasi ile ilişkisi çelişkileri, ikilikleri ve süreklilikleri temelinde incelenecektir. Bunun için, öncelikle popülizm kavramı liderin uyguladığı bir siyasal tarz (Moffitt, 2016) olarak tanımlanacaktır. Popülizm kavramının bu biricik siyasal içeriğini daha belirgin kılmak adına farklı popülizm türlerine ekonomi politikaları ekseninde ayrı ayrı bakılacaktır. Ardından popülizm ve demokrasi arasındaki ilişki liderin liberal demokrasilerde sahipsiz ve boş bırakılan iktidar alanını nasıl doldurduğunun (sırasıyla Arjantin, Peru, Venezüella) örnekler üzerinden gösterilmesiyle incelenecektir. Son olarak, bu örnekler temelinde demokrasi ve popülizm ilişkisinin çatışmalı doğasının nasıl şekillendiği ve geliştiği anlaşılmalı çalışılacaktır.

I-Tanımların Gerekliliği: Popülizm ve Demokrasi

Popülizmin iktidarı ele geçirdiği ve kolay kolay bırakmak istemediği Latin Amerika'da popülizmin demokrasi ile olan ilişkisini inceleyebilmek için, öncelikle, popülizmin ne olduğunun tanımlanması gerekmektedir. Venezüella'nın efsanevi sol liderlerinden Chavez de radikal sağın sembol siyasal partilerinden Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ) de popülist olarak tanımlanmaktadır (Mudde ve Kaltwasser, 2013: 1). Şu durumda en başından belirtilmesi gerekir ki popülizm sorunlu (Sözen,

2017) ve tanımlanması bir hayli zor bir elastik kavram olarak nitelendirilebilir. Elinizdeki çalışma kapsamı gereği kendisi başlı başına bir literatür (Ionescu ve Gellner, 1969; Weyland, 2001) konusu oluşturan popülizm üzerine bir tanım geliştirmeye çalışmayacaktır. Sadece, popülizme dair literatürün üzerinde hemfikir olduğunu söyleyebileceğimiz bir asgari popülizm tanımı verilecek ve popülizme dair temel yaklaşımlar ele alınacaktır. Ardından, çalışma kapsamında popülizmin nasıl analiz edileceği tarif edilecektir. Bu ikinci aşamada, özellikle incelenen bölgenin –Latin Amerika – popülizmlerinin genel karakteristiği olarak beliren lider merkezlilik Moffitt'in (2016) popülizmi bir siyasal tarz (*political style*) olarak inceleme önerisini ön plana çıkaracaktır. Popülizmin bir siyasal tarz olarak tanımlanması onun demokrasi ile olan ilişkisini sorunsallaştırmakta da yardımcı olacaktır.

Son on yılda popülizmin yeniden bir tanımlanma sürecine girdiğini söyleyerek işe başlanabilir. Tarihsel süreç içerisinde popülist politikaların farklı ekonomik ve toplumsal koşullarla birlikteliğinin mümkün hale gelmesi neticesinde popülizmin tanımında vurgu *sosyo-ekonomik* boyuttan *siyasi* boyuta kaymış görünmektedir (Civelekoğlu, 2018). Popülizmi popülist olmayandan ayırmak adına siyasal boyuta odaklanılırken, popülizmin farklı türlerinin ayrıştırılmasında ekonomi politikalarına referans verilmiştir (Aytaç ve Öniş, 2014: 42). Bu doğrultuda, genel bir çıkarsama yapmak gerekirse tüm farklılıklarına rağmen son dönemde öne çıkan akademik tanımların hepsinin popülizmi siyasal bir olgu olarak gördüğü ve saf halk – yozlaşmış elit ikiliğini tanımlarına dâhil ettikleri söylenebilir (Mudde ve Kaltwasser, 2013: 8; Canovan, 1981: 294; Sözen, 2017). Buna göre, popülist siyasal programlar ve liderler toplumda iki karşıt kutup³ yarattığı ölçüde başarı sağlamışlardır. Yozlaşmış elit-saf halk ayırımına dayalı bu kutuplaşma, topluma müracaat etmek ve halka ulaşmak gibi toplum/halk odaklı sloganlarla da desteklenmiştir.

Popülizme dair literatür genel olarak incelendiğinde kavramın tanımlanmasına dair kabaca dört farklı yaklaşımın varlığından söz edilebilir: ideoloji olarak popülizm, strateji olarak popülizm, söylem olarak popülizm ve siyasal mantık olarak popülizm (Moffitt, 2016; Sözen, 2017). Popülizmi bir ideoloji olarak kavramsallaştıran çalışmaların (Canovan, 2002; Mudde ve Kaltwasser, 2013) öncüsü ve temsilcisi olarak nitelendirebileceğimiz isim Cas Mudde (2004, 2007) olarak belirlemektedir. Kavramı 'ince merkezli bir ideoloji' (*thin centered ideology*) olarak tanımlayan Mudde'ya göre popülizm toplumu iki karşıt kutup ekseninde bölme başarısı ile var olabilmektedir. Popülizmin bu asgari tanımı bölgelerarası karşılaştırmalı analizleri mümkün kılması bakımından işlevsel olarak nitelendirilebilir (Mudde & Kaltwasser, 2013). Popülizmi bir siyasal strateji olarak kavramsallaştıran yaklaşımların temsilcisi olarak kabul edebileceğimiz Weyland (2001: 14) ise popülizmi lidere vurguyla tanımlamaktadır. Buna göre popülizm, liderin hükümet gücünü aracısız ve doğrudan takipçilerinden aldığı destek sayesinde uygulamasını mümkün kılan bir siyasal strateji olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşımda, lider ve halk arasındaki ilişki doğrudan ve kurumsallaşmamış bir ilişki olarak inşa olunur. Üçüncü yaklaşımda popülizm iyi halkı yozlaşmış elitlerin karşısına koyan bir siyasal söylem olarak tanımlanmaktadır

3 Mudde'ya göre (2007: 23) elitler ve halk arasında kurulan bu karşıtlık her şeyden önce ahlaki bir niteliğe sahiptir. Halkın "saf" olması; elitlerin ise "yozlaşmış" olarak nitelendirilmeleri karşıtlığın ahlaki niteliğini ortaya koymaktadır.

(Hawkins, 2009; de la Torre, 2010). Son olarak Laclau (2007) popülizmi bir siyasal mantık olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşımda popülizm, tatmin edilmeyen ihtiyacın veya talebin sistemdeki diğer karşılanmamış taleplerle birleşmesi sonucu sistemi ortak düşman olarak kurgulayan bir birliktelik oluşturmasına referansla tanımlanır. Yaklaşım, toplumu ya da halkı ön plana çıkarmasıyla diğer yaklaşımlardan büyük ölçüde ayrılır.

Elinizdeki çalışmada popülizmin farklı ekonomi politikaları ile eklemenebilme kapasitesinden ve popülizmin lider odaklı karakteristiğinden yola çıkılarak kavram, bir siyasal tarz (Moffit, 2016) olarak kavramsallaştırılacaktır. Popülist politikaların ve liderlerin çok çeşitli sosyo-ekonomik bağlamlarda ortaya çıkmış olması kavramı ekonomi politikaları ile doğrudan bağlantılı olarak tanımlamayı sorunlu hale getirmiştir (Mudde ve Kaltwasser, 2013: 2). Weyland'in (2001) vurguladığı üzere popülizmin ekonomik tanımı siyasal analizler için fazlasıyla karmaşıktır. Bu doğrultuda Weyland, popülizmin dağıtım (*distribution*) üzerinden değil de hükmetme (*domination*) temelinde açıklanması gerektiğini savunur. Çalışmanın teorik çerçevesi, popülizmin asgari tanımını esas almak suretiyle büyük ölçüde siyasal alanla sınırlı kalacak olmasına rağmen popülizmin farklı türlerine odaklanırken ekonomi politikalarına da atıfta bulunacaktır. Bu temelde sağ ve sol popülizm ayrımı yeniden dağıtım ve neoliberal küresel piyasalara eklemene temelinde gerçekleştirilecektir.

Burada not edilmesi gerekir ki, popülizmin tarihsel yolculuğu göz önüne alındığı takdirde kolaylıkla fark edileceği üzere popülizm hem devlet merkezli kalkınma odaklı ekonomi politikaları ile hem de neoliberal ekonomi politikalarıyla var olabilmektedir. Latin Amerika'da popülizmin tarihsel yolculuğu bunun önemli bir kanıtıdır. Klasik olarak nitelendirdiğimiz ve Peron dönemi⁴ Arjantin'ini belli başlı bir örneği olarak gösterebileceğimiz 1930 ve 1940'ların kalkınmacı ve ulusalcı ekonomi politikaları merkezli popülizmi de ve yine kıtada Fujimori, Menem ve Collor figürleriyle birlikte anılan neoliberal dönemin popülizmi de başarılı ve etkili olabilmektedir. Brezilya'da Fernando Collor de Mello, Arjantin'de Carlos Menem ve Peru'da Alberto Fujimori popülizm ve neoliberalizm eklemene mesinin sembol isimleri olarak nitelendirilmektedir. Neoliberal olarak nitelendirebileceğimiz bu popülizmlerin iki temel karakteristiği bulunmaktadır: Hepsi neoliberal ekonomik politikaları başarıyla uygulamışlar ve kişisel plebisiter demokrasiler kurmuşlardır (Weyland, 1999: 379).

Öbür taraftan, özellikle Latin Amerika kıtasında popülist hareketler liderleri ile özdeş hale gelmiştir denilebilir. Moffitt'in (2016) önemle vurguladığı üzere popülizm çalışmalarında lidere mi yoksa partiye ya da harekete mi odaklanılacağı meselesine çalışılan bölgenin karakteristiği göz önünde bulundurularak karar verilmektedir. Kabaca belirtmek gerekirse, Latin Amerika'da popülizm çalışmalarının lidere odaklandığı, Avrupa'da ise daha çok parti ve harekete önem verildiği söylenebilir.

4 Brezilya'da Vargas ve Arjantin'de Peron iktidarları çok sınıflı koalisyonlar yaratmak suretiyle aşağı ve marjinalize toplumsal grupları sisteme entegre etmekte başarılı olmuşlardır.

Moffitt (2016), popülizmi ontolojik bir gerçeklik olarak ya da kavramı şeyleştirmek suretiyle tanımlamaktan kaçınmanın gereğini vurgulayarak onu siyasal tarz olarak kavramsallaştırmayı önerir. Bu doğrultuda, popülizmin uygulayıcısı (*performer*) olarak liderin rolüne odaklanılır. Popülist lider, sıradan görünerek halkla özdeşlik kurarken aynı zamanda olağandışı da görünmeyi başararak halkın liderliğine soyunur. Popülizmin siyasal tarz olarak tanımlanması liderin rolüne odaklansa da, popülist liderlerin popülist performans için uygun ortamı bulması her zaman olmasa da genellikle bir kriz ya da kargaşa dönemini takiben mümkün olur. Çalışmada örneklerini vereceğimiz Arjantin, Peru ve Venezüella örneklerinin de kanıtlaştığı üzere popülist liderler güvenlik ya da ekonomik krizleri takiben elverişli koşullarda performanslarını icra edebilir hale gelirler.

Öte yandan, popülizmin son on yıldaki yükselişi her şeyden önce demokrasinin krizi ile açıklanabilir. Siyasal parti üyeliğinin dramatik bir biçimde azaldığı, toplumun kendisini artık ana akım siyasetle özdeşleştirme yeteneğini kaybettiği ve nihayetinde toplum nezdinde siyasetçilere yönelik artan öfke ve hayal kırıklığı popülizmin yükselişinin temel etkenleri olarak belirir (Moffitt, 2016). Popülizmin demokrasiyi içine girdiği meşruiyet krizinden çıkaracağına inananlar ile popülist yükselişi demokrasinin geleceği bakımından temel sorun olarak görenler arasındaki uzlaşmaz tartışma ise popülizm ve demokrasi arasındaki ilişkiyi deyim yerindeyse paradoksal kılmaktadır. Konumuzun temelini teşkil eden bu ilişkiyi çözmek için bu noktada demokrasinin tanımlanması – ya da en azından popülizmle olan ilişkisini paradoksal kılan niteliklerinin açığa çıkarılması – gerekmektedir.

Liberal demokrasi anlayışının odaklandığı nokta azınlık haklarının anayasal güvencesidir. Diğer bir deyişle çoğunluğun iktidarı karşısında azınlıkların temel haklarının tehdit edilmesinin önüne geçilmesi anayasal kurumlar ve *checks and balances* (denge ve denetleme) sistemi üzerinden sağlanmalıdır. Bu demokrasi tanımında aracı ve temsili kurumlar işlettikleri denetim mekanizmasıyla demokrasinin bir çoğunlukçu demokrasi halini almasını engeller. Örneğin Dahl (1989: 154) popülizmi çoğulcu demokrasi ile eş değer görür ve azınlıkların anayasal haklarının korunmasını liberal demokrasinin yapıtaşı olarak yorumlar. Yine, Rueschemeyer ve diğ. (1992)'nin demokrasi tanımlamalarında insan hakları, medya özgürlüğü, örgütlenme ve bilgiye erişim hakkı gibi bileşenler de önemli bir yer tutar. Hâlbuki demokrasinin halk egemenliğini ön plana çıkaran ve onun çatışmacı doğasına odaklanan radikal demokrasi tanımında (Laclau ve Mouffe, 1985) demokrasi kitlelerin ve çoğunluğun yönetimi şeklinde tanımlanır ve vurgu azınlıkların korunmasından ziyade demokrasinin çatışmacı doğası üzerine yerleştirilir. Böylece demokrasinin radikal tanımında halk ve çoğunluk ön plana çıkar.

Özetle demokrasiye yönelik farklı yaklaşımlardan gözlemlenebileceği üzere anayasacılık ile halk iradesi arasında sürekli bir çelişki vardır. İşte bu çelişki, günümüz liberal demokrasilerinde iktidarın alanı deyim yerindeyse boş bırakılması ile ilgilidir. Lefort'un (1986) vurguladığı üzere liberal demokrasilerde iktidarın alanı ne kral, ne bir parti lideri ne de bir Führer tarafından işgal edilmektedir. Diğer bir deyişle, iktidarın alanı sahipsiz ve boş bırakılmıştır. Popülizmin başarısı bu boşluğun lider tarafından doldurulmasını mümkün kılmasıdır. Popülist liderler, liberal

demokrasilerin sahihsiz bıraktığı bu boş alana yerleşir (Moffitt, 2016). Takip eden bölümde ampirik örnekler üzerinden popülizm ve demokrasi arasındaki ilişkinin nasıl geliştiği Latin Amerika coğrafyasındaki çeşitli popülizmler üzerinden tartışılmaya çalışılacaktır.⁵ Aşağıdaki örneklerin seçilme nedeni, her birinin liderleriyle özdeşleşmiş ancak farklı ekonomi politikaları ile eklenilebilmiş olmalarıdır. Bu sayede, söz konusu örnekler üzerinden popülizm kavramı bir siyasal tarz olarak incelenilebilmiş ve tüm farklılıklarına rağmen bir başlık altında ve belirli bir kavramsallaştırma – siyasal tarz – ekseninde analiz edilebilmiştir.

Arjantin’de Peron, Peru’da Fujimori ve Venezüella’da Chavez örnekleri incelenirken, bu ülkelerdeki popülizmin yükselişine, Moffitt’in (2016) popülizmi bir siyasal tarz olarak tanımlarken kullandığı üçlü bileşen üzerinden bir açıklama getirilmeye çalışılacaktır. Bunu için öncelikle popülizmin halk-yozlaşmış elit ikiliğini kurması, ardından siyasal liderlerin “sıradan” performanslar üzerinden kendilerini nasıl halkla özdeş kıldıkları ve son olarak da kriz, tehdit gibi korkular temelinde halkı birleştirdikleri incelenecektir.

II. Farklı Popülizm Türleri ve Demokrasi

Popülizm, ilk ortaya çıktığı dönemde, daha çok milliyetçi ve ithal ikameci ekonomi politikaları ekseninde tanımlanıyordu. Ancak 1980’ler ve 1990’lar popülizm ile neoliberal ekonominin beklenmeyen uyumuna sahne oldu (Roberts, 1995; Weyland, 2001). 1990’lı yıllarda neoliberal politikalara tepki olarak Venezüella’da gelişen sol da yine popülist idi. Özetle Latin Amerika’nın son yüz yılında popülizm farklı türleriyle ve farklı eklenme imkânlarını iyi değerlendirmesi sayesinde farklı görünümde var olmayı başardı.

Aşağıda inceleyeceğimiz ve popülizmin farklı türlerini temsil eden örneklerde sağ ve sol popülizm ayrımı Levitsky ve Roberts’ın (2011: 5-6) önerdiği teorik çerçeve ekseninde kurgulanmıştır. Bu ayrımında özellikle toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri azaltmaya dönük yeniden dağıtım mekanizmalarına öncelik vermeleri temelinde sağ ve sol popülizm ayrımı gerçekleştirilmiştir. Buna göre, Peron dönemi Arjantin popülizmin kıtadaki ilk ve klasik örneklerinden birini oluşturması bakımından klasik popülizm olarak adlandırılmıştır. Chavez dönemi Venezüella toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri azaltmayı ve yeniden dağıtımı ön plana çıkaran ekonomi politikaları ile sol popülizm olarak değerlendirilmiştir. Fujimori dönemi Peru ise ekonomik istikrarı ve neoliberal piyasalarla eklenmeye yoğunlaşan, ancak yeniden dağıtıma öncelik vermeyen ekonomi politikaları ile sağ popülizm örneği olarak sunulmuştur.

Latin Amerika örneği tarihsel süreç içerisinde incelendiğinde popülizmin farklı ideolojiler ile eklenmesinin onun demokrasi ile olan ilişkisinde büyük dönüşümler yaratmadığı hemen fark edilmektedir. Popülizmin çeşitli görünümünde demokrasi ile olan ilişkisi demokrasinin “içerici ve halkçı” yönünü kuvvetlendirirken demokrasinin liberal sıfatını büyük ölçüde yok etmiştir. Bu

5 Demokrasi ve popülizm ilişkisi üzerine derinlemesine bir inceleme için bkz. (Mudde ve Kaltwasser, 2013)

doğrultuda popülizmin gelişimiyle birlikte azınlık haklarının korunmadığı bir demokrasi türü – çoğunlukçu demokrasi – dünden bugüne siyaset sahnesinde galip gelmiştir.

A-Klasik Popülizm ve Peron

1930’lar ve 1940’lar popülizmin dünya genelinde ikinci dalgası, Latin Amerika bölgesindeki ilk dalgası olarak nitelendirilebilir. Klasik popülizm olarak nitelendirebileceğimiz Peron örneği hem popülizm literatürü hem de bizzat Arjantin tarihi bakımından bir nevi referans noktası olarak kabul edilmektedir.

Moffitt’in (2016) popülizmi tanımlarken vurguladığı üzere popülist yükseliş genellikle bir kriz veya kargaşa sonrası dönemde gerçekleşmektedir. Arjantin’de popülizm öncesi dönem, derin ekonomik kriz dönemidir. Dönemin hükümeti, muhalifler tarafından, muhafazakâr ve aristokrasi yanlısı “Concordancia” adlı bir koalisyon kurmak suretiyle zenginleri korumaya yoksulları ise daha da marjinalize etmeye yönelik bir “oligarşik” yönetim olarak tarif edilmiştir. Peron, işte böylesi bir ekonomik ve siyasal ortamda popülist söylemi ve ekonomi politikaları ile iktidarı ele geçirmeyi başarmıştır.

Juan Peron’un liderlik tarzı da popülist siyasetin başarısında önemli bir pay sahibi olmuştur. Yoksulların anası olarak kabul edilen eşi Evita üzerinden sağladığı destek, onun halk tarafından bir halk adamı olarak görülmesini sağlamıştır. Yine, cunta yönetimi altında hapis yatmış olması onu diğer siyasal elitlerden ayırır ve halka yaklaştırır rol üstlenmiştir⁶ (Horowitz, 1990).

Egemenliğin bir kaç elitin elinde olduğu toplumlarda popülizmin ortaya çıkışı ve özellikle toplumun alt kesimlerini içerici karakteristiği demokrasi için faydalı görülmektedir (Arditi, 2003) Örneğin, Peron dönemi Arjantin incelendiğinde önceden dışlanmış kesimlerin siyasete dâhil edildiği görülmektedir (Postero, 2010: 18-34; Anria, 2016: 99-108). Peron ki kendisi 1943 yılında iktidarı askeri darbe ile ele geçiren cunta yönetiminin iş/emek bakanlığının yöneticisi konumundadır, halk vurgusu yaparak sosyalist olmayan bir ideolojik çerçeve içinde işçi sınıfının siyasal entegrasyonuna yönelik politikalar uygulamıştır (Drake, 2009). Yüksek ücretler, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, artan yardımlarla birlikte Peron işçilere ve diğer sıra dışı kesimlere kaybettikleri haysiyetlerini geri kazandırmış ve onlara umut olmuştur (Wolfenden, 2013). Bu doğrultuda Peron yönetimi, hakiki (sahici) halkı, işçi sınıfı ve alt sınıflar üzerinden tanımlamış; yozlaşmış eliti de, emperyalist bağlantıları olan oligarşi (özellikle ihracata yönelik büyümeyi savunan üst sınıflar) ve evrensel değerlere referans veren entelektüellerle özdeşleştirmiştir (Sözen, 2017).

6 Peron dönemi popülizmini siyasal tarz olarak tanımlarken bazı sorunların ortaya çıktığı kabul edilmelidir. Moffitt’in lider performanslarına vurguyla siyasal tarz olarak popülizm tanımı son dönem popülizmlerini anlamak açısından çok daha elverişlidir. Peron döneminde kitle iletişim araçlarının kullanımının kısıtlılığı popülizmin henüz bir performans gösterisine dönüşmediğini göstermektedir. Ancak uzun sayılabilecek bir tarihsel süreçte popülizmi anlamak istiyorsak popülizmin tanımlarındaki belirli konulardaki vurguları artırıp azaltabilmeliyiz. Peron örneğinde Moffitt’in siyasal tarz olarak popülizm tanımındaki kriz sonrası koşulların bir sonucu olarak popülizme ağırlık verilirken performans olarak popülizm tanımlamasına yönelik iddialar sınırlı kalmıştır.

Örneğin dönemin Arjantinli bir işçisiyle yapılan röportajda kendisi her başkente gittiğinde nasıl yabancı gibi hissettiğinden, giyim tarzından dolayı bakışları nasıl üzerinde topladığından ve polislin kendisi gibi işçi ve yoksullara nasıl da kötü davrandığından bahsetmektedir. Zengin ve şehirli tarafından *Cabecita negra*⁷ olarak adlandırılan işçiler küçümseme ve alaya maruz kalmaktadırlar. Örneğin, daha sonra Peronist olacak bir işçi, Peron iktidara gelmeden önceki dönemde (1930'larda) yaşadığı güçsüzlük ve aşağılanma hislerini tarif ettikten sonra "Peron'la hepimiz maço olduk" demiştir (James, 1988: 29 aktaran Sözen, 2017).

Öte yandan, Peron döneminde patronaj ilişkileri ciddi bir artış göstermiştir. Hak temelli olmayan personel alımları, yükselmeler ve atamalar anayasal ve demokratik kurumlara zarar vermiş, onları siyasallaştırmıştır. Yine muhalefetin ifade özgürlüğü kısıtlanmıştır. Bu dönemde medyaya yönelik baskılar artmıştır. Peron, iktidarına engel olarak gördüğü anayasal kurumların önünü kesmek adına anayasa yargıçlarını yargılamıştır (McGuire 1999; Wolfenden, 2013).

Genel olarak bakıldığında, Latin Amerika'da popülizmin birinci kuşağı açısından söylemek gerekirse popülist siyaset önceden dışlanmış toplumsal kesimlere tanınırlık sağlamış, onları siyaseten makbul hale getirmişti. Öte yandan, Peronizm siyasal muhalefete neredeyse hiç alan bırakmamıştır (McGuire, 1999). Bunun için, liberal demokrasinin anayasal güvencelerini yok etmiş, çoğunlukçu bir demokrasi anlayışı getirmek suretiyle çoğunluğun yönetimi için azınlığı feda etmiştir.

B-Sağ Popülizm ve Fujimori (1990-2000)

1990'lı yıllarda siyaset bilimciler Peru'da Fujimori'nin başını çektiği bir yeni popülizm dalgasının – neopopülizmin – Latin Amerika siyasetinde kendini iyiden iyiye hissettirmeye başladığını haber veriyorlardı. Bu yeni modelin başlıca iki niteliği olduğu söylenebilir: Bunlardan birincisi klasik popülizmin aksine işçi sınıfını değil de; kayıt-dışı ekonomide çalışan toplumun geniş kesimlerinin desteğini kazanmış olması; diğeri ise neoliberal ekonomi politikalarını yerleştirmede ve sürdürmede gösterdiği başarıdır (Ellner, 2003: 140-141).

Moffitt'in (2016) popülizm öncesi kriz ve kargaşa koşullarına yönelik vurgusu Peru örneğinde de teyit edilmektedir. Fujimori öncesi Peru yüksek – hatta hiper – enflasyon oranları (yüzde 7629) ile kendini dışa vuran ekonomik kriz şartları altında yaşamaktadır. Tıpkı Peron öncesi Arjantin örneğinde gördüğümüz üzere ekonomik kriz ülkenin alt sınıflarını daha da marjinalize etmiş ve sistemden dışlamış görünümündedir. Aynı dönemde, Peru'da, Castro'dan ilham alan sol isyancı hareketlerin ortaya çıkardığı şiddet ve güvensizlik ortamı devleti deyim yerindeyse çöküşün eşiğine getirmiştir. Sadece 1989-90 senelerinde polis kayıtlarına göre siyasal şiddet olaylarına bağlı olarak 7 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Ülkede ekonomik ve siyasal kriz süreçlerine eklenen siyasal partiler ve toplum arasındaki bağın kopukluğu ve beraberinde getirdiği temsil sorunu da ayrı bir krize dönüşmüş durumdadır. Seçimden hemen önce yapılan anketlerde halkın sadece

7 Cabecita negra bir kuş türüdür. Kafalarının koyu renkli olması nedeniyle bu kuş türüne benzetilen dönemin Arjantinli alt-sınıflarına bu lakap takılmıştır.

yüzde 10'unun kendisini hali hazırda var olan siyasi partilerle özdeşleştirebildiği belirtilmektedir. İşte Fujimori bu ekonomik ve siyasal şartlar altında iktidara gelmiştir (Levitsky ve Loxton, 2013: 165).

Fujimori, var olan hiçbir siyasal partinin kendisine fırsat tanımayacağını farkında ve yine aynı siyasal partilerin toplum nezdinde yaşadığı güven kaybindan ilhamla Change 90 adıyla kendisi sil baştan yeni bir parti kurmuştur (Levitsky ve Loxton, 2016: 1645). Moffitt'in popülizmi lider performanslarına vurguyla bir siyasal tarz olarak tanımlama önerisi Fujimori örneğinde bariz biçimde uygulanabilmektedir. Kendini "halk adamı" olarak tanımlayan Fujimori, "göçmen işçi çocuğu" olmasını vurgulayarak seçim kampanyasını alt sınıflara seslenme temelinde kurgulamıştır. Fujimori, seçim kampanyası boyunca, sistemin dışında (*outsider*) ve yozlaşmış sisteme karşı olma performansını başarıyla sergilediği ölçüde toplumun sıra dışı kesimlerini kendine çekebilmiştir. Peru'da siyasetle uğraşanların genelde beyaz, varlıklı ve yaşlı olmaları Fujimori'nin kendisini bu oyunun dışında bir yabancı olarak sunmasında yardımcı olmuştur⁸.

Fujimori seçim kampanyasında anti-neoliberal bir retorik kullanmak suretiyle başta kayıt-dışı ekonomide çalışan geniş kitleleri içermeye çalışmış ve bunu başarmıştır. Örneğin, sokak satıcılarının statüsünün yasallaştırılması ve onlar için özel bir banka kurulması gibi konularda Fujimori bir hayli çaba sarf etmiştir (Ellner, 2003: 151). Ancak, iktidarı ele geçirir geçirmez neoliberal reformların bizzat yürütücüsü haline gelmiştir (Ellner, 2003: 143). Fujimori, seçim dönemindeki en güçlü rakibi olan Llosa'nın kadrosunu ödünç almış ve hızla neoliberal reformları uygulamaya yönelmiştir. Neoliberal politikalara bu yöneliş, bir taraftan onun alt-sınıflardan sağladığı desteği azaltırken⁹, öbür taraftan ordu ile olan ittifakını güçlendirmesini de sağlamıştır (Ellner, 2003: 148). Bundan sonra Fujimori'nin popülizmi her geçen gün daha da sağa kaymıştır.

Fujimori, seçim kampanyası süresince, ülkenin ekonomik sıkıntıları karşısında nasıl bir ekonomi politikası yürüteceğine dair ideolojik tanımı açık bir program telaffuz etmekten kaçınmıştır. Sıkça kullandığı "dürüstlük, teknoloji ve çalışma" sloganından da anlaşılacağı üzere Fujimori'nin kampanyası onun ideolojik tanımdan yoksun bir ekonomik söylemi tercih ettiğini göstermektedir. Ancak, iktidarı ele geçirdikten sonra Fujimori, neoliberal politikaları hayata geçirmeye dönük ekonomi politikalarına yönelmiştir. Fujimori, iktidarının ilk yıllarında uygulanmasını öngördüğü neoliberal ekonomik paket uyarınca ilk önce rakibi Llosa'nın önerdiğinden de katı bir istikrar programının gerçekleştirilmesi için kollar sıvamıştır. Bu istikrar programı, ülkedeki yüksek enflasyon oranlarını düşürmeye yöneliktir. Bu amaçla, istikrar programı uyarınca kamu harcamaları ve istihdamında kısıtlamaya gidilirken, öbür taraftan, devlet hizmetlerine yönelik vergiler arttırılmıştır. Ardından, ikinci aşamada, istikrarın ötesine geçecek biçimde Peru ekonomisinin neoliberal yapısal uyumu ekseninde finansal ve emek piyasalarının deregülasyonu, tarifelerin düşürülmesi ve kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi süreci başlatılmıştır. Bu reform

8 Daha önce hiçbir siyasal parti tecrübesi olmayan profesör Fujimori'nin 1990 yılındaki seçim zaferi Peru siyasi tarihindeki en büyük seçim sürprizi olarak nitelendirilmiştir (Panfichi, 1997: 226-227 aktaran Levitsky ve Loxton, 2013: 164).

9 Fujimori, neoliberal politikaları uygulamaya başladıktan hemen sonra Peru'da gerçekleştirilen 1993 tarihli anayasa referandumunda oyların sadece yüzde 52'sini alabilmiştir (Roberts ve Arce, 1998'den aktaran Ellner, 2003: 151).

paketleri ile nihayetinde üçüncü aşamada, Peru ekonomisinin neoliberal küresel piyasalara tam entegrasyonu hedeflenmiştir (Roberts, 1995: 95-96).

Yukarıda özetlediğimiz ekonomi politikaları sonrasında ülkede işsizlik artarken devletin yeniden dağıtım rolü büyük ölçüde aşınmıştır. *Fujischock* olarak adlandırılan bu dönemde yoksulluk içinde yaşayan Peruluların sayısı yüzde 54'e yükselmiştir. Buna rağmen, Fujimori, bir taraftan, neoliberal dönüşümü hedefleyen ekonomi politikalarını uygularken, öbür yandan, anti-elitist ve yerleşik kurumları eleştirmeye ağırlık veren popülist siyasal stratejisini uygulamaya devam etmiştir. Neoliberal ekonomi politikalarının halk üzerinde oluşturduğu baskıya ve hoşnutsuzluğa rağmen, Fujimori'nin popülist siyasal stratejisini sürdürmesini sağlayan, onun, var olan kurumlara karşı açtığı savaş gibi görünmektedir. Anayasa mahkemesi, siyasal partiler ve parlamentoyu yozlaşmış kurumlar olarak nitelendiren söylemlerle desteklenen stratejisi, Fujimori'nin popülist politikalarını sürdürmesini mümkün kılmıştır (Roberts, 1995: 96). Peru kurumlarını karşısına alan bu popülist strateji, takip eden dönemde, Fujimori iktidarı altında popülizm ve demokrasi arasındaki ilişki bakımından da olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Fujimori iktidarının popülizmin otoriteriyen ve demokrasi karşıtı yönünü göstermesi bakımından taşıdığı özgün değer *autogolpe* (hükümet darbesi) temelinde anlaşılabilir. Peru'da Fujimori'nin iktidarı ele geçirmesi ona Meclis'te çoğunluk sağlamamıştır. Buna bağlı olarak Fujimori döneminde yürütme ve yasama arasında açık bir savaş ortaya çıkmıştır. Bu savaş, 1992 yılında bir hükümet darbesinin Kongreyi kapatması, anayasayı askıya alması ve nihayetinde yargıyı yeniden yapılandırması ile sonuçlanmıştır. Darbe sonrasında Kongre üyeleri tutuklanmış, iki haber ajansı kapatılmıştır. Yine bu dönemde, Peru İnsan Hakları Komisyonu Hukuki İşler Başkanı ve daha başka insan hakları konusunda önemli figürler posta yoluyla gerçekleştirilen bombalı saldırılarda yaralanmıştır 1991 yılında yine posta yoluyla gönderilen bir patlayıcı ile Cambip Gazetesi'nin baş editörü Melissa Alfaor öldürülmüştür (Levitsky ve Loxton, 2013).

Öte yandan Fujimori döneminde marjinalize edilmiş sınıflardan biri olarak kadınların ciddi siyasal kazanımlar elde ettiğini söyleyebiliriz. 1995-2000 yılları arasında üç kadın siyasetçinin meclis başkanı olarak görev yaptığı not edilmelidir. Yine Fujimori döneminde 1996 yılında Kadın ve İnsani Gelişimi Teşvik Bakanlığı kurulmuştur. 1997'de ise yine kadınlar için siyasal partiler bazında bir kota uygulaması başlatılmış ve kadın milletvekillerinin seçilmesi teşvik edilmiştir. Kadınların siyasal süreçlere dâhil edilmesi dışında ayrıca Fujimori, yoksulların sisteme entegrasyonu adına ve demokrasinin içerici niteliğini genişletecek biçimde özelleştirmelerden elde edilen gelirlerin özellikle yoksul kesimlere yönelik olarak kullanılmasını sağlamıştır.

C-Sol Popülizm ve Chavez

Genel olarak 1990'lı yılların sonlarında belirmeye başlayan sol popülizmin kıtada ortaya çıkışının önemli gerekçelerinden biri ABD ve IMF başta olmak üzere uluslararası güçlere devredilen egemenliğe yönelik halk tepkisidir. Venezüella özelinde konuşmak gerekirse, 1990'lı

yıllarda ülkede bir yandan demokratik siyasal sistemin krizi¹⁰ öbür yandan neoliberalizmin ekonomi politikalarının ortaya çıkardığı tepki popülist yeniden doğuşu tetiklemiş ve Chavez'i siyaset sahnesine çıkartmıştır¹¹ (Hawkins, 2003). Chavez'in Venezüella'da 1990'ların sonunda kazandığı zaferi, geleneksel, devletçi popülizmin tarihin çöp sepetine henüz atılmamış olduğunu kanıtlamıştır (Roberts, 2017: 136).

Chavez dönemi radikal sol popülizmin önemli bir örneğini oluşturmaktadır. Sol popülizmin temel hedefi neoliberal ekonomi politikalarına alternatif bir başka düzen arayışı olarak özetlenebilir. Öyle ki Chavez ile popülizmin neoliberalizmin yaralarını sarmaya yönelik toplumsal ve iktisadi içerme ve devletin refah, kalkınma ve yeniden dağıtım odaklı özünü yeniden ortaya çıkardığını görüyoruz. Sol popülizmin Venezüella örneğindeki temel itici gücü petrol merkezli eşitlikçi yeniden dağıtım odaklı ekonomi politikaları olmuştur. Bu dönemde, yeniden dağıtım politikaları ekseninde, devlet kaynakları toplumun ihtiyaçlarına yönelik olarak paylaştırılmıştır. 1998-2011 yılları arasında Venezüella'da GSMH'nin toplumsal harcamaya ayrılan kısmı önceki döneme kıyasla iki katına çıkarken, ülkedeki yoksulluk oranı yüzde 60'lardan yüzde 30'lara gerilemiş ve aşırı yoksulluk oranları yüzde 70 oranında azalmıştır (Hetland, 2018: 281). Özetle, Chavez neoliberalizmin özelleştirme, devletin ekonomiden çekilmesi gibi pratiklerinin karşısına toplumdaki eşitsizlikleri önlemede aktif bir devlet müdahalesi geleneğini koymuştur. Devlet özellikle yoksul kesimler için bir refah dağıtıcı ve yine bu kesimlerin tüketimini arttırıcı bir aktif rol üstlenici haline gelmiştir. Bu dönemde ülkede yoksulluk oranı 2002 yılındaki yüzde 55.4 seviyesinden 2009 yılında yüzde 28.5'e düşmüştür (Roberts, 2013).

Chavez'in liderlik özellikleri Moffitt'in (2016) vurguladığı ve liderin sergilediği "sıradan davranışlar"ın halk-lider özdeşliğinin kurulmasındaki önemini kanıtlamaktadır. Chavez'in kendini topluma sunarken kullandığı halk dili, kendi TV kanalında dans etmesi ve çiftçi çocuğu olmasına yönelik vurgu yozlaşmış siyasal elit karşısında halk adamı Chavez imajının güçlenmesine katkı sağlamıştır.

Chavez yönetimi altındaki Venezüella örneği incelendiğinde popülizm ve demokrasi ilişkisine dair belli başlı sonuçlara ulaşmak mümkün görünmektedir: Ancak öncelikle not edilmelidir ki petrol temelli Venezüella ekonomisi fırsatçı olarak nitelendirilebileceğimiz millileştirme politikaları ile uyum içinde Chavez'in cömert toplumsal yardım programlarını mümkün kılmıştır. (Braun, 2011: 3-4). Öte yandan Chavez, diğer popülist liderlerden farklı olarak siyasal içermeyi ve siyasal katılımı sadece seçimler temelinde ya da nüfusun marjinalize edilmiş kesimlerine yönelik toplumsal yardımlarla sınırlandırmamıştır. Chavez, kamu hizmetlerinin belirlenmesinde ve gerçekleştirilmesinde halk katılımını sağlayabilmek için çok sayıda farklı kanalın inşa edilmesini sağlamıştır (Roberts, 2017: 138). Liberal demokrasiye alternatif bir başka, halk katılımını hedef edinen bir radikal demokrasi anlayışını savunmuş ve uygulamaya çalışmıştır.

10 Siyaset sahnesinin daimi iki partisinin (AD ve COPEI) kamuoyu tarafından artık bir siyasal temsil mekanizması olarak görülmemeye başlanması da bu süreci tetiklemiştir (Roberts, 2013: 141)..

11 Chavismo hareketinin ortaya çıkışını hazırlayan tarihsel sürece dair derinlemesine bir analiz için bkz. (Hawkins, 2003)

Chavez “Halk Başrolde” sloganıyla hareket etmek suretiyle toplumun geniş kesimlerinin siyasal ve toplumsal bakımdan sisteme yeniden entegrasyonunu hedeflemiştir. Siyasal katılım bağlamında Chavez, anayasanın hazırlanması ve onay süreçlerine plebisiter biçimde halkın doğrudan katılımını sağlamayı hedeflemiştir. Chavez, yeni anayasa hazırlığı sürecinde siyasal partilere atıf yapmaksızın doğrudan vatandaş ve sivil toplum odaklı ve katılımcı bir demokratik sürece işaret etmektedir. Yine söz konusu yeni anayasa halk egemenliğinin gerçekleştirilmesinde referandumların önemini vurgulamayı ihmal etmemiştir. Anayasa, ayrıca, Bolivaryan Komitelerini kurmuş ve vatandaş meclislerinin bağlayıcı karar alabileceklerinden dahi bahsetmiştir (Roberts, 2013).

Siyasal katılım bağlamında halka verilen öncelik, toplumsal içerme süreçleri ile de tamamlanmıştır. Chavez döneminde, toplumsal eşitsizliğin ortaya çıkardığı yoksul yerleşim yerleri olarak Baraka bölgelerindeki milyonlarca çocuk ücretsiz eğitim hakkı elde etmiştir. Bu bölgelerde yaşayan 3 milyon insan ilk kez içilebilir suyla tanışmıştır (Ellner, 2001). 2005 sonrasında siyasal ve toplumsal katılımı birleştirici biçimde vatandaşların yerel meclisleri oluşturulmuştur. Bu meclislerin hükümetten fon alıp lojman yapımı gibi konularda yatırım kararı alabilmeleri sağlanmıştır (Roberts, 2013).

Liberal demokrasinin anayasal güvence mekanizmaları ve kurumları ise Chavez iktidarı altında büyük bir deformasyona uğramıştır. Bu dönemde, yargı kurumları ve seçim üst kurulları Chavez yanlısı kimselerle doldurulmuş ve kurumlar politize edilmiştir. 2004 yılında ülkenin en yüksek yargısal otoritesi konumunda bulunan “Yüksek Adalet Mahkemesi” bu siyasallaşma ve kadrolaşma politikalarının merkezi haline gelmiştir. Yine bu dönemde Chavez yönetimi altında çıkarılan Telekomünikasyon Organik Yasası “ulusun çıkarına ters düşen yayınları” yasaklama yetkisini iktidara teslim etmiştir. Böylece muhalefetin hem anayasal koruması ortadan kaldırılmış hem de sesi kısılmıştır.

Hem Chavez ve sol popülizm hem de Fujimori ve sağ popülizm örneğinde görüldüğü üzere Latin Amerika’da dışlandıkları iddiasıyla ortaya çıkan popülist liderler, yozlaşmış olarak niteledikleri ve temsil etme becerisini yitirdiğine inandıkları kurumlara karşı açık bir savaş açmışlardır. Bunun bir uzantısı olarak da siyasi partiler, yasama ve yargı giderek siyasete dair süreçlerden dışlanmışlardır. Öte yandan içerme olarak nitelendirilebileceğimiz daha önce dışlanmış olan grupların siyasete dâhil edilmesi sürecinde hem Chavez’in hem de Fujimori’nin katkıları önemlidir. Kadınların ve yoksul kesimlerin – ki daha önceki iktidarlar döneminde en fazla dışlanan kesimler bunlardır – siyasete dâhil edildikleri görülmektedir. Toplumun siyasal ve toplumsal yeniden entegrasyonu, söz konusu örneklerde görüldüğü üzere, popülist siyaset sahnesinde gerçekleştirilebilmiştir.

Sonuç

Çalışma boyunca, Latin Amerika’da popülizmin tarihsel süreçte geniş kitleleri etkilemeyi başarmış farklı türlerinin iktidar deneyimleri demokrasiye etkileri bakımından değerlendirilmiştir. Genel olarak bakıldığında, ilk aşamada söylenmesi gereken şudur ki popülist yönetimler altında

daha önce siyaseten ve sosyo-ekonomik olarak marjinalize edilmiş kesimler yeniden sisteme entegre olabilmıştır. Bu sayede siyasal temsil kriziyle boğuşan demokrasilerin içerici boyutları genişletilmiştir. Öte yandan, Latin Amerika'daki popülist iktidarların demokrasiyi azınlıkların ve muhaliflerin haklarının güvence altına alınması bakımından geliştirdiğini söyleyemeyiz. Bir diğer deyişle liberal demokrasinin anayasal güvence ve kurumları öne çıkararak tanıdığı temel alındığında Latin Amerika popülizmlerinin demokratikleştirici olduğunu söylemek bir hayli güçleşmektedir. İktidarı ele geçiren popülist liderler, kısa süre içerisinde muhaliflerinin sesini kısma yönelik önlemler geliştirmişlerdir. Bunu, medya yasakları, anayasal kurumların siyasallaştırılması gibi farklı pratikler üzerinden gerçekleştirmişlerdir. Fujimori örneğinde görüldüğü üzere muhalefetin sesinin kısılması bazen muhaliflerin yaşam güvenliğine dahi zarar verecek seviyeye ulaşabilmiştir.

Ayrıca, yukarıda incelediğimiz tüm örneklerinde gördüğümüz üzere popülist hareketler liderler ile özdeşleşmektedirler. Popülist olarak nitelendirilebileceğimiz liderler, iktidarı yürütmede toplamayı tercih etmektedir. Bu da kurumsal *checks and balances* (denge ve denetleme) sistemi aleyhine gerçekleşmiştir. Aynı doğrultuda, muhalif gruplar yönetim mekanizmalarından ve kurumlardan dışlanmış ve sistem içinde marjinalize ve kriminalize edilmiştir.

Güncel gelişmelere bakıldığında fark edileceği üzere 2018 yılı ile birlikte popülizm, Latin Amerika'da adeta yeni bir sayfa açmıştır. Önce Mayıs ayında Kolombiya¹², ardından Temmuz ayında Meksika ve en son olarak da Brezilya'da popülist liderler iktidarı ele geçirdiler. Son gelişmeler ekseninde Latin Amerika'da demokrasi ve popülizm arasındaki ilişkinin nasıl bir seyir izleyeceğini söylemek güç görünse de yine de Brezilya ve Bolsonaro örneğinde seçim kampanyası temelinde; Meksika ve Obrador örneğinde ise Obrador'un ülkenin başkentindeki popülist belediye başkanlığı dönemi temelinde bazı genelleme ve çıkarsamalar yapılabilir.

13 yıl boyunca sol-İşçi Partisi hükümetleri tarafından yönetilen Brezilya'da eski Yüzbaşı Jair Bolsonaro başkanlığındaki aşırı sağ partinin yüzde 55'lik bir oy oranıyla seçilebilmesi sürpriz olarak nitelendirilmiştir. Erkeklik üzerinden eşcinsellerin ve kadınların aşağılandığı¹³ siyasal söylemi Bolsonaro'ya arzu ettiği güçlü adam imajını çizmesinde yardımcı olmaktadır. Bu doğrultuda Bolsonaro, silah kullanımı üzerindeki sınırlamaların kaldırılması ile eşcinsel ve lezbiyen haklarının kısıtlanması temelinde sürdürdüğü seçim kampanyasıyla iktidarı ele geçirmeyi başarmıştır. Bolsonaro'nun popülist söylemini güçlendiren yukarıda sayılan ve deyim yerindeyse hedef gösterilen kitleler, ülkede demokrasinin geleceği açısından sıkıntılar ortaya koyacak gibi görünmektedir.

Kıtanın bir diğer ülkesi Meksika'da ise popülist lider Obrador 2018 seçimlerinde iktidarı ele geçirmeyi başarmıştır. Obrador'un yönetimi altında demokrasiye yönelik tutumunun ne şekilde şekilleneceğini şimdiden söylemek güç olsa da kendisinin 2006 seçimleri öncesinde yürüttüğü

12 Kolombiya'da 27 Mayıs 2018 tarihinde gerçekleştirilen başkanlık seçimlerinde hiçbir parti çoğunluğu elde edemeyince, ikinci tur 17 Haziran 2018 tarihinde gerçekleştirildi. Sağ popülist partinin adayı Iván Duque seçimleri kazanarak gelecek dört yıllık süre için Kolombiya'nın Başkanı oldu (Corrales, 2018).

13 Bolsonaro, kız kardeş sahibi olmayı zayıflık olarak nitelendirirken; Kongre üyesi bir milletvekilini de tezavüz edilemeyecek kadar çirkin olarak tarif etmiştir (Child, 2019).

başkent belediye başkanlığı sürecindeki faaliyetleri ve söylemleri popülizm-demokrasi ilişkisinin Meksika'da seyrine dair çıkarsamalar yapabilmemize yardımcı olabilir. İlk kez başkanlığa aday olarak ortaya çıktığı 2006 seçimleri öncesinde Obrador, başkent Mexico City'nin belediye başkanıydı. Ve henüz başkanken, sınıflar arası bir ittifak oluşturmayı başarmış, yoksullara yönelik popülist bir retorik ve projeler ile orta sınıfı memnun etmeye yönelik projeleri harmanlamıştır (Bruhn, 2012: 90). Cüzi bir farkla kaybettiği 2006 seçimlerindeki sloganı "Herkesin İyiliği İçin, Önce Yoksullar" idi. Yine belediye başkanırken her üç senede bir referandum yoluyla başkanlığa devam edip etmeyeceğini halkın onayına sunuyordu. Aynı doğrultuda, yine belediye başkanı olduğu dönemde çeşitli konularda plebisitler yapmayı ihmal etmemiştir. Örneğin, metro bilet fiyatlarının değişimi için dahi Mexico City halkından küçük ve direkt oylamalar ile görüş almayı tercih etmiştir.

Sonuç olarak Latin Amerika genelinde güncel gelişmelerin de gösterdiği üzere, demokrasiler popülizm tarafından aşındırılmaktadır. Popülizm, sağ veya sol hangi ideolojiyle eklenirse eklenirse süreç içerisinde evrildiği yön demokrasinin liberal sıfatına zarar vermektedir. Öte yandan, popülizmin demokrasiye özellikle iki bakımdan olumlu etkide bulunduğu da göz ardı edilmemelidir. Popülizmin özellikle siyasetin alanını genişletmesi (yeni grupları siyasete dâhil etmesi) ve siyaseti toplumsallaştırıp canlandırması bakımından demokrasinin gelişimine katkı sağladığı söylenebilir.

Kaynakça

- Başaran, D. (2018). Dünyada Yükselen Sağ-Popülizm ve Brezilya Seçimleri. ANKASAM. <https://ankasam.org/dunyada-yukselen-sag-populizm-ve-brezilya-secimleri/>
- Baykan, T. (2017). "Halkçılık ve Popülizm: Türkiye Vakası ve Bir Kavramın Kullanımları". *Mülkiye Dergisi*, 41 (1):157-194.
- Bruhn, K. (2013). "To Hell with Your Corrupt Institutions!": AMLO and Populism in Mexico, içinde C. Mudde ve C. R. Kaltwasser (der.), *Populism in Europe and the Americas Threat or Corrective for Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press: 88-112.
- Canovan, M. (1981). *Populism*. London: Junction Books.
- Canovan, M. (2002). "Democracies and the Populist Challenge", içinde Y. Meny ve Y. Surel (der.) *Democracies and the Populist Challenge*. Basingstoke: Palgrave: 25-43.
- Çekiçer, Ş. (2018). Meksika'nın Yeni Solcu Başkanı Obrador Koruma İstemedi: "Vatandaşlar Beni Korur", *Medyascope Tv*. 4 Temmuz. <https://medyascope.tv/2018/07/04/meksikanin-yeni-solcu-baskani-obrador-koruma-istemedi-vatandaslar-beni-korur/>
- Child, D. (2019). Who is Jair Bolsonaro, Brazil's New Far-Right President? Aljazeera, 1 Ocak. <https://www.aljazeera.com/news/2018/10/jair-bolsonaro-brazil-presidential-candidate-181.007.020716337.html>
- Civelekoğlu, İ. (2018). Dosya: Siyaset-Demokrasi Düzleminde Popülizmi Anlamak. Panorama Khas, 26. <http://panorama.khas.edu.tr/yazarlar/ilke-civelekoğlu-247>
- Corrales, J. (2018). The Return of Populism, Latin American Style. The New York Times, 25 Haziran <https://www.nytimes.com/2018/06/25/opinion/mexico-colombia-populism.html>
- Çöpoğlu, M. O. (2017). Avrupa'da Yükselen Popülist Aşırı Sağ Partiler: Özgürlükler ve Uluslar Avrupası (ENF) Grubu Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4 (7):1-17.
- Dahl, R. (1989). *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press
- De la Torre, C. (2010). *Populist Seduction in Latin America*, Athens: Ohio University Press.

- Drake, F. (2009). *Between Tyranny and Anarchy: A History of Democracy in Latin America, 1800-2006*. Stanford: Stanford University Press.
- Ellner, S. (2001). The Radical Potential of Chavismo in Venezuela: the first year and a half of power. *Latin American Perspectives*. 28 (5): 5-32.
- Ellner, S. (2003). The Contrasting Variants of the Populism of Hugo Chavez and Alberto Fujimori. *Journal of Latin American Studies*. 35(1). 139-162.
- Erdoğan, N. (1998). Demokratik Soldan Devrimci Yo'la: 1970'lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar, *Toplum ve Bilim*, 78.
- Germani, G. (1978). *Authoritarianism, Fascism, and National Populism*. New Brunswick: Transaction.
- Hawkins, K. (2003). "Populism in Venezuela: The Rise of Chavismo". *Third World Quarterly*. 24 (6):1137-1160.
- Hawkins, K. (2009). Is Chavez Populist? Measuring Populist Discourse in Comparative Perspective. *Comparative Political Studies*, 42(8): 1040-1067.
- Horowitz, J. Argentine Unions, *The State and The Rise of Peron, 1930-1945*. Berkeley.
- James, D. (1988). *Resistance and Integration: Peronism and the Argentina Working Class, 1946-1976*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Joseph P. B. (2011). Populism and Human Rights in Theory and Practice: Chavez's Venezuela and Fujimori's Peru, *MA Theses*, Department of Political Science, University of Nebraska-Lincoln.
- Laclau, E. (2007). Popülist Akıl Üzerine, İstanbul: Epos Yayınları
- Lefort, C. (1986). *The Political Forms of Modern Society: Bureaucracy, Democracy Totalitarianism*. Cambridge: Polity Press.
- Levitsky, S. ve K. M. Roberts (2011). *The Resurgence of the Latin American Left*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Levitsky, S. ve J. Loxton (2013). "Populism and Competitive Authoritarianism: the Case of Fujimori's Peru", içinde C. Mudde ve C. R. Kaltwasser (der.) *Populism in Europe and the Americas Threat or Corrective for Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press): 160-181.
- McGuire, J. W. (1999). Peronism Without Perón: Unions, Parties, and Democracy in Argentina. Stanford: Stanford University Press.
- Miles, R. G. (2018). Is Mexico Ready for a Populist President. *Foreign Policy*. 9 Şubat. <https://foreignpolicy.com/2018/02/09/is-mexico-ready-for-a-populist-president/>
- Moffit, B. (2016). *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*. Stanford: Stanford University Press.
- Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4): 542-563.
- Mudde, C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mudde, C. ve C. R. Kaltwasser (2013). Populism and (liberal) Democracy: A Framework for Analysis, içinde C. Mudde ve C. R. Kaltwasser (der.), *Populism in Europe and the Americas Threat or Corrective for Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press): 1-26.
- Özdemir, A. (2013). Popülist Söylem ve Bileşenleri: "Sol"-Liberalizm Üzerine Düşünceler Populist Discourse and its Constituents: Notes on Left-liberalism. *Mülkiye Dergisi*, 36 (1-274): 37-62
- Özdemir, C. (2017). Öfkeden Umuda: İspanya'da Popülist Siyaset ve Podemos. *Mülkiye Dergisi*, 41 (1): 231-258.
- Peeler, J. (1992). "Elites Settlements and Democratic Consolidation: Colombia, Costa Rica and Venezuela", Highley, J ve R. Gunther (Der.), *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe*. New York: Cambridge University Press: 81-111.

- Roberts, K. M. (1995). Neoliberalism and the Transformation of Populism in Latin America: The Peruvian Case, *World Politics*, 48 (1): 82-113.
- Roberts, K. M. ve M. Arce. (1998). Neoliberalism and Lower Class Voting Behavior in Peru. *Comparative Politics*. 31(2): 217-246.
- Roberts, K. M. (2003) 'Social Correlates of Party System Demise and Populist Resurgence in Venezuela', *Latin American Politics and Society*, 45 (3): 35-57.
- Roberts, K. M. (2006) 'Populism, Political Conflict, and Grass-Roots Organization in Latin America', *Comparative Politics*, 38 (2): 127-148.
- Roberts, K. M. (2007) 'Latin America's Populist Revival', *SAIS Review*, 22 (1): 3-15.
- Roberts, K. M. (2013) 'Populism and Democracy in Venezuela under Hugo Chavez', Mudde, Cas ve C. R. Kaltwasser (Der.), *Populism in Europe and the Americas Threat or Corrective for Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press): 136-159.
- Roberts, K. M. (2015), "'Populism, Political Mobilizations, and Crises of Political Representation'", De la Torre, Carlos (Der.), *The Promise and Perils of Populism: Global Perspectives* (University Press of Kentucky): 140-158.
- Rueschemeyer, D, Evelyn Huber Stephens, John D. Stephens. (1992). *Capitalist Development and Democracy*, University of Chicago Press
- Saç, S. (2017). Front National: Radikal (Popülist) Sağdan (İlmli) Neo-Popülist Sağa. *Mülkiye Dergisi*, 41 (1): 259-290.
- Sözen, Y. (2017). Demokrasi, Otoriterlik ve Popülizmin Yükselişi, *Boğaziçi Üniversitesi – TÜSİAD Dış Politika Forumu Batı Dünyasında Yükselen Sağ Popülizm ve Uluslararası Sisteme Etkileri*.<https://tusiad.org/tr/tum/item/9819-bati-dunyasinda-yukselen-sag-populizm-ve-uluslararasi-sisteme-olasi-etkileri-toplantisi>
- Spektor, M. (2018). It's Not Just The Right That's Voting for Bolsonaro. It's Everyone. *Foreign Policy*, 26 Ekim. <https://foreignpolicy.com/2018/10/26/its-not-just-the-right-thats-voting-for-bolsonaro-its-everyone-far-right-brazil-corruption-center-left-anger-pt-black-gay-racism-homophobia/>
- Tekdemir, Ö. (2016). Radikal Plüralist Demokratik Parti Olarak HDP'nin "Başka Türkiye" Önerisi: Hasım Politikası, Agonizm ve Popülizm. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71 (4): 1211-1240.
- Toprak, Zafer. (2013). *Türkiye'de Popülizm, 1908-1923*. Doğan Kitap: İstanbul.
- Weyland, K. (1996). Neopopulism and Neoliberalism in Latin America: Unexpected Affinities, *Studies in Comparative International Development*, 31 (3):3-31.
- Weyland, K. (1999). Neoliberal Populism in Latin America and Eastern Europe. *Comparative Politics*. 31 (4): 179-401
- Weyland, K. (2001). Clarfying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics, *Comparative Politics*, 34 (1): 1-22.
- Wolfenden, K. J. (2013). Peron and the People: Democracy and Authoritarianism in Jaun Peron's Argentina, *Inquiries*, 5 (2):1-2.
- Yalman, G. (1985). Popülizm, Bürokratik-Otoriter Devlet ve Türkiye. *Onbirinci Tez* 1: 16-69.
- Yıldırım, Y. (2017). Liberal Demokrasinin Krizi Bağlamında Avrupa'da Sağ-Popülizm ve Yükselen Aşırı Sağ, *Amme İdaresi Dergisi*, 50 (2):51-72.
- Yılmaz, Z. (2017). Popülizm, Halk ve Demokrasi: Temsili Demokrasinin Açmazları ve Radikal Demokratik Bir Popülizmin İmkânları. *Mülkiye Dergisi*, 41 (1): 33-66.

Çevre Hukuku İncelemesi: ‘Tabiatı ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanunu Tasarısı (2012)’

Environment Law Review: ‘The Draft Law on the Protection of Nature and Biodiversity (2012)’

Aziz Cumhur KOCALAR*

Öz

İnsanlığa katkı için bir yaşam basamağı olan kültürel ve doğal değerlerin korunması gerekli ve zorunludur. Öyle ki bu değerler, bulunduğu yerin malikinin, ulusunun hatta uluslararası toplumun değil, tüm insanlığın temelde ortak malıdır ve insanlığın sosyo-ekonomik, siyasal, kültürel gelişmişlik düzeyini görünür kılmaktadırlar. Korunacak bu değerlere uygulanacak ulusal mevzuatımız; kültür ve tabiat varlıkları, kıyı, çevre, yer altı suları, akarsu, orman, milli park, sit alanları, ören yerleri ayrıca Boğaziçi, endüstri, teknolojik gelişme, turizm teşvik, özel çevre koruma bölgeleri vb. konularla ilgili yasa ve yönetmelikleridir. 2012 yılında ülke gündemine son kez düşen “Tabiatı ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanunu Tasarısı” sivil toplumun tüm içtenlikli uyarılara karşın kamuoyunu ayrı dönemlerde meşgul etmekten öteye geçememiştir. Düzenlemeler, her türlü kamusal varlığı metalaştırma, “parasal yarar kaynağına” dönüştürme yaklaşımının tüm göstergelerini taşımaktadır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde; Tasarı, bir bakıma o günkü düzenlemeler ile ülkemizdeki doğal varlıkların da ayırtına varıldığını ortaya koymaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde ise; AB üyelik sürecinin ve uluslararası bağitlanmaların gereği “göstermelik” bir düzenleme olarak hazırlanmış olduğu kanısı veren Tasarıyla, gerçekte, ekolojik hasarlara ve zamanla da yıkımlara yol açabilecek olan çeşitli etkinlikler de kolaylaştırılmış olacaktır. Tasarı, bu yönüyle, son dönemde yaşanmış ekolojik yıkıcılığının yakın geçmişte kalmış en önemli örneğini oluşturmuştur. Neoliberal hükümetler, varlığının ekonomik temellerini sürdürebilmek için emeğin yanı sıra doğal varlık, ortam ve süreçleri daha fazla sömürmenin her yoluna başvurmaktan çekinmemektedirler. Dolayısıyla, gerektiğinde başka yeni yollar da üretmeyi sürdürmüşlerdir. HES’ler, “2B”, maden ocakları vb. türden uygulamalarının ekonomi politik nedenlerinin görmezden gelinmesi, romantik sayılabilecek söylem ve çabalarla yetinilmesi, düzenlemelerle hedeflenen işlerin yapılmasını daha da kolaylaştırmaktadır. Tasarı, yol açabileceği yıkımların önüne geçme çabasıındakiler için bu temel gerçekliklerle ve metinsel anlamda da gözden kaçırılmaması gereken boşluklar yaratan sorunlu yanlarıyla birlikte yeniden irdelenerek tartışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Doğal Sit Alanları, Milli Parklar, Koruma Mevzuatı, Şehircilik, Doğa Koruma, Tabiat Varlıkları, Turizm, Madenler, Neo-liberal politikalar.

* Dr. Öğ.Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, azizcumhurkocalar@gmail.com, http://azizcumhurkocalar.blogspot.com, Orcid: 0000-0003-0580-9530

Abstract

It is necessary to protect cultural and natural values, which are a life step for humanity. Thus, these values are fundamentally common property of all humankind, not the owner, the nation or even the international community, and make the socio-economic, political and cultural development of humanity visible. Our national legislation to be applied to these values consists of the following; the cultural and natural assets, coastal, environmental, underground waters, rivers, forests, national parks, protected areas, historical sites, also Bosphorus, industry, technological development, tourism promotion, special environmental protection zones and so on. Laws and regulations related to issues. In spite of all the sincere warnings of civil society, The last time in the country's agenda in 2012, "Nature and Biodiversity Conservation Law" did not go beyond the occupation of public opinion in separate periods. Arrangements carries all the indications of approach, which covers of transformation to the source of monetary benefit in the commodification of all kinds of public existence. In this sense, the Draft reveals that natural arrangements in our country have been distinguished with the arrangements of that day. When evaluated in general terms, The EU accession process and international conventions are required to be prepared as a demonstrative m arrangement. With the draft, in reality, various activities that could lead to ecological damage and time-out will also be facilitated. In this respect, the draft has been the most important example of recent ecological destructiveness. Neoliberal governments feel free for maintaining of their economic basis, with making more exploitation over the natural assets, the environment and the processes as well as the labor. Therefore, they continued to produce other new ways when necessary. With to be contented with romantic discourses and efforts and ignoring the economic political reasons of the practices (HESs, mining operations, 2Bs, etc.), makes conducting targeted work with neo-liberal regulations even easier. "The Draft Law on the Protection of Nature and Biodiversity (2012)" are discussed again for the efforts to prevent the destruction that it may cause with these basic realities and together with the problematic aspects that create gaps that should not be overlooked in textual sense.

Keywords: Natural Sites, National Parks, Conservation Legislation, Urbanism, Nature Conservation, Natural Heritage, Tourism, Mines, Neo-Liberal Policies.

GİRİŞ

İnsanlığa katkı için, bir yaşam basamağı olan kültürel ve doğal değerlerin korunması gerekli ve zorunludur. Öyle ki bu değerler, bulunduğu yerin malikinin, ulusunun hatta uluslararası toplumun değil, tüm insanlığın temelde ortak malıdır ve insanlığın sosyo-ekonomik, siyasal, kültürel gelişmişlik düzeyini görünür kılmaktadırlar. Korunacak bu değerlere uygulanacak ulusal mevzuatımız; kültür ve tabiat varlıkları, kıyı, çevre, yer altı suları, akarsu, orman, milli park, sit alanları, ören yerleri ayrıca Boğaziçi, endüstri, teknolojik gelişme, turizm teşvik, özel çevre koruma bölgeleri vb. konularla ilgili yasa ve yönetmelikleridir.

Amaç-Yöntem-Kapsam

Bu çalışmada, geçmişte (2001-2012) arka arkaya meclise getirilen "Tabiatı ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanunu Tasarısı"nın içeriği hem metinsel, hem de uygulama yaratacağı sorunlar yanlarla birlikte eleştirel açıdan incelenip, irdelenmiştir. Çalışmanın konusunu özellikle bu tasarı (hukuk) metninin irdelenmesi oluşturmaktadır.

Çalışmanın teorik alt yapısı ise öncelikle Anayasa'da geçen çevre hukukuna dayanak ve gerekçe olması gereken çevre hakkıdır. Bu nedenle, çevre hakkına ulusal hukukta verilen önem öncelikle ele alınmıştır. Çalışmanın diğer hukuki, bilimsel ve olgusal dayanaklarına gelince ilgili geçmiş yasama süreçlerinde yapılan yasal-yönetimsel çerçevedeki diğer yeni düzenlemeler kısaca çıkarımsal yanlarıyla vurgulanmıştır. Dayanıklara başvurulurken, aynı zamanda kamu yönetimi, planlama ve peyzaj ile çevre bilimin yanı sıra edebiyat alanından yine bilimsel görüşlerden de faydalanılmıştır.

Bulgular kısmında ise, öncelikle idare hukuku açısından değerlendirilmesi beklenen söz-konusu Tasarı ele alınmıştır. Bu nedenle, Tasarı metni, hukuki açıdan kendi içindeki terim ve ifadeleriyle birlikte incelenmiştir. Terim ve ifadelerin anlamsal yanları ile uygulamadaki olası yansımaları ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir.

Çalışmada söz konusu olan tasarı sürecinde basında çıkan haberler ise oldukça çoktur. Bu haberler incelenirse de, bu metinde tekrar anılmasına gerek görülmemiştir. Çalışmanın kapsamı da bu nedenle, Tasarının sadece doğal çevre ve yaşam açısından görülen olumsuz yanlarının tespit edilerek ortaya konulması ile sınırlı tutulmuştur.

Çalışma doğal çevrenin ve yaşamın geliştirilerek korunması açısından sakıncalı görülen bu yanları, metinsel boyutta ve bilimsel açıdan kavramsal olarak derinlemesine ele almaktadır. 2012 yılında meclise gelen ilgili Tasarı metni, bu amaçla yöntem olarak terimsel ve ifadesel boyutlarda incelenip, eleştirilmiştir. Sunulan öneriler ise, maddeler ve fıkralar düzeyinde belirtildiği gibi sonuç kısmında da, incelemiden çıkarımların yanı sıra bu döneme ait genel yorum ve görüşler olarak ayrıca belirtilmiştir.

TEORİK ALT YAPI

1982 tarihli Anayasa'ya göre, md. 56.² "Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir." İnsan hakları, özellikle de çevre hakkı bağlamı çalışmanın ilk hukuki dayanaklarını oluşturmaktadır. Bu anlamda, çalışmanın teorik çerçevesinin kurulmasına, ulusal hukuk açısından çevre hakkının ele alınması ile başlanabilir. Ardından ekosistemin işlevlerinden ve biyokültürel açıdan insan ekolojisinden kısaca söz etmekte de bağlam gereği ayrıca yarar görülmüştür.

Çevre Hakkının Hukukumuzdaki Yeri ve Önemi

İnsan hakkının tohumları 2000 yıllık iken, pozitif hukukta yer alışı ise 200 yıllıktır. Çevre hakkının insan hakları içindeki yeri ve geçmişi ise sadece 2000 yılı sonrasına denk gelmektedir. İnsanın var olma hakkının ve geleceğinin tehdit altında olduğu görüldükçe, çevre hakkı da en önemli insan hakkı olacak ve ulusal sınırları da aşarak yeryüzünün ötesine kadar ulaşabilecektir.

2 1982 tarihli ve 2709 sayılı Anayasa, Md. 56. "VIII. Sağlık, Çevre ve konut" "A. "Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması". https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf

Çevre hakkının insan haklarının içindeki yeri ve değeri ise, bir bütün olarak hak ve özgürlüklerin evrimi sürecinde algılanmasını gerekli kılmaktadır. Bilimsel teknik gelişmelerin ve sanayileşmenin yayılması ile sınırsız, denetimsiz büyüme; az gelişmiş ülkelerin hava, toprak, su vb. kaynaklarını tehdit eder noktaya gelmiştir. Bunun sonucunda, çevre haklarının da doğup gelişmesi ancak zamanla söz konusu edilebilmiştir. Bu noktada; yazarların halkı bilinçlendirdiği bir kitaptan şu eski alıntıya da yer vermek mümkündür. “Çevre herkesin bilmesi gereken bir bilimdir (Kıslalıoğlu ve Berkes, 1991)”. Çevre haklarının ulusaldan, uluslar üstüne geçişinin, insanlığın kolektif dayanışma hakkı içindeki yerinin; sadece var olan hukuku değil, gelecek kuşakları da geliştirecektir. Bu nedenle çevre haklarının yeni hukukun üstünlüğü ile birlikte yaratılması gerekmektedir.

“Barış, gelişme, çevre hakları bir bütünlük içinde, 1948 Evrensel Bildirgesindeki gibi, insani değerlere saygıyı, refahı, dayanışma içinde, gelişim sürecinde çevreyi koruyarak sağlamak suretiyle, diyalektikle, yaşama haklarıyla birlikte var olmayı temel almıştır (B.M., 1948).”

Ekosistemin İşlevleri

Ekosistemlerdeki tüm canlılar gibi gelişim ve yaşamlarını toprak, iklim, biyotik ve topografik unsurlarla sürdüren, gerçek gereksinimleri su, ışık, gaz, sıcaklık ve besleyici maddeler olan bitkiler içinde özellikle ağaçların insan yaşamı üzerinde görsel ve işlevsel yönden, önemli somut etkisi olduğu bilinmektedir. Ağaçların bulunduğu yerleri ve kentleri karakterize eden, mimarinin tamamlayıcısı olan, doğa ve yapılar arasında denge ve uyum sağlayan, erozyonu, seli önleyen özelliklere sahip olması nedeniyle; “ekosistemin çok önemli elemanları olan ağaçların; toplum sağlığı açısından işlevleri ve etkilerini aşağıda Tablo 1 ile sunulan başlıklar altında toplanabilmesi mümkündür (Korkut ve Dokumacı, 1999).”

Tablo 1. Ekosistemin İşlevleri

Doğal arıtma etkisi: Ağaçlar bünyelerinde karbondioksit alıp oksijen üreterek, tozlanı absorbe ederek, gaz halindeki zararlı maddeleri tutarak, hava kirliliğini azaltıcı etki yapmaktadır. Park içindeki ağaçlar %85, yol ağaçları ise %70 oranında, havayı filtre edebilmekte; olgun yaşta bir kayın ağacı tek başına 10 kişinin yıllık oksijen gereksinimini karşılayabilmektedir.
Doğal klima işlevi: Ağaçların kentlerdeki sıcaklık ekstremelerini azaltıcı etkileri vardır. Ağaçlar yazın güneş ışınlarını büyük ölçüde absorbe ederek ya-da yansıtarak yeryüzüne doğrudan ışımayı engellerler; ışınların bir kısmını da fotosentezde kullanarak sıcaklık düşmesine neden olur.
“Yalıtım İşlevi: Konut önlerinde her dem yeşil ağaçlardan oluşan canlı bir perde, konut ile arasında oluşan hava boşluğu nedeniyle konutun kışın soğumasını, yazında fazla ısının aşırı etkilerini önleyen bir yalıtım şerit oluşturur (Ürgeç, 1990).”

Psikolojik İşlevi: Kentlerde yüksek yapı kitleleri arasında kaybolan insan, ağaçlık bir mekânda kendi ölçüsüne kavuşur, kendini çok daha güvenli ve mutlu hisseder. Ağaçların doğanın bir parçası olan, ancak kent ortamında doğaya yabancılaşmış olan insana doğayı tanıma, yakınlaşma ve mevsimsel değişimleri gözleyerek doğayla bütünleşme olanağı verir.
Doğal ve Yapay Risklere Karşı Etkileri: Doğal ve yapay birçok kaza ve risklere karşı, dayanıklı gövde, dal, yaprak ve kökleriyle insan ve canlıları korur, karşı koyarak kurtarabilir. Ayrıca bu unsurları birçok sanayi, sağlık, ulaşım basın vb birçok dalda doğrudan kullanılabilir. Canlı veya cansız faydaları birçok alanda insan yaşamını olumlu etkiler.
Peyzaj Düzenleme Etkileri: Kentlerde soğuk, cansız beton ve taş kitleler arasında yer alana açık – yeşil alanlar ve bunların en etkili elemanlarından olan ağaçlar organik bir düzen yaratırlar. Kentlerdeki mimari yapıların keskin, sert çizgilerini saklayarak yumuşatıcı etki yaparlar.
“Görsel Etkileri: Doğal ekosistemin elemanı olan ağaçlar sahip oldukları farklı ölçü, formu, renk ve doku özellikleriyle çevrede hareketli varyasyonlar yaratarak kentlerde görsel yönden çekici mekânlar oluştururlar. Mevsimlere göre değişen görünümleri ile kentleri monotonluktan kurtarır, hareket kazandırır (Çelem ve Şahin, 1997).”

Kaynak: Bu tablo (Korkut ve Dokumacı, 1999) isimli kaynaktan derlenmiştir.

Biyokültürel Açından İnsan Ekolojisi

İnsan, biyokültürel açıdan ve ekosistemin önemli bir ögesi olmasından diğerlerine göre çok özel, karmaşık yapıda, düşünen, çevreyi kendine uyarlamaya çalışarak, yararını bilen (vb.) özelliklere sahip olan çok nitelikli bir varlıktır. İnsanın bedensel donanımı ve yapısı ise yetersiz oluşum gösterir, bunları ve öteki yetersizliklerini akıl, zekâ, düşünce sistemiyle aşarak, ekosistemden en fazla yararı sağlamaya çalışır. İnsanın bu özelliklerinin, bilinçli ve bilinçsiz olması sonucunda ekosistem üzerinde de olumlu ya da olumsuz sonuçlar doğar. 2000’li yıllardan itibaren, ekosistemdeki insanın olumsuz etkileri ise artık çok daha açık bir şekilde (ekolojik bütünlük içerisinde neden-sonuç ilişkileri ile birlikte) görülebilmektedir. Kişisel veya ulusal yararlar gözetilerek, bunlara karşı birlikte kararlar verilemediğine ilişkin alttakine benzer gözlemlerde, bu hususlar ve tespitler belirtilmektedir.

“İnsan ekolojisi, canlılarla çevreleri arasındaki ilişkileri inceleme bakımından insanı esas alan ve insan ile çevresi arasındaki karşılıklı etkileşimi temel konu olarak işleyen bilim dalıdır. Ekolojinin bir dalı olan insan ekolojisi, sanayileşmeye koşut olarak çevre sorunlarının büyük boyutlara erişmesiyle, ekolojinin çeşitli bölümlerini kapsayan bir bilim dalı olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, çevre bilimleriyle eş anlamda da kullanılmaktadır (Çepel, 1992).”

Son dönemde çevre ve orman koruma mevzuatındaki diğer değişimlerde de, mevcut politikaların bu açıdan baskın ve belirleyici bir yeri olduğu açıkça görülmektedir. “Koruma Alanları”nın yükselen rantının da, ayrıca “Bolu – Gölcük Tabiat Parkı” gibi uygulamada ve haberlerde sıkça geçmiş olan bazı önemli örneklerde olduğu gibi kendini son derece açık bir biçimde gösterdiği bilinmektedir (Kocalar, 2018).

Çalışmanın diğ er Hukuki, Bilimsel ve Olgusal Dayanakları

Genel hatlarıyla bakılacak olursa; çalışmanın teorik altlığını oluşturan diğ er hukuki dayanaklar ise, 1980'ler sonrasındaki yasal-yönetmelik çerçeve içinde geçen düzenlemelerdir. Bunlardan bazıları bilimsel ve olgusal gerçeklerle birlikte aşağıda tarihsel sırada ön plana getirilmiştir.

1980'ler sonrasında; turizm ile hedeflenen kalkınmanın beklendiği zeminde, önemli bir rol oynayan yasal-yönetmelik çerçeve irdelendikçe, birbirinden kopuk yürütülen turizm uygulamaları söz konusu olmuştur. Bu durum, kitlesel turizmin doğada aşırı bir tahribat ve yıkım yaratmasına yol açmıştır³. Hâlbuki doğanın ender bulunan noktalarıyla birlikte, dengeli ilişkiler kuran turizmi ekosistemler bazında bütünsel yaklaşımlarla ele alan, alternatif turizm kanalları yaratarak, turizmi çeşitlendirme tercihi kullanılmaya başlanabilirdi. Özellikle turizmin yarattığı bu tetiklemenin kıyılardaki imar uygulamalarında da, ikincil konut alımlarının yaygınlaşmasıyla (yazlık konutlar) birlikte, yarattığı büyük hasar da ayrıca bilinmektedir.

Bu konularda gecikildiği gibi yakın geçmiş süreçte yine, başka doğal tahribatlara da yol açabilecek yasal-yönetmelik düzenlemelerin olduğunu da apaçık görebiliriz. Diğ er yandan, Af yasaları da genel hatlarıyla ülkedeki imarın yönlendirilişinde ki en büyük hataların başında gelmiştir. 1980 sonrasında günümüze kadar sürekli değişerek uygulamalara gerekçe kılınan yasal-yönetmelik mevzuatın, gözden kaçmayacak kadar açık eleştiriler alan yanlar barındırdığı düşünülmektedir. Öyle ki; ülkemizde giderek artan ve şehirlerin parçacıl anlayışlarla yeniden biçimlendirilişinin son yıllardaki sosyolojik boyutlarda da izlerini süren çalışmalar çoktur.

Özellikle soylulaştırma odaklı akademik çalışmalara bakıldığında, koruma alanlarında ayrıcalıklı kesimler yaratan kentsel yenileme yasası⁴ olarak bilinen yasanın uygulamalarında da, benzer durumlar bulunmaktadır. Koruma mevzuatına (2863 sayılı bir Ana Kanun⁵ varken) sonradan giren kentsel yenileme yasası gibi özel yasalar ayrıcalıklı haklar doğurmuştur. Öyle ki; uygulama alanındaki planıcı yazarların Sulukule yenileme projesi üzerine yaptıkları tespitler önemlidir:

“Sulukule’den öğrenmek gerekmektedir: Sürecin tüm veçheleriyle; yerel topluluğun kendini var etme hali, sivil toplumun çabaları ve direniş pratikleri, kamunun acımasızlığı açısından Sulukule’nin enkazından geriye birçok ders kalmıştır...” (Yalçın ve Çavuşoğlu, 2011).

Arkeolojik, kentsel, doğal, karma sit alanlarını koruma konularının güncel sorunlarına duyarlı bir yazarın kamu yönetimi ve siyaset bilimi uzmanlığı ile planlamacı kimliği çerçevesinden yayınladığı son bir eserinde; Türkiye’nin kültürel mirasını koruma sorunlarının politika ile olan bağının da özlü bir analizi yapılmaktadır. Kitapta ayrıca Ankara, Urfa, Diyarbakır, Mardin gibi

3 1982 tarihli ve 2634 sayılı, “Turizmi Teşvik Kanunu”, (16.03.1982 tarihli ve 17635 sayılı R.G.).

4 2005 tarihli ve 5366 sayılı, “Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun” (05.07.2005 tarihli ve 25866 sayılı R.G.) ve ilgili yönetmelikleri.

5 1983 tarihli ve 2863 sayılı, “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu”, (23.07.1983 tarihli ve 18113 sayılı R.G.) ve ilgili yönetmelikleri.

tarihi çevre dokusunun yoğun olduğu bazı şehirlerimizden de uygulama örneklerine yer verildiği görülmektedir (Tunçer, M. 2018). Bu vb. çalışmaların korumaya olan bilimsel duyarlılığın kararlara yeterince yansımadağı rahatlıkla söylenebilir.

Geçen yıllarda ayrıca, kentsel yenileme gibi kentsel dönüşüm⁶ olgusunun ülke gündemine ilk getiriliş (5393 sayılı yasada değişiklik ve 6306 sayılı yasa ile yönetmelikleri) ve uygulanış şekli de yukardaki örneklere benzer eleştirilere konu olmuştur. Özellikle afet riskli alanların ülkemizde kentsel dönüşüm için bir gerekçe olarak seçildiği bu yasal-yönetmelik düzenlemeler söz konusu olmuştur.

Onun hemen öncesinde yasallaşan ve ormanlık alanlarla ilgili (2B⁷ diye bilinen) yasanın da yarattığı uygulamaların, uzun dönem yoğun eleştiri alan yanları ile birlikte, gündemi kaplayan bir dizi düzenleme içinde yer aldığı bilinmektedir.

Bu düzenlemelerin getirdikleri ile göturdükleri bugün artık çok daha net bir şekilde ortadadır. Özetle; doğal yıkımın başladığı noktalarda pek çok şehircilik ilke ve esaslarının ihlal edilmesine varan uygulamalar kendisini göstermiştir. Küreselleşme ve neoliberal politikaların bu ortamı yaratan zemindir. Dünyada da benzerlerine rastlanabilen mekâna özgü dev projeleri ise, konunun olgusal başka bir boyutu olarak ele almak gerekir.

Bu projelere yönelik olarak kamu ve kent yönetimlerinin aldığı ani kararlar ile yaşanan reformların getirdiği sorunların kökeni incelendiğinde ise, kentsel muhalefet hareketlerine yönelik gerekçelerde de, ciddi bir artışa sebep olduğu ayrıca bilinmektedir. Bu durum karşısında, ülkedeki çevre duyarlılığı ile kentsel ve kırsal muhalefet hareketlerinin de⁸ son dönemlerde başlayıp hızla geliştiği görülmüştür.

“Değişim değeri ile öne çıkan dışlayıcı, ayrımcı, rekabetçi, eşitlik ve adaletten nasiplenmemiş neoliberal kente karşı kullanım değerini esas alan, rekabetin yerini dayanışmanın aldığı, doğa ve çevreye saygılı, sokak hayvanından börtü böceğine tüm canlıların yaşam hakkını önceleyen, talan, israf ve tüketim ekonomisine karşı, anti-hiyerarşik ve anti-otoriter yeni bir kentin ve ekonomik sistemin temelleri buralardan atılıyor Baysal, C. U. (2015).”

Küreselleşmenin ülkemizde kentsel yenilemeden ve kentsel dönüşümden başlanılarak, geçici kalkınmacı yatırımlara varan mekânsal yansımalarının izini sürdüğümüzde, kapitalizmin

6 2012 tarihli ve 6306 sayılı, “Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi hakkında Kanun” (31.05.2012 tarihli ve 28309 sayılı R.G.) ve ilgili yönetmelikleri.

7 2012 tarihli ve 6292 sayılı, “Orman Köylülerinin Kalkınmalarının Desteklenmesi ve Hazine Adına Orman Sınırları Dışına Çıkarılan Yerlerin Değerlendirilmesi ile Hazineye Ait Tarım Arazilerinin Satışı hakkında Kanun” (26.04.2012 tarih ve 28275 sayılı R.G.) ve ilgili yönetmelikleri.

8 Yalçın, M. C., Çavuşoğlu, E. (2011) Sulukule’den Arda Kalan: Yenileme Sürecinin Öğrettikleri ve Yenilikçi Muhalefet Pratikleri, Toplum Bilim, Banliyö Özel Sayısı, Nisan 2011, Sayı 26, İstanbul.

baskısıyla ortaya çıkan tüm bu yasal-yönetmelik⁹ ve olgusal gerçekler¹⁰ aslında, doğal hasarların da artarak süreceğinin habercisi olmaktadır.

Son dönemde yönetmelik yetkilerin de sık ve üstelik çelişik değişimlere uğradığı görülmektedir. Örneğin; Özel Çevre Koruma Bölgeleri (ÖÇKB) önceden Çevre Bakanlığı'na bağlı idi. Sonradan ayrı olması gereken bakanlıklar birleşince, şimdi ÇŞB'na geçmiştir. ÖÇKB'ler Tasarı'da geçmemiştir.¹¹

Ayrıca yine Tasarı'da geçmeyen ancak önemsenerek Türkiye'de korunması gereken Ramsar Alanları ve Ramsar Alanı adayı olan yerler de bulunmaktadır.¹²

Bunlar dışında Conservation International¹³ sınıflandırmasındaki alanlarımız da uluslararası kabul görmektedir. Bu alanlar da Tasarı'da ele alınamamıştır.

Yenice (Karabük) ormanları gibi biyosfer rezervleri de diğer önemli bir husus olarak yine Tasarı'da atlanmış gözükmektedir.

Ülkemizde karasal canlılara Orman Bakanlığı bakarken, sucul olanlara Tarım Bakanlığı bakmaktadır. İlgili Kanunda bununla ilgili şöyle bir düzenleme yapılabilir:

Çoğu konuda örnek alınan ABD'deki gibi hem karasal hem de sucul canlılar tek bir koruma şubesi/genel müdürlükten idare edilebilir. ABD'deki birimlerin tercümesi olan «Balıkçılık ve Yaban hayatı» terimleri dikkate alınarak; Türkiye'de böyle bir birimin bu işlere bakması sağlanmalıdır. Ayrı olunca yetki karmaşası olduğu gibi, verilerin toplanıp değerlendirilmesi de sıkıntılı oluyor.

Yine onların tersine bizde konuyla ilgili uzmanlar (biyologlar ve diğerleri) yeterince istihdam edilmediğinden, özellikle biyolojik kaçakçılık durumlarında kaçırılan canlıların ne olduğu çoğu zaman belli olmuyor.¹⁴

9 (Termik santraller, HES'ler, Nükleer santraller, Altın ve değerli metal maden işletmeleri ve taş ocakları vb.)

10 (Son dönemin artan kentleşme ve çevre sorunları: Göç, şehirlerde biriken nüfus, kentsel kapasite aşmaları, doğal eşiklerin aşılması, aşırı mali borçlanma, dengesiz kaynak kullanımları, doğal sit alanlarını koruyamama, doğal çevrede yıkımlar, eşitsizlik, işsizlik, sakıncalı projeler, kentsel yapay çevreler, çevreyi korumada zafiyet, körfez akıntılarında ve ekosistemlerinde bozulmalar ile istilacı türlerde hızlı artış, aşırı çevre kirliliği, özel araç kullanımının yaygınlaşması, toplu taşıma kullanımının geri planda bırakılması, karar alırken müşterek akıl yoksunluğu, takipsiz teşvikler, çevre bilimsel dayanakları zayıf kalan kar odaklı yaklaşımlarla alınan kararlar, vb.)

11 <https://ockb.csb.gov.tr/> (ÇŞB sitesinde; İhlara, Patara, Göksu Deltası vb. gibi 18 tane ÖÇKB gözüküyor) (Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü)

12 Örneğin; Kızılırmak Deltası (Bafra), Kuyucuk Gölü (Kars) gibi Ramsar Alanlarına da ÇŞB sitesinde rastlanılmamaktadır.

13 Hot spot olarak adlandırılmaktadır.

14 Sözgelimi, endemik, çok nadir bir bitki türümüz kaçırılıyorsa; ona benzeyen yaygın bir tür ile karıştırılıp gözden kaçıyor. Türkiye'de gümrükler CITES'i de yeterince bilmediğinden çoğu zaman bu konuları atlar hale geliyor.

Burada incelenen tasarıya varıncaya kadar ülkemizde, kent ve tabiat ile ilgili pek çok konuda inşaat ve enerji gibi sektörlere bağımlı geçici bir ekonomik kalkınma sağlanması uğruna, nelerden vazgeçildiği açıkça görülebilir.

İnsan haklarının (yaşam/çevre/su/kullanım/kent/barınma hakkı, vd.) alt başlıkları açıldıkça günümüzdeki ÇED uygulama süreçlerini ele alarak, tartışıp, gözden geçirmek, yürüyen benzer pek çok sürecin de iyileştirilmesi açısından halen çok önemlidir. Doğal yaşamın savunusu, son dönemin en ön planda gelen ve bu neoliberal politikaları açısından en zor aşılacak konularından bir olduğu halde, doğada tahribata yol açan yukarıdaki örneklere benzer pek çok uygulama yüzünden verilen doğal kayıplar giderek artmış ve bunlara karşı sürdürülen hak mücadeleleri ise sermayenin giderek artan ezici gücünün ve yapılan yasal-yönetmelik düzenlemelerin karşısında şüphesiz yetersiz kalmıştır.

“Sanayileşmeyle birlikte başlayan göçlerin, kent ve kır nüfusu üzerinde ortaya çıkardığı oransal değişim, sürekli kent lehine gelişme göstermiş, sonunda bu nüfusun belli birkaç noktada yığılması gibi olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Liberal politikaları benimsemiş bazı ülkeler, bu kentleşme sürecinin tabii gelişimine müdahale etmeyi reddetmişler, bir süre sonra bu hızlı kentleşmenin dengeye kavuşacağını kabul etmişlerdir. Ancak, bölgesel ve kentsel dengesizliklere yol açan ve belli merkezlerle sınırlı bu hızlı kentleşme, birçok ülkeyi çeşitli önlemler almaya, bununla mücadele etmek amacıyla yeni politikalar oluşturmaya itmiştir (Tekin, 2016).”

Özetle; planlamanın, siyasete ve yönetim tercihlerine feda edilerek teknik bir araç durumuna itildiğine dair bulgular yeterince çoğalmıştır. Tüm bu yönelimler nedeniyle, çok geç olmadan politika ve yönetim anlayışının yeniden sorgulanması gerekir. Ülkemizde özellikle paha biçilmez değerlere sahip olan doğal kaynakların çok daha özenle korunması beklenilir. Aksi takdirde bir yıkımın-da habercisi olan bu mevcut dayanaklar göstermiştir ki, bu yönelimlere son verilmediğinde, Anadolu coğrafyasının çoktan tükenmeye başladığı da görülecektir.

Tabiat üzerindeki güncel hatalı uygulamalara bir örnek vermek gerekirse; “Soğuksu Milli Parkı’nın alan olarak küçük bir Milli Park olmasına rağmen zaman zaman aşırı kullanımı nedeni ile oluşan insan kaynaklı baskılar eşsiz ve müdahaleye açık değerlerini tehdit etmektedir. Endemik türler, tehdit altındaki türlerin bulunması, özellikle kara akbaların nadir yaşam alanlarından biri olması insan eylemlerinin kısıtlanması gerekliliğini getirmektedir. Bu nedenle, Uzun Devreli Gelişme Planı’nda araç ve ziyaretçi sayısının sınırlandırılması, belirli kesimlere araç ile girişin önlenmesine yönelik öneriler geliştirilmelidir. Ayrıca, Kızılcahamam kent merkezi ile ilişkilerin ayrı bir çalışma ile kurgulanması uygun olacaktır. Planda hayvan türlerinin yaşam alanları koruma altına alınmalıdır (Tuncer ve Oktay, 2018).

Söz konusu edilen Tasarı ise, Türkiye’de son 55 yıllık mevcut tabiatı ve biyolojik çeşitliliği koruma hukukuna değişiklikler, hatta yeni bir sistem getirmeye çalışıldığı izlenimi vermektedir. Tasarıyla doğrudan ilgili hukuk tabanlı bir çalışmada Taslak kapsamında yer alan “ekolojik

etki değerlendirmesi” sürecine dair eleştiriler sunulmuş, ayrıca Kanun Tasarısı’nın korumaya ve planlamaya ilişkin bazı önemli hükümleri üzerinde durulmuş ve AB mevzuatı kapsamında Habitat ve Kuş Direktiflerinin gerekleri vurgulanmıştır (Gökalp, 2012). Türkiye’nin ayrıca AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi¹⁵ vardır.

Tasarı hakkında genel izlenimler

2002’den itibaren hazırlıkları süren Tabiatı korumaya yönelik olarak üzerinde çalışılan “Tabiatı ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanunu Tasarısı” ulusal mevzuat içinde incelenmiş ve bazı eleştirilerde bulunulmuştur.

Yukarıdaki bağlamda gelineen noktadan en son 2012 yılında tekrar ülke gündemine düşen “Tabiatı ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanunu Tasarısı” incelendiğinde, sivil toplumdan benzer şekilde ne kadar tepki çektiği hatırlanacaktır. Çalışmanın ilk çıkış noktası, söz konusu olan Tasarı’nın öncelikle süreci sırasında, basında çıkan haberler ve yorumların genel hatlarıyla değerlendirilmesi olmuştur¹⁶. Tüm bu içtenlikli uyarılara karşın, düzenlemelerdeki yaklaşımın Tasarı metni üzerinde de tüm göstergelerini taşıyan izler çalışmanın bulgular kısmında ele alınmıştır. Ülkemizdeki doğal varsılığa yaklaşımın olumsuz izlerini Tasarı açıkça ortaya koymaktadır.

Tasarı, ilk başta AB üyelik sürecinin ve uluslararası bağtlanmaların gereği olarak bir düzenleme olarak hazırlanmış olduğu kanısı vermektedir. Günümüzde ekolojik yıkımlara yol açan çeşitli etkinliklerle karşılaşmaktadır. Yasanın buna nasıl zemin hazırlayabileceği açık bir tartışma konusudur.

İlgili Tasarı, tabiatı ve biyolojik çeşitliliği korumaya yönelik olarak yasal düzenlemelerdeki boşluğu doldurmayı öngörmüştür. Yürürlükteki mevzuatımıza göre korunan alan statüleri farklı kanunlarda düzenlenmiş olup bunlar; milli park, doğal sit alanı, özel çevre koruma bölgesi, tabiat parkı, tabiatı koruma alanı ve sulak alanlardır. Kanunun hazırlanma gerekçesi, bu statüler arasındaki çatışmanın giderilmesi ve Avrupa Birliği mevzuatına uyum sağlanmasıdır.

2000 sonrası çevre hukukundaki düzenlemelerde olumsuz izlenimler

Günümüze gelindiğinde ise; artık diğer düzenlemelerden de araştırıldığında görülebileceği gibi tüm olumsuz izlerin birbirileri ile olan benzerliği, neoliberal politikaların doğal çevre üzerindeki yıkıcı varlığını açıkça göstermektedir (Kocalar, 2018). Çevre Kanunu¹⁷ çıktığı 1983 yılından 2019 yılına kadar 36 yıl boyunca 15 kez değiştirilmiştir. En yoğun değişiklikler ise 2006 yılında 5491¹⁸

15 Çevre ve Orman Bakanlığı, (2006) AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (UÇES) (2007 – 2023).

16 (Tasarının genel yapısının önceki süreçlerinden itibaren basına konu olan olumsuz yanları, 2012 yılındaki son Tasarı metni üzerinden de tek tek ayıklanarak tespit edilmiştir.)

17 1983 tarihli ve 2872 sayılı, “(Eski) Çevre Kanunu” (Resmî Gazete Tarihi: 11.08.1983 Sayısı: 18132).

18 2006 tarihli ve 5491 sayılı, Çevre Kanunu değişiklikleri (26/4/2006)

sayılı yasayla gerçekleşmiş, kanunun pek çok maddesi de iptal edilmiştir. Tasarı'ya dayanak olan AB Mevzuatı, Doğa Koruma başlığı altındaki Kuş Direktifi¹⁹ ise 1981-2008 yılları arasında 27 yılda 10 kez değişiklik yaşamıştır. AB Mevzuatı, Habitat Direktifi (92-43-EEC)²⁰ ise 1995-2006 yılları arasında sadece 4 kez değişikliğe uğramıştır.

BULGULAR

Tasarı, yukarıda özetlenen temel gerçeklikler göz önünde bulundurularak alttaki ilk bilgilendirme notunda irdelenmeye ve tartışılmaya çalışılmıştır.

Tasarı

Tasarının hazırlanması sırasında;

- *“Korunan alanlarda turizm yatırımları başta olmak üzere birçok ekonomik faaliyet halen devam etmekle birlikte, geçmişte koruma amaçlı planların yerel, bölgesel ve ulusal planlarla entegrasyonu sağlanamadığı için korunan alanlarda arzu edilen başarı sağlanamamış.”* gibi üstünkörü bir saptamadan hareket edilmiş;
- *“Ülkemizde “doğa koruma” alanındaki son derece varsıl bilgi ve deneyim birikimi gerektiğince dikkate alınmamış;*
- *“Yürürlükteki “doğa korumacı” yapılanmanın ve etkinliklerin “zayıf” ve “güçlü” yanları ile nedenlerinin gerçekçi ve dinamik bir çözümlemesi yapılmamış;*
- *“Başta 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu olmak üzere ülkemizdeki doğa korumacı yapılanmanın doğal varlık ve süreçlerin “gerektiğince” ticarileştirilmesini kısıtlayan kurallarının tümüyle etkisizleştirilmesi amaçlanmıştır;*
- *“Koruma altına alınan/alınacak alanların nasıl yönetileceğine ilişkin herhangi bir düzenleme yapılmamış;*
- *“Doğa koruma” amaçlı düzenleme ve etkinlikleri yaşama alanlarını dışsallaştıran, bir anlamda “marjinalleştiren” geleneksel yaklaşımın değiştirilmesi yerine pekiştirilmesi, yeğlenmiş,*
- *“Bu alandaki toplumsal duyarlılığın düzenlemeleri engelleyici tutum ve davranışlarının önlenmesi ve/veya en aza indirilmesi amaçlanmıştır;*
- *“Kesinlikle demokratik düzeneklerin işletilerek planlanması, projelendirilmesi ve yine kesinlikle demokratik düzenekler işletilerek uygulanması, izlenmesi ve değerlendirilmesi gereken “doğa koruma” etkinliklerinin yalnızca düzenlemelere odaklı bir yapıyla yürütülmesi hedeflenmiştir;*

19 AB Mevzuatı, (1981-2008) “Kuş Direktifi (79-409-EEC)”, Doğa Koruma.

20 AB Mevzuatı, (1995-2006) “Habitat Direktifi (92-43-EEC)”

- Sözü'nün sıkça edilmesine karşın “doğanın korunmasına” yönelik karar ve uygulama süreçlerinin hangi alanlarına, kimlerin nasıl bir “katılım” düzeneğiyle katılabileceğinin öngörüldüğüne hiçbir açıklama getirilmemiş;
- Başta 644, 645, 648 ve 657 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) ile oluşturulan ve ekte de özetle sergilenen “çevre yönetimi” yapılanmasının yanı sıra “doğa koruma” alanındaki yerleşik kurumsal ve hukuksal düzenlemeler hemen hemen hiçbir boyutuyla göz önüne alınmamış;
- “Doğa korumacılığı” alanında yaşamsal önemde kavram ve terimler özensizlikle kullanılarak anlaşım birliği büyük ölçüde olanaksızlaştırılmış; daha da önemlisi, uygulamacı birimler arasında çatışmalara yol açabilecek tanım ve açıklamalar yapılmıştır.

Bu nedenlerle, Tasarı bu biçimiyle, bir yanıyla kamusal yapılanmayı “doğa korumacı” alanından da tasfiye etmeyi bir yandan da, yasal-yönetmelik çerçeve odaklı düzenlemelerdeki yapılanmayı kolaylaştırarak öne çıkarmayı hedefleyen bir düzenleme olarak tasarlanmıştır. Öngörüldüğü gibi yasalaşması durumunda, ülkemizde “doğal” varlık ve süreçlere zarar veren uygulamaların kurumsallaşmasına ve yaygınlaşmasına yol açması kaçınılmaz olacaktır.

“Genel Gerekçe” üzerine

1.Yasa tasarısının “Genel Gerekçesi”ndeki;

“Türkiye’de tabiatın ve biyolojik çeşitliliğin korunması amacına hizmet eden çok sayıda hukuki ve idari düzenleme bulunmakta, bu durum da biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilir korunmasını ve kullanımı konusunda karmaşaya sebep olmakta ve kapsamlı mevzuatın uygulanmasından sorumlu kurum ve kuruluşlar arasında yönetim boşluğu ve çakışması ortaya çıkarmaktadır. Çok yönlü kurumsal yapı, birçok koruma alanında yaşayan farklı koruma statülerinin birbiriyle uyumlaştırılması gereğini doğurmakta, aynı zamanda birbirini tekrar eden ve birbiriyle çatışan muhtemel uygulamaların önlenmesini de gerektirmektedir.”

Bu saptama doğru değildir: Koruma nesnesinin (varlık, ortam, süreç) özellikleri, bu nesne üzerindeki tehditler ve nedenleri, dolayısıyla, koruma stratejilerinin ve ilgili kurumsal düzenleme ve etkinliklerin farklı olmasını gerektirebilmektedir. Bu nedenle koruma statülerinin gerektiğince farklılaştırılması zorunlu olabilir. Kaldı ki, ülkemizde koruma statüleri çalışmaları engelleyecek kadar çok sayıda değildir; sorun sayıdan çok bu statülerin yönetilme biçiminden kaynaklanmaktadır.

2.Genel Gerekçe'de sözü edilen;

"Ayrıca, Türkiye'deki ekolojik ve biyolojik çeşitliliğin çoğu kez tarihi çevre değerleriyle üst üste çakışması, alan ve tür koruma uygulamalarında aynı mekânda birden çok kuruluşun yetkili olması, sorunu daha da arttırmaktadır."

Biçiminde ifade edilen sorun yönetsel bir sorundur; herhangi bir yasal düzenleme olmadan da çözümlenebilir.

3.Genel Gerekçe'deki;

"Tasarı ve tabiattaki bütün varlıkların ekosistemlerin bütüncül korunması için önemli olduğu ve bütün canlıların tabii ortamlarında yaşama hakkı bulunduğu kabul edilerek, bu varlıkların korunarak devamlılıklarının sağlanması ile ilgili düzenlemelere yer verilmiştir... Mevcut kanunlarda, korunan alanların belirlenmesi kriterleri ile statü tanımlarının net ve yeterince anlaşılır olmaması uygulamada sorunlar yaratmaktadır."

Bu saptamalar ise genel olarak doğru olmakla birlikte Tasarı'da bu sorunu çözümlenebilecek düzenlemelere yer verilmemiştir.

4.Tasarının temel amacı, Genel Gerekçe'deki;

"Stratejik ve ülke kalkınması için büyük öneme sahip ve üstün kamu yararı açısından önemli görülen faaliyetlerin mutlak koruma gerektiren alan sınırları dahilinde kalması halinde, belirli şartlara bağlı olarak işletilmelerine imkân sağlanması bir gerekliliktir. Söz konusu faaliyetlere verilecek izinler, Bakanlık izni ile güvence altına alınmıştır."

söyleminde açıklıkla ortaya konmuştur. Bu amaç, ayrıca;

"... Ayrıca, alandan temin edilecek gelirlerin öncelikle korumadan kaynaklanan zararların karşılanmasında ve koruma faaliyetlerinde kullanılması esası getirilmiştir."

biçiminde de dile getirilmiştir. Ancak bu yaklaşım, düzenlemelerle "mutlak koruma gerektiren alanlarda" bile, gelirin hangi amaçlarla kullanılırsa kullanılsın, ekonomik gerekçelerle keyfi uygulamalar yapılabilmesine olanak sağlamaktadır. Yalnızca bu yaklaşım bile yasa taslağına tümünden karşı çıkılmasını gerektirmektedir.

Maddeler üzerine...

Madde 1:

Maddenin 1. fıkrasında geçen, “sürdürülebilir kullanım” ifadesi, her yönüyle;

- Keyfiliklere yol açabilecektir,
- Sektörel düzeylerde ayrı strateji, dolayısıyla farklı kurumlaşmalar gerektirebilecektir. Son derece sakıncalıdır; maddeden çıkarılması gerekmektedir.

Maddenin 2. fıkrasında yasanın kapsamında yer verilen; “...geliştirilmesi” ve “her türlü izin...” işlevleri, koruma alanları yönetimiyle bağdaştırılabilecek etkinlikler değildir.

Madde 2:

Maddede, son derece anlamsız, en hafif deyişle “gülünç” tanımlar yapılmıştır:

Örneğin;

Arboretum botanik bahçesi

- Biyolojik çeşitlilik: “. bunların değişkenliği”
- Ekolojik etki değerlendirmesi: “. olumsuz yöndeki etkilerin ... en aza indirilmesi”
- Ekolojik etkilenme bölgesi
- Ekosistem: “. birimleri”
- Endemik: (Yalnızca alan düzleminde açıklanmış olması, örneğin sığla ağacı gibi “paleoendemik” durum (tarihsellik düzlemi)) göz ardı edilmiştir.
- Fauna ve flora: (İki terimde de geçen “bölge” ifadesinin ne anlama geldiği belirsizdir.)
- “*Habitat elverişli koruma statüsü*”
- Koruma alanı: “.dar sınırlar içinde..”; (“dar” olmasının hangi ölçütü belirleneceği “belirsizdir”)
- Kuş koruma alanı: (Neden, sözcüğü türü tehlike altında olan başka bir hayvan için bir koruma alanı yok?)
- Mutlak koruma bölgesi: (“sıkı koruma gerektiren” ifadesinde “sıkı” durumunun ölçütü belirsiz; kime neye göre ne denli “sıkı”?)

Sayıları daha da artırılabilir bu türden örnekler anlamlı bir içeriğe kavuşturulmadıkça uygulamada yoğun kargaşalar gündeme gelebilecektir.

Madde 3:

- 1. fıkrada yer verilen “sürdürülebilir kullanım” ifadesi, koruma amaçlı bir yasada kesinlikle yer almamalıdır.
- 1. fıkranın “a” bendindeki “ve kullanma dengesinin gözetilmesi” bu bağlamda düzenlenebilecek bir durum değildir.
- 1. fıkranın “b” bendindeki “bölgesel ve yerel karakteristiklerin” ne anlama geldiği belirsizdir.
- 1.fıkranın “c” bendindeki “...ciddi olmayan hasarın ölçütü belirsizdir.
- 1. fıkranın “ç” ve “d” bendleri bolca yinelemelidir.
- 1. fıkranın “f” bendindeki “...bölgelemeye dayalı uzun devreli gelişme planının ne anlama geldiği, “Tanımlar” kapsamında da açıklanmamıştır.
- 1. fıkranın “g” bendindeki “...aktif toplumsal katılımın ne anlama geldiği, “Tanımlar” kapsamında da açıklanmamış; ileri maddelerde de düzenlenmemiştir.
- 3. fıkradaki “bakanlıkça belirlenen esaslardın ne nitelikte bir düzenlemeyle (tebliğ, yönetmelik, vb.) olacağı belirsizdir.

Madde 4:

Maddede sıkça geçen “tabiat parçaları” ifadesini neleri (ekosistem, ortam, varlık vb) kapsadığı anlaşılmamaktadır. Ayrıca;

- Maddenin 1. fıkrasında sayılan “korunan alanlar” için, yalnızca özellikleri konusunda açıklamalar getirilmiş; yönetim amaçlarına açıklık getirilmemiştir.
- Sayıları dörde indirilmiş “korunan alanlar”; ülkemizdeki biyolojik çeşitlilik düzeyi ve yönetim amaçlarındaki farklılık göz önünde bulundurulduğunda son derece azdır; gereksinmeyi karşılamaz.
- Maddenin 2. fıkrasındaki;

“(2) Birinci fıkrada tanımlanan alanlardan birinin veya birden fazlasının özelliklerine sahip olmakla beraber; ekolojik açıdan özel önem taşıyan ve koruma altına alınan tabii habitat tipleri ve türleri listelerinde adı bulunan tabii habitatları ve türleri barındıran, uluslararası işbirliği için belirlenen ve bildirimde bulunulan alanlar, Bakanlığın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla özel koruma alanı olarak ilan edilir. Bu alanlar eğer daha önce koruma altına alınmamışsa, bu Kanun hükümlerine göre koruma altına alınır.”

biçimindeki açıklama, farklı anlamları en aza indirebilecek biçimde yeniden ayrıntılı olarak düzenlenmelidir.

Madde 5:

Ek'te de açıklandığı gibi, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (ÇEŞ) ile Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın (ORSU) görevlerini düzenleyen 648 sayılı KHK'yla değişik

ve 645 sayılı KHK'larla çeşitli yönlerden son derece olumsuz bir yönetsel yapı ve görev dağılımı oluşturulmuştur. Bu yapılanmada Maddenin 2. fıkrasında öngörülen;

“(2) Bakanlık tarafından koruma niteliği taşıdığına karar verilen alanlardan orman rejimine tabi olanlar Bakanlıkça tefrik ve ilan edilir. Diğer alanlardan yapılaşma yasağı bulunmayanlar Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca, yapılaşma yasağı bulunanlar ise Çevre ve Şehircilik Bakanlığının teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından koruma alanı veya korunan alan olarak ilan edilir.”

biçimindeki bir düzen; bu olumsuzluğu pekiştirmektedir.

Öte yandan maddenin 3. fıkrasında “Koruma İlan Edilirken;” başlığı altında üç durum sayılmıştır; bu yetersizdir; en azından “koruma amacı” da belirtilmeli ve maddedeki;

“Gerek görülürse, alanın koruma statüsü ve yöntemiyle ilgili temel ilke kararları, belirlenir.”

ifadesindeki “Gerek görülürse” koşulu kaldırılmalıdır.

Madde 6:

“Yeniden Değerlendirme” işlemleri ancak söz konusu statünün oluşmasına neden olan özelliğin herhangi bir nedenle yitilmesi ve/veya yitirilmesi durumunda söz konusu olabilir. “Doğal” varlık, ortam ve süreçlerde bu olağandışı bir durumdur. Bunun dışındaki gerekçeler, “en üstün kamu yararı” bile olsa kabul edilemez; özellikle de maddenin 1. fıkrasında yazıldığı gibi;

“Gerçek veya tüzel kişilerden gelen öneriler üzerine”

bir durum söz konusu bile edilemez.

Öte yandan; “2.” Maddede de tanımlanması gereken “Yeniden Değerlendirme” işlemlerinin nasıl bir süreçle gerçekleştirileceği ayrıntılı olarak düzenlenmelidir.

Madde 7:

Sayılan;

“a) Uzun vadeli gelişme planları.

Yönetim planları.

Tür ve habitat koruma eylem planları.”

planlar arasında herhangi bir sıra düzen (hierarchy) öngörülmemiştir. Bu planlama sürecinin yönetiminde sorunlar çıkarabilir. Ayrıca Maddenin 5. fıkrasındaki;

“(5) Korunan alanlar için yapılan imar planlarında, imar mevzuatına uyulur.”

ifadesi maddeden çıkarılmalıdır. Bu düzenlemenin aksine imar mevzuatının koruma mevzuatına uydurulması gerekir.

Madde in 6. fıkrasındaki;

“İlgili kültür varlıklarını koruma bölge kurulunun uygun görüşü alınır.”

ifadesi, “bölge kurullarının” bağımlı birimler olması ve anti demokratik karar süreçleri nedeniyle danışıklı dövüşle kararların alınmasına olanak sağlar.

Maddenin 9. fıkrasındaki;

“(9) Korunan alanların planlama çalışmalarında ilgili tarafların”

ifadesinde geçen “ilgili taraflar”, uygulamada bakanlığın “uygun bulduğu” (!) kişi ve kuruluşların katılımına yol açacaktır. “İlgili tarafların” yönetmelik vb. düzenlemelerle kurumsal olarak açıklanması gerekir. Bu düzenlemelerde kararların nasıl alınacağına da açıklık getirilmemesi durumunda “katılım” kolaylıkla bakanlığın istemlerinin onanmasına dönüşebilecektir. Bu fıkra, 11. fıkra ile birlikte ele alınıp gerektiğine açıklayıcı biçimde yeniden düzenlenmelidir.

Madde 8:

Tasarının can alıcı düzenlemelerinden birisi olan bu maddenin 1.fıkrasında yer verilen

“MADDE 8 – (1) Korunan alanlarda yapılması düşünülen herhangi bir plan veya proje ekolojik etki değerlendirmesine tabi tutulur. Ekolojik etki değerlendirmesi sonucunda sahanın bütünselliğinin olumsuz bir şekilde etkilenmeyeceğine karar verildikten sonra plan veya projeye alanı yöneten bakanlık tarafından izin verilir.”

kuralıyla yapılmıştır. Bu düzenlemede;

- “ekolojik etki değerlendirilmesinin” olmazsa olmaz ilkelerine, hangi birim tarafından nasıl yapılacağına hiçbir açıklık getirilmemiştir; 6. fıkrada yapılan düzenleme bu eksikliği gidermemekte; söz konusu “belirleme” nasıl bir düzenlemeyle (yönetmelik vb.) genel geçerlik kazanabileceği açıklanmamaktadır.

- “en üstün kamu yararının” ölçütleri düzenlenmemiştir; maddenin 5. Fıkrasındaki;

“(5) Korunan alanlarda üstün kamu yararı kararı, ilgili bakanlıkların uygun görüşü alınmak suretiyle alanı yöneten bakanlık tarafından verilir.” ifadesi bu yoksunluğu gidermemektedir.

- korunan alanlarda ve herhangi bir koruma alanının herhangi bir yerinde amaç dışı plan ve projeler yapılabileceği hükme bağlanmıştır;
- Tasarın 7. maddesinde sözü edilen “planlara” uygunluk koşulu getirilmemiştir;

Maddenin 3. fıkrasındaki;

“(3) Ekolojik etki değerlendirmesi sonucunda saha üzerindeki etkilerin olumsuz değerlendirilmesine rağmen alternatif çözümlerin bulunmaması ve üstün kamu yararının (?) bulunması nedeniyle plan veya projenin uygulanması zorunlu ise ilgili bakanlıkça gerekli her türlü telafi edici tedbirler alınır veya aldırılır.”

hükmü bakanlığın her türlü keyfi uygulamalarına olanak veren bir düzenlemedir; yasanın varsa tüm “korumacı” düzenleme ve düzeneklerini geçersiz kılabilecek niteliktedir.

Madde 9:

Tasarının belki de en anlamsız düzenlemesi 9. maddede yapılmıştır. Burada, söz konusu kararların üretilmesi, uygulanmasının izlenmesi gibi yaşamsal önemde olan süreçlere hangi kişi ve kuruluşların, hangi yetki ve sorumluluklarla nasıl katılabileceklerine herhangi bir açıklama getirilmemiştir. Dahası, sözü edilen “katılım”, hemen hemen tümüyle “bilgilendirme” işlemine indirgenmiş; bu işlemin nasıl yapılacağına da herhangi bir açıklık getirilmemiştir. Ayrıca, toplantılarda herhangi bir kararın alınması öngörülmemiş, bir “toplantı tutanağının” tutulmasıyla yetinilmiş; öyle ki, bu tutanağın halka nasıl açıklanması gerektiği konusuna bile bir düzenleme yapılmamıştır.

Madde 10:

Anlaşılan maddenin 1. fıkrasındaki;

“MADDE 10 – (1) Bakanlık; tabiatın, tabii değerlerin ve biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı amaçlarını gerçekleştirmek için, mahalli idareler, üniversiteler, araştırma kurumları, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör kuruluşlarıyla yakın işbirliği...”

kuralıyla bakanlık, deyim yerindeyse, “suç ortaklığı” yapmayı amaçlamaktadır. Yasada “sürdürülebilir kullanımı” ilkesi kaldıkça sayılan kuruluşlarla yapılabilecek “işbirliği”, ancak suçortaklığı” durumunda gerçekleştirilebilecektir. Bu nedenle, oluşturulacak olan

“Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Danışma Kurulu” için öngörülebilir gerçekliğin ise “korumamacı” eğilimlerin pekiştirilmesi olasılığını taşıyabilecek olmasıdır.

Öte yandan, maddenin 2. fıkrasındaki;

“(2) Korunan alanda ve koruma alanında işletme yetkisi, kısmen, talepte bulunmalar halinde il özel idarelerine, belediyelere, bu Kanunun amacına uygun faaliyetler yürüten vakıf ve derneklere ilgili bakanın onayı ile devredilebilir veya geri alınabilir.”

Kural, düzenlemenin bir başka kaygı duyulacak yanıdır: Düzenlemede hiçbir ayırım getirilmeden; “korunan alanın” ve “koruma alanının” (!) işletilmesi olanağı getirilmektedir. Millî parklar, tabiat parklarında yapılan işletmecilik etkinlikleri, bu kaygının haklılığını ortaya koymaktadır. Üstelik düzenlemede bu işletmeciliğin kurallarına ilkesel nitelikte de olsa hiçbir açıklama da getirilmemektedir.

Madde 13:

Doğa koruma etkinlikleri sıradan bir güvenlik değildir. Kesinlikle bu alanda gerektiğince eğitilmiş, yanı sıra kimi alanlarda ve durumlarda da belirli bir deneyime sahip olunmasını zorunlu kılar. Böyle iken maddenin “güvenlik” ve “alan kılavuzlarını” düzenleyen 1. fıkrasında;

“.. denetim ve korunmasını, gerekli görülen hallerde, 10/6/2004 tarihli ve 5188 sayılı Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun hükümlerine göre sağlayabilir.”

olanağı getirilmektedir. Bu gerektiğince etkin ve işlevsel olamayacak bir düzenektir. En az “Alan kılavuzları” için gerekli görülen düzeyde bir eğitim, korunan alan güvenlikçileri için de zorunlu kılınmalıdır.

Madde 14:

Korunan alanlarda verilecek izin, intifa ve irtifak haklarının gerek amacı ve süresi gerekse bu “hakları” kullanma koşulları, bu koşulların yerine getirilip getirilmediğinin gerektiğince denetlenmesi yaşamsal öneme sahiptir. Tasarıda sözü edilen koruma ve yönetim amaçları, “doğa korumada” uzun dönemli ve denetlenmesi, izinlerin yol açabileceği tehditlerin ve sonuçlarının belirlenmesi, sakıncalı olanlarının yeniden düzeltilmesi/iyileştirilmesi son derece zorlu olan bir işlemdir. Bu nedenle, söz konusu alanlarda yirmi dokuz yıl süreli “intifa” ve irtifak” haklarının verilmesi ve denetlenmesi tasarıda olduğundan çok daha ayrıntılı biçimde düzenlenmesi zorunludur.

Madde 15:

- Maddenin 1. fıkrasında;

Doğal koşullarda “doğada” denge, dolayısıyla da “dengeli dağılım” olmaz; oldurilmaya çalışılması, deyim yerindeyse “kaş yaparken göz çıkarma” durumlarının gündeme gelmesine yol açabilir. Bu nedenle maddenin 1. fıkrasındaki “dengeli coğrafi dağılımına yardımcı olmak” ifadesi yersizdir.

“Coğrafi olarak birbirine yakınlık” değil, birbirleriyle etkileşim düzeyi temel alınmalıdır.

- Maddenin 3. fıkrasındaki;

“Biyçeşitliliği koruma ağında koruma amaçlarına uygun tedbirler alınır.”

ifadesi, işlevsiz kalabilecek bir düzenlemedir: Söz konusu önlemlerin “koruma amacına” göre belirlenmesi söz konusu olamaz. Önlemler, tehditlerin niteliğine, yoğunluğuna ve yaygınlığına göre alınır.

- Maddenin 4. fıkrasındaki;

“Biyçeşitliliği koruma ağında ekolojik uygunluğun geliştirilmesi bakımından,” ifadesinin ne anlama geldiği belirsizdir; açıklık getirilmesi gerekir.

Maddenin 5. fıkrasına; “biyçeşitlilik koruma alanına dahil edilen alanların” intifa ve irtifak hakkı tesis edilmesiyle nasıl “teminat altına” alınabileceği belirsizdir.

Madde 16:

- Maddenin 1. fıkrasındaki ifade yeniden düzenlenmelidir; bu durumuyla hem yanlışlık hem de eksiklik taşıyor.
- Maddenin 2. fıkrasında “korunan habitat, tip ve tür listeleri’ oluşturulurken temel alınması öngörülen “özel önem taşıyan ve korunan” ile “sıkı koruma altına alınan” niteliklerinin ne anlama geldiği belirsizdir; açıklık getirilmelidir.

Madde 17:

Maddenin 1. fıkrasının “a” bendinde sözü edilen durum, her durumda öngörüldüğü yaklaşımla aşılamaz; “öncelik verilir” gibi esnek bir söylem kullanılmış olması ise, hangi durumlarda “tabii türlerin” kullanılamayacağı (ya da “tabii olmayan türlerin” kullanılacağı) belirlenmesi kolaylıkla üstesinden gelinemeyecek bir işlemdir. Özellikle “ağaçlandırma amacı” söz konusu olduğunda bu zorluk daha da büyüyebilecektir.

Öte yandan, fıkranın “b” bendinde geçen “yabancı ve yayılımcı türler” korunan alanlara doğal süreçlerle de girebilir; bu durumun engellenmesi, “doğal” dönüşümlere müdahale anlamına gelebilecek durumlar yaratabilir. Bu nedenle, ifadedeki “girişinin” sözcüğü yerine “sokulmasının” kullanılması gerekmektedir.

Korunan alanlarda yabancı bitki ve hayvan türlerinin “endüstriyel kullanıma konu edilmemesi” gerekir. Bu nedenle, maddenin 2. fıkrasındaki “korunan alanlarda endüstriyel kullanıma konu edilecek yabancı bitki ve hayvan türler.” ifadesi, gerçekte, korunan alanlardaki canlıların ticarileştirilmesine yol açabilecek bir düzenlemedir.

Madde 18:

Maddenin 1. fıkrasında geçen; “Tabii yaşam ortamında yok olan türler tabii ortamına yeniden yerleştirilebilir” yaklaşımı, ekolojik değildir: Söz konusu “yok olma” durumu doğal bir sürecin sonucu olabilir. Bu nedenle, “yok olan” değil, “yok edilen” ifadesine yer verilmelidir.

Madde 20:

- Madde başlığının “Ekosistemin İyileştirilmesi” olmamalıdır; çünkü maddenin 3. fıkrasında “ekosistemin” dönüştürülmesi işleminden de söz edilmektedir.
- Maddede geçen “peyzajın iyileştirilmesi” ile “ekosistemin iyileştirilmesi” ne amaç, ne teknik ve ne de süreçleri yönünden aynı/benzerik işlemlerdir. İkisi aynı işlemle ifade edilmemelidir.

Madde 24:

“Gelirler” başlığı altında yer verilen düzenlemeler koruma alanlarının “gelir elde etme” amacı öne çıkabilecek biçimde yönetilmesine yol açabilir. Sözelimi Maddenin 1. fıkra “a” bendinde,

“a) Bu Kanun kapsamında Bakanlıkça izin verilen alanlarda, her türlü faydalanma, işletme, giriş ücretleri, kira, kullanım izni bedelleri, alan kılavuzluğu hizmetleri, intifa ve ittifak haklarından doğan gelirler, her türlü tanıtım ve yayım gelirleri ile benzeri gelirler.”

biçiminde açıklanan gelirler, “alan kılavuzluğu” dışında, bu doğrultuda işletilebilir. Döner sermaye işletmeleri; telif, patent, belge, lisans, marka tescili söylemleri de bu yaklaşımın ürünleri olarak değerlendirilebilir.

Madde 25:

Maddeyle düzenlenen “Fayda Paylaşımı” olgusu, gerçekte, korunan alanlarının hemen hemen yalnızca ya da ağırlıkla vb. düzeylerde “fayda sağlama” odaklı yönetilebileceğine ilişkin kanıyı pekiştirmektedir. Özellikle maddedeki;

“koruma statülerinden etkilenen köy tüzel kişiliklerine, köylere hizmet götürme birliklerine ve belediyelere kaynak aktarılabilir. Bu meblağın kullanılmasında koruma faaliyetleri için hazırlanacak projelere öncelik verilir.”

ifadesi, ağırlıkla yandaş belediyeler gelebilecek baskılar nedeniyle, bu durumu “önlenemez” uygulamalara dönüştürebilecektir.

Ek: 644, 645, 648 ve 657 Sayılı KHK'ların “Doğa Koruma” Yapılanması

yılında yürürlüğe giren 644²¹, 645²², 648²³ ve 657²⁴ sayılı KHK'ler ile doğa korumaya ve özellikle "korunan alanlara" ilişkin kurumsal ve yasal yapıda yaşanan değişikliklere koşut olarak, Tabiatı ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanunu Tasarısı'nda değişikliğe uğramış ve kamuoyunda tartışmalara neden olmuştur. Bu arada bir yönetmelik²⁵ yürürlüğe girmiştir. Tasarı, Orman ve Su İşleri Bakanlığınca hazırlanırken, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yürütülen bu yönetmelik²⁸ halen yürürlükte olan mevzuat göz önüne alınarak düzenlendiğinden iki Bakanlık arasındaki çatışmanın işareti olabileceği düşünülmektedir. Tasarının bazı maddeleri, Tabiatı ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanunu Tasarısı ile çakışmaktadır.

Doğa korumacılığı ülkemizde de çoğunlukla ayırt edici özellikleri nedeniyle kimi doğal varlık ve/veya ortamların özel olarak tasarlanmış hukuksal ve kurumsal düzenlemelerle korunmasına indirgenmektedir. Dolayısıyla, tartışmalar da bu düzenlemelerdeki değişikliklere odaklanmaktadır. Bu, gerekli ancak, temelde, "doğanın" algılanış biçiminden kaynaklanan eksik bir yaklaşımdır. Üstelik bu yaklaşım, bilimsel olarak da gerektiğince donatılmamıştır. Sözelimi, Türkiye'de, kimileri çeşitli yönlerden ötekileriyle karşılaştırılamayacak denli önemli otuz yakın "koruma statüsü" vardır. Örneğin,

"bilim ve eğitim bakımından önem taşıyan nadir, tehlikeye maruz veya kaybolmaya yüz tutmuş ekosistemler, türler ve tabii olayların meydana getirdiği seçkin örnekleri ihtiva eden ve mutlak korunması gerekli olup sadece bilim ve eğitim amaçlarıyla kullanılmak üzere ayrılmış tabiat parçaları" olarak tanımlanan "tabiatı koruma alanları", hemen hemen hiçbir düzlemde "doğal sitler" kadar tartışılmamaktadır.

Biyolojik çeşitlilik düzeyinin göreceli olarak son derece yüksek olduğu bozkır, kumul, dağ ekosistemlerinin korunması ise ancak 2010 sonrası yıllarda gündeme gelmiştir. Giderek yoğunlaşan ve yaygınlaşan HES karşıtı duyarlılık ve eylemlilikler sırasında çoğunlukla derelerin korunması gereken özgün ekosistemler olduklarından çok "su kaynağı" olarak yöre halkı yönünden taşıdığı önem öne çıkarılmaktadır. Bu nedenle çoğunlukla KHK'ların "tabiat varlıkları", "doğal sit", "özel çevre koruma bölgeleri" vb. özel olarak korunmaya alınmış doğal varlık ve ortamlarla doğrudan ilgili düzenlemeleri tartışma konusu olmaktadır. Bu eksiklikler anlaşılmadığında, ülkemizdeki doğal varlık ve ortamların korunmasına yönelik düzeneklerin gerektiğince tartışılabilmesi de güçleşmektedir. Aşağıda yapılan tartışmalar sırasında bu gerçeğin gözden kaçırılmaması yönetsel bir zorunluluktur.

Ülkemizde, özel olarak koruma altına alınmış doğal varlık ve ortamların "yönetilmesi" alanında da kolaylıkla içinden çıkılamayacak bir kargaşa ortada durmaktadır. Bu düzenlemelerle;

21 644 s. KHK. (04.07.2011 tarihli ve 27984 (Mükerrer) sayılı R.G.).

22 645 s. KHK. (04.07.2011 tarihli ve 27984 (Mükerrer) sayılı R.G.).

23 648 s. KHK. (17.08.2011 tarihli ve 28028 sayılı R.G.).

24 657 s. KHK. (02.11.2011 tarih ve 28103 sayılı R.G.).

25 2013 tarihli, "Korunan Alanların Tespit, Tescil ve Onayına İlişkin Usul ve Esaslara Dair Yönetmelik" (19.02.2013 tarihli ve 28564 sayılı R.G.).

daha önce de belirtildiği ve Ek 1'de sergilendiği gibi ülkemizdeki doğal varlık ve ortamların korunmasında parçacı yapılanma pekiştirilmiş;

oluşturulan yapılanmada görevler beş ayrı birime dağıtılarak benzer nitelikte görevler ayrı kuruluşlara verilmiş;

tabiat varlıkları, doğal sit ve özel çevre koruma alanlarının yönetimi, bunların tasfiyesi konularında ÇEŞ'in olası keyfiliklerine ortam oluşmuştur.

1.644 Sayılı KHK'da "Doğa Koruma"

Bu bağlamda 648 sayılı KHK'yla 644 sayılı KHK'a getirilen Madde 13/A-(1), Ek Madde 1 ve Geçici Madde 6 ile Geçici Madde 2 ve Geçici Madde 10'da yapılan değişiklikler özel önem taşımaktadır:

i.644 sayılı KHK'ya Getirilen 13/A-(1). Madde:

Maddeye göre;

milli park, tabiatı koruma alanı, tabiat parkı, sulak alan ve "benzeri koruma statüleri bulunan diğer alanlar"da "**tespit**" işlemleri ORSU'nun; "...tescil, onay ve ilanına dair usul ve esasları belirlemek ve bu alanların sınırlarını **tescil etmek**" ise ÇEŞ'in;

tabiat varlıkları, doğal sit ve özel çevre koruma alanlarının

*"...tespit, tescil, onay, değişiklik ve ilanına dair usul ve esasları belirlemek ve **bu alanların sınırlarını tespit ve tescil etmek, yönetmek ve yönetilmesini sağlamak.**"*

ile tüm

"korunan alanlarda" da; "...kullanma ve yapılaşmaya yönelik ilke kararlarını belirlemek ve her tür ve ölçekte çevre düzeni, nazım ve uygulama imar planlarını yapmak, yaptırmak, değiştirmek, onaylamak, uygulamak veya uygulanmasını sağlamak"

*"Orman alanları dışında yer alan korunması gerekli taşınmaz tabiat varlıkları, **koruma alanları** ve doğal sit alanlarının Bakanlıkça belirlenen ilke kararlarına, onaylanan planlara uygun olarak kullanılmak üzere **tahsisini gerçekleştirmek**"*

"... bu alan ve bölgelerde (tabiat varlıkları ve doğal sit alanları ile özel çevre koruma bölgelerine) devletin hüküm ve tasarrufu altındaki yerlere ilişkin her türlü tasarrufta bulunmak, işletmek, işlettiirmek ve kullanım izinlerini vermek"

yine ÇEŞ'in, eylemli olarak da TAVGM'nin görevleri arasında sayılmıştır. Böylece bu düzenlemeyle tabiat varlıkları ve doğal sit alanları ile özel çevre koruma bölgeleri ilişkin iş ve işlemlerin farklı kuruluşlarca yapılması, daha da önemlisi bu yerlerdeki her türlü yapılaşırma, işlettirme ile yine, bu yerlerin çeşitli kullanımlar için tahsis edilebilmesi olanaklı kılınmıştır.

Öyle ki, bu işlemler sırasında "Bakanlıkça belirlenen ilke kararlarına, onaylanan planlara uygun olarak kullanılmak üzere" dışında herhangi bir ölçüt, gerekçe getirilmemiş; tahsis edilebilecek yerler arasında sayılan "Orman alanları dışında yer alan... koruma alanlarının neler olabileceği ise belirtilmemiştir.

Bu düzenlemelerin yanı sıra ilgili yasalar arasında çelişkiler olması da olasıdır. Örneğin; 644 sayılı KHK'nın 648 sayılı KHK'yla getirilen 13/A maddesinin 1. fıkrasının "c" bendiyle tabiatı koruma alanlarında da "yapılaşırma" olanaklı kılınmıştır. Oysa anımsanacağı gibi, tabiatı koruma alanları, 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu'nun 2. maddesinin "d" fıkrasına göre ".sadece bilim ve eğitim amaçlarıyla kullanılmak üzere ayrılmıştır.

ii.644 sayılı KHK'ya getirilen Ek Madde 1:

Maddenin 1. fıkrasıyla Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı kapatılmış, ancak, görevlerinin, "Bakan tarafından uygun görülen Çevre ve Şehircilik Bakanlığının birimlerince" yürütülmesi gibi görülmedik bir düzenleme yapılmıştır. Oysa aynı düzenleme kapsamında 644 sayılı KHK'ya getirilen 13/A maddesinin "b", "c" ve "e" bentlerinde TAVGM' ye özel çevre koruma bölgelerinde;

"...tespit, tescil, onay, değişiklik ve ilanına dair usul ve esasları belirlemek ve bu alanların sınırlarını tespit ve tescil etmek, yönetmek ve yönetilmesini sağlamak",

"...kullanma ve yapılaşırma yönelik ilke kararlarını belirlemek ve her tür ve ölçekte çevre düzeni, nazım ve uygulama imar planlarını yapmak, yaptırmak, değiştirmek, onaylamak, uygulamak veya uygulanmasını sağlamak"

"...hâlihazır haritaları aldırarak, gerekli görülen projeleri yapmak, yaptırmak ve onaylamak, her türlü araştırma ve inceleme yapmak, yaptırmak, izlemek, eğitim ve bilinçlendirme çalışmalarını yürütmek, kullanım yasağı getirilen alanların kamulaştırma veya benzer yollarla kamunun eline geçirilmesini sağlamak, kontrol ve denetim yapmak, gerekli görülen alanların korunması ve kirliliğın önlenmesi amacıyla yatırım yapmak veya ilgili idarelerin yatırım projelerini desteklemek, bu alan ve bölgelerde Devletin hüküm ve tasarrufu altındaki yerlere ilişkin her türlü tasarrufta bulunmak, işletmek, işlettirmek ve kullanım izinlerini vermek, korunan alanlara ilişkin insan ve finansman kaynağı sağlamak"

görevleri verilmiştir. Böylece, bu düzenlemeyle, Türkiye yüzeyinin % 1,5'ini oluşturan ve "özel olarak korunması" gereken özelliklere sahip olduğu gerekçesiyle koruma altına alınmış toplam 12 bin km² genişliğinde 14 özel çevre koruma bölgesinin yönetiminde bir kargaşa oluşmuştur.

iii.644 sayılı KHK'ya getirilen Geçici Madde 6:

Maddenin 1. fıkrasında;

"Bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihte, doğal sit alanı ve tabiat varlığı olarak tespit ve tescil edilmiş alan ve varlıklara ilişkin her türlü belge, bu alan ve varlıkların statülerinin yeniden değerlendirilmesi için en geç altı ay içinde Bakanlığa devredilir. Tabiat varlıkları ve doğal sitlerle ilgili yeni değerlendirme yapılıncaya kadar bu alanlara ilişkin olarak kültür ve tabiat varlıklarını koruma bölge kurullarınca alınmış kararlar geçerlidir."

kuralına yer verilmiştir. Bu düzenlemede söz konusu "statülerin" hangi durumlarda, daha açık bir söyleyişle hangi gerekçelerle "yeniden değerlendirilebileceğine" hiçbir açıklama getirilmeyerek bir bakıma bugüne değin oluşturulan "doğal sit" ve "tabiat varlıklarının" tasfiyesi olanaklı hale gelmiştir.

2.645 Sayılı KHK'da "Doğa Koruma"

i.Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü:

sayılı KHK'nın 648 sayılı KHK'yla değiştirilen 8. maddesine göre, Genel Müdürlük, daha önce belirtildiği ve Ek 3'te de sergilendiği gibi;

"milli parklar, tabiat parkları, tabiat anıtları, tabiatı koruma alanları ve sulak alanları" belirleyebilecek; ancak Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca tescil edildikten sonra "korunması, geliştirilmesi, tanıtılması, yönetilmesi, işletilmesi ve işlettirilmesi ile ilgili" çalışmalar yapacak,

"orman ve orman rejimine tabi yerlerdeki" tabiat parkı, tabiat anıtı ve tabiatı koruma alanları ile sulak alanları ve "benzeri koruma alanlarını" ise hem belirleyebilecek hem de tescil ve ilân edebilecek,

yapılan çalışmaları denetleyebilecektir.

Görüldüğü gibi, öngörülen yapılanmada sözü edilen yerlerin "işletilmesi" ve "işlettirilmesi" de gündeme gelebilecektir. Oysa yine daha önce belirtildiği gibi, 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu'nun 2. maddesinin "d" bendine göre "tabiatı koruma alanlarının" ne işletilmesi ne de işlettirilebilmesi olanaklıdır.

Öte yandan, bir işletmecilik yaklaşımıyla yönetilmesi, açıktır ki, sayılan yerlerden beklenen kamusal hizmetlerin de ticarileştirilmesine yol açabilecektir. Bu olasılık, aynı maddede sayılan “yaban hayatı ve kara av kaynakları ile orman içi su kaynakları, dere, göl, gölet ve sulak alanların ve hassas bölgeler” için de söz konusudur. Çünkü düzenlemede bu yerlerin “korunması, geliştirilmesi” yanında “av kaynaklarının işletilmesi” ve “uygulama ve izlemeye ilişkin iş ve işlemleri yapmak veya yaptırmak” yaklaşımlarına da yer verilmiştir.

ii.Su Yönetimi Genel Müdürlüğü:

Ek 6'da da görüldüğü gibi, Genel Müdürlüğün “su-yönetimi” ile ilgili son derece genel olarak tanımlanmış görevlerinin kimileri başka kuruluşlarınkilerle büyük ölçüde örtüşmektedir. Ancak, başta Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Genel Müdürlüğü olmak üzere öteki ilgili birimler arasında eşgüdümün nasıl sağlanabileceğine herhangi bir açıklık getirilmemiştir.

Öyle anlaşılıyor ki KHK hazırlayıcıları “havza” ve “nehir havzası” vb. konularda gerektiğince bilgili değildir ve/veya bu kavramlar yine de KHK'ya yerleştirilmiştir. Çünkü havza yönetimi, çok boyutlu bir olgudur; bu boyutlar havzanın kapsadığı yüzeyin genişliği, ekolojik koşulları, havza içindeki yerleşmelerde yaşayanların toplumsal, ekonomik ve kültürel özellikleri vb. etmenlere göre de değişebilmektedir. Türkiye'de bu boyutları kapsayan planlama ve uygulama deneyimi sınırlıdır; daha da önemlisi bu deneyimler ve sonuçları tarihsel ve yersel olarak sorgulanmamıştır. Oysa başka kuruluşlarca da benzer çalışmaların yapılacak olması bir yana, Genel Müdürlük, “havza bazında nehir havza yönetim planları hazırlayacak” biçimde yapılandırılmamıştır. Özel Koruma yapısına sahip yerlerin belirlenmesi ve tescili vb. işlemler ile ilgili Bakanlık ve Genel Müdürlüklerle birlikte bir tabloda verilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Özel Koruma Yapısına Sahip Yerlerin Belirlenmesi ve Tescili vb. İşlemler ile İlgili Bakanlık ve Genel Müdürlükler

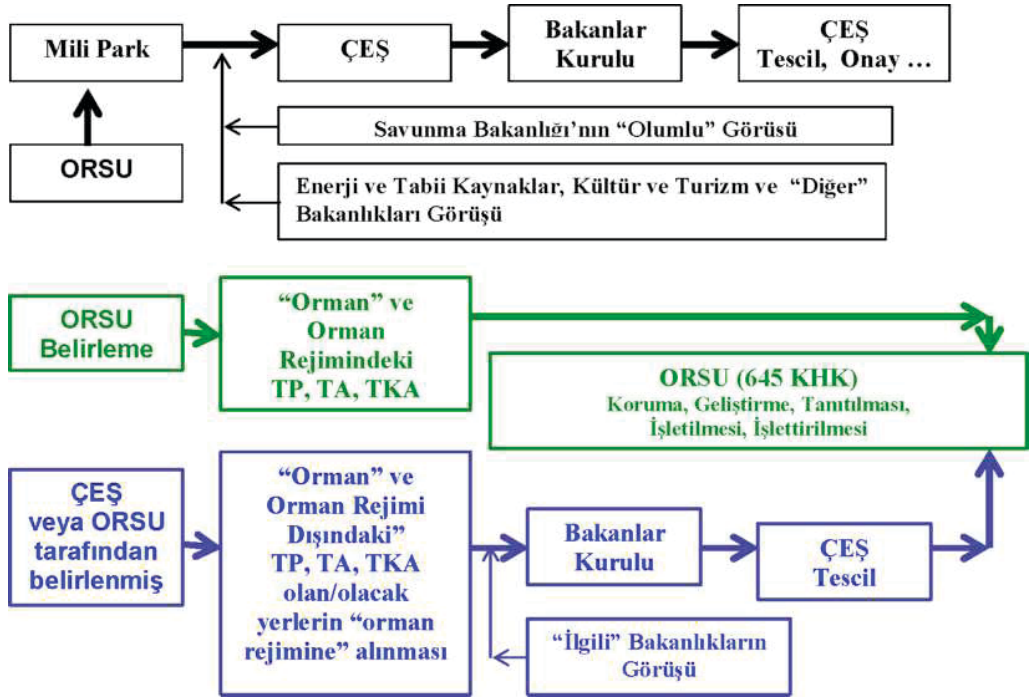
Kuruluşlar	Sorumluluk
Orman Genel Md.	“Orman” Sayılan Yerler, Orman Ekosistemleri, Muhafaza Ormanları, Tohum Meşcereleri, Mesire Yerleri, Kent Ormanları, Araştırma Ormanları, Ağaç Parkı (Arboretum) Sahaları, Orman İçi Biyoçeşitlilik Koruma Alanları, Model Orman, Orman İçi Meralar
Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Genel Müdürlüğü	Topraklar; Su Havzaları
Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Genel Müdürlüğü	Yer Üstü ve Yer Altı Suları, Kıyı Suları
Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü	Mili Parklar (MP), Tabiat Parkları (TP), Tabiatı Koruma Alanları (TKA), Sulak Alanlar (SA), Yaban Hayatı ve Kara Av Kaynakları, Orman İçi Su Kaynakları, Dere, Göl, Gölet
Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Md.	Tabiat Varlıkları; Doğal Sitler, Özel Çevre Koruma Bölgeleri, “Diğer Korunan Alanlar”

Özel Koruma Alanlarının belirlenmesi ve tescili ile ilgili süreç ise bir diagram olarak ayrıca altta verilmiştir (Şekil 1).

Öte yandan, Genel Müdürlüğün belki de en ilginç görevine, 645 sayılı KHK'nın maddesinde 1. fıkrasının "b" bendinde yer verilmiştir:

"Su yönetiminin ulusal ve uluslararası düzeyde koordinasyonunu sağlamak."

Şekil 1. Özel Koruma Alanlarının Belirlenmesi ve Tescili Süreci Diagramı²⁶

Açıktır ki, böyle bir görevin gerektiğince yerine getirilebilmesi için Türkiye'nin ülkelerarası düzlemde geçerli bir örgütlenmenin görevlendirilmiş yöneticisi, başkanı vb. konumunda bulunması gerekecektir. Oysa Türkiye, 2008 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen 5. Dünya Su Forumu'nun düzenleyicisi olması dışında böyle bir konumu olmamıştır.

Su Yönetimi Genel Müdürlüğü'nün üzerinde en çok durulması gereken bir başka görevine ise 645 sayılı KHK'nın 9. maddesinin 1. fıkrasının "f" bendinde yer verilmiştir. Bu fıkraya göre Genel Müdürlük "Nehir havza yönetim planlarına uygun olarak sektörel bazda su kaynaklarının tahsislerine ilişkin gerekli koordinasyonu" sağlayacaktır. Sorunsuz gibi görünen bu düzenlemede

26 Kısaltmalar: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (ÇEŞ), Orman ve Su İşleri Bakanlığı (ORSU), Tabiat Anıtı (TA), Tabiatı Koruma Alanı (TKA), Tabiat Parkı (TP)

sözü geçen “sektörel bazda su kaynaklarının tahsisi” görevi, açıktır ki, suların ticarileştirilmesi sürecindeki kararlara dayanak olmasına, giderek de içselleştirilerek olağanlaştırılmasına yol açabilecektir. 658 sayılı KHK²⁷ ile kurulan Türkiye Su Enstitüsü’nün görevleri göz önünde bulundurulduğunda bu durumun görmezden gelinebilecek bir olasılık olmadığı daha kolay kavranabilecektir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

1980 sonrası dönemde neoliberal hükümetlerin, sermayeye yönelik kaynak transferlerini (özelleştirme, uzun süreli gayrimenkul/taşınmaz devirleri, metalaştırma, mülksüzleştirme, vb.) içeren yeni adımlar atmasını sağlayan yasal kolaylaştırıcılar yaratmış olduğu görülmektedir. İlk başlarda (1980’li yıllar) ihracatla kalkınma yanında turizm ile hedeflenen kalkınmanın beklendiği bir zemin söz konusu edilirken, yapılan düzenlemeler sonucunda teşvik edilen kitle turizminin doğada yarattığı tahribat, günümüzde artık görünür şekilde ortaya çıkmıştır. Bunlara nazaran, kitle turizmi ekosistemler bazında bütünsel yaklaşımlarla yeniden ele alınabilirdi ve alternatif turizm kanalları da yaratılarak yıla yayılmış şekilde düzenlenebilirdi. Özellikle kıyılardaki imar uygulamalarında bu tahribatın etkisi de ayrıca bilinmektedir.

Çevre ile ilgili tüm bu konularda 2012’den günümüze kadar ormanlarda ve özellikle “korunan alanlarda” oldukça artan bir şekilde tahribatlara yol açan başka düzenlemeler de gerçekleşmiştir (Kocalar, 2018). Af yasaları da, genel hatlarıyla ülkedeki imar uygulamalarının olumsuz etkilere açık bir şekilde yönlendirilişinin en başında gelmektedir. 1980 sorasında özellikle şehircilik ilke ve esasları aklar ile oldukça zedelenmiştir. Burada incelenen Tasarı’ya gelinceye kadar ülkemizde son dönemde, tabiat ile ilgili pek çok konuda İnşaat sektörü odaklı büyüme ve ekonomik kalkınma uğruna, doğal değerlerden vazgeçildiği bilinmektedir. Geline bu noktada, doğal yaşamın savunusunun da sınırına ulaşılmıştır ve bunun artık en öncelikli konu olduğu açıktır.

Özetle; planlama, siyasete ve yönetimlere feda edilerek teknik bir araç durumuna itilmiştir. Tüm bu yönelimlerden çok geç olmadan vaz geçilmesi ve gelecek kuşaklara emanet edilmek üzere kullanılan doğal kaynakların çok daha özenle gözetilip, korunması gerekmektedir. Bu çıkarımlara da paralel olarak çalışmada ele alınan Tasarı ise, gerek süreci ile gerekse meclise sunulan son metni üzerinden o dönemde basında çıkan haberler ve yorumlarda yoğun bir şekilde eleştiri almıştır. Çalışmada bu yönler de metin üzerinden deşifre edilmiştir.

Yasal-yönetimsel çerçeveye konu olan başka düzenlemelere de bağlantılar kurularak teorik çerçeve kurulmuş, çalışmayla ekolojik bakış açısına çok daha olumlu bir örnek olacak şekilde katkı sunulmaya çalışılmıştır. Bu Tasarı’da olması gereken asıl amaçlarla (tabiatı koruma yönünde) düzenlemeye yön verebilecek tarzda, madde-fıkra düzeyinde eleştiri, görüş ve öneriler açıkça ortaya konulmuştur.

---

27 2011 tarihli ve 658 sayılı, KHK. (02.11.2011 tarih ve 28103 sayılı R.G.).

Yasaların yanısıra yönetsel yetkilerin de son dönemde sık ve üstelik çelişik değişimlere dahi uğramış olması nedeniyle ÖÇKB gibi yerlerin farklı bakanlıklar arasında el değiştirdiği görülmüştür. Bu bölgeler Tasarı'da yoktur. Ayrıca Tasarı'da geçmeyen başka konular da bulunmaktadır. Bu konularla ilgili olarak çalışmanın teorik çerçevesinde bazı tespitler yapılmıştır. Bunlar da şu sırayla belirtilmiştir: ÖÇKB, Ramsar Alanları ve bu konuda potansiyel aday yerler, Hot spot olarak adlandırılan Conservation International'un sınıflandırmasındaki alanlarımız, Yenice (Karabük) ormanları gibi biyosfer rezervleri).

Tasarı ve Öneriler

yılında ülke gündemine son kez giren "Tabiatı ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanunu Tasarısı" ile getirilen düzenlemeler her türlü kamusal varlığı metalaştırma, "parasal yarar kaynağına" dönüştürme yaklaşımının tüm göstergelerini taşımaktadır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde; Tasarı, bir bakıma o günkü düzenlemeler ile ülkemizdeki doğal varlıkların da ayırtına varıldığını ortaya koymaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde ise; AB üyelik sürecinin ve uluslararası bağitlanmaların gereği "göstermelik" bir düzenleme olarak hazırlanmış olduğu sanısını veren Tasarıyla, gerçekte, ekolojik hasarlara ve zamanla da yıkımlara yol açabilecek olan çeşitli etkinlikler de kolaylaştırılmış olacaktır. Tasarı, bu yönüyle, son dönemde yaşanmış ekolojik yıkıcılığının yakın geçmişte kalmış en önemli örneğini oluşturmuştur.

Hâlbuki tabiatın korunması ve geliştirilmesi esas amaç olmalıydı. Tasarı, bu yönüyle, içerdiği düzenlemelerde ekolojik ve toplumsal yıkıcılığının önemli bir boyutunu sergilerken, bu durum bir yandan da şaşırtıcı gelmeyebilir. Son dönemde; 1983 tarihli ve 2872 sayılı, "Eski Çevre Kanunu"nun da, sürekli değişmesi gibi uygulamalarla, yasal-yönetsel mevzuatta gözden kaçmayacak kadar açık yanlar oluştuğu görülebilir.

Tasarı'nın yine hiç ele alamadığı konulardan biri de, Türkiye'de karasal canlılara Orman Bakanlığı bakarken, sucul olanlara Tarım Bakanlığı bakmakta olması ve ilgili kanunda bu konuda bir düzenleme yapılmamış olmasıdır. Hem karasal hem de sucul canlılar tek bir koruma şubesi ya da genel müdürlükten idare edilebilmelidir. Böylece "Balıkçılık ve Yaban hayatı"na da yeterince dikkat edilebilmiş olacaktır. Bir tek birimin bu işlere bakması sağlanırsa; yetki karmaşası da önlenerek, verilerin toplanıp değerlendirilmesi de kolaylaşacaktır. Türkiye'de bu konularla ilgili uzmanlara (biyologlar ve diğerleri) yeterli düzeyde istihdam da sağlanmalıdır. Özellikle biyolojik kaçakçılığın önlenmesi için (yani endemik, çok nadir bir bitki türlerinin Türkiye'den kaçırılmaması için) gümrüklerin CITES'i de bilip gözetmesi sağlanmalıdır.

Ayrıca tersine göçü de düşünmek gerekir. Karataş'ın TRT'deki konuşmasında da belirttiği gibi Türkiye'ye yurtdışından gelen park ağaçları, akvaryumculuk vb. gelen yabancı (egzotik) hayvanlar rastgele denetimsiz veya yetersiz bir denetimle geçirilmektedir. Oysaki Yeni Zelanda'ya giden bir gemi dolusu pamuk, halı vb. içinden didik didik aranarak Niğde'den giden küçük bir akrep bile tespit edilebilmektedir. Kısaca invazif dediğimiz bu egzotik türlerden doğamızı korumak için de kanun tasarısında ayrıca bir madde eklenebilir (Karataş, A. 2019).

İşte bu çalışmada gösterildiği gibi pek çok konunun Tasarı'da atlanıldığı ortadadır. Bu yasada olduğu gibi son oluşturulan mevzuatta da, iyi irdelenmeden kabul edildiği durumlarda sonradan sıkıntılar yaşandığı söylenebilir. Neoliberal hükümetler, varlığının ekonomik temellerini sürdürebilmek için emeğin yanı sıra doğal varlık, ortam ve süreçleri daha fazla sömürmenin her yoluna başvurmaktan çekinmemektedirler. Dolayısıyla, gerektiğinde başka yeni yollar da üretmeyi sürdürmüşlerdir. HES'ler, "2B", maden ocakları vb. türden uygulamalarının ekonomi politik nedenlerinin görmezden gelinmesi, romantik sayılabilecek söylem ve çabalarla yetinilmesi, düzenlemelerle hedeflenen işlerin yapılmasını daha da kolaylaştırmaktadır. Tasarı, yol açabileceği yıkımların önüne geçme çabasındakiler için bu temel gerçekliklerle ve metinsel anlamda da gözden kaçırılmaması gereken boşluklar yaratan sorunlu yanlarıyla birlikte yeniden irdelenerek tartışılmaktadır.

Bu incelemede, basındaki yorumlar ise eleştirel boyutlarıyla tekrar anılmasına gerek kalmaksızın, Tasarı'nın, tabiatın korunması açısından sakıncalı görülen yanları, metinsel boyutta ve bilimsel açıdan kavramsal olarak ayrıntılı bir şekilde ele alınarak (terimsel ve ifadesel boyutlarda) incelenerek eleştirilmiştir. Tasarının, son dönemde yaşanmış ekolojik ve toplumsal yıkıcılığa meydan verebilecek uygulamalara karşı gerekli önlemleri alacak şekilde yeniden düzenlenmesi çok daha uygun olacaktır.

Doğal çevrede hak mücadelelerine yönelik bir alıntıyla bitirmek gerekirse;

"Karanlık bir geleceğe hapsolmemek için sömürgecilerin yıkıcı doğası, çevrecilerin hayat veren güçleriyle yer değiştirtilmelidir ki bu da ancak, yeni nesillerin çevre ve insan hakları konusundaki bilinçlerinin kültürel, eğitsel, sosyal etkinliklerle arttırılmasıyla mümkün olacaktır (Kalpaklı, 2016)."

Teşekkür

Bu çalışmanın ilk hali alttaki etkinlikte sunulmuş ayrıca sempozyumun 5.Oturumundaki panel konuşmaları da Ölçü Dergisinin 31.10.2017 tarihli eki olarak yayımlanmıştır. Organizasyon/lar için teşekkürler...

Kocalar, A. C. (2013) "Tabiatı ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanunu Tasarısı'na Karşı Eleştiriler ile Doğal Çevrenin ve Yaşamın Korunması/Geliştirilmesi", TMMOB İl Konseyi, İstanbul Kent Sempozyumu 3, 2.gün – 23 Kasım, 5. Oturum / Doğal Yaşamın-Çevrenin Korunması ve Geliştirilmesi, s. 199-201, 21-25.11.2013, Şişli Kent Kültür Merkezi, İstanbul.

KAYNAKÇA

- 1982 tarihli ve 2634 sayılı "Turizmi Teşvik Kanunu", (16.03.1982 tarihli ve 17635 sayılı R.G.).
- 1983 tarihli ve 2872 sayılı, "(Eski) Çevre Kanunu" (11.08.1983 tarih ve 18132 sayılı R.G.).
- 1983 tarihli ve 2863 sayılı, "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu", (23.07.1983 tarihli ve 18113 sayılı R.G.) ve ilgili yönetmelikleri.
- 1983 tarihli ve 2873 sayılı, "Milli Parklar Kanunu" (11.08.1983 tarihli ve 18132 s. R.G.) ve ilgili yönetmelikleri (19.07.2012 tarihli ve 28358 sayılı R.G.).

- 2005 tarihli ve 5366 sayılı, "Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun" (05.07.2005 tarihli ve 25866 s. R.G.) ve ilgili yönetmelikleri.
- 2005 tarihli ve 5393 sayılı, "Belediye Kanunu" (13.07.2005 tarihli ve 25874 sayılı R.G.) Madde 73- (Değişik: 17.06.2010-5998/1 md.) ve ilgili yönetmelikleri.
- 2005 tarihli ve 5491 sayılı, Çevre Kanunu değişiklikleri (26.04.2006)
- 2013 tarihli, "Korunan Alanların Tespit, Tescil ve Onayına İlişkin Usul ve Esaslara Dair Yönetmelik" (19.02.2013 tarihli ve 28564 sayılı R.G.).
- 2011 tarihli ve 644 sayılı, Kanun Hükmünde Kararname (KHK) (04.07.2011 tarih ve 27984 (Mükerrer) sayılı R.G.).
- 2011 tarihli ve 645 sayılı, KHK (04.07.2011 tarih ve 27984 (Mükerrer) s. R.G.). 2011 tarihli ve 648 sayılı, KHK (17.08.2011 tarih ve 28028 sayılı R.G.).
- 2011 tarihli ve 657 sayılı, KHK. (02.11.2011 tarih ve 28103 sayılı R.G.).
- 2011 tarihli ve 658 sayılı, KHK. (02.11.2011 tarih ve 28103 sayılı R.G.).
- 2011 tarihli, "Tabiatı ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanunu Tasarısı", (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 12.3.2012 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı (BKK) ile kararlaştırılan, 17.5.2012 tarihinde TBMM'ye gönderilen gerekçesi ile tasarısı)
- 2012 tarihli, "Tabiatı ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanunu Tasarısı ile Çevre Komisyonu Raporu", (1/627), Yasama Dönemi:24, Yasama Yılı:2, Sıra: 297.
- 2012 tarihli ve 6292 sayılı, "Orman Köylülerinin Kalkınmalarının Desteklenmesi ve Hazine Adına Orman Sınırları Dışına Çıkarılan Yerlerin Değerlendirilmesi ile Hazineye Ait Tarım Arazilerinin Satışı hakkında Kanun" (26.04.2012 tarihli ve 28275 sayılı R.G.) ve ilgili yönetmelikleri.
- 2012 tarihli ve 6306 sayılı, "Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi hakkında Kanun" (31.05.2012 tarihli ve 28309 sayılı R.G.) ve ilgili yönetmelikleri.
- 2013 tarihli, "Korunan Alanların Tespit, Tescil ve Onayına İlişkin Usul ve Esaslara Dair Yönetmelik" (19.02.2013 tarihli ve 28564 sayılı R.G.).
- 2013 AB Mevzuatı, (1981-2008) "Kuş Direktifi (79-409-EEC)", Doğa Koruma.
- 2012 AB Mevzuatı, (1995-2006) "Habitat Direktifi (92-43-EEC)".
- Baysal, C. U. (2015) Validebağ Korusu: "Adı Üstünde: Koru!", Müştereklerimiz "Paylaştığımız Her Şey", (All That We Share, "A Field Guide to the Commons"), (Ed. Jay Walljasper), Mayıs 2015, 1.basım, Metis yayınevi.
- Birleşmiş Milletler (B.M.), (1948) Evrensel Bildirgesi.
- Çevre ve Orman Bakanlığı, (2006) AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (UÇES) (2007 - 2023).
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü, Özel Çevre Koruma Bölgeleri (ÖÇK), <https://ockb.csb.gov.tr/>
- Çelem, H., Şahin, Ş. (1996) "Kent İçi Yol Ağaçlarının Görsel ve İşlevsel Etkileri", Kent ve Ağaçlandırılmaları ve İstanbul'95 Sempozyumu (Bildiriler), s: 41-54 İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi İşbirliğiyle, Basılı, İsfalt Yayını:3, İstanbul.
- Çepel, N. (1992) Doğa Çevre Ekoloji ve İnsanlığın Ekolojik Sorunları, Altın Kitaplar, 1992.
- Gökalp Alica, S. S. (2012) "Tabiatı ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanunu Tasarısı'nın Doğa Koruma Mevzuatı Çerçevesinde Değerlendirilmesi", Ankara Barosu Dergisi, 2012/3, s: 186-216.
- Kalpaklı, F. (2016) "Alternative Solutions to Environmental and Human Rights Violations in Soyinka's a Dance of the Forests", Mehir Aile Dergisi, 2016/3, s: 75-81.

- Karataş, A. (2018) TRT Radyo 1 / Prof. Dr. Ahmet Karataş - İstilacı Türler ve Biyolojik Kirlenme 1.Bölüm (Prg. Haz.: Feride Burcu Sürgit) TRT <https://Www.Youtube.Com/Watch?V=Sbc8fnf0dcc>
- Kışlalhoğlu, M., Berkes, F. (1991) Çevre ve Ekoloji, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kocalar, A. C. (2018) “Koruma Alanlarının Yükselen Rantı ile Çevre-Orman Koruma Mevzuatındaki Değişimler ve “Bolu-Gölcük Tabiat Parkı” Örneği”, Kesit Akademi (The Journal of Kesit Academy), Yıl:4, Sayı: 16, 2018/9, s: 541-563 Elazığ.
- Korkut, A.B., T. Dokumacı (1999) “Kentsel Ekosistemin Yol Ağaçların Yaşamına Etkisi”, Kent Yönetimi İnsan ve Çevre Sorunları Sempozyumu’99: Kent ve İnsan, Cilt I, s: 152-159, İBB, İstaç A.Ş, 1999, İstanbul.
- Tekin, Ö. F. (2016) “Adem-i Merkeziyetçi Kentleşme Politikaları ve Bölgesel Kalkınma: Türkiye Deneyimi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, Yıl:2016 Cilt: 19 Sayı:1, ss.119-138, Konya.
- Tuncer, M., S. Ö. Oktay (2018) “Milli Parklarda Uzun Devreli Gelişme Planı Hazırlanması Yöntem ve Teknikleri: Soğuksu Milli Parkı Örneği”, XIII. Congress of Ecology and Environment with International Participation, UKECEK-2017, 12-15 Eylül 2017. <http://mehmet-urbanplanning.blogspot.com/2018/09/milli-parklarda-uzun-devreli-gelisme.html>
- Tunçer, M. (2018) “Dünden Bugüne Kültürel Miras ve Koruma Dünden Bugüne Kültürel Miras ve Koruma”, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Ürgenç, S. (1997). Genel Plantasyon ve Ağaçlandırma Tekniği, İ.Ü., Yayın No: 3644, Fakülte Yayın No: 407, İstanbul.
- Yalçıntan, M. C., E. Çavuşoğlu (2011) “Suluküle’den Arda Kalan: Yenileme Sürecinin Öğrettikleri ve Yenilikçi Muhalefet Pratikleri”, Toplumbilim, Banliyö Özel Sayısı, Nisan 2011, Sayı 26, s: 129-146 İstanbul.

Çağdaş Amerikan Dış Politikasında Machiavellici Eğilimler: Politik Aldatma, İmaj ve Irak Savaşı

Machiavellian Tendencies in Contemporary American Foreign Policy: Political Deception, Image and Iraq War

Gökhan OĞUZ*

Öz

Siyasi düşünceler tarihinin en tartışmalı isimlerinden biri olan Niccolo Machiavelli'nin siyaset anlayışında politik bir araç olarak aldatma ve bununla ilişkili olarak imaj, önemli bir işlev ve konuma sahip bulunmaktadır. Bu çalışmada Machiavellici siyaset teorisinin bu yönü bağlamında, çağdaş Amerikan dış politikasının Machiavellici eğilimler taşıyıp taşımadığını tespit etmek üzere, Amerikan dış politikasının söylemsel inşasında Soğuk Savaş ve sonrası dönemde kullanılan söylemsel araçlar ele alınmaktadır. Böylelikle Machiavelli'nin politik eyleme ilişkin görüşlerinin günümüz dünyasındaki geçerlilik düzeyinin ve çağdaş siyasi olgu ve olayları anlama ve anlamlandırmada sunduğu imkânın da değerlendirilebileceği bir zemin elde edilmektedir. Çalışmada Irak Savaşı, söz konusu araçlar vasıtasıyla işletilen söylemsel mekanizmanın kullanım durumunun ve başarı performansının sinanacağı bir örnek olay olarak ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Amerikan Dış Politikası, Machiavelli, Politik Aldatma, İmaj, Irak Savaşı

Abstract

Deception as a political tool and image that concerns this occupy an important position and function in the political understanding of Niccolo Machiavelli, who is one of the most controversial figures in the history of political opinions. In this research, discursive tools used in the period of Cold War and its aftermath for the construction of discourse in American foreign policy will be explored in the context of the related sides of Machiavellian political theory in order to determine whether the contemporary American foreign policy carries Machiavellian tendencies. Therefore, it will be possible to evaluate the degree to which Machiavelli's opinions on political actions are valid in today's world and the opportunity they offer to understand and give meaning to the contemporary political facts and actions. In the research, Iraq War as a sample event will be treated to test the extent of using discursive mechanism being operated through tools under discussion and its success performance.

Keywords: Contemporary American Foreign Policy, Machiavelli, Political Deception, Image, Iraq War

* Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, goguz@nku.edu.tr, Orcid: 0000-0003-4894-0846

Giriş

Siyasi düşünceler tarihini bir araştırma alanı olarak salt geçmişin incelenmesi olmaktan çıkaran nokta, tarihsel süreç içerisinde farklı düşünürler tarafından ele alınan meselelerin yalnızca geçmişe ait olmayıp çağdaş dünyada da varlıklarını devam ettirmesidir. Her ne kadar düşünürler kendi kronolojik dönemleri itibarıyla ve kendi sosyolojik ve politik bağlamı içinde düşünce üretiminde bulunmuşlarsa da, günümüzde halen düşünceleri üzerinde inceleme, araştırma ve yorumlarda bulunulması, söz konusu düşüncelerin ve dolayısıyla bu düşünceleri üretenlerin kendi dönemlerini aşan etkiler doğurduklarının bir göstergesidir. Bu bağlamda, çağdaş siyaseti, siyasi olgu ve olayları anlama ve anlamlandırmada geçmişin siyasi düşünce birikiminden ne ölçüde yararlanılabileceği önemli bir konu olarak belirmektedir. Tersinden bakıldığında geçmiş siyasi düşünürlerin üretimlerinden günümüzün sorunlarını anlama ve anlamlandırmada yararlanılabilir olması, onları geçmişin malzemeleri olmaktan çıkarmakta ve bugün için de anlamlı kılmaktadır. Bu çalışmayı motive eden temel husus da Machiavelli'nin siyaset teorisi üzerinden böylesi bir yararlanılabilirliğin imkânını ve verimini ortaya koymaktır. Belirtilmesi gereken önemli bir nokta, böylesi bir girişimin, Machiavelli'nin siyaset teorisinin bütününe değil onun siyaset anlayışında politik aldatma ve bununla ilişkili olarak imajın yeri ve işlevinin referans alınmasıyla sınırlı tutulacağıdır. Söz konusu gayeye yönelik olarak çalışmanın birinci bölümünde Machiavelli'nin siyaset anlayışının özgünlüğü, bu özgünlüğün önemli bir boyutu olarak durumsallık ve bu durumsallığın uzantısında politik aldatma ve imajın onun siyaset anlayışındaki konumu ve fonksiyonu ele alınacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, birinci bölümdeki kapsamla sınırlı olarak Machiavellici siyaset teorisinin çağdaş siyaseti anlama ve anlamlandırmaya ilişkin sunduğu imkânın sınanabileceği bir olgu olarak çağdaş ABD (Amerika Birleşik Devletleri) dış politikasının söylemsel inşasında izlenen stratejiler ve başvuru araçları incelenecektir. Söz konusu unsurların önemi, ABD'nin imaj üretim faaliyetinin kurucu unsurları olmalarında yatmaktadır. Kapsam olarak Soğuk Savaş ve sonrası dönemde kullanılan söylemsel araçlar dikkate alınacak ve çalışmanın amacıyla sınırlı olmak üzere bu söylemsel araçlardan sadece kullanımı süreklilik arz eden birkaçı, bu sürekliliği göstermek üzere farklı zaman ve mekân kesitlerinden örneklerle ele alınacaktır. Bu girişimde, ağırlıklı olarak, ABD politikalarına yönelik olarak ifşa edici tespitleriyle tanınan Noam Chomsky'nin çalışmalarından yararlanılacaktır. Böylelikle söylemsel inşası bağlamında ABD dış politikasının Machiavellici yönelimler taşıyıp taşımadığının değerlendirilebileceği bir zemin elde edilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Irak Savaşı, ikinci bölümde ortaya konulan ve incelenen söylemsel araçların kullanım durumlarının değerlendirileceği, yani bu araçlara başvurunun yinelenip yinelenmediğinin sınanacağı bir olay olarak ele alınacaktır. Bu doğrultuda, ABD'nin Irak Savaşı'nı ve bu savaş bağlamında kendi pozisyonunu dünyaya takdim etme biçiminin, bir diğer deyişle ürettiği imajın etkinliğini değerlendirebilmek için, savaşa dair ileri sürülen gerekçelerin doğrulanma düzeyleri ve hem kendi hem de uluslararası kamuoyunda konuya ilişkin oluşan tepkiler incelenecektir. Sürekliliğin tespitine odaklanan çalışmanın problematiği uyarınca,

savaşın karar alıcılarının inançlarına, dünya görüşlerine, güdülerine odaklanan tahliller analiz çerçevesinin dışında bırakılacaktır.

Sonuç bölümünde, çalışmadan çıkarılan sonuçlara ve değerlendirmelere yer verilecektir.

1. Machiavelli'nin Siyaset Teorisinde Aldatma ve İmaj

Machiavelli'nin siyaset teorisinde aldatmanın işgal ettiği konumu anlamak ve anlamlandırabilmek için, öncelikle onun siyasete yaklaşımının veya siyaset anlayışının özgünlüğünün bilinmesi gerekmektedir. Burada amaç, Machiavelli'nin siyaset teorisini genel olarak ve bütün yönleriyle incelemek olmadığından, aldatmanın politik bir araç olarak kullanılmasının düşünsel zemininin anlaşılmasını sağlayacak ölçüde söz konusu özgünlük ele alınacak ve ardından yine onun siyaset teorisinde merkezi bir konumu olan imaj meselesinin önemi üzerinde durulacaktır.

1.1. Machiavellici Siyaset Anlayışının Özgünlüğü

Machiavelli'nin en ünlü eseri olan Hükümdar, hükümdarlar için yazılan tavsiye kitaplarını içeren, köklü bir edebi geleneğin içerisinde yer almaktadır. On üçüncü yüzyılda Thomas Aquinas ve (Romalı Giles adıyla bilinen) Aegidius Romanus tarafından kaleme alınan ve ortaklaşa olarak her ikisi de Hükümdarlık Yönetimi Üzerine (De Regimine Principum) başlığını taşıyan eserler, bu geleneğin en bilinen örneklerindedir. Her iki eser de geleceğin yöneticilerine yol göstermeyi amaçlayan birer kılavuz niteliğindedir. Bu doğrultuda, Hükümdar'ın konusu da devlet yönetme sanatıdır (King, 2011: 117). Her ne kadar Machiavelli'nin Hükümdar'ı, hükümdarlara yazılan tavsiye kitapları geleneği içerisinde yer alsada, içeriği itibarıyla, Machiavelli'yi köklü bir şekilde bu gelenekten farklılaştıran ve onu kendisinden önceki siyaset felsefesinden radikal bir biçimde ayırıştıran düşünceler içermektedir. Machiavelli'nin siyaset anlayışının özgünlüğünü oluşturan temel nokta ise onu siyasi düşünceler tarihinin en tartışmalı isimlerinden birisi yapan söz konusu düşünceler ve yaptığı tavsiyelerden ziyade bu düşünce ve tavsiyelere temel teşkil eden yaklaşımıdır.

Machiavelli'nin öncesindeki ve çağdaşı olan yazarlar, hükümdarlara verdikleri tavsiyelerde ahlaki olan ile yararlı olan arasında bir ayrım gözetmemişler, en büyük hedeflere ulaşmak isteyen bir hükümdarın geleneksel olarak ahlaken erdem kabul edilen niteliklere sahip olması gerektiği şeklinde bir görüş ortaya koymuşlardır (Skinner, 2002: 57-59). Buna karşın Machiavelli (1998: 177), kendi yaklaşımını ifade etmek üzere, eşyanın realitesine bağlı kalma tercihini açıkça ortaya koymuştur. Bunun anlamı ise hükümdarların eylemlerine geleneksel ahlaki erdemlerin yerine, durum ve şartlar neleri gerektiriyorsa onların rehberlik etmesidir. Ahlaki bir esnekliğe tekabül eden böyle bir hareket tarzı ise durumsallığı Machiavellici siyaset anlayışının özgün yönü olarak ön plana çıkarmaktadır.

1.2. Machiavellici Siyaset Anlayışı ve Durumsal Yaklaşım

Çağdaş siyaset teorisinin başlıca ilgi konusu olan husus, siyaset pratiğe hangi ilkelerin yön vermesi gerektiğinin ya da böylesi ilkelerin olup olmadığının belirlenmesidir (Grant, 2008: 3). Machiavelli ise her durumda başarıya ulaştıran sabit bir ilkeler dizisi olduğu önermesini kabul etmez (Ledeen, 2003, 56). Dolayısıyla önemli olan nokta, politik eylemin, içinde gerçekleştiği koşulların durumudur. Bu bağlamda Louis Althusser (2003: 384)'in dikkat çektiği bir noktaya işaret etmekte yarar vardır. Machiavelli, gerek Hükümdar'da gerekse Konuşmalar'da Antikçağ siyasetinden yoğun bir biçimde söz etmekte ve o dünyadan çok sayıda örneğe başvurmaktadır. Ancak onun sözünü ettiği, Antikçağ'ın önemli siyasi teorisyenlerinden, Hristiyan siyaset geleneğinden ya da hümanistlerin idealizmlerinden ziyade, pratik siyasetin antikçağıdır. Althusser'in işaret ettiği bu nokta, Machiavelli'nin, siyaset ve geleneksel ahlaki erdemler arasındaki ilişkiye dair yaklaşımıyla tutarlılık içerisindedir.

Machiavelli, hükümdara sistematik olarak ahlaksız davranışta bulunma tavsiyesinde bulunmamıştır. Onun için önemli olan, şartların neyi gerekli kıldığıdır. Kendi deyişiyle (Machiavelli, 1998: 177), “yerini korumak isteyen bir hükümdar, her zaman iyi olmamayı ve gerektiği zaman iyi, gerektiği zaman kötü olmayı öğrenmelidir.” Sözgelimi akıllı bir hükümdar, sözünü tutması durumunda zarar göreceğini fark ederse bu sözü asla yerine getirmemelidir. Çünkü şartlar değişmiş ve onu bu sözü vermeye iten sebepler ortadan kalkmıştır (Machiavelli, 1998: 193).

Quentin Skinner (2002: 81)'in tespitiyle, Machiavelli'nin yaklaşımında, kentsel ihtişam için her şeyi yapma olarak ifade edilebilecek bir hareket tarzı, siyasi liderliğin en önemli özelliği olarak ön plana çıkmaktadır. Belirtilen amaca yönelik olarak girilen eylemlerin, özerli itibarıyla iyi ya da kötü olmaları ise bir önem taşımamaktadır. Machiavelli (1998: 197)'nin ifadesiyle, “hükümdarın eylemleri söz konusu olduğunda geçerli olan şey sonuçtur.” Hükümdar, düşünmesi gereken tek şey olan, hayatını ve devletini koruma amacını gerçekleştirdiğinde bu amaca yönelik kullandığı tüm araçlar herkesçe kabul görecektir ve övgüye değer bulunacaktır. Böylelikle aldatma, hile, yalan, ikiyüzlülük gibi araçlar da gerekli olmaları durumunda kullanılabilmelerine imkân veren teorik bir çerçeveye, aynı zamanda Machiavellici siyaset anlayışı doğrultusunda bir meşruiyet zeminine kavuşmaktadır.

1.3. Machiavelli'nin Siyaset Anlayışında İmaj

Machiavelli'nin siyaset anlayışında aldatmanın, hile yapmanın, onun kullandığı metaforla tilki gibi davranmanın sonuç verebilmesi için kesinlikle gerekli olan bir şey vardır. O şey, tilki doğasını örtmede, olduğundan farklı görünmede ve düşüncelerini gizlemede ustalaşmaktır. Bu beceri bir sanat olarak nitelendirilir ve bu sanata kusursuz bir şekilde sahip olmak gerekir (Machiavelli, 1998: 194). Bu bağlamda, bir hükümdarın iyi olarak değerlendirilen özelliklerin tümüne birden sahip olması zorunlu değildir; ancak bunların tümüne birden sahipmiş gibi görünmesi zorunludur (Machiavelli, 1998: 195). Dolayısıyla temel vurgu, hükümdarın gerçek hüviyetinin

ne olduğundan çok, nasıl görüldüğü, yani imaj üzerinedir. Bu noktada, nefret edilmek ve hor görülme, hükümdarın kaçınması gereken en önemli tehlikeler olarak belirir (Machiavelli, 1998: 184-185). Ancak bu tespit, hükümdarın, gerektiğinde, kötücül olarak nitelendirilen yöntemlere başvuramayacağı ya da başvurmaması gerektiği anlamına gelmemektedir. Hükümdarın dikkat etmesi gereken husus, konumunu tehlikeye düşüreceğinden ötürü, kötü bir şöhrete sahip olmamaktır. Bu durumda yapılması gereken şey, kötücül yöntemlere başvurulsa bile, kötü görünmenin engellenmesi, imajın zarar görmesinin önüne geçilmesidir (Skinner, 2002: 65-66).

Machiavelli (2008: 355)'ye göre, "hükümdar, kamuoyunu karşısına almaktan sakınmalıdır". İmaj ise, kamuoyu desteği açısından önemli bir faktördür. Öyle ki, zorunluluk gereği yaptıkları edimlerden bile mutlaka bir kazanç elde eden insanları akıllı olarak niteleyen Machiavelli (2008: 179)'nin yaklaşımıyla bir hükümdar, mecbur olduğu için yaptığı bir şeye dahi iyilikseverlikten yapıyormuş görüntüsü vermelidir. Roma senatosunun askerlere kamu kaynaklarından maaş ödenmesi kararı, söz konusu akıllılığa Machiavelli (2008: 179) tarafından verilen bir örnektir. Askerler daha önceleri kendi kaynaklarıyla askerlik yapmaktaydılar. Ancak böylesi bir durumda, uzun süreli savaşılmayacağını ve dolayısıyla ne şehir kuşatmasının ne de uzak mesafelere sefere çıkılmasının mümkün olacağını anlayan senato, askerlere maaş ödenmesi kararı almıştır. Ama bunu yaparken zorunluluk gereği yaptığı icraatını kendisi için kazanım sağlayacak bir şekilde büründürmüş ve bunu halka bir hediye gibi takdim etmiştir. Halk hiç beklemediği ve kendiliğinden de talep etmeyeceği böylesi bir ihsanı coşkuyla karşılamıştır. Her ne kadar tribunuslar, halka, maaşların karşılanabilmesi için yeni vergilerin konulması zorunluluğunu, dolayısıyla durumlarının iyileşmek bir yana daha da kötüleşeceğini anlatmaya çalıştılsa da, halkın minnettarlığının önüne geçememişlerdir. Senato bir hamle daha yaparak, en acil ve en yüksek vergileri soyluların sırtına yüklemiş ve böylelikle halkın coşkusunu daha da arttırmıştır. Dolayısıyla senato mecburiyetten yapmak zorunda olduğu bir icraatı bile asli hüviyetinden farklı bir biçimde takdim etmiş ve böylelikle kazanç elde etmesini bilmiştir.

2. ABD Dış Politikasında Söylemsel Stratejiler ve İmaj

Dikkatleri başka tarafa çekmek, asıl faili ve onun maskelenme araçlarını gözlerden ırak tutmak, iyi planlanmış bir düşünce aşılama mekanizmasının temel hedefidir (Chomsky, 1997: 109). Böylesi bir mekanizmanın telkin ettiği gerçekliğin ötesine geçebilmek, söz konusu mekanizmayı oluşturan söylemsel yapıların analiz edilmesini gerektirir. Konu ABD dış politikası olduğunda da, ABD'nin olayları nasıl takdim ettiği, dolayısıyla bu takdim biçimi üzerinden kendini nasıl takdim ettiği, gerçekliğe ilişkin nasıl bir resim sunduğu ve bütün bunların toplamı olarak hem dünya kamuoyu hem de kendi halkı nezdinde imajını nasıl inşa ettiği üzerinde söylemsel stratejilerin belirleyici bir rolü vardır. Bu rolü anlayabilmek için de, ne tür söylemsel araçlara ihtiyaç duyulduğunun, nasıl bir retoriğe başvurulduğunun ortaya konulması gerekmektedir. Tüm bu araçları ele alıp modellemek bu çalışmanın kapsamının kuşkusuz çok ötesindedir. Burada yapılacak olan, tekilliklerden ziyade, kullanımı süreklilik gösteren araçlardan birkaçını, çalışmanın problematiği

doğrultusunda ortaya koymaktır. Çünkü süreklilik göstermeleri itibariyle bu unsurlar, ABD dış politikasına ilişkin söylemsel bir yapının varlığına da işaret etmektedir.

2.1. ABD Dış Politikasının Söylemsel İnşasında Düşman İhtiyacı

ABD dış politikasının söylemsel inşasında “düşman”, önemli bir araçsal işleve sahiptir. Bu noktada düşmanın gerçek olup olmaması temel mesele olmayıp, esas olan, onun fonksiyonel yararlılığıdır. Bu bağlamda, yeterince güçlü bir düşman icat edebilmek önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. “Soğuk Savaş” ya da “Kızıl Tehlike” ise, ABD’nin süper güç olarak belirdiği İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Amerikan dış politikasında sağlamış oldukları yararlarla düşmana duyulan ihtiyacı gidermişlerdir. Bu sayede Amerika, hem müttefikleri üzerindeki nüfuzunu devam ettirebilmiş, hem de uluslararası alanda istediği düzeni tesis etmesi ve sürdürmesi imkân dâhiline girmiştir. Yunanistan’ın, Nikaragua’nın, Laos’un ya da Guatemala’nın ABD’nin varlığı açısından bir tehdit teşkil ettiğine insanları ikna edebilmek güç bir iştir. Bu güçlüğün üstesinden gelmek için, seçilen hedef, “Kızıl Tehlike” ya da uluslararası komünist komplo ile ilişkilendirilmiştir. Böylelikle, örneğin Nikaragua’ya saldırıldığı zaman bu durum, Sovyetler’e saldırılıyormuş gibi takdim edilmiştir (Chomsky, 1997: 10-12). Herhangi bir müdahale ya da girişilen eylemin Sovyetler Birliği ile savaşıyormuş şeklinde yanlış bir izlenim oluşturacak biçimde takdim edilmek zorunda kalılabileceğine işaret eden Samuel Huntington (1981: 14)’a göre, ABD’nin Truman Doktrini’nden bu yana yaptığı budur.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra terör, ABD’nin yeni tehdit retorisi doğrultusunda kullanışlı bir araç olarak merkezi bir konum edinmiştir. ABD dış politika söylemindeki bu yeni düşman, ABD’nin güvenlik gerekçesiyle istediği yere istediği zaman müdahalede bulunmasına imkân vermektedir (Arı, 2004: 19). Bush Doktrini olarak adlandırılan, 11 Eylül sonrası Amerikan dış politikasının yeni felsefesi, Soğuk Savaş yıllarına benzer biçimde, dünyayı ikili bir ayrıma tabi tutmuştur. Bu ikili ayrımında söz konusu edilen, ABD ile birlikte olanlar ve onun karşısında yer alıp teröristlerle birlikte olanlardır (Arı, 2004: 495). Terörizmin hem tanımındaki belirsizliğin daha fazla olması nedeniyle daha yüksek muğlaklık derecesine sahip olmasının, hem de ona bir mekân tayin etmedeki güçlüğün, onu kızıl tehlide göre daha kullanışlı bir söylemsel araç haline getirdiği söylenebilir.

Söylemsel bir araç olarak formüle edilen, muğlak, sınırları ve kapsamı belirsiz bir düşman söylemi, güvenlik kavramının da esnek bir biçimde, istenildiği gibi manipüle edilebilmesini sağlamaktadır. Belirtildiği şekliyle formüle edilen düşmanla ilişkilendirilen herhangi bir unsur retoriksel bir yöntem olarak kategorileştirmeyi tetiklemektedir. Bu yöntemin gereği olarak söz konusu unsur, sahip olduğu kimlik ve niteliklerden sıyrılarak, tüm olumsuz çağrışımlarıyla birlikte genel bir kategori olarak düşman kategorisine transfer edilmektedir (Magnani, 2016: 265). Bu noktadan itibaren ise, Chomsky (2017: 98)’nin “konvansiyonel bir örtmece” nitelemesinde bulunduğu güvenlik kavramı devrededir.

2.2. Savunmacı Söylem ve Değerlerin Araçsallaştırılması

Resmi propagandasında ABD kendini, şiddet ve saldırganlığa karşı istikrarlı bir uluslararası düzeni korumaya çalışan savunmacı bir güç olarak takdim eder (Chomsky, 2017: 165). Ancak, bu takdim biçimine rağmen İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ABD'nin saldırıda bulunduğu ya da savaşa girdiği ülkelerin listesi oldukça kabarıktır. Kamboçya, Vietnam, Laos, Kore, Küba, Panama, Nikaragua, El Salvador, Grenada, Libya, Sudan, Somali, Irak ve Afganistan bu listeye dâhildir. ABD'nin Latin Amerika, Afrika ve Asya'da gerçekleştirdiği örtülü operasyonlar, planlayıcısı olduğu darbeler, destek verdiği ve silah yardımıyla bulunduğu diktatörler bu liste kapsamında değildir. ABD'nin İsrail'i desteklediği, binlerce insanın ölümüne mâl olan Lübnan savaşı da liste kapsamında değildir. Yine ABD'nin önemli rolünün olduğu, İsrail tarafından yasa dışı olarak işgal edilen Filistin topraklarında, çok sayıda insanın hayatını kaybettiği çatışmalar liste içerisinde yer almadığı gibi 1980'li yıllarda bir milyondan fazla insanın hayatını kaybettiği Afgan iç savaşında ABD'nin rolü de söz konusu listeye dâhil değildir. Listeye dâhil olan ve olmayan tüm bu unsurlar bir araya getirildiğinde ortaya çıkan tablo, ABD'nin asıl fail olduğu bir Üçüncü Dünya Savaşı'dır (Chomsky, 2017: 15-16). Böylesi bir tabloya rağmen, ABD siyasetini planlayanlar kendilerini fail değil, barış ve düzen arayışında olan kurbanlar olarak görmektedirler. Uygurlık değerlerinin ve statükonun savunucusu olarak kendilerini algılayan siyaset planlayıcılarına göre ABD'nin yabancı bir ülkedeki konumu düşmanca olamaz. Yapılan iş sadece, süper gücün kendi geleceğine ilişkin vizyonunu kabul etmeyen, hatta bu uğurda gerekirse zora başvuran, böylelikle kendi ülkelerinde şiddete başvuran saldırganlar olarak işaretlenen, itaat etmeyen ve uzlaşmaya yanaşmayan direnç odaklarının kendi ülkelerindeki eylemlerine cevap vermekten ibarettir. Siyaset planlayıcılarının, belirtildiği biçimde kendilerini konumlandırımlarının açığa vurduğu inanç, "ABD'nin konumunun savunmacı ve tepkisel olduğu, onun dünya işlerinde aktif bir bozucu fail olmadığı"dır (Chomsky, 2017: 56-57).

İkinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında, ABD'li elit kesimlerce liberal enternasyonalizmin ilkeleri doğrultusunda şekillendirilen global yönetim projesine de savunmacı bir görünüm kazandırmak amacıyla 'kontrol altına alma' söylemi geliştirilmiştir. ABD tarafından savunulması zorunlu olan istikrarlı bir uluslararası düzenin var olduğu, bu söylemin altında yatan temel varsayımdır. Ancak savunma kavramının ne derece geniş bir biçimde yorumlanarak işlevselleştirildiğine dikkat etmek gerekmektedir. Soğuk Savaş yıllarında Sovyetler Birliği, ABD'nin kendileri hakkındaki projelerine karşı çıkan Nikaragalılar ya da Güney Vietnamlılar gibi halklara destek vermesi halinde dünya düzenine karşı bir tehdit olarak kabul edilmiş ve bu durum söz konusu tehdidi kontrol altına almak üzere ABD'nin varsayılan düzeni savunma rolünü tahkim etmekte kullanılmıştır. Yine, Sandinist idare döneminde Nikaragua'nın, ABD tarafından hava sahasının düzenli olarak ihlâl edilmesi karşısında hava sahasını korumak amacıyla jet uçakları almaya karar vermesi, 'kontrol altına alma' söylemi doğrultusunda ABD'nin güvenliğine yönelik ciddi bir tehdit sayılmış ve bu tehdidi savuşturmak amacıyla ABD'nin askeri eylemlere girişmesi ülkedeki şahin ve güvercin kanat tarafından aynı biçimde uygun görülmüştür (Chomsky, 2002: 39-44).

ABD dış politikasında savunmacı söylemin nasıl inşa edildiğinin anlaşılması için değerlerin oynadığı rolün de göz ardı edilmemesi gerekir. ABD'nin savunma yükümlülüğüyle kendini donattığı, sadece varsayılan istikrarlı uluslararası düzen değil, aynı zamanda bu düzene iliştilen ya da bu düzenin temelini oluşturduğu kabul edilen değerlerdir. İnsan hakları, demokrasi, özgürlük, barış, terörizme karşı mücadele bu değerler arasında ilk elde sayılabileceklerdir. Değerlere ilişkin olarak önemli bir hususu vurgulamak gerekir. Değerlerin, gerçekten değer niteliğini taşıması ve ilkesel bir konum edinmesi için, olgu ve olayların değerlendirilmesine, olgu ve olaylar karşısında alınan pozisyona, girilen eylemlere durumsallıktan bağımsız olarak değerlerin rehberlik etmesi gerekir. Aksi takdirde kolaylıkla değerlerin araçsallaştırılması, bir meşruiyet kılıfı olarak kullanılması ve söylemsel enstrümanlar olarak tüketilmesi söz konusu olur. ABD dış politikasının söylemsel inşasında değerlerin rolünü tayin etmede bu hususu dikkate almak gerekir.

11 Eylül sonrasında Afganistan'a karşı başlatılan hava saldırılarını kamuoyuna ilan ederken Başkan Bush, ABD'nin barışçı bir ülke olduğunun altını çizmiştir (Chomsky, 2017: 13). Bu örnek, ABD'nin değerler skalasında nasıl konumlandırıldığının tipik bir misalidir. İkili kategorileştirmelerde ABD, söylemsel olarak sistematik biçimde hep olumlanan değerler tarafına yerleştirilmekte, bunun mantiki uzantısında olumsuzlanan değerler düşman ya da 'ötek'inin üzerine bırakılmaktadır. Sözelimi kategorik olarak özgürlüğün tarafında konumlandırılan ABD karşısında alınan pozisyon, söylemsel olarak özgürlük karşıtlığı biçiminde tercüme edilmektedir. Böylece özgürlük, uğruna girilen her türlü eylemi meşrulaştırıcı bir işlev kazanırken, öte yandan karşıt pozisyondan kaynaklanan her türlü karşı çabayı gayri meşru kılmaya hizmet etmektedir. Herhangi bir hareket tarzının olumlanan değerlerle ilişkilendirilerek ya da bu değerlerle gerekçelendirilerek takdim edildiği bir zeminde, izlenen hareket tarzının yol açtığı ağır insani bedeller de kolaylıkla görünmez kılınabilmektedir. 1977 yılında bir basın toplantısında ABD başkanı Jimmy Carter, Vietnam savaşı hakkındaki beyanlarında, Amerikalıların özür dilemelerinin ve suçluluk psikolojisi içine girmelerinin gerekli olmadığını belirtmekteydi. Güney Vietnam'ın harabeye döndüğü ve büyük bir insan katliamının yaşandığı bir bilanço vardı ortada. Ancak bu bilanço ihmal edilebilirdi. Çünkü Carter'ın vurguladığı üzere Amerikalıların niyeti "Güney Vietnamlıların özgürlüğünü savunmak"tı (Chomsky, 2002: 52).

Üzerinde durulması gereken bir diğer önemli nokta da değerlerin nasıl içeriklendirildiği, diğer bir ifadeyle onların nasıl anlamlandırıldığıdır. ABD dış politika söyleminde demokrasi ya da özgürlük denildiği her zaman bunların genel geçer anlamları kastedilmemekte, duruma göre bu değerler yeniden anlamlandırılabilir. ABD'ye bağımlı devletlerde demokrasinin ifade ettiği mana bu konuda açıklayıcı bir örnektir. Böylesi devletlerde ABD kontrolündeki ordunun, ABD yatırım dünyası ile ilişkileri olan iş çevrelerinin, ABD devletinin çıkarları doğrultusunda faaliyetlerde bulunabilecek profesyonellerin toplumu denetim altında tutması, demokrasinin yürürlükte olduğu anlamına gelir. Söz konusu grupların egemenliğine halktan herhangi bir karşı çıkış olursa, ABD demokrasiyi yeniden tesis etmek üzere şiddete başvurabilir. Böyle bir süreç, Reagan Doktrini'ne atıf yaparak Nikaragua'da işletilmiştir (Chomsky, 2002: 25). Bu doktrin ABD medyası tarafından, "demokrasinin dünya çapında güçlü bir biçimde savunulması" diye nitelenmiştir (Chomsky, 2002: 5). Demokrasinin bu şekilde anlamlandırılmasında, ABD çıkarlarıyla uyum,

önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Aynı faktörün özgürlüğün kullanımında da geçerli olduğu görülebilir. Başkan Jimmy Carter döneminin Latin Amerika uzmanlarından olan Robert Pastor'un ABD'nin Nikaragua ya da bölgedeki diğer ülkelere ilişkin politikasına dair tespitleri konu hakkında aydınlatıcıdır. Buna göre ABD'nin isteği aslında Nikaragua ya da bölgedeki diğer ülkeleri denetlemekten ziyade gelişmelerin kontrolden çıkmasının önüne geçmektir. ABD, Nikaragualıların özgürce, bağımsız bir biçimde kendi kaderlerini tayin etmelerini desteklemekte, ancak bunu kendi çıkarlarının olumsuz etkilenmemesi şartına bağlamaktaydı. Burada söz konusu olan özgürlüğün, genel geçer anlamından farklı olarak koşullu bir kullanımıdır. Koşullu özgürlük olarak adlandırılabilir bu anlayışa göre, ABD çıkarlarıyla uyum içinde bulunduğu sürece ülkeler özgür olmalı, tercihlerini bağımsız bir biçimde yapmalıydılar (Chomsky, 2002: 89).

ABD dış politikasında savunmacı söylemin inşasında değerlerden nasıl yararlandırıldığına dair bir başka örnek de, terörizm karşısında takınılan tavidir. Terörizm konusunda sergilenebilecek iki tavır ayırt edilebilir. Bunlardan ilki, gerçeklerin ne olduğuna aldırma, terörizmi resmi düşmanla ilişkilendirmek ya da onun üzerine atmaktır. Diğer tavır ise, bir olgu olarak terörizmi önemsemek, onu kategorik olarak mahkûm edilmesi gereken bir şey olarak görmek ve her nerede ortaya çıkarsa çıksın onu teşhir etmektir (Chomsky, 2002: 174). ABD'nin terörizm karşısındaki tavrı ise Chomsky (2002: 412)'i şu tespiti yapmaya sevk etmektedir: Terörizm, sadece resmi düşmanlarca başvurulması durumunda terörizmdir. Terör kapsamında değerlendirilebilecek ya da terör olarak nitelendirilebilecek eylemler ABD ya da koruduğu ülkeler tarafından gerçekleştiriliyorsa yalnızca insan hakları ve demokrasi savunusudur.

İnşa edilen savunmacı söylem ABD saldırganlığına karşı çıkmayı mantıki olarak imkânsız hale getirmektedir. Çünkü ABD saldırganlığı diye bir kategori söz konusu değildir (Chomsky, 2002: 74). Bu noktada, gerçeklerin ne olduğunun bir önemi yoktur. Önemli olan, gerçekliğe dair söylemsel olarak kurgulanan imaj ve bu imajın sürekli tekrar yoluyla işlevsel kılınmasıdır. Alternatif bilgi kaynakları ya da inançlar ise, manipülasyon sürecinde kullanılan bir teknik olarak itibarsızlaştırma (Magnani, 2016: 266) yoluyla devre dışı bırakılmaktadır. Söylemsel çerçeveleme için bazen öylesine zorlama yorumlara başvurulmaktadır ki, "iç saldırganlık" kavramı bu durumu örnekleyen bir örnek olarak ele alınabilir.

2.3. İç Saldırganlık Kavramı

Kullanımı sadece bununla sınırlı olmamakla birlikte, özellikle Vietnam savaşı esnasında ve bu savaşa zemin hazırlanmasında iç saldırganlık kavramından yoğun bir biçimde yararlanılmıştır. ABD'nin Vietnam'a müdahalesini meşruiyet kılıfı içerisinde takdim edebilmenin yegâne yolunun Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin meşru müdafaa hakkına ilişkin 51. Maddesine başvurmak olduğu kanaatinde olan savaş planlayıcıları, 51. maddeyi dayanak olarak kullanmanın yoğun bir halkla ilişkiler faaliyeti gerektireceğinin bilincindeydiler. Bu amaçla kullanılmış olan söylemsel araçlardan biri de iç saldırganlık kavramıdır (Chomsky, 2017: 70).

Üzerinde durulması gereken husus, bir unsuru kendi ülkesinde saldırgan olarak etiketlenmenin nasıl formüle edildiğidir. Vietnam savaşına ilişkin Ortak Harekât Planı 1967’de halk, saklanma imkânı, besin malzemesi, para, istihbarat ve insan kaynağı sağlamasından ötürü düşmanın en önemli varlığı olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla, harekât sırasında düşmanı bu varlıktan mahrum bırakmak üzere her türlü eyleme girişilmesi bir hedef olarak belirlenmiştir. Bu amaca yönelik olarak yapılan önerilerden biri de mülteci programlarına hız verilmesi olmuştur. Bu önerinin harekât gerçekliğindeki anlamı, düşmanı en değerli varlığı olan halktan mahrum bırakmak üzere nüfusun Amerikan kontrolündeki bölgelere sürülmesidir. Bu işlemi ifadelendirmek için kullanılan dil son derece teknik bir dildir. Vietkong (Vietnam Ulusal Kurtuluş Cephesi)’un insan kaynağı merkezini zayıflatmak amacıyla ihtiyaç duyulan mülteci akınının tetiklenebilmesi için psikolojik teşviklerden söz edilir. Söz konusu psikolojik teşviklerin ne anlama geldiğini ortaya koyan bir örnek, 1971 yılı yazında Güney Vietnam’a havadan 26 milyar adet olarak atılan bildirinin içeriğidir. Bildiride, ABD’nin destek verdiği Vietnam Hükümeti’nin kontrolünde olan bölgelere gitmemeleri hâlinde düşman olarak değerlendirilecekleri, doğru yerde olmak için hızlı hareket etmemeleri durumunda tehlike içerisine düşüp acılar içerisinde ölecekleri konusunda halk ikaz ediliyordu. Bir diğer uyarı da, herhangi bir köy ya da mezranın, Vietkong’u barındırması hâlinde, ABD deniz piyadeleri tarafından anında imha edileceğiydi (Chomsky, 2017: 133-135). Bu bağlamda, mülteci programlarına hız verilmesi, psikolojik teşvikler, düşmanı en değerli varlığından yoksun bırakmak gibi tabirlerle kurulan teknik dilin yüklendiği işleve dikkat edilmelidir. Tercih edilen hareket tarzının sonucu olarak yerli halk nezdindeki insani maliyetler, sorun alanlarında yaşanan ağır insani dramlar ya da bir ülkenin harabeye çevrilmesi, söz konusu teknik dilin gölgesinde kalmakta ve ifade imkânı bulamamaktadır. Gerçek ya da ilişkili failer gözlerden saklanmakta ya da yerli unsurların saldırgan olarak etiketlendiği bu söylemsel formülasyonda edilgen bir konuma yerleştirilmektedirler. Gerçekleşen ya da gerçekleşmesi muhtemel olan trajedilerin sorumluluğu ise iç saldırganların üzerine bırakılmaktadır. Sonuç itibarıyla, yerli unsurların kendi ülkelerinde hangi eylemlerinden ötürü saldırganlar haline geldikleri şöylece özetlenebilir: ABD tarafından himaye edilen bir rejime karşı farklı sosyo-politik tahayyüllerle harekete geçmeleri, yerli unsurların eylemlerinin “saldırganlık” olarak etiketlenmesine yol açmaktadır.

3. ABD Dış Politikasında Kullanılan Söylemsel Araçların Test Edilme Alanı Olarak Irak Savaşı

Irak Savaşı, ABD dış politikasının söylemsel inşasında kullanılan araçların kullanım durumlarının değerlendirilebileceği nispeten yakın tarihe ait bir olaydır. Söz konusu değerlendirebilmeyi yapabilmek için öncelikli olarak Irak Savaşı’nın ABD tarafından hem kendi kamuoyuna hem de dünya kamuoyuna nasıl takdim edildiğinin ve bu takdim biçimini temellendirebilmek için hangi gerekçelere başvurulduğunun ortaya konulması gerekmektedir. Irak Savaşı’na ve dolayısıyla kendi pozisyonuna dair ABD’nin ortaya koyduğu imajın etkinliğini değerlendirebilmek için ise yerel ve uluslararası kamuoyunda oluşan tepkilerin ve bu tepkilerin oluşmasına dayanaklık eden, ABD tarafından ileri sürülen savaşa dair gerekçelerin gerçeklik karşısındaki konumlarının incelenmesi gerekir.

3.1. Irak Savaşı'nın Takdim Biçimini Temellendirmede ABD Tarafından Başvurulan Gerekçeler

Irak Savaşı'nın hem ABD hem de dünya kamuoyu nezdinde kabul edilebilir kılınması için, ABD tarafından özellikle iki gerekçeye başvurulmuştur. Bunlardan ilki, Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olduğu ve geliştirdiği iddiası, diğeri ise Irak'a yöneltilen terör destekçiliği suçlamasıdır. Her iki gerekçe de, ABD'nin savaşa ilişkin meşruiyet üretme çabalarının önemli bir parçası olmuştur.

3.1. 1. Irak'ın Kitle İmha Silahlarına Sahip Olduğu ve Geliştirdiği İddiası

Irak'taki rejimin kitle imha silahlarına sahip olduğu iddiası, Irak Savaşı'nı gerekçelendirmede ABD tarafından başvurulmuş olan en temel nedendir. Rejimin söz konusu sahipliği, hem ABD hem de dünya güvenliği açısından tehdit teşkil etmekteydi (El Hazin, 2004: 244). Savaş öncesinde Başkan George W. Bush tarafından çeşitli mahfillerde yapılan konuşmalarda dile getirilen tezlerdeki ana tema, Irak'ın muazzam biyolojik ve kimyasal silah stoğuna sahip olduğu, bu tür silahların üretimine yönelik kapasitesini geliştirdiği, nükleer silah programını canlandırmaya çalıştığı yolundaki iddialardı (Ali, 2003: 195-196). Halbuki, 2001 yılında dönemin ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell ve Ulusal Güvenlik Danışmanı Condoleezza Rice tarafından Saddam Hüseyin'in kimseye tehdit teşkil etmediği dile getirilmiş, Irak'taki rejimin Körfez Savaşı'ndan itibaren geçen on yıllık zaman zarfı içerisinde kitle imha silahları geliştiremediği Powell tarafından ifade edilmiştir (Sniegowski, 2006: 96-97). Ancak ABD'nin kitle imha silahlarına ilişkin tezlerinde ısrar etmesi neticesinde 8 Kasım 2002 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'nde 1441 sayılı karar alınmıştır. 1441 sayılı karar, Körfez Savaşı sonrasında alınan özellikle 687 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararının gerekleri doğrultusunda silahsızlanma yükümlülüklerini yerine getirmesi için Irak'a yönelik güçlü bir biçimde vurgulanmış uyarı niteliği taşımaktaydı (United Nations Security Council, 2002).

Kitle imha silahları gerekçesi, Irak'a karşı girişilecek bir savaşın, savunmacı söylem içerisinde savunmacı terimlerle formüle edilmesini kolaylaştırmaktaydı. Ortada ABD ve dünya açısından "dehşetli" bir tehdit vardı ve bu tehdit karşısında düzenin savunulması lüzumu doğmaktaydı. ABD ise adet olduğu üzere bu savunma görevinin öncülüğünü üstlenmekteydi.

3.1. 2. Irak'a Yöneltilen Terör Destekçiliği Suçlaması

11 Eylül saldırılarının ardından bazı ülkeler ABD tarafından şer ekseni olarak nitelendirilmiş ve terör destekçiliği ile suçlanmıştır. Söz konusu ülkeler arasında, İran, Suriye ve Kuzey Kore'nin yanı sıra Irak da yer almaktaydı. Saddam rejimi ile 11 Eylül saldırılarının düzenleyicileri, özellikle de Usame Bin Ladin ve El Kaide arasında bağlantılar olduğunu ileri süren ABD yönetimi, terör örgütleriyle birlikte bunlara destek vermekle suçladığı devletleri de hedef tahtasına oturtmuştur (Arı, 2004: 495-496).

11 Eylül saldırıları terörizm olgusunu çarpıcı bir biçimde örnekleyen bir olay olarak, ABD dış politika söyleminde ihtiyaç duyulan önemli bir araç olan düşman gereksinimini karşılamada

terörizme elverişli bir zemin sağlamıştır. Her zaman her yerde ortaya çıkabilen, belirli bir coğrafyaya sabitlenemeyen bir tehdit olarak terörizm, kendisine karşı girişilen “savunma” faaliyetlerinde cephenin istenildiği kadar genişletilebilmesinin yolunu açmaktadır. Kitle imha silahları sahipliği suçlaması eşliğinde, ABD'nin Irak'ı terörle ilişkilendiren bir söyleme başvurusu, Irak rejiminin sadece ABD için değil insanlık için bir tehdit teşkil ettiği algısını oluşturmada işlevselleştirilmiştir. Böylelikle, böylesi bir tehdide karşı girişilecek silahlı bir müdahalenin, yalnızca ABD'nin değil tüm insanlığın güvenliğinin savunulması olarak takdim edilebilmesi imkân dâhiline girmiştir.

3.2. Irak Savaşı'nın Takdiminde Kullanılan Temel Gerekçelerin Gerçekler Karşısındaki Konumu ve Savaşı Temellendirmede Değerlere Başvuru

BM Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu 1441 sayılı karar uyarınca Birleşmiş Milletler Gözetim, Doğrulama ve Denetim Komisyonu (UNMOVIC – United Nations Monitoring, Verification and Inspection Commission) ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA – International Atomic Energy Agency) işbirliğiyle Irak'ta denetimler gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen denetimlere ilişkin olarak UNMOVIC Başkanı Hans Blix ve IAEA Başkanı Muhammed El Baradei tarafından 14 Şubat 2002'de ikinci rapor sunulmuştur. Blix, 300'den fazla tesiste 400'ü aşkın denetim gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Denetimlere 60 ülkeden 225 görevli katılmıştır. Bu görevlilerin 50'si hava personeli, 60'ı yardımcı görevli, 15'i IAEA gözlemcisi ve 100'ü de UNMOVIC gözlemcisiydi. İşbirliği konusunda Irak'ın istekliliğindeki artışa işaret eden Blix, henüz kitle imha silahlarıyla ilgili bir kanıtın saptanamadığını belirtmiştir. El Baradei de Irak'ta yürütülen denetimlerde, yasaklı nükleer faaliyetlere dair herhangi bir bulguya rastlanmadığını ifade etmiş ve bazı konularda araştırmaların sürdüğünü belirtmiştir (Arı, 2004: 505-506). 7 Mart 2003'te El Baradei açık oturumda BM Güvenlik Konseyi'ne hitap etmiştir. Irak'taki denetimlerde kat edilen mesafeden söz eden El Baradei, öncelikli olarak Irak'taki herhangi bir tesiste nükleer faaliyet bulgusunun tespit edilmediğini, ikinci olarak 1990'dan sonra Irak'ın uranyum ithal etme teşebbüsünde bulunduğu dair de bir kanıt saptanamadığını ifade etmiştir. Haber vermeksizin gerçekleştirilen üç aylık denetim sürecinin sonunda, Irak'ta nükleer bir programın canlandırıldığına dair herhangi bir kanıt ya da makul, inandırıcı bir gösterge bulunmadığı El Baradei tarafından beyan edilmiştir (Lang, 2006: 275).

Kitle imha silahları meselesi bağlamında Irak'a yönelik ileri sürülen iddiaların kanıtlanamaması, ABD'yi Irak'a karşı operasyondan alıkoymamıştır. Ancak ülkenin işgali sonrasında da Irak'ta kitle imha silahlarının varlığına dair bir bulgu ortaya konulamamıştır. Irak'ın işgalinin ardından yapılan titiz bir araştırmanın sonucunda, araştırmanın yöneticisi olan Amerikalı denetçi David Kay, Irak'ta 1991 yılından beri kitle imha silahlarının bulunmadığını bildirmiştir (McGovern, 2006: 277). Operasyonun üzerinden bir ay kadar zaman geçtikten sonra İngiliz basınında da, işgalin üzerinden bir aydan fazla bir zaman geçmesine rağmen, var olduğu ileri sürülen kitle imha silahlarının nerede olduğuna ilişkin dönemin İngiliz Başbakanı Tony Blair'e yönelik sorgulayıcı haberler çıkmaya başlamıştır (Cockburn ve Clair, 2006: 10). Kitle İmha Silahlarına İlişkin ABD İstihbarat Yetenekleri Komisyonu tarafından Başkan Bush'a sunulmak üzere hazırlanan 31

Mart 2005 tarihli raporun giriş kısmında, savaşın hemen öncesinde bütün dünyanın önünde Amerikan hükümeti tarafından kitle imha silahları temelinde Saddam rejimine yönelik ileri sürülen iddiaların hiçbirinin savaş sona erdiği zaman ispatlanmadığı açıkça ifade edilmiştir (Commission on the Intelligence Capabilities of the United States Regarding Weapons of Mass Destruction, 2005: 3).

Savaşın gerekçesi olarak sunulan bir diğer faktör olan, Irak'a yönelik terör destekçiliği suçlaması ve bu bağlamda Irak'ın 11 Eylül terör saldırıları ve El Kaide ile ilişkili olduğu iddiaları da kanıtlanamamıştır. 1998 ile 2000 yılları arasında, BM tarafından Irak'a yapılan insani yardımların koordinatörlüğü görevini üstlenen Hans Von Sponeck, ABD içinde ve dışında ABD'ye karşı vuku bulan terör eylemleriyle Irak arasında herhangi bir bağlantı bulunmadığı gibi, El Kaide ile Irak arasında herhangi bir işbirliğinin de söz konusu olmadığını belirtmiştir (Primakov, 2004: 124). Irak'taki Baas rejiminin radikal laik karakteri de, Irak'ın El Kaide ile bağlantısı olduğu iddialarının inandırıcılığını ABD dışında oldukça zayıflatmıştır (Ali, 2003: 194).

Irak'a yönelik operasyona taraftar olanlar, savaşı meşru olarak takdim edebilmek için başvurdukları, Saddam'ın kitle imha silahlarına sahip olduğu iddiası kanıtlanamayınca Irak'ı 11 Eylül saldırılarıyla ilişkilendirme yoluna gitmişler, ancak bu suçlamanın da asılsız olduğu anlaşılınca, savaşı gerekçelendirmek üzere değerlerin araçsallaştırılmasına başvurmuşlardır. Saddam'ın tiranlığının bile yeterli bir savaş nedeni olarak görülebileceğini ileri süren savaş yanlıları, gerçek amaçlarının halen karanlık çağlarda saplanıp kalmış olan tüm bölgeye demokrasiyi, iyiliği ve aydınlığı yaymak olduğunu belirtmişlerdir (Raimondo, 2006: 118). Böylelikle Irak'a yönelik savaş, özgürlük, demokrasi gibi değerlerin savunuculuğu ve taşıyıcılığı misyonuyla karakterize, "idealizm" yüklü bir söylem içerisinde takdim edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, ABD ve İngiltere işbirliğiyle 20 Mart sabahı başlatılan işgal operasyonuna, ironik bir biçimde "Irak'a Özgürlük Operasyonu (Operation Iraqi Freedom)" kod adı verilmiştir (Arı, 2004: 509).

3.3. Irak Savaşı'na Yönelik Dünya ve ABD Kamuoyunda Oluşan Tepkiler

8 milyondan fazla insan 15 Şubat 2003'te Irak'a karşı girişilecek muhtemel bir savaşı protesto etmek üzere, ABD de dahil olmak üzere beş kıtanın sokaklarında yerini aldı (Ali, 2003: 190). Bu kadar çok sayıda insanı herhangi bir uluslararası kuruluş organize etmediği gibi, bu insanların paylaştığı ortak bir programatik zemin de söz konusu değildi. Siyasi ve toplumsal arka plan itibarıyla büyük bir çeşitlilik gösteren bu insanların sokakları doldurmalarının temel nedeni, hem kendi kamuoyunu hem de dünya kamuoyunu ikna etmek üzere ABD tarafından sunulan savaş gerekçelerinin inandırıcı bulunmadığını göstermekti (Ali, 2003: 193-194). ABD ile ortak hareket eden İngiltere'de bile politik düzeyde önemli muhalif tepkiler ortaya çıkmış, 1997-2001 yılları arasında Büyük Britanya Dışişleri Bakanlığı görevini yürütmüş olan Robin Cook savaşın hemen öncesinde Tony Blair'in Irak konusundaki duruşuna bir tepki olarak Blair hükümetinden ayrılmıştır. Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada Cook, savaşın Britanyalılarca onaylanmadığını ve uluslararası desteğe de sahip olmadığını belirtmiştir (Primakov, 2004: 136).

ABD tarafından savaşı meşrulaştırmaya yönelik, operasyon öncesinde ileri sürülen iddiaların hiçbirinin Irak'ın işgalinin ardından da kanıtlanamaması, ABD kamuoyu üzerinde de etkilerini göstermiştir. ABD'de 2003 yılının Temmuz ayında yapılan kamuoyu anketleri ilk kez, halkın çoğunluğu nezdinde Irak tehdidi konusunda yönetim tarafından yanıltıldıkları yönünde bir kanaat oluşmaya başladığını göstermiştir (Ali, 2003: 199).

Gerek uluslararası kamuoyunda gerekse ABD kamuoyunda Irak savaşına yönelik oluşan tepkiler göstermektedir ki, ABD'nin Irak Savaşı'na ve kendi pozisyonuna dair ortaya koymuş olduğu imaj kabul görmemiş ve dolayısıyla söz konusu resmi inşa etmek üzere kullanılan söylemsel araçlar etkin olamamıştır. Bu tespitin en çarpıcı anlatımı 29 Mayıs 2003 tarihli Le Monde başyazısında yer alan şu ifadelerdir: Aksi yöndeki tüm göstergelere rağmen, Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olduğuna ve ürettiğine dünya kamuoyunu inandırmak için yürütülmüş manipülasyon kampanyası, şüphesiz son yılların en büyük devlet yalanıdır (Le Monde: 2003).

Sonuç

Bu çalışma göstermiştir ki, söylemsel inşasında kullanılan araçlar, izlenen söylemsel stratejiler bağlamında ABD dış politikası Machiavellici bir karakter taşımaktadır. Machiavellici siyaset anlayışının özgün yönünün oluşturan realiteye bağlılığın yanı sıra görülene yapılan vurgunun ABD dış politikasındaki yansımaları net olarak izlenebilmektedir. Bir yandan durumsallığın gereği olarak koşullar ve çıkarları doğrultusunda kendi reelpolitığının gereklerini yerine getiren ABD, diğer yandan politika tercihlerinin yol açabileceği muhtemel tepkilerin önüne geçebilmek için çalışmada incelenen söylemsel araçlara başvurmaktadır. Bu doğrultuda, işaret edilen söylemsel mekanizma aracılığıyla ABD, hem olayları tercih ettiği biçimde takdim etmekte, hem de bu takdim biçimi üzerinden kendine ilişkin pozitif bir imaj üretme faaliyetinde bulunmaktadır. Böylelikle, Machiavellici siyaset anlayışına paralel olarak, olumsuz kamuoyu tepkilerinin önüne geçilmesi yönünde faaliyet gösterilmektedir. Bu noktada önemli olan husus, gerçeğin ne olduğundan ziyade onun nasıl takdim edildiğidir. Dolayısıyla, olguların çarpıtılması, yalan, hile ve aldatmanın birer politik araç olarak kullanılması, ABD'nin imaj üretim faaliyetlerinin bir parçası olmuştur. Bu durum, Machiavelli'nin siyaset anlayışının gereklerine tam bir uygunluk arz etmektedir. Özellikle, çalışmada gösterildiği üzere, politika tercihleri doğrultusunda değerlerin yeniden anlamlandırılması ve içeriklendirilmesi, adeta George Orwell (2004: 240)'ın 1984 adlı romanında ayrıntılı bir biçimde anlattığı "Yenikonuş"u akla getirmektedir. İdeolojik ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak icat edilen bu dilin işlevlerinden biri istenilen şekilde düşünülmesini sağlamaktır. Bu fonksiyonun gereği olarak yapılan icraatlardan biri kelimelerin yeniden tanımlanması ve anlamlandırılmasıdır. ABD dış politika söyleminde de demokrasi, özgürlük gibi değerler alışlagelen anlamlarından çok farklı ve kullanıcının ihtiyaçlarına uygun manalar kazanabilmektedir. Çalışmada ayrıca incelenen "iç saldırganlık" kavramı, bu söylemsel manipülasyonun ne derecede uç noktalara varabildiğini ortaya koymuştur.

Çalışmada ortaya konulan söylemsel mekanizma, Irak savaşında da ABD tarafından işletilmiştir. Adet olduğu üzere, savaş savunmacı terimlerle formüle etmek amacıyla Irak, kendisinin

ötesinde bir düşman bloğuyla ilişkilendirilerek şer ekseninin bir parçası olarak ele alınmış ve terör destekçiliği ile suçlanarak terörizme karşı verilen mücadelenin bir cephesi haline getirilmiştir. ABD'nin Irak'a yöneltmiş olduğu kitle imha silahları sahipliği suçlamalarıyla birlikte değerlendirildiğinde böylesi bir resim, Saddam rejiminin yalnızca ABD için değil aynı zamanda tüm insanlık için bir tehdit olarak takdim edilmesinin zeminini oluşturmuştur. Bu noktadan itibaren Irak savaşının saldırgan bir eylem ya da işgal değil, ABD ile birlikte tüm insanlığın güvenliğinin savunulması olarak resmedilmesi söz konusu olmuştur. Kitle imha silahları ve terör destekçiliği bağlamında Irak'a yönelik ileri sürülen ve savaş gerekçesi olarak sunulan iddialar kanıtlanamayınca, ABD, söylemsel mekanizmasını işleten bir diğer araç olarak değerlere başvurmuş ve operasyonun adında da yansımaları bulduğu üzere, Irak'a özgürlük ve demokrasiyi taşımayı savaşın yeter bir gerekçesi olarak devreye sokmuştur. İşgal sonrası dönemde Irak'ta oluşan sosyo-ekonomik ve sosyo – politik tablo gözlemlendiğinde ve oluşan insani maliyetlerin boyutu dikkate alındığında, Irak'a getirileceği ileri sürülen özgürlük ve demokrasinin yaygın anlamlarıyla yürürlük kazanamadığı aşikâr bir gerçektir. Dolayısıyla oluşan tablo, ABD dış politika söyleminde kullanılan "Yenikonuş" bağlamında özgürlük ve demokrasi sözcüklerinin kazandığı anlam ve içeriği oldukça etkili bir biçimde örnekleemektedir.

Çalışmada belirtildiği gibi, gerek kendi kamuoyunda gerekse dünya kamuoyunda Irak savaşı nedeniyle ABD'ye karşı tepkiler oluşmuştur. Bu durum göstermiştir ki, ABD'nin başvurduğu söylemsel araçlar bu olayda istenilen etkiyi üretememiş, dolayısıyla ABD'nin Irak savaşına ilişkin üretmeye çalıştığı algı yerel ve uluslararası ölçekte kamuoyu nezdinde kabul görmemiştir. Bu husus Machiavelli'nin siyaset anlayışı açısından önemli bir soruna işaret etmektedir. Kendi siyaset teorisi doğrultusunda kötücül yöntemlerin kullanımını dışlamayan Machiavelli, kötü görünmenin engellenmesini, kamuoyu desteği açısından önemli bir faktör olan imajın zarar görmemesini bir gereklilik olarak vurgulamaktadır. Bu bağlamda, çalışma, Machiavellici perspektiften değerlendirildiğinde ABD'nin söylemsel mekanizmasının Irak savaşında başarısız olduğunu ortaya koymuştur. Machiavelli'nin terminolojisiyle ifade edilirse, ABD, aldatmanın, hilenin başarılı sonuç verebilmesi için gerekli şart olan, tilki doğasını gizlemeyi başaramamıştır.

Son olarak, bütün olarak değerlendirildiğinde çalışma ortaya koymuştur ki, Machiavelli'nin siyaset teorisi, çağdaş siyasete ilişkin olgu ve olayları anlama ve anlamlandırma bir imkân olarak yararlanılabilirliğini muhafaza etmektedir. Söylemsel inşası bağlamında taşıdığı Machiavellici eğilimlerle ABD dış politikası, Machiavelli'nin politik eyleme ilişkin tespitlerinin ve rehberliğinin halen daha geçerli olmaya devam ettiğinin önemli bir göstergesidir.

Kaynakça

- Ali, T. (2003). *Bush Bağdat'ta: Irak'ın Yeniden Sömürgeleştirilmesi*, Osman Akınhay (çev.), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Althusser, L. (2003). *Makyavel'in Yalnızlığı ve Başka Metinler: Althusser'in Mirası*, Turhan Ilgaz, Alâeddin Şenel ve Seda Çarmık (çev.), Ankara: Epos Yayınları.
- Arı, T. (2004). *Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, İstanbul: Alfa Yayınları.

- Chomsky, N. (1997). *Demokratik İdeallerin Çöküşü*, Cevdet Cerit (çev.), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Chomsky, N. (2017). *Devlet Uğruna*, Yavuz Alogan (çev.), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Chomsky, N. (2002). *Medya Gerçeği*, Abdullah Yılmaz ve Osman Akinhay (çev.), 3. Basım, İstanbul: Everest Yayınları.
- Cockburn, A. ve Clair J. St. (2006). "The Thirteen Years' War", O'Huallachain, D. L. and Sharpe, J. F. (eds.), *Neo-Conned Again!: Hypocrisy, Lawlessness, and the Rape of Iraq* içinde, Norfolk: IHS Press, 3-11.
- Commission on the Intelligence Capabilities of the United States Regarding Weapons of Mass Destruction. (2005). Report of the Commission on the Intelligence Capabilities of the United States Regarding Weapons of Mass Destruction, Tarih: 8.2.2019, https://fas.org/irp/offdocs/wmd_report.pdf
- El Hazin, C. (2004). "Amerikan Yüzsüzlüğü", *ABD Saldırganlığı: Irak ve Ötesi*, Cahide Sarı (yay. haz.), Ankara: Ütopya Yayınları.
- Grant, R. W. (2008). *Hypocrisy and Integrity: Machiavelli, Rousseau, and the Ethics of Politics*, Chicago: University of Chicago Press.
- Hoffman S., Huntington, S. P., May, E. R., Neustadt, R. N. ve Schelling T. (1981). "Vietnam Reappraised", *International Security*, 6(1), 3-26.
- King, R. (2011). *Machiavelli: İktidar Filozofu*, Volkan Atmaca (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Lang, W.P. (2006). "Drinking the Kool-Aid: Making the Case for War with Compromised Integrity and Intelligence", O'Huallachain, D. L. and Sharpe, J. F. (eds.), *Neo-Conned Again!: Hypocrisy, Lawlessness, and the Rape of Iraq* içinde, Norfolk: IHS Press, 249-276.
- Le Monde. (2003). Editorial: L'aveu américain, Tarih: 15.2.2019, https://www.lemonde.fr/vous/article/2003/05/29/editorial-l-aveu-americain_321963_3238.html
- Ledeen, M. A. (2003). *Liderlik ve Güç Kullanımında Machiavelli*, Türkân Arıkan ve Elif Gökteke (çev.), İstanbul: Literatür Yayınları.
- Machiavelli, N. (1998). *Hükümdar*, H. Kemal Karabulut (çev.), 5. Basım, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Machiavelli, N. (2008). *Siyaset Üzerine Konuşmalar*, Hakan Zengin (çev.), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Magnani, L. (2016). "Political Correctness and between Wise Stoicism and Violent Hypocrisy", *Philosophies*, 1(3), 261-274.
- McGovern, R. (2006). "Sham Dunk: Cooking Intelligence for the President", O'Huallachain, D. L. and Sharpe, J. F. (eds.), *Neo-Conned Again!: Hypocrisy, Lawlessness, and the Rape of Iraq* içinde, Norfolk: IHS Press, 277-308.
- Orwell, G. (2004). *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*, Nuran Akgören (çev.), 6. Basım, İstanbul: Can Yayınları.
- Primakov, Y. M. (2004). *11 Eylül ve Irak'a Müdahale Sonrası Dünya*, Fatma Arıkan ve Serdar Arıkan (çev.), İstanbul: Doğan Ofset.
- Raimondo, J. (2006). "A Real Hijacking: The Neoconservative Fifth Column and the War in Iraq", O'Huallachain, D. L. and Sharpe, J. F. (eds.), *Neo-Conned Again!: Hypocrisy, Lawlessness, and the Rape of Iraq* içinde, Norfolk: IHS Press, 111-126.
- Skinner, Q. (2002). *Düşüncenin Ustaları: Machiavelli*, Cemal Atıla (çev.), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Sniegoski, S. J. (2006). "Neoconservatives, Israel, and 9/11: The Origins of the U.S. War on Iraq", O'Huallachain, D. L. and Sharpe, J. F. (eds.), *Neo-Conned Again!: Hypocrisy, Lawlessness, and the Rape of Iraq* içinde, Norfolk: IHS Press, 81-110.
- United Nations Security Council. (2002). Resolution 1441, Tarih: 1.2.2019, <http://www.un.org/Depts/unmovic/documents/1441.pdf>

Türkiye'nin Güvenlik Anlayışındaki Dönüşüm: Türkiye – Irak İlişkileri

Transformation of Turkish Security Approach: Turkish – Iraqi Relations

Arzu AL*
Nur ASLAN**

Öz

Soğuk Savaş Dönemi dış politika pratikleri incelendiğinde geleneksel güvenlik yaklaşımlarının ön planda olduğu açıkça görülmektedir. Devlet temelli güvenlik yaklaşımı ile temel amaç toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin korunması iken Soğuk Savaş sonrası dönemde iki süper güç arasında küresel anlamda etkileyebilecek bir savaş ortamının sona ermesinin ardından geleneksel güvenlik yaklaşımında bir dönüşüm yaşanmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren insan güvenliği, çevre güvenliği hatta gezegen güvenliği gibi kavramlar uluslararası ilişkiler literatüründe yer tutmaya başlamıştır. Buna rağmen devlet güvenliğinin yine güvenlikleştirme yaklaşımında başat rolü göz ardı edilemez. Türkiye, küresel anlamda değişen güvenlik yaklaşımına bağlı olarak, 2000'li yıllardan itibaren, dış ve iç politikada süregelen geleneksel ulusal güvenlik yaklaşımını revize etmeye başlamıştır.

Bu çalışmada, Kopenhag Okulu temelli, inşacı yaklaşımla öne sürülen güvenlikleştirme yaklaşımı analiz edilip, Türkiye dış politikasının güvenlikleştirme yaklaşımı mercek altına alınacaktır. Kopenhag Okulu iddiasının aksine klasik ulusal güvenlik yaklaşımı varlığını kaybetmezken, son yıllarda ön plana çıkan yeni dış politika söylemleri ile Türkiye için güvenlik kavramı şekil değiştirmiş ve uzun vadeli dış politika hedeflerine ulaşılabilmesi için ulusal güvenlik söylemi ön planda tutulmaya başlanmıştır. Diğer yandan, Türkiye'nin Irak konusunda güvenlik politikaları incelenirken, Kopenhag Okulu tarafından ortaya atılan teoriye getirilen eleştiriler de göz önünde bulundurulacaktır. Bu bağlamda Türkiye – Irak ilişkileri bu çalışma için baz teşkil edecek örnek olay niteliğindedir. Türkiye'nin Irak konusunda güvenlikleştirme politikalarının başarılı olup olmadığını konusu da bu çalışmada incelenecek konular arasındadır.

Anahtar sözcükler: Güvenlik, Dış politika, Türkiye, Irak, Güvenlikleştirme

* Doç. Dr. Arzu Al, Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, arzu.al@marmara.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-3287-3661

** Nur Aslan, Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, nur.aslan@arcelik.com, Orcid: 0000-0002-1397-7641.

Abstract

When examining foreign practices of the Cold War era, it is clear that traditional security approaches are at the front line. While the main objective with the state-based security approach was protecting territorial integrity and sovereignty, there was a transformation in the traditional security approach after Cold War. Concepts such as human security, environmental security and even planetary security have started to take place in the international relations literature. Nevertheless, the dominant role of state security still can not be ignored. The ongoing traditional national security approach of Turkey in foreign and domestic politics has begun to be revised by changing and transforming world conditions. In this study, securitization that is based on the Copenhagen School and constructivist approach will be analyzed and the securitization approach of Turkish Foreign Policy will be analyzed. In contrast to the Copenhagen School claim, the classical national security approach does not lose its existence. New foreign policy discourse has changed in recent years with the prominent way of security for Turkey; national security discourse has begun to be prioritized in order to achieve long-term foreign policy objectives. On the other hand, analyzing Turkish security politics about Irak should be analyzed by regarding criticism of Kopenhagen School, as well. In this study, Turkey – Irak relations will be the case for this study. It will be analyzed whether Turkish security politics about Irak is successful or not?

Keywords: Security, Foreign Policy, Turkey, Iraq, Securitization

GİRİŞ

Soğuk Savaş sürecinde iki süper güç olan Rusya ve ABD arasındaki çekişme nedeniyle, uluslararası sistem savaş tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bir başka deyişle iki süper güç arasında gerçekleşecek herhangi bir gerilim ve savaş ortamı küresel anlamda tüm ülkeleri tehdit edebilecek bir boyuta ulaşabilirdi. Bu koşullar içerisinde ülkeler iç politika ve özellikle dış politika pratiklerini reel politika getirisi olarak savunmacı çizgide tutmaktaydı ve güvenlik kapsamında ülkesel toprak bütünlüğünün ve egemenliğin askeri yollar ile korunması başlıca amaç halindeydi. Bu bağlamda kimi ülkeler kendi silahlanmayı seçerken bazı ülkelerin ulusal çıkarları gereği bir süper güç ile ittifak içinde olduğu görülmekteydi. (Gartner, Price ve Reiter, 2001: 1-2).

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası arenada gerçekleşmesi muhtemel savaş tehlikesinin sona ermesi ve bunun neticesi olarak yaşanan değişimler, uluslararası ilişkilerin ve ülkelerin dış politika pratiklerinin temel belirleyici unsuru olan devletin başat konumunun sorgulanmasına yol açan yapısal ve güncel meseleleri gündeme getirmiştir. Bunun yanı sıra uluslararası ilişkiler disiplinine hakim bakış açılarının da Soğuk Savaş sonrası dönemi algılamada ve açıklamada yeterli olmayacağı görüşü gündeme gelmiştir. (Gül, 2016: 305). Dolayısıyla geleneksel teorilerin çizdiği kuramsal ve kavramsal çerçevenin yeni düzeni açıklamaya yetmemelerinden kaynaklı, bazı kavramların yeniden tanımlanmalarına olan ihtiyaç su yüzüne çıkmıştır. Güvenlik kavramı da bu çerçevede, değişen ve dönüşen dünya koşullarında tekrar tanımlanmaya ihtiyaç duyulan kavramlardan olmuştur.

Alışıl gelmiş ilişki sistematğinden kopuşun yaşandığı Soğuk Savaş sonrası dönemde ve özellikle daha sonrasında küreselleşme dalgasıyla beraber yeni aktörlerin de uluslararası sistemde etkin rol oynamaya başlamasıyla beraber, ulus devletinin mutlak hegemonyası sona ermiştir. Buna bağlı olarak da güvenlik kavramı devlet/ülke güvenliği tanımlamasından ziyade bölgesel ve küresel

güvenlik anlayışına evrilmiştir. Daha önceleri söylem diplomasisinden uzak, reel politığe dayalı, anarşik uluslararası sistemde varoluşu ve hayatta kalmayı amaçlayan ulusal güvenlik anlayışı, yerini daha kapsamlı analize bırakmış ve askeri tehditlerin toplumlar için tek güvensizlik kaynağı olmadığı düşüncesi tartışılmaya başlanmıştır. Bu noktada Kopenhag ekolü geleneksel/realist güvenlik anlayışının eleştirisi üzerinden güvenlik anlayışı geliştiren bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. “Siyaset teorisi ve sosyal inşacılık yaklaşımlarını kullanan ve söz edim yaklaşımları üzerine inşa edilen bu yeni güvenlik kuramı artık günümüzde çok geniş alanlardaki sorunların açıklanmasında bir model olarak kullanılmaktadır.” (Miş, 2011: 348).

Genel anlamda bahsetmek gerekirse yeni güvenlik anlayışı çerçevesinde şekillenen güvenikleştirme kavramı ilk olarak 1995 yılında Ole Wæver tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonra bu kavram Kopenhag Okulu'nun diğer yazarlarının çalışmalarında da önemli yer teşkil eden bir kavram haline almıştır. (Baysal ve Lüleci, 2015: 63). Bu ekol, inşacı bir temele sahip olmasından ötürü, güvenliği söz edim olarak nitelendirir. Bir başka deyişle, konular söz edimler yoluyla güvenlik ajandasına oturtulur. Bu şekilde güvenikleştiriciler devletin ajandasına güvenlik tehdidi olarak oturttukları konular hakkında olağanüstü yollara başvurmayı meşru hale getirirler. Buradan hareketle tehdit kavramının nesnelliği ve öznelliği tartışması da gözler önüne çıkmaktadır. Başlıca muğlak tartışma konuları şu şekilde sıralanabilir: Güvenlik ajandasına oturtulan tehdit gerçekten bir tehdit midir? Kim buna karar verir? İktidar sahipleri ve güvenikleştiriciler kendi ideolojileri ve inançları doğrultusunda bir sorunu ulusal tehdit olarak nitelendirip, hareket manevrası sağlamayı amaçlayabilir mi? Bu tartışma konularına net bir cevap verilememekle beraber, güvenlik kavramının söz edime dayalı yönü tekrar gözler önüne serilmektedir. Bu noktada belirtmek gerekir ki, güvenikleştiricilerin alacakları olağanüstü tedbirleri meşrulaştırmaları için, kamu tarafından ortaya atılan konunun güvenlik tehdidi olarak kabul edilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Aksi takdirde güvenikleştiriciler yaptıkları dış ve iç politika manevralarında meşruluğu sağlayamazlar. Bu güvenikleştiriciler genel anlamda iktidar sahipleri, kimi zaman da sivil toplum kuruluşları ve medya gibi devlet dışı aktörler olabilmektedir. Sonuç olarak değişen ve dönüşen dünya düzeninde askeri tehditlerin uluslar için tek tehdit kaynağı olmaması fikrinin açığa çıkmasıyla ortaya atılan yeni güvenlik kuramları tartışmaya açıktır ve devletlerin uygulamalarında farklı pratiklerini görmek mümkündür.

Akademik çevreler tarafından da yeni güvenlik kavramı çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Bu kapsamda asıl olarak devletin başat gücünün gerçekten eskisi kadar geçerli olup olmadığı konusu gündeme gelmiştir. Buna ek olarak, Kopenhag Okulu tarafından söz edime yapılan vurgu abartılı bulunmuş, özellikle medya kuruluşları tarafından yapılan görsel sunumların insanların algılarını şekillendirmede ve bir konunun siyasal alandan uzaklaşıp güvenlik ajandasına oturtulmasındaki öneminin Kopenhag Okulu tarafından yeterince anlaşılmadığının üzerinde durulmuştur. Diğer yandan güvenlik ajandasına yerleştirilen konu için toplum nezdinde kabulün alınmasının güvenikleştirme sürecinin başarısının ölçülmesindeki tek etken olmadığı da yine eleştirilmiş olan Kopenhag Okulu'nun ortaya attığı görüşlerden bir diğeridir. Bu bağlamda toplum nezdinde konunun meşrulaştırması ahlaki bir onay olarak nitelendirilmiş; sonucunda yapılacak aksiyonlar için resmi devlet kurumları nezdinde konunun kabul edilmesinin, kanun koyucuların konu

hakkında hareket manevralarına zemin hazırlayıp bu şekilde de güvenikleştirme sürecinin başarılı olması altındaki etken olduğu belirtilmiştir. Son olarak da güvenikleştirme kavramını genel geçer kurallar çerçevesinde değerlendirmek eksik bir bakış açısı oluşturacaktır. Yeni güvenlik kavramı çerçevesinde şekillenene Kopenhag Okulu güvenikleştirme kuramı da genel geçer kurallar çerçevesinde geçerli bir teori oluşturmaya çalıştığından uluslararası sistemde devletlerin farklı güvenikleştirme pratiklerini yorumlamakta eksik kalmıştır. Bu doğrultuda yeni güvenlik kavramı kapsamında güvenikleştirme süreçlerinin incelenmesinde farklı devletlerin tarihi, sosyal ve politik yapıların göz ardı edilmemesi gereklidir. Bu çalışmada, Türkiye'nin Irak konusunda güvenlik politikaları analiz edileceğinden yeni güvenlik kavramı çerçevesinde bahsedilen eleştiri noktalarına da odaklanmak ve bu kapsamda Türkiye güvenlik politikasını incelemek gereklidir.

Türkiye 2000'li yıllara kadar geleneksel güvenlik kuramı kuralları ile hareket edip, savunmacı ve askeri gücü ön planda tutan bir dış politika anlayışı benimsemiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde de özellikle eski Sovyet coğrafyasının parçalanması kaynaklı, Türkiye territorial kaygılar yanında ulusal güvenlik endişesi taşımış, Osmanlı döneminden bu yana süregelen dış mihraklar tarafından tehdit algısını üstünden atamamıştır. Bu noktada, Türkiye'nin 2000'li yıllara değin süregelen geleneksel / realist güvenlik kaygılarının temelinde üç nedenden bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki tarihsel geçmiş kaynaklı Sevr fobisi diye de nitelendirilen dış mihraklar tarafından ele geçirilme güdüsüdür. Osmanlı'nın özellikle son yıllarından itibaren dış ülkeler tarafından parçalanmaya karşın yaşanan Sevr korkusunu takiben kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika stratejisi de yine bu alışılmış politikalar çerçevesinde şekillenmiştir. Uzun yıllar boyunca denge politikası benimsenmesine rağmen Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında batı medeniyeti seviyesine odaklanma ve dini kurumların tasfiye edilmesi politikaları da güdülmüş, bu şekilde Türkiye yüzünü batıya çevirip, Sovyet coğrafyasından ve Orta Doğu'dan kısmen uzaklaşmıştır. Bir başka deyişle güdülen dengeleme politikasında batı yanlısı bir tutum benimsenmiştir. İkinci olarak da tarihten bu yana dillere pelesenk olan Türkiye'nin jeo-stratejik konumu itibarıyla Avrupa ile Asya arasında köprü durumunda kalması ülkeyi iki coğrafyadaki gelişmelere karşı kırılğan hale getirirken, bu durum Türkiye için avantajın yanında dezavantaj haline dönüşmüştür. Türkiye üzerinde güç sahibi olmak ülkenin var olan stratejik konumunu kullanmak anlamına geleceğinden, Türkiye ulusal güvenliğini ve toprak bütünlüğünü korumak için dış politikasını bu doğrultuda şekillendirme zorunluluğu hissetmiştir. Üçüncü ve son olarak da özellikle son yıllarda Ortadoğu'da ortaya çıkan gelişmeler ışığında da söylenebilir ki Türkiye'nin komşu coğrafyaları kırılğan ve istikrarsız bir seyir izlemiş bu nedenle Türkiye de korumacı bir yapıya bürünmüştür. Çünkü komşu coğrafyalarında yaşanan bir istikrarsızlığın etkilerinin Türkiye'de ulusal güvenliğe tehdit olarak direkt ve dolaylı olarak hissedilmesi kuvvetle muhtemeldir.

Her ne kadar 2000'li yıllarda AB uyum süreci ile realist güvenlik anlayışından uzaklaşma yolunda adımlar atılmış ve Ahmet Davutoğlu önderliğinde kavramsal çerçeveye oturtulan yeni Türkiye dış politikası pro-aktif bir dış politika ve komşu ülkeler ile sıfır sorun politikası benimsenmiş olsa da son yıllarda Orta Doğu'da meydana gelen gelişmeler, Türkiye'nin tam olarak bu doğrultuda

hareket etmesine fırsat bırakmamıştır. Özellikle Irak'ta Saddam Hussein'in devrilmesinden sonra ortaya çıkan güç bölünmeleri ve Kuzey Irak'ta bağımsız Kürdistan bölgesinin kurulmak istenmesi neticesinde Türkiye uluslararası koalisyonda yer alıp izleyici bir tutum benimseyememiş ve şu an için direkt bir ulusal güvenlik tehdidi olmamasına rağmen, Irak Türkiye'nin güvenlik ajandasında baş meselelerden biri haline gelmiştir. Irak'ın Türkiye'nin dış politika ajandasına güvenlik meselesi olarak konuşturulmasında söz edim yaklaşımı gözler önüne çıkmaktadır. Bölgedeki uzun vadeli çıkarlar neticesinde Irak olayı ulusal güvenlik tehdidi olarak gözler önüne serilmiş ve yapılan hareketler da toplum nezdinde meşrulaştırılmıştır. Diğer yandan Irak konusunda Türkiye'nin geleneksel güvenlik stratejilerini besleyen klasik anlayıştan da tam olarak uzaklaşmadığı, zaman zaman yeni güvenlik anlayışı tarafından şekillendirildiği ajandada geleneksel güvenlik anlayışı araçlarını kullandığı açıkça görülür. Irak konusunun Türkiye'nin ulusal güvenlik ajandasına oturtulmasında söz edimlerin rolü yadsınmamakla beraber medya'nın bu konudaki yardımcı değil asıl rolü unutulmamalıdır. Bu sayede Irak meselesi toplum nezdinde meşrulaşmış ve güvenlik ajandasına yerini kolayca edinebilmiştir. Buna ek olarak hükümetin diğer resmi kurumlar üzerindeki nüfuzu ve oluşturduğu etki güvenikleştirme sürecinin başarısında büyük etki sahibidir. Son olarak da Türkiye'nin Irak konusundaki güvenlik stratejisini tarihi, politik ve sosyal etkilerden bağımsız düşünmemenin gerekliliği Türkiye'nin geçmişinden bu yana güvenlik meseleleri incelendiğinde açıkça gözler önüne serilmektedir. Sonuç olarak Türkiye'nin Irak konusunda güvenlik manevralarının tüm bilgiler ışığında incelenmesinin sonucunda, Irak konusundaki güvenikleştirme politikalarının başarıya ulaştığının söylenmesi yanlış olmayacaktır.

Sorunsala yönelik çalışmalar, güvenlik kuramı hakkında yapılan literatür taramasını takiben, Türkiye ve Dünyadaki siyaset yapıcılarının konuya ilişkin açıklamaları, vaka incelemeleri ve daha önce konu hakkında yapılmış akademik çalışmaların incelenmesi ışığında yürütülecektir.

Genel olarak bakıldığında Güvenlik kuramı ve Türkiye'nin güvenlik yaklaşımı hakkında çeşitli araştırmaların olduğu görülebilmektedir. Bu çalışmada ise şu anda halihazırda gündemde olan Suriye olayının aksine Irak'taki gelişmelerin neden Türkiye'nin ulusal güvenlik ajandasına yerleştirildiği mercek altına alınacak, bu şekilde de literatüre ışık tutmak hedeflenecektir.

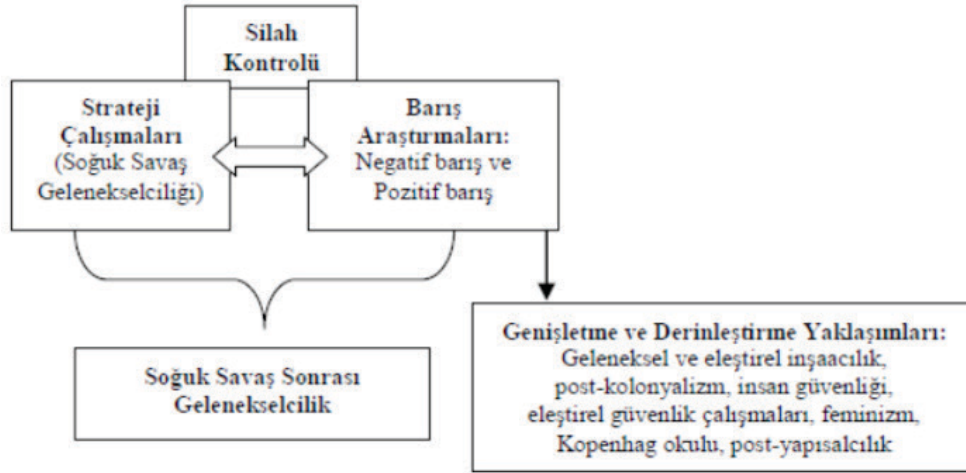
Çalışmanın birinci bölümünde güvenikleştirme kuramı teorik ve kavramsal açıdan ele alınacaktır. İkinci bölümde geçmişe dönük bir analiz yapıp, Türkiye'nin dış politikada güvenlik algısı ve evrimi incelenecektir. Son olarak da son gelişmeler ışığında tarihsel geçmişi de göz ardı etmeden Türkiye'nin Irak politikası güvenikleştirme kuramı doğrultusunda yorumlanıp çalışma sonlandırılacaktır.

GÜVENLİKLEŞTİRME KURAMI

Soğuk Savaş yıllarında iki süper güç arasında meydana gelebilecek bir savaş tehlikesiyle karşı karşıya olan uluslararası sistemde geleneksel güvenlik anlayışı revaçtaydı. Bu noktada geleneksel güvenlik kavramından kasıt askeri tehdit olmakta ve ülkelerin askeri tehditlere karşı hayatta kalması uluslararası sistemdeki güvenlik algısının yegâne amacı olarak görülmekteydi. Ulus

devlet algısının ön planda olduğu ve uluslararası sistemde hayatta kalmanın yegane amaç olarak görüldüğü dönem Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle dönüşüme uğramaya başlamıştır. Direkt olarak askeri tehdit riskinin ve yüz yüze kalınan savaş tehlikesinin sona ermesinin uluslararası sistemde güvenlik anlayışı da değişime uğramıştır.

Şekil 1: Uluslararası Güvenlik Çalışmalarının Gelişimi¹

Güvenikleştirme kavramının ana çerçevesi 1995 yılında Ole Wæver'in 'Securitization and Desecuritization' adlı eserinde detaylandırılmış ve Soğuk Savaş Sonrası değişmeye başlayan güvenlik anlayışına günümüzde hala kullanılmaya devam eden önemli katkılarda bulunmuştur. (Wæver, 1995). Genel anlamda bahsetmek gerekirse, Soğuk Savaş sonrası değişen güvenlik anlayışı ile beraber Ole Wæver'in ortaya attığı daha sonra da Kopenhag Okulu yazarları tarafından kullanılan güvenikleştirme teorisinin çerçevesi geleneksel güvenlik anlayışının eleştirisi üzerine oturtulmuştur. Kopenhag Okulu güvenlik yaklaşımının özünü güvenikleştirme kuramı oluşturmakla beraber çalışmalarına siyaset teorisi ve sosyal inşaıcılık teorilerini de ekleyerek, güvenikleştirme kuramının daha geniş bir çerçeveden ele alınmasını sağlamıştır. Öne çıkarılan başlıca düşünce ise askeri tehditlerin toplumlar için tek güvensizlik kaynağı olduğu algısının eksik bir anlatım olacağı yönündedir. Bu noktada söz edim yaklaşımları ile kapsamı genişleten teori daha geniş çerçevede güvenlik sorunlarını ele alırken, ulus devletin başat rolünün sorgulanmasına da yol açmıştır. Birey kavramını da güvenlik literatüründe üst safhalara çıkararak bireyler veya devlet dışı aktörler tarafından da söz edim yoluyla güvenlik algısının oluşturulabileceği ve bir konunun devletlerin ve toplumların güvenlik platformuna bu yolla rahatlıkla oturtulabileceğini savunmuştur. (Miş, 2011: 348-349).

1 Şekil 1, Buzan, Barry, and Lene Hansen'nin The Evolution of International Security Studies adlı çalışmasından alınmıştır.

İnşaatçı bir temele sahip olan güvenikleştirme teorisi, güvenliği söz edim olarak görür. Teoriye göre, güvenlik konuları, söz-edimler sayesinde birer güvenlik tehdidi olarak inşa edilmektedir. Bu sayede, inşa edilmiş olan güvenlik tehditlerine karşı olağanüstü yollara başvurulması meşru hale gelmektedir. İktidar sahipleri, olağanüstü tedbirler almak istedikleri konuları hâlihazırda güvenlik tehdidi olarak sunmak suretiyle, uygulayacakları yaptırımları meşrulaştırma yolunu seçebilmektedir. (Baysal ve Lüleci, 2015: 63).

Bu noktada güvenlik kavramının net bir tanımının olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Anlamı yönünde birçok çözülememiş tartışmalar bulunmaktadır. Güvenikleştirme teorisi de belli bir kamusal sorunun nasıl ve neden güvenlik sorununa dönüştüğünü mercek altına alarak, günümüz güvenlik sorununu açıklar. Herhangi bir kamusal sorun siyasal alanın dışında seyreder. Daha sonra siyasal alana dahil edilir, buradan da genellikle siyaset yapıcılar tarafından güvenlik alanına yerleştirilebilir. (Miş, 2011: 348). Küreselleşen dünyada farklı aktörlerin de uluslararası sistemde yer almasıyla bir sorunun güvenlik alanına sokulması farklı aktörler aracılığıyla mümkün olmakla beraber pratikte başlıca güvenlik yapıcılarının siyaset yapıcılar olduğu gözlemlenmektedir. Ulus sistemin yanında bireyin dönüştürülen dünyada söz sahibi olmasıyla beraber güvenikleştiriciler atacakları adımlarda meşruluğu sağlamak adına sorunu kamusal düzlemde de güvenlik sorunu olarak kabul ettirmek durumundadırlar. Bu şekilde içerde destek kazanan güvenlik yapıcılar söz edim yoluyla güvenlik ajandasına yerleştirdikleri meseleleri ön planda tutarak, istedikleri doğrultuda hareket edebilmek adına manevra kabiliyeti kazanırlar. Normal siyasi işleyişin dışına çıkılan bu durumda adeta bir panik siyaseti takip edilmiş olur ve sorunun çözümü ile ilişkilendirilen her türlü güç kullanımı meşru hale getirilir ve güvenikleştiriciler ulusal güvenlik sorunu olarak tanımlayıp kabul ettirecekleri her konuda tahakküm kurabilirler. (Gül, 2016: 306). Bu bilgiler ışığında bir kez daha güvenlik kavramının genel geçer bir tanımının olmadığı, farklı değişkenlere bağlı olarak da bir meselenin subjektif olarak da güvenlik meselesi olarak adlandırılabilmesi gözler önüne gelmektedir.

Siyasallaşma bir sorunu açığa çıkarma görünür hale getirme anlamındadır, yani bir seçim meselesidir. Üzerine karar verilen durum bir sorumluluğu da getirir. Güvenlik birçok ülkede ulusal güvenlik bağlamında idealleştirildiği için iktidarı elinde bulunduranlar “tehdit” tanımlamasını iç politik amaçlar için kullanarak demokratik alanı daraltarak, kısıtlamalar ve kontroller için hak iddiasında bulunurlar. Halbuki siyasetin amacı, olağanüstü “özel tehditlerin” öne çıkarılmaksızın siyasal süreçlerin rutin kurallarında işlemesidir. (Buzan, Wæver ve Wilde, 1998: 28-29).

Güvenlik kavramının muğlaklığı nedeniyle güvenikleştirmenin akademik olarak analiz edilmesi için bir sorunun olağanüstü tedbirler gerektiren bir güvenlik sorunu olup olmadığının mercek altına alınmasına gerek yoktur. Bir sorunun güvenlik sorunu olarak kurgulanıp kurgulanmadığına odaklanmak yapılacak çalışmalar için yeterli olacaktır. Bu bağlamda güvenikleştirmenin öğelerine vurgu yapmak bu öğelerin güvenikleştirme aşamasındaki rollerini anlamak bir meselenin güvenlik sorunu haline gelmesini analiz etmek açısından faydalıdır. Güvenikleştirmenin ilk ögesi referans nesnesi olarak adlandırılır. Referans nesnesi güvenlik tehdidinin hedef aldığı nesnedir. Kopenhag Okulu'nun yaklaşımına göre referans nesnesinin yaşamaya hakkı olduğu için korunması ve/

veya kurtarılması gerekmektedir. Bu nedenle gerekli tedbirler en kısa sürede alınmalıdır. Bu nesnenin herkes tarafından tehdit altında olduğunun kabullenilmesi ve/veya kabullendirilmesi, meselenin kamusal ve siyasal alandan güvenlik alanına geçişini hızlandırır. Son yıllarda dönüşen ve küreselleşen dünyada medya, referans nesnesinin toplum nezdinde tehdit altında olduğunu kabullendirmek adına önemli rol oynamaya başlamıştır. İkinci öge ise güvenlikleştirici aktördür. Belirtildiği üzere güvenlikleştirici aktör güvenlik söz edimini kullanarak bir meselenin güvenlik sorunu olarak algılanmasına neden olan aktördür. Bu rol genel olarak siyasi liderler, bürokratlar, hükümetler tarafından oynanacağı gibi dönüşen ve küreselleşen dünyada sivil toplum kuruluşları ve uluslararası organizasyonlar da güvenlikleştirmede güvenlikleştirici aktör olarak karşımıza çıkabilmektedir. Güvenlikleştirmenin son ögesi olan işlevsel aktör de güvenlikleştirmenin gerçekleşeceği yere ve alana göre farklılık gösterebilir. (Baysal ve Lüleci, 2015: 76-78). Günümüz dünyasında medyayı işlevsel aktör olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. İşlevsel faktör olarak bu aktörler genel olarak güvenlikleştirmenin referans nesnesi üzerinden uygulayacağı güvenlik manevraların toplum nezdinde kabul görerek meşruluğunun sağlanması açısından kritik öneme sahiptir. Çünkü eğer bir konu güvenlikleştirici aktör tarafından güvenlik sorunu olarak adlandırılmasına rağmen kamuoyu nezdinde kabul görmezse güvenlik alanına sokulmaya çalışan konu orada kalmaz ve siyasal alana geri çekilmek durumunda kalır. Bir başka açıdan da eğer alınan aksiyonların meşruluğu sağlanmazsa toplum karşı çıkacak, destek sağlanamayacak ve özellikle bu durumda güvenlikleştirici aktör siyaset yapıcı konumdaysa toplum nezdinde popülaritesini kaybedecektir. Bu bağlamda güvenlikleştirici aktör genel olarak meşru bir zemine oturtmak adına var olan güvenlik sorununu tarihi bir geçmişle bağlantılı olarak kamuoyuna sunar. Bu şekilde sorunun gerçekten güvenlik meselesi olarak adlandırılması mantıklı bir zemine oturtulmaya çalışılır. (Buzan, Wæver ve Wilde, 1998: 32-33). Bu durum güvenlikleştirme yaklaşımında başarılı güvenlikleştirme olarak adlandırılır.

Geleneksel güvenlik çizgisinden uzaklaşılması ve askeri güvenliğin güvenlik meselesini anlamada yeterli olmadığı önermesiyle ortaya çıkan ve güvenlik çizgisine devletlerin yanı sıra insanları da alarak teorisini kurgulayan Kopenhag Okulu tarafından ortaya atılan yeni güvenlikleştirme teorisi günümüzde hala geçerliliğini koruyan bazı eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştirilerin temel ekseni Kopenhag Okulu'nun yeni ve evrensel bir teori oluşturma amacıyla kimi önemli noktalara yeterince önem atfetmediği yönündedir. Bu kapsamda Kopenhag okulunun söz edim vurgusu birçok araştırmacı tarafından eleştirilen konulardan bir tanesi olmuştur. Kopenhag okuluna göre söz edimler yoluyla politika yapımcılar güvenlik söylemini telaffuz ederek, bir gelişmeyi özel bir alana taşıyabilmektedir. Güvenlik ajandasına oturtulan bu gelişmeyi engellemek adına da hareket kabiliyetini genişletir. Birçok araştırmacı Kopenhag Okulu tarafından yapılan bu analizi gerçek üstü abartılı bulmaktadır. BU konuda yapılan eleştirilen temelinde görüntü ve görel sunumların da güvenlikleştirme sürecinde en az söz edimler yoluyla hatta bazen daha fazla şekilde etkili olduğu ve olacağı yönündedir. Frank Möller "Photographic Interventions in Post 9/11 Security Policy" adlı eserinde konuşmaların anlamları ve olayları aktarmak ve diğer insanlarla paylaşmak yolunda kullanılan araçlardan sadece bir tanesi olduğunu belirtmiştir. Bu argümanını desteklemek için 11 Eylül saldırılarında televizyon ekranlarında görüntülerin tekrar tekrar kullanılmasının insanların

üzerinde oluşturduğu algıya odaklanmış ve bu şekilde sadece sözlerin değil görsel sunumların insanların bşr konuyu güvenlik sorunu olarak kabul etmesindeki ne denli etkili olduğunu ortaya koymuştur. (Möller, 2007: 179-196). Bu nedenle Kopenhag okulunun medya ve görsel basını sadece söz edimleri meşrulaştırmaya yarayan bir işlevsel faktör olarak değerlendirmesi yetersiz olarak görülmüştür. Bu noktada görsel basının güvenikleştirme sürecinde direkt veya dolaylı etki yaratabildiğini unutmamak gerekir. Görsel sunumların ortaya konulmasının altındaki amaç da göz önünde bulundurulmalıdır. Diğer bir deyişle, Medyada çıkan görsellerdeki amaç güvenikleştirme sürecin katkı da olabilir, tamamen ticari amaçlardan doğan reyting katkısı da olabilir. Sonuç olarak her ne şekilde olursa olsun, güvenikleştirme kavramında söz edimlerin etkisinin baş aktör olarak değerlendirilmesi eksik bir bakış açısı sağlamıştır. (Baysal ve Lülecı, 2015: 84-87)

Kopenhag Okulu'nun eleştirildiği diğer bir konu da hedef kitle ile ilgilidir. Eleştirilerin başında hedef kitle olarak ortaya konulan ögenin yeterince analiz edilmediği yönündedir. Kopenhag okulu'na göre hedef kitle taraından güvenikleştirme hamlesinin kabul edilmesi olmazsa olmaz bir koşul olarak ortaya konulmuştur. Fakat bu noktada, bu kabul etme sürecinin yeterince açık ve anlaşılır bir şekilde tanımlanmamış olması teorinin geçerliliği ve uygulaması aşamasında sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda hedef kitle olarak adlandırılan halktan alınacak destek de konu hakkında yapılacak hamleler için yeterli değildir. Bu nedenle Kopenhag okulu ciddi bir biçimde eleştiriye maruz kalmaktadır. Çünkü siyaset yapıcılar halktan manevi ve ahlaki bir destek alabilir. Ama sonucunda askeri hareket gibi manecralar için resmi kurumlardan da destek almak durumundadır. Bu noktada da hedef kitlenin sadece halk olarak nitelendirilmesi ve güvenikleştirme kuramının bu temel nokta üzerine konuşlandırılması eksik bir bakış açısı ile teorinin uygulanabilirliğini indirgemektedir. (Baysal ve Lülecı, 2015: 84-87)

Daha önce bahsedildiği gibi güvenlik kavramı dünya koşulları ve uluslararası sistemdeki yaşanan değişimler ile dönüşüme uğramıştır. Kopenhag Okulu'da geleneksel güvenlik kavramını da yok saymayarak sadece devlete başat rol atfedilen bakış açısına bir alternatif bakış açısı oluşturarak güvenikleştirme hakkında literatüre önemli bir katkı sağlamıştır. Fakat Kopenhag okulu analizi daha çok kavramsal boyutta kalmış güvenikleştirme sürecinin oluştuğu şartların yeterince analiz edilmemesi sebebi ile de amprik düzlemden uzak kalmıştır. Mc Donald 2008 yılında yazmış olduğu "Securitication and the Construction of Security" adlı makalesinde söz edime aşırı önem atfedilerek güvenikleştirme teorisinin kapsamının daraltıldığını ve sonuç olarak da politik ve sosyal şartların ihmal edildiğini belirtmiştir. Bu eleştiri ışığında Mc Donald'a göre Kopenhag Okulu güvenlik söylemlerinin oluşabildiği sosyal, politik ve tarihi şartları göz ardı etmiştir. (McDonald, 2008:563-587). Bazı politik topluluklar bazı aktörleri ya da gelişmeleri tehdit olarak algılamak diğerleri tehdit olarak görmediği, kimliğin, tarihin, kültürün tehdit algısındaki öneminin ne dolluğu ve neden bazı kişilerin konuşmalarının tehdit inşasındaki etkilerinin çok büyük olduğu konusunda tehdit algısının inşasında soruların detaylı analizi elzemdir. Kopenhag okulu tarafından bu gibi etmenlerin rolü görece azımsanarak sadece söz edimleri desteklemek ve tehdit algısı inşasında yardımcı rol atfedilerek benimsenmiştir.

Sonuç olarak güvenlik algısının değişen ve dönüşen uluslararası sistemde şekil değiştirmesiyle beraber geleneksel güvenlik anlayışları güvenlik kavramını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Geleneksel güvenlik kuramlarının sadece askeri tehdidi ve ülke bekasını temel alan yaklaşımının sınırlı kalması sonucu Ole Wæver tarafından ortaya atılan güvenlikleştirme teorisi Kopenhag Okulu tarafından sosyal inşacılık teorisi ile birleştirilip söz edimler yoluyla güvenlik kavramını yorumlayarak daha kapsamlı bir analiz imkânı sunmuştur. Bu sayede günümüz dünyasında güvenlik sorunu olarak atfedilen birçok sorunun güvenlik alanına nasıl ve kimler tarafından taşındığı gerçeği mercek altına alınarak, olaylara daha gerçekçi bir perspektiften yaklaşma olanağı yaratılmıştır. Fakat, genel hatlarıyla güvenlikleştirme konusunda unutulmaması gereken nokta her güvenlikleştirme olayında o duruma has birtakım özelliklerin olduğu ve bu özelliklerin yanında farklı aktörlerin farklı geçmişlerinin, algılarının ve özelliklerinin güvenlikleştirme sürecinin doğrudan ve dolaylı olarak etkilebileceği göz önünde bulundurularak konula ele alınmalıdır. Aksi taktirde Kopenhag Okulu tarafından ortaya atıldığı şekilde genel bir çerçeve oluşturulabilecek fakat olaylara özel dinamikler göz ardı edildiğinden analiz sağlam zemine oturtulamayacaktır.

TÜRKİYE’NİN GÜVENLİK ALGISI

Türkiye’nin güvenlik algısının kuruluş yıllarından 2000’li yıllara kadar geleneksel güvenlik anlayışı düzleminde devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Küreselleşmenin artan etkisine ve değişen uluslararası sisteme rağmen Türkiye uzun yıllar boyunca geleneksel güvenlik algısı zemininde savunma odaklı bir güvenlik algısını benimsemiş ve bu bağlamda hareket etmiştir. 2000’li yıllarda ise adım adım bir değişimin sinyalleri görülmeye başlamıştır. 2002 yılında Ak Parti (AKP) hükümetinin iktidara gelmesini takiben Türkiye yeni bir dış politika stratejisi belirlemiştir. Dönemin Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından ideolojik bir zemine oturtulan yeni pro-aktif dış politika çizgisi ile beraber Türkiye, bölgesinde ve diğer coğrafyalarda daha aktif olmaya çalışmış, bu amaç doğrultusunda geleneksel güvenlik algısından uzaklaşma gereği duyulmuştur. (Davutoğlu, 2011: 5). Bir başka deyişle, diğer ülkeleri kendi bekasına tehdit olarak algılamaya ve savunma güdülü bir dış politika anlayışına sahip geleneksel güvenlik algısı yerine, benimsenen pro-aktif dış politika ile yine Ahmet Davutoğlu tarafından ortaya atılan komşularla sıfır sorun politikası daha makul bir temele oturtulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda da AK Parti dönemiyle beraber Türkiye’nin güvenlik politikalarının yeni güvenlik algısı zemininde dönüşüme uğradığını söylemek yanlış olmayacaktır. Devlet güvenliği ekarte edilmemekle beraber değişen ve dönüşen dünya koşullarıyla beraber Türkiye güvenlik politikaları insani politikalar ile de desteklenerek ve söz edimler yoluyla da desteklenerek revize olmuştur. Değişen dış politika stratejisine karşın, farklı örneklerde karşımıza çıkacağı gibi ülkedeki iktidar sahipleri farklı zamanlarda ve farklı sebeplerle kimi olayları ülkelerinin güvenlik gündemine almaya devam etmiştir. Yeni güvenlik algısı ile beraber de güvenlik gündemine alınan olayın toplum nezdinde de meşrulaştırılması ve güvenlikleştirme hareketlerinin sonuca ulaşabilmesi adına Osmanlı tarihine vurgu yapılmış, söz-edimler ve görsel sunumlar yoluyla ahlaki zeminde toplum nezdinde meşrulaştırılan politikalar, resmi kurumların desteklerini de alarak şekillendirilmiştir. Diğer yandan güvenlik politikaları

için en sağlam önerme ülke bekasına ve bütünlüğüne tehdit olarak göstermek olduğundan Türkiye de bu önermeyi farklı zamanlarda ortaya atmış; bu şekilde çeşitli olaylar ülkenin güvenlik gündemine oturtulmuştur. Diğer yandan, Türkiye'nin kendine özgü tarihi, politik ve sosyal yapısı ve komşu coğrafyalarında yaşanan gelişmeler nedeniyle, genel kapsamda yeni güvenlik algısının var olan çerçevesinde Türkiye örneğine birebir uygulanmasını sağlıklı bir analiz için yeterli olmayacağını vurgulamak doğru olacaktır. Bu nedenle Türkiye'nin güvenlik politikaları değerlendirilirken olaylar özelinde ve konjonktürel düzlemde bir çerçeve çizilecektir.

Bu kapsamda, Türkiye'nin güvenlik algısının oturduğu zemini anlamak, çalışmanın ana teması olan Türkiye – Irak ilişkilerini analiz etmek için faydalı bir çerçeve oluşturacak ve bahsedilecek olaylar mantık zemininde kavranabilecektir.

Osmanlı İmparatorluğu geçmişi ve yaşanan tecrübeler Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılları diye adlandırılabilir iki dünya savaşı arası dönemde Türkiye'nin dış politika ve güvenlik stratejilerini şekillendirmiştir. Bu dönemde yaşanan savaş tecrübesi ve uluslararası arenada devlet odaklı güç politikaları kaynaklı Türkiye'nin de güvenlik algısı geleneksel güvenlik çizgisinde yerini almış ve askeri güç odaklı güvenlik ekseninde ilerlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesinde yer alan ve bağımsızlık haklarını kısıtlayan, "İtilaf Devletleri güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde herhangi sevkülceyş noktasını işgal hakkına haiz olacaktır." hükmü açık olmayan bir söylem içerdiğinden Anadolu'nun güvenliğini direkt olarak tehdit içermiş ve sivil ve asker olarak Anadolu halkının hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur. Sonuç olarak da İtilaf Devletleri bu hükme dayanarak Anadolu'nun birçok kentini işgal etmişlerdir. İmparatorluğun son yıllarında kaybedilen güç ve parçalanma tehdidi neticesinde 1919'da Mustafa Kemal düzenlediği Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde vatanın parçalanmaz bir bütün algısına odaklanarak bağımsız bir ülke kurma konusuna odaklanmıştır. Yeni devletin ulusal güvenlik anlayışının temellerinin atıldığı bu Kongrelerde de açıkça toprak kaybına neden olabilecek ve bağımsızlığa tehdit oluşturabilecek her türlü tehlikenin bertarafının odak noktası olduğu görülebilir. Kısaca ifade etmek gerekirse Osmanlı mirasının direkt etkisi ve savaşların etkisi altındaki kaotik ve anarşik uluslararası sistemde Türkiye ulusal güvenlik stratejisi savunmacı ve tarafsız olarak nitelendirilebilir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ise uluslararası sistemdeki iki süper güç arasındaki rekabet hızla tırmanırken Türkiye'nin tarafsız kalma stratejisi geçerliliğini yitirmekte ve artık ülkeye zarar verir niteliğe ulaşmaktaydı. Bir taraftan hızla Sovyet tehdidine maruz kalıp Sovyetlerin başta boğazlar olmak üzere Anadolu coğrafyasında hakimiyet elde etme çabaları diğer yandan batının güvenlik endişesi neticesinde kurulan ittifaklar ve programların dışında kalmak Türkiye'yi hızla yalnızlığa itmekteydi. (Oran, 2001: 101). Bu noktada Türkiye varlığını ve güvenliğini sağlamak için Batı dünyasının koyduğu siyasi, iktisadi kurumlar ve güvenlik kurumları içinde yer almayı tercih ederek güvenlik stratejisini batı aksına oturttu. Fakat bu noktada alınan çeşitli aksiyonlar neticesinde denge kaybedilip fazlasıyla batı yanlısı politikalar benimsemek Türkiye uzun vadede zarar verici nitelikteydi. Örneğin İsrail'i tanıyan ilk Müslüman devlet olunması ve NATO yanlısı politikalar ile diğer coğrafyalardan kopukluk Kıbrıs görüşmeleri sırasında Türkiye'yi dramatik

bir yalnızlıkla karşı karşıya bırakmıştır. Amerika başta olmak üzere diğer müttefikler Kıbrıs görüşmeleri esnasında batılı müttefikleri olan Yunanistan lehine davranırken, diğer yandan Türkiye, İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olarak, Orta Doğu'daki komşularından ve Arap Dünyasından da gerekli desteği bulamamıştır. Neticesinde de uygulanan güvenlik stratejisinin akılcı ve dengeli olmadığını ve ülke bekasına zarar verdiğine kanaat getiren siyaset yapıcılar, Türkiye'nin güvenlik aksının çerçevesini genişletme yoluna gitmişlerdir. Bütün bu bilgiler ışığından, 1960'ların sonlarından itibaren Türkiye diğer coğrafyalar ile de ilişkilerini geliştirme yoluna giderek çok yönlü ve çok boyutlu bir dış ve güvenlik politikası yürütmeye çalışmıştır.

Soğuk Savaş yıllarına kadar batı ile ilişkiler geliştirilmeye çalışırken aynı zamanda çok yönlü dış politika ve güvenlik politikası benimsemeye devam eden Türkiye, 1990'lardan itibaren uluslararası arenada yaşanan dönüşümler ve yeni güvenlik algısının ortaya çıkmasıyla beraber dış politikasını ve güvenlik politikasını tekrar revize etme gereği duymuştur. Soğuk Savaş Sonrası dönemde ortaya çıkan yeni güvenlik algısı çerçevesinde iki süper güç olan ABD ve Rusya arasında yaşanması muhtemel aktif savaş tehlike kaygısının ortadan kalkması yanı sıra dağılan Sovyetler Birliği sonucu etnik temelli çatışmaların yoğunluk kazanması ile yeni güvenlik yaklaşımı olarak geleneksel güvenlik anlayışından uzaklaşmıştır. Değişen güvenlik algısına rağmen, ülkeler açısından bakıldığında yine de askeri harcamaların, insan güvenliğinin ayrılan küresel, bölgesel ve yerel projelere yapılan harcamalardan daha fazla olduğu görülmüştür. (Ovalı, 2012:304). Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemdeki durumu incelendiğinde de yeni güvenlik algısına rağmen, askeri güvenliğin ön planda olmasının arkasında yatan neden şu şekilde özetlenebilir: SSCB'nin dağılması ile Türkiye'yi çevreleyen coğrafyada güç boşluğu olduğundan Türkiye güvenlik politikaları geleneksel güvenlik çizgisinden tam olarak uzaklaşmadı. Soğuk Savaş'ın askeri tehdit unsuru içermeden sona ermesi ve batının göreceli üstünlüğü ile özellikle batı dünyasında demokratikleşme ve insan güvenliği konuları yaygınlaşmaya devam ederken, Türkiye reel politığın getirisi olarak çevresel güç boşlukları ve tırmanan PKK terörü sonucunda geleneksel güvenlik stratejilerini temel almak durumunda kaldı.

21. yy'a gelindiğinde ise küreselleşme dalgası ile beraber insan odaklı yeni güvenlik algısı yeniden şekillenmeye devam ederken ve uluslararası sistemde devletin başat gücü daha fazla sorgulanmaya ve uluslararası arenada devlet güvenliğinin yerini insan, toplum ve hatta gezegen güvenliğinin almaya başladığı görülmektedir. Uluslararası güvenlik anlayışının değişmesi, küreselleşme dalgası ve değişen dünya düzeni ile birlikte ortaya çıkan asimetric tehditler uluslararası güvenlik ajandasında önemli yer sahibi oldu. Uluslararası arenada yaşanan bu dönüşümden kuşkusuz Türkiye de nasibini aldı. 3 Kasım 2002 tarihinin Türkiye dış ve güvenlik politikası için bir kırılma noktası niteliği taşımakta olduğu söylenebilir. Dönemin Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından ortaya koyulan 'stratejik derinlik' vizyonu Türkiye'nin dış ve güvenlik politikalarının genel çerçevesini ve temel parametrelerin belirlemiştir. (Davutoğlu, 2011: 11). Davutoğlu çalışmasını ortaya koyarken aşağıda belirtilen üç temel veri üzerine odaklanmıştır.

Sabit veriler: coğrafya, tarih, nüfus ve kültür

Potansiyel veriler: ekonomik, teknolojik ve asker kapasitesi Stratejik zihniyet ve kültürel kimliktir.

Türkiye yukarıdaki verilere odaklanıldığında özellikle komşu coğrafyalarından farklı özellikler taşımaktadır. Bu nedenle genel geçer benimsenen kurallar ve politikalar yerine sahip olduğu istisnai ve özel durumu göz önünde bulundurarak politika oluşturma gerekliliği üzerine odaklanılmıştır. Bu bağlamda genel olarak tarihten bu yana tarafsız olmaya çalışarak daha sonra da batı odaklı davranarak daha pasif bir dış politika ve güvenlik politikası benimseyen Türkiye, 21. yy'da güvenlik ve dış politikasını daha aktif bir çizgiye taşımaya başlamıştır. Komşularla sıfır sorun politikası gereği askeri/ sert güç yerine yumuşak güç olgusuna odaklanılmış ve toplumsal ve insani güvenlik konuları ülke gündemin alınarak insan hak ve özgürlükleriyle doğrudan ilinti kurulmuştur. Bu bağlamda yumuşak güç unsurları olarak tarihi geçmiş ve dini olgular üzerine de odaklanılarak bölgeselin ötesine geçerek daha önce Osmanlı döneminde etki sahibi olunan coğrafyalarda ve İslam dünyası üzerinde kontrol kurulması amaçlanmıştır. (Oğuzlu, 2015: 235-236). Bu noktada yumuşak güç unsurları stratejik bir araç olarak kullanılmış, bu sayede stratejik bir iletişim dili inşa edilerek Türkiye toplumunun uygulanmaya çalışılan yeni dış politika çizgisi benimsetilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin birincil olarak kullandığı yumuşak güç olgusu özellikle tarihi miras olmuştur, Türkiye sınırları içerisinde ve uluslararası düzlemde ortak kültürel öğeler üzerinden bir söylem analizi geliştirerek, Kopenhag Okulu'nun söz-eylem yaklaşımını güvenikleştirme aracı olarak kullanmıştır.

21. yy'da Türkiye'nin güvenlik yaklaşımı ve politikaları güvenikleştirme çizgisinden uzaklaşan, toplumsal meselelere ve komşularıyla ilişkilerine korkulardan ziyade fırsatlar gözüyle bakan, coğrafyasını ve tarihi mirasını bir güç unsuru olarak kullanan, krizlere reaksiyon vermekten ziyade önleyici diplomasi ve kriz yönetimi ile yumuşak güç unsurlarını kullanan, çok boyutlu ve çok taraflı bir dış ve güvenlik politikası izleyemeye başlamıştır. (Gül, 2016: 316).

2000'li yılların başından itibaren yüzünü batı yanında farklı coğrafyalara da çeviren ve dış politika ve güvenlik politikasını bu çerçevede ilerleten Türkiye, son yıllarda göreceli bir dönüşüm sürecine girmiştir. Fakat her ne kadar dönüşüm sürecine girilse de bir önceki bölümde belirtildiği üzere askeri güce verilen önem azaltılmamış ve insan güvenliği de baz alınarak geleneksel güvenlik düzleminden evrilerek daha geniş yelpazede bir güvenlik stratejisi benimsenmiştir. Özellikle ilk olarak 2011 yılında Tunus'ta patlak veren Arap Baharı sonrası, Türkiye komşu coğrafyalarındaki istikrarsızlıktan etkilenip, yumuşak güç unsurlarının yanında geleneksel güvenlik stratejilerini de ülke gündemine almak durumunda kalmıştır. Tarihi unsurlar olarak, Osmanlı mirası, Sevr fobisi benzeri nükseden güvenlik endişesi, Türkiye'nin sınır dışı hareketlerine katılmasında itici güç unsuru olarak kabul edilebilir. Türkiye ve Irak ilişkilerini de bu bağlamda değerlendirmek mümkün olacaktır. Sınır komşusu olmasının yanında tarihi ve kültürel bağlara sahip olunan Irak konusunda Türkiye'nin tutumu statik olmaktan ziyade konjoktürel bir seyir izlemektedir.

TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ - GÜVENLİK STRATEJİSİ

Türkiye'nin güvenikleştirme politikaları analiz edildiğinde genel geçer teorilerin birebir ülke özelinde uygulanamayacağı ve uygulanmadığı görülmektedir. Özellikle yeni güvenlik kavramına getirilen en önemli eleştirilerden biri olan farklı sosyal, politik, coğrafi ve tarihi koşulların ülke güvenlik algısını şekillendirdiği argümanı Türkiye örneğinde net bir şekilde kendisini göstermiştir. Bu nedenle Türkiye'nin farklı jeopolitik konumu, komşu coğrafyasından farklı sosyal, politik ve tarihi özellikler sergilemesi kendine has, statik olmaktan ziyade konjonktürel bir güvenlik ajandası oluşturmasına yol açmıştır. Irak ile ilişkiler özelinde Türkiye'nin güvenlik ajandası incelendiğinde ise sadece siyasi, ekonomik ve ticari ilişkiler ile değil, tarihi ve dinsel bağlar nedeniyle de tarihten bu yana Irak'ın Türkiye'nin önemli sınır komşularından bir tanesi konumunda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sınır komşusu olmasının yanı sıra bölgede yaşayan Türkmen nüfusu nedeniyle Türkiye özellikle Kuzey Irak için önem teşkil etmektedir. Türkiye jeo-stratejik konumu dolayısıyla çevresinde yaşanan sorun ve çatışmalardan uzak kalamamakta ve olumsuz yönde etkilenmektedir. Özellikle son on yılda komşu coğrafyalarında yaşanan ayaklanma hareketleri ve yaşanan istikrarsızlıklar nedeniyle Türkiye'nin güvenlik algısında AKP ilk dönemine nazaran göreceli bir dönüşüm yaşanmıştır. Türkiye'nin güvenlik algısı ve stratejileri bağlamında Kuzey Irak birçok yönden önem teşkil etmektedir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Irak, tabiri caizse Türkiye için çözülemeyen bir sorun haline gelmiştir. Buna karşın Türkiye'nin Kuzey Irak politikası, bölgenin siyasal iklimi ve bölge politikasındaki söz sahibi legal ve illegal aktörlerin konumlanmasına bağlı olarak tarihten bu yana değişiklik göstermiştir. Son dönem Türkiye dış politikası incelendiğinde, politika yapıcılarının Irak'taki kırılğan yapıyı kullanıp milliyetçi duyguları tetikleyerek halk desteği sağlamaya çalıştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Her ne kadar bölgesel dinamikler göz önüne alındığında, uzun vadede sınır güvenliği konusu gündemde olsa da tarihsel perspektiften bakıldığında söz konusu coğrafyada kaybedilen ayrıcalıkları yeniden kazanma güdüsünün Irak'a karşı uygulanan dış politika stratejisini şekillendirdiği de gözlemlenebilir. Kısaca Türkiye'nin Irak özelinde benimsediği güvenlik algısını tarihi geçmişten ayrı düşünmek eksik bir analiz sağlar. Yanı sıra, AK parti hükümetinin konu gündeminde kişisel yapı ve algıları söz-eylem konusunda ciddi etkilere sahiptir. Bu noktada, belirtildiği gibi Türkiye'nin Irak politikasının statik olmaktan ziyade konjoktürel olduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Türkiye perspektifinde Irak konusunda güvenikleştirme politikalarını analiz ederken, özellikle Birinci Dünya Savaşı sornasına denk gelen Osmanlı son dönemini takiben Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan başlamak seyri izlemek ve AK Parti dönemine kadar geleneksel güvenlik çizgisinde neden ve ne koşullar altında ilerlendiğini daha sağlam zemine oturtabilmek adına önemlidir. Bu nedenle, çalışmanın bu bölümünde Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemden başlayarak, Arap Baharı sonrası dönem de dahil edilerek genel bir inceleme niteliğinde olaylar baz alınarak güvenikleştirme penceresinde Türkiye Irak ilişkileri analiz edilecektir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye – Irak ilişkileri incelendiğinde dönemin en belirgin özelliğinin Türkiye'nin Kuzey Irak bölgesini Misak-ı Milli sınırları içerisinde görmesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. (Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1989: 74-75). Bu dönemin etkilerini

günümüz Türkiye ve Irak ilişkilerinde de zaman zaman çok aşikâr biçimde görmek, politika yapıcılarının söylemlerinde rastlamak mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi olarak nitelendirilen bu son dönemde Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile çıkılmasının ardından İngiltere, Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesine dayanarak zengin petrol yataklarına sahip Musul ve çevresini 1918 yılında işgal etmişti. 1919 yılında Musul sorununda İngiltere karşıtı olarak Şeyh Mahmud isyanını destekleyen Türkiye, Kuzey Irak'ta ortaya çıkan Kürt ayaklanmasının kendi ulusal bütünlük ve güvenliğine tehdit olarak algılayarak ayaklanmanın Irak lehine çözülmesi için siyasal temaslarda bulunmuştur. (Yassin, 1995: 101). Osmanlı Topraklarının paylaşıldığı anlaşma olarak kabul edilen ve Türkiye güvenlik strateji literatüründe de Sevr fobisi olarak yerini alan Sevr antlaşmasının 64. Maddesine göre ise Musul, kurulması öngörülen Kürdistan toprakları içinde yer alıyordu. Buna karşın Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı yıllarda Mustafa Kemal tarafından Musul ve Kerkük bölgesi, üzerinde yaşayan Türkmen nüfusa da vurgu yapılarak Mısak'ı Milli sınırları içine dahil edilmiştir. Konunun çözümsüzlüğü Lozan Antlaşmasında da devam etmiştir. Çözümle ulaştırılmayan Musul ve Kuzey Irak sorunu Milletler Cemiyeti'ne havale edilmek durumunda kalmıştır. Sonuç olarak da 1926'da Türkiye, İngiltere ve Irak arasında imzalanan "Sınır ve iyi komşuluk İlişkileri Anlaşması"na göre Musul Irak'a bırakılacak; fakat 25 yıl süreyle Türkiye petrol gelirlerinin %10'unu alacaktı. Daha sonra yeniden tarafların mutabakatı sonrası Türkiye 500.000 İngiliz poundu karşılığı Kuzey Irak'taki petrol gelirlerinden vazgeçti ve Musul – Kerkük bölgesi Irak yönetimine bırakıldı. (Özel ve Eroğlu, 1993: 97). Bugün dahi politik söylemlerde yer alan Misak-ı Milli vurgusuna dayalı teritoryal bütünlük ve ekonomik çıkarlara dayanan güvenlik algısının daha cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren süregeldiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Genel olarak Türkiye ile Irak'ın ilişkilerini mercek altına aldığımızda Türkiye'nin kendi istikrar ve güvenliğini korumak amacıyla Irak toprak bütünlüğünü korumaya çalıştığı ve bu amaçla Kuzey Irak'ı Irak'a entegre etme politikası güttüğü söylenebilir. 1926'dan önceki dönemde her ne kadar Musul ve Kerkük Misak-ı Milli sınırları içerisinde görülme istense de var olan koşullar neticesinde Türkiye Irak sınırlarında entegrasyon çabası içerisine girmiştir. Eylül 1980 döneminde İran Irak savaşı sırasında tarafsızlığını koruyarak, aslında kendi ulusal çıkarlarına odaklanan Türkiye benimsediği güvenlik stratejisi sayesinde iki ülkenin de batıya açılan kapısı haline gelerek ekonomik kazanç sağlamıştır. Bu zaman aralığında Türkiye'nin Kuzey Irak'taki ayaklanmayı bastırma çabalarına olumlu bakan Bağdat yönetimi ile Türkiye arasında imzalanan sıcak Takip antlaşması gereği Türkiye 1984-1988 yılları arasında Kuzey Irak'a dört adet sınır ötesi operasyon gerçekleştirdi. Daha sonra Sıcak takip antlaşmasının Irak tarafından yürürlükten kaldırılmasına rağmen, Türkiye özellikle Körfez Savaşı sonrası Kuzey Irak'a olan sınır ötesi operasyonları sıklaştırdı. Çünkü Kuzey Irak'ta gerçekleşecek ayaklanma neticesinde Irak'ın topraksal bütünlüğünün bozulması yakın sınır komşusu olan Türkiye için büyük bir tehdit olarak algılanıyor; bölgedeki Türkmenlerin durumu ve Kürt nüfusunun güç kazanması, Türkiye'nin elini zayıflatıyordu. İran – Irak Savaşı sırasında sınırında yine bir savaşla karşı karşıya kalan Türkiye'nin güvenlik ajanadasında yaşanan olaylar ve coğrafi konumu ile yine geleneksel güvenlik izleri göz önüne çıkar. Savaşta İran ve Irak karşılıklı olarak başkentler Tahran ve Bağdat

başta olmak üzere önemli şehirleri bombalamaya başlamış ve birçok insan hayatını kaybetmiştir. Savaş sırasında Kuzey Irak'ta ortaya çıkan Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) birleşmesi ülkedeki istikrar çabalarını bir kez daha sarsmıştır. Ortaya çıkan iki birliğin de İran'ı desteklemesiyle İran ordusu Irak'ın merkezine kadar ilerleme imkanı buldu. Karşılıklı ölümlerle sonuçlanan ve galibi çıkmayan bu savaş sonucunda çeşitli girişimlere rağmen merkezi yönetim ile Kürt liderler arasında yakalanamayan uzlaşma Kuzey Irak'ta Kürt Federe Devleti fikrini ortaya çıkarmıştır. (Öğür, Baykal ve Balcı, 2014: 32). Türkiye bu noktada Kuzey Irak'taki çatışmanın ancak merkez hükümet ile ortak düzlemde çözülmesi gerekliliğini vurgulayarak herhangi bir federe devlet kurma girişimi 'casus belli' olarak kabul etmiştir. Sınırında yaşanan Kürt koalisyonunun kendi sınırları içerisinde bulunan Kürt nüfusunda da ayaklanma yaratacağından endişe etmenin yanı sıra, 1982'den itibaren Kuzey Irak'a konuşlanmaya başlayan PKK nedeniyle de Türkiye ciddi güvenlik tehdidi ile yüz yüze kaldı. Türkiye bu tehdide karşılık PKK tehdidine karşı sınır Kuzey Irak'a sınır ötesi operasyonlar düzenlemiştir. Bunun yanı sıra İran – Irak Savaşında Irak hızla güç kaybederken Türkiye 1986 yılında ABD ve İran'a resmi bir nota ile Irak'ın dağılması halinde Musul ve Kerkük'ü talep edeceğini bildirdi. (Fuller ve Lesser, 1994). Sonuç olarak, savaş bir tarafın galibiyeti ile sonuçlanmayınca Türkiye Körfez Savaşı'na kadar statükocu durumunu sürdürmeye devam etti.

1990 yılında Türkiye, Kuveyt işgali sonrası ABD tarafından Irak'a karşı oluşturulan koalisonda yer aldı. Bu zaman zarfında Türkiye, Kerkük – Yumurtalık boru hattını kapatarak BM'nin Irak'a karşı uyguladığı ambargoda da itici güç olarak yer almıştır. (İnan, 2013: 53). Nitekim, İncirlik üssü de olası bir Irak müdahalesi için ABD kullanımına açık hale getirilmiştir. Irak karşıtı batı politikaları ve ambargolar neticesinde Saddam yönetiminin güç kaybettiğini düşünen Türkiye, olası bir bölünme durumunda Kuzey Irak'taki Kürt yönetiminin bölgede çok etkin olacağını düşünerek, Kuzey Irak Kürtleri ile diyalog geliştirme kartını ortaya sürmüştür. Geleneksel güvenlik stratejisini ikinci plana atarak ikna ve yumuşak güç stratejisi benimseyen Türkiye, hem olası bir kaos durumunda Kürtleri bağımsız bir devlet kurma girişiminden alkoymaya ikna edebileceğini düşünmekte hem de kurulan iyi ilişkiler ile sınırlar içerisinde bulunan PKK terörünü Kuzey Irak'tan izole etmek amacı taşımaktaydı.

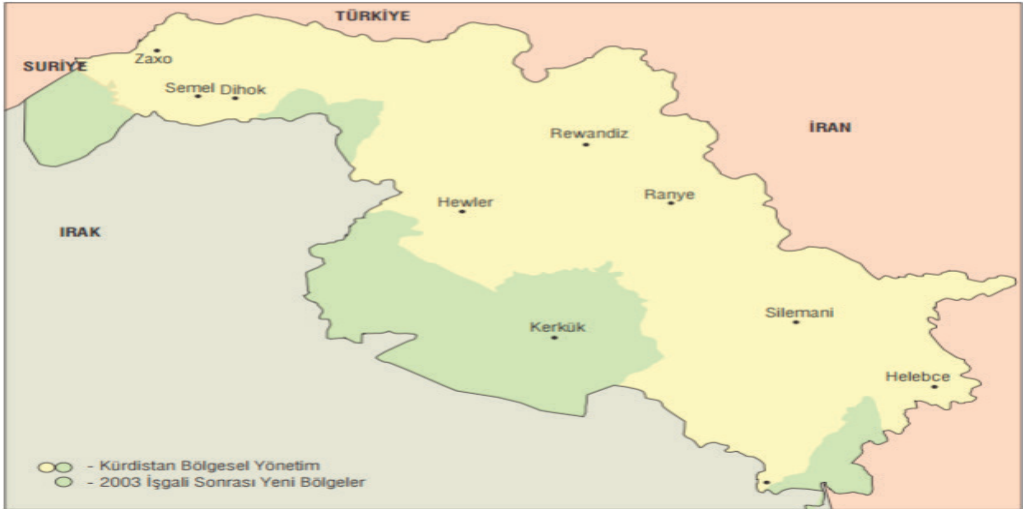
1990'lı yıllarda sayıları hızla artan sınır ötesi operasyonlara rağmen PKK askeri olarak işlevsiz hale getirilememesine rağmen, Sopusuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni güvenlik yaklaşımı ile birlikte 1990'lı yıllarda birçok sınır ötesi operasyon yapmış olan Türkiye, iç siyasetinde güvenlikçi politikanın temel kaynağı olan askeri siyasi alandan tasfiye edip, dış politikada karşılıklı diyalog üzerine kurulan bir güvenlik stratejisi izlemeye başlamıştır. (Arı, 2007: 480) Aynı zamanda PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanması ve Türkiye'nin yeni dış politika ve güvenlik stratejilerini takiben benimsenen demokratik açılım süreci ile de PKK ve Kürt Yönetimi ile göreceli daha stabil bir sürece girilmiştir. Demokratik/ Kürt açılımı sayesinde terör sorununun yapıcı bir şekilde çözülmesi beklenirken ne yazık ki farklı dinamikler konunun çözümünü mümkün kılmamış ve çözüm süreci istenilen başarıyı yakalayamamıştır. Demokratik açılımın istenilen başarıyı elde edememe nedenleri arasında dış güçlerin özellikle PKK'ya olan askeri ve siyasi desteğinin yanı sıra çözüm sürecinin Kürt halkından çıkıp PKK'yı da içermesi sayılabilir. Bu bağlamda süreç Türkiye

sınırlarından çıkmış; PKK terör örgütünün bir şekilde muhatap gibi kabul edilmesi örgütün ve aktivitelerinin meşrulaşmasına neden olmuştur. Kürtlerin temsiliyetinin PKK tarafından değil, Kürtlerin kendi halkı tarafından yapılmasının sağlanması istenilen çözüme ulaşma yolunda yardım sağlayacakken ne yazık ki başarılı olunamamıştır. Genel olarak 1990 Soğuk Savaş sonrası değişen dünya dinamikleri ve güvenlik algısı ışığında Türkiye de eski dönemlerden farklı olarak diplomasi ve diyalog yolunu benimseyerek Irak ile yumuşak güç odaklı iyi ilişkiler ile istikrar sağlanmaya çalışsa, geleneksel güvenlik düzleminde tam olarak uzaklaşma sağlayamamıştır.

Genel hatları ile 2000'li yıllarda Türkiye – Irak ilişkileri üzerinde etki sahibi en önemli unsur ABD'nin Irak'ı işgali ve takiben Saddam Hüseyin rejiminin sona ermesi olmuştur. Her ne kadar Soğuk Savaş sonrası önemde güvenlik algısı değişse de ve 2002 yılında Ak Parti hükümeti ile beraber farklı bir dış politika çizgisinde geleneksel güvenlik politikaları insani politikalara çerçevesinde yumuşak güç unsurları ile şekillendirilmek istense de, Irak özelinde bu politikaları uygulamak kolay olamamıştır. Irak'ın iç dinamikleri mercek altına alındığında bu durumdan Kuzey Irak Kürtleri büyük ölçüde nemalanmıştır. İşgal sonrası yeniden yapılandırma sürecinde Kürtler ülke sınırları içerisinde ellerini büyük ölçüde güçlendirmişler ve özerk konumlarını ve topraklarını genişletme şansı elde etmişlerdir. İşgal sırasında ABD askerleri ile işbirliği içinde Kürt peşmergeler Kerkük ve Musul'a ilerleyerek Irak işgalinin arkasında yatan en önemli neden olan petrol yatakları hakimiyetini kazanmak için ABD askerinin işini kolaylaştırmışlardır. (Oran, 2013: 410).

Harita 1: 2003 İşgalinin Ardından Kürt Bölgesel Yönetimi²

2 Harita 1, Ögür, Baykal, Balcı'nın 2014 yılında yazdığı Kuzey Irak-Türkiye İlişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği adlı eserinden alınmıştır.

Güçlenen Kürtler Irak yönetimi konusunda da özerk bölgelerinin dışına çıkarak söz sahibi olmuş, ellerindeki petrol kartını kullanarak da otonom şekilde hareket etme imkanı bulmuştur. (Arı, 2007: 471). Her ne kadar tartışmalı bölgeler olan Musul ve Kerkük'ün statüsü sonuca ulaştırılamamış olsa da 2006 yılında ortaya konan petrol yasası ile birlikte Kürt bölgesi petrol şirketlerinin ilgisini bir hayli çekmiş ve bölgede yoğun şekilde petrol arama faaliyetlerini girişilmiştir. Adım adım daha otonom hale gelen Kürt yönetimi özellikle Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Kerkük bölgesine Kürt nüfusunu yoğunlaştırmak adına göçler sağlamıştır. Türkiye'nin karşı çıkımlarına rağmen Saddam'ın Araplaştırma politikasına karşın sürülen nüfusun topraklarına geri gönderilmesi diye adlandırılrsa da bölgede herhangi siyasi bir sürece hazırlık olarak bölgede Kürt nüfusunun çoğaltılmaya çalışılıp çalışılmadığı tartışmaya açıktır. Türkmenler Kuzey Irak bölgesinde Kürtlerden sonra ikinci önemli unsur olarak kabul edilmektedir. Kuzey Irak Kürt yönetimi parlamentosuna da beş vekil ile giren Türkmenler, bu siyasi yapılanma sayesinde uluslararası camiada da varlıklarını ispat etmiş ve kabul görmüştür. Kuşkusuz ki bölgedeki yaşayan Türkmenlerin varlığı Türkiye'nin Kuzey Irak'taki elini güçlendirmekte, herhangi bir terör tehlikesine karşın gerçekleştirilmesi muhtemel bir müdahalede Türkiye için tampon bölge oluşturmaktadır. Merkezi Irak yönetimine karşı otonomisini güçlendirmeye çalışan ve genişleme çabasına devam eden Kürtler için kuşkusuz bu kabul edilebilir bir durum değildir. Bunun yanı sıra Türkmenlerin yoğunlukta olduğu Kerkük bölgesinde bulunan zengin petrol yataklarının kontrolünün kendilerinin tekelinde olmamasını kabul etmeyecek olan Kürt Yönetiminin yanı sıra petrol yatakları üzerinde söz sahibi olmak isteyen dış güçler tarafından da Türkiye'nin bölgedeki aktifliği kabul görmemektedir. Ekim 2005 yılında ABD önderliğinde dış güçler tarafından hazırlanan Irak Anayasası'nda Kerkük'ün Irak merkezi yönetiminde koparılması için ciddi çaba harcanmış; fakat tam anlamıyla başarılı olunamamıştır. Bu süreç zarfında Türk Yetkililer tarafından 'Kerkük'ün Türkiye'nin kırmızı çizgisi' olduğu vurgusu yapılmış gerek Kürt Yönetimine gerek dış güçlere, olası bir bölünme durumunda müdahale edileceği sinyalleri verilmiştir.

2013 yılında IŞİD'in Kuzey Irak'ta giderek güç kazanması, Türkiye-Irak ilişkileri açısından tarihten bu yana hiçbir zaman tam olarak terk edilemeyen geleneksel güvenlik politikalarını tekrar su yüzüne çıkarmıştır. İran - Irak mücadelesi sonucunda bölgede tırmanan Sünni - Şii çatışmasının sonucu olarak ortaya çıktığı belirtilen IŞİD'in mevzilendiği bölge özellikle Türkiye için ciddi bir güvenlik tehdidi olarak algılanmış; Türkiye tarihten bu yana olduğu gibi bir kez daha Irak'ın topraksal bütünlüğünü korumak ve ortak güvenlik politikaları adına terörle mücadele konusunda Merkezi Irak yönetimine destek vermeye başlamıştır. 2014 yılında Haydar el - İbadi'nin iktidara gelmesiyle beraber Irak merkezi yönetimi ile Türkiye ortak güvenlik düzleminde ikili ilişkilerini geliştirme yolunda tekrar ilerleme kaydetmeye başlamıştır. 2014 yılında Musul'un IŞİD tarafından ele geçirilmesiyle beraber bölgede güvenlik arzusu hat safhaya ulaşmış ve Türkiye - İran ve Irak yönetimi Musul'u kurtarma operasyonu adı altında hazırlık yapmaya başlamıştır. İran'ın aksine Türkiye Irak içinde hassas güç dengelerini okumada yeterince deneyimli olmaması sebebiyle Başika kampına asker sevkiyatı yapmıştır. (Semin, 2015: 2). Her ne kadar ilk bakışta, ortak güvenlik ve IŞİD ile mücadele için ortak mutabakat sonrası asker sevkiyatı yapıldığı görülse de

Türkiye'nin bu aksiyonu uzun vadede Irak içinde güç tahkim etmeye mi çalışıyor endişesini su yüzüne çıkarmıştır.

İlişkilerin genel seyri incelendiğinde daha önce vurgulandığı üzere Türkiye Irak ilişkilerinde ulusal güvenliğe yapılan esas vurgunun her dönem etkisini koruduğu söylenebilir. Özellikle 2000'li yılların başında, geleneksel güvenlik algısından kısmen uzaklaşıp diyalog yoluyla ilişkilerin şekillenilmesine öncelik verilmesine karşın, Irak sınırı içinde yaşanan olaylar Türkiye'nin Irak'ı her daim güvenlik ajandasında baş konulardan biri olarak tutmasına neden olmuştur. Geleneksel güvenlik algısı doğrultusunda askeri müdahaleler yapılırsa da, Türkiye kimi zaman yumuşak güç unsurları ile de bölgede etkin olmaya çalışmış ve her şekilde Irak Türkiye güvenlik ajandasında her zaman önde gelen konulardan bir tanesi olma özelliğini hiç kaybetmemiştir. 2002 yılında AKP hükümeti ile beraber devlet odaklı bakış açısı yanında insani güvenlik konusu gündeme getirilmiş ve bölgede yaşanan Türkmenler üzerinden de güvenlik algısı oluşturulmaya başlanmıştır. Türkiye'nin ana meselesi Irak'ın bölgesel birliğini korumak iken; gerekirse 18-19 Mart 2016 tarihlerinde Irak sınırı içinde PKK kamplarının bombalanması gibi askeri müdahaleler yapmaktan çekinmemiştir. Uzun vadede Irak'ta ortaya çıkması muhtemel bölünmelerin Türkiye'yi olumsuz yönde etkilemesi olasıdır. Bu noktada, uluslararası arenada dönüşen ve değişen güvenlik konusu göz önüne alındığında yeni güvenlik kavramlarının temel öğelerinden olan referans nesnesinin Türkiye'nin ulusal bütünlüğü, Osmanlı mirası ve ulusal güvenlik meseleleri olduğu ortaya çıkar. Bu noktada, Kopenhag Okulu ile gündeme getirilen yeni güvenlikleştirme algısına yapılan eleştirilerden bir tanesi göz önüne çıkar. Direkt olarak tehdit oluşturmadığı zamanlarda bile Türkiye tarihe vurgu yaparak Irak hakkında güvenlik politikalarını şekillendirmiştir. Fakat tarihi geçmişi sadece politika yapımcıların söz edimlerini güçlendirecek bir etmen olarak düşünmek eksik bir analiz sağlayacaktır. Bu nedenle tarihi geçmişin ve Misak-ı Milli sınırları ile Türkiye'nin elinden kaybettiği ayrıcalıkların birebir Irak hakkında dış politika adımlarını şekillendirici etkisi göz ardı edilmemelidir.

Diğer yandan, güvenlikleştirici aktör olarak ortaya çıkan kanun koyucular da Irak'taki bölgesel bölünmelerin ve ortaya çıkan farklı grupların Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve ulusal güvenliğin için tehdit olarak algılanmasını telaffuz etmişlerdir. Söz-edimler yoluyla Irak konusunun güvenlikleştirme sürecine örnek vermek faydalı olacaktır. Örneğin, Türkiye Devlet Başkanı Recep Tayyip Erdoğan Irak Başbakanı ile 2019 yılında yaptığı ortak basın toplantısında bu konuya vurgu yaparak, Irak konusunun Türkiye için tehdit unsuru olduğunu aşağıdaki şekilde belirtmiştir:

Bizler gerçekten çok zor dönemlerden geçtik. Özellikle de bölgedeki gerilimi daha da düşürmek için ne yapabiliriz konusunu Sayın Cumhurbaşkanı ile görüştük. Halkların arzu ettikleri barışı ve güvenliği nasıl tesis ederiz meselesini ele aldık. Şüphesiz Irak'ın maruz kalacağı herhangi bir tehdit ya da tehlike aynı zamanda Türkiye'yi de tehdit edecektir. Bunu şu anda görmekteyiz bölgede. Suriye'de olsun, diğer bölgelerde olsun. Aslında birbirimizden bağımsız ve kopuk değiliz. Bölge olarak etkilenmekteyiz. Düşmana karşı, bizi tehdit eden unsurlara karşı beraber mücadele etmekteyiz.³

3 <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-irak-ile-askeri-is-birligi-yapilmasinin-isabetli>

2017 yılındaki bir başka konuşmada ise devlet güvenliği yanında, insan güvenliğine vurgu yapılarak Irak referandumu hakkında Recep Tayyip Erdoğan şöyle demiştir:

Orada Arap, Türkmen, Kürt hep beraber yaşıyorlar. Irak'la 350 kilometre sınır hattımız varken Türkiye olarak böyle bir referandumu nasıl kabul edebiliriz?⁴

Kanun koyucuların konuşmaları yanı sıra, özellikle medya tarafından, Türkiye – Irak hükümetleri tarafından yapılan görüşmeler, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından yapılan müdahaleler gündeme getirilerek, kamuoyu gözünde yapılan tüm aksiyonların Türkiye güvenliği için olduğu vurgulanarak, Türk askerinin kahramanca bu amaçla mücadele ettikleri vurgulanarak, hükümetin Irak politikaları meşru bir zemine oturtulmuştur. Bu noktada da medyanın gücünü sadece kanun koyucuların söz edimlerini destekleyici ve meşru zemine oturtucu bir düzlemde değerlendirmek eksik olacaktır. Medyada Türk askerinin Kuzey Irak'ta yaptığı askeri müdahalelerin Möller'in çalışmasında belirttiği şekilde görsel sunumlarda kahramanca lanse edilmesi , yapılan operasyonların meşru zemine oturtulmasına ve halk nezdinde kabul görüp desteklenmesine neden olmuştur. Bu noktada belirtilmesi gereken bir diğer nokta daha mevcuttur. Her ne kadar kamu yönünde meşru kabul edilse de güvenikleştirme sürecinin başarılı bir şekilde gerçekleşmesi ve askeri müdahale, diyalog çabaları gibi aksiyonlarda rahatça bulunulmasının altındaki etmen kanun koyucuların resmi kurumlardan da gerekli desteği alarak güvenikleştirme sürecini başarılı bir şekilde gerçekleştirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Özet olarak, geçmişte olduğu gibi, Türkiye – Irak ilişkilerinde son dönem Türkiye dış politikası ve politika yapıcılarının söylemleri de gözler önüne alındığında, kimi territoryal kaygılar, bölgesel liderlik güdüsü, Osmanlı mirasını koruma isteği gibi faktörlerin ön planda olduğu görülür. Tarihsel ve milliyetçi söylemler tetiklenen güvenikleştirme politikaları, aynı zamanda görsel sunumlar ile de Türkiye gündeminde yerini bulmuştur. Arka plandaki bu dinamiklerin ışığında yeni Osmanlılık söylemleriyle ön planda olan yeni Türkiye dış politikasında, Irak konusu halk tarafından en meşru kabul edilebilecek yol olan ulusal güvenlik tehdidi ajandasında ortaya konulmuş, bu sayede yapılan operasyonlar meşruiyet kazanmıştır, ahlaki düzlemde kabul görmüştür. Yanı sıra resmi kurumlardan da alınan destekler ile Irak konusunda yapılacak eylemler siyasi düzlemde de destek bulmuş ve Irak hakkında güvenikleştirme politikaları geçerli olma şansı yakalamıştır. Aynı zamanda politik liderler de tetiklenen milliyetçilik duyguları ile beraber ülke içindeki popülaritesini sağlamlaştırmıştır.

SONUÇ

Güvenlik söz konusu olduğunda sabit bir düzlemde bahsetmek mümkün değildir. Devletlerin kendi çıkar ve zorunlulukları sonucunda benimsedikleri politikaların yanında bölgesel dinamiklerde ve uluslararası sistemde yaşanan herhangi bir gelişme ülkelerin güvenlik ve dış politikalarını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Özellikle Soğuk Savaş öncesi

olacagina-karar-verdik/1479249 (19.08.2019 tarihinde alınmıştır.)

4 <https://www.bbc.com/turkce/41328941> (19.08.2019 tarihinde alınmıştır.)

askeri mücadelelerin daha görünür olduğu dönemde, devletlerin başat gücünün neticesinde başlıca odaklanılan güvenlik stratejisi toprak bütünlüğünü ve ülke bağımsızlığını korumaktı. Söz konusu koşullarda benimsenen güvenlik stratejisi literatüre askeri güvenliği baz alan geleneksel güvenlik stratejisi olarak girmiştir. Özellikle Soğuk Savaş Sonrası değişen ve dönüşen dinamikler ve yeni aktörlerin ortaya çıkmasıyla geleneksel güvenlik anlayışı güvenlik ve dış politika saiklerini anlatmada yeterli olmamıştır. Bunu takiben güvenlik politikaları ile ilgili daha kapsamlı ve daha eleştirel bakış açıları ortaya çıkmıştır. Güvenlik yaklaşımları sadece devlet güvenliğini baz almaktan öteye gitmiş, enerji, insan ve gezegen güvenliğine kadar genişleyen kapsama rağmen, devlet güvenliği halen başat rolünü sürdürmeye devam etmiştir. Diğer yandan 1990'lı yıllarda Kopenhag okulu tarafından ortaya atılan eleştirel bakış açısında güvenliğin somut gerçekliği sorgulanarak söylem etiğinden ne ölçüde etkilendiği fikri ortaya atılmıştır. Özellikle politika yapıcılarının farklı ideolojik yaklaşımları ve çıkarları doğrultusunda bir konuyu ülkenin güvenlik gündemine taşıyacağı fikrini ortaya atan eleştirel bakış açısının fikirleri günümüzde farklı örneklerde gerçeklik payını ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren askeri zemine oturtulan Türkiye güvenlik politikaları da güvenlik yaklaşımlarında ve uluslararası sistemde meydana gelen bu değişimlerden nasibini bir ölçüde almıştır. Türkiye güvenlik politikalarına ait zemin çalışması yapılırken, tarihi geçmiş, sosyo-kültürel yapı, uluslararası konjonktür ve coğrafi konum göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda, Türkiye'nin tarihten bu yana güvenlik stratejileri mercek altına alınırsa, her ne kadar çeşitli dönemlerde yumuşak güç unsurlarına yönelmeye çalışılsa da ana zeminde geleneksel güvenlik yaklaşımının olduğu aşikardır. Özellikle Türkiye'nin komşu coğrafyalarında yaşanan istikrarsızlıklardan dolayı Türkiye ciddi anlamda güvenlik endişesi duymaya başlamıştır. 2000'li yıllarda komşu coğrafyalarda meydana gelen gelişmelere duyarsız kalmamasına rağmen, sınır uzunluğu göreceli daha kısa olduğu halde Türkiye – Irak ilişkileri Türkiye'nin güvenlik politikalarında tarihten bu yana dominant rolünü korumuştur. Günümüz Türkiye – Irak ilişkilerini incelerken geçmişten kopmak detaylı analizi yoksun kılacaktır. Bu nedenle bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kuruluş yıllarından itibaren kısa bir analiz yapılmıştır.

Bölgesel güç olma çabası taşıyan Türkiye, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Mustafa Kemal tarafından ortaya atılan Misak-ı Milli söylemini yeniden canlandırmış ve bu sayede milliyetçi duyguları da tetikleyerek Irak'ta uyguladığı sınır ötesi operasyonlar için de ülke sınırları içerisinde meşruiyet sağlamıştır. Bunun yanı sıra Kerkük'teki Türkmen nüfusunun yüz yüze kaldığı dışlama ve asimile etme çabaları Türkiye'nin söylem etiği konusunda elini güçlendirmiştir. Kuşkusuz Türkiye'nin Irak'a karşı yürüttüğü güvenlik politikalarında tek itici güç Misak-ı Milli söylemi değildir. Kuzey Irak'ta konuşlanan Kürt nüfusu, PKK yapılanması ve aynı zamanda Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda bulunan PKK tehdidi Türkiye'nin Irak politikalarını gerçekçi zemine oturtmuştur. Kuzey Irak'ta kurulması istenen ve geçtiğimiz yıllarda yapılan referandum ile aşikar biçimde tekrar uluslararası zemine taşınan bağımsız Kuzey Irak devleti Türkiye'nin ülkesel güvenliği açısından uzun vadede tehdit teşkil edebilir. Politika yapıcılar tarafından Kuzey Irak'ta kurulan Kürdistan devleti Türkiye için Sevri fobisini tekrar ve ciddi biçimde hortlatacağı dile

getirilmiştir. Aynı zamanda uluslararası camiada enerji güvenliği açısından tehdit oluşturabileceği endişesi taşınan Kuzey Irak referandumuna karşı çıkmıştır.

Uluslararası dinamikler göz önüne alındığında, Irak'ta yaşanan siyasi bölünmeler dış güçler tarafından avantaj olarak kullanılmaktadır. Özellikle Kuzey Irak halkı üzerinde etki sahibi olmak dış güçlerin Irak'ta ve petrol kaynakları üzerinde olası kontrolünü mümkün kılmaktadır. Türkiye ise tarihten bu yana Irak'ın toprak bütünlüğünü savunarak kendi çıkarları doğrultusunda gerçekçi bir bakış açısı benimsemiştir. Komşu coğrafyada yaşanan herhangi bir istikrarsızlığın etkilerinin Türkiye'ye de sıçramasının muhtemel olmasının yanı sıra sınırimızda direkt kontrol sahibi büyük güç varlığı Türkiye'nin bölgesel lider olma emelini zedeleyecektir. Farklı hükümet dönemlerinde farklı politikalar güdülse de genel hatlarıyla Türkiye – Irak ilişkileri statik olmaktan uzaktır. Tarihten bu yana öncelikle geleceksel güvenlik stratejileri tarafından şekillenen sonrasında ise yeni güvenlik anlayışı çerçevesinde şekillenen Türkiye'nin Irak konusundaki güvenlik politikasının başarılı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Değişen ve dönüşen güvenlik algısına rağmen, Irak Türkiye'nin dış politika pratiklerinde her zaman güvenlik çerçevesindeki rolünü korumuştur. Gelecekte nasıl şekilleneceği bilinmemekle beraber, Türkiye – Irak ilişkilerinde Türkiye'nin güvenlik yaklaşımının uzun bir süre daha konjonktürel çizgide şekillenmeye devam edeceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Arı, T. (2007). Irak, İran, ABD ve Petrol, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları (1989). "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III": 74-75.
- Barry, B. ve Hansen, L. (2009). "The Evolution of International Security Studies". Cambridge University Press.
- Baysal, B. ve Lüleci, Ç. (2015). "Kopenhag Okulu ve Güvenikleştirme Teorisi" Güvenlik Stratejileri Dergisi 22.22: 61-95.
- Buzan, B., Wæver, O. Ve Wilde, J. (1998). "Security: A New Framework For Analysis", Lynne Rienner Publishers.
- Davutoğlu, A. (2010). Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu, Küre Yayınları, İstanbul.
- Fuller, G. ve Lesser, I. (1994). Turkey's new Geopolitics. Westview Press.
- Gartner, H., Price, A. ve Reiter, E. eds. (2001). "Europe's new security challenges", Lynne Rienner Publishers.
- Gül, M. (2016). "Güvenlikteki Kavramsal Değişim ve Türkiye'nin Güvelik Yaklaşımı ve Politikalarına Etkileri", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 21.1: 303-320.
- İnan, A. (2013). «Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı ve Türkiye-Irak İlişkileri (1973-2011)», Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz 5.56: 68-85.
- McDonald, M. (2008). "Securitization and the Construction of Security" European Journal of International Relations, Cilt: 14 Sayı: 4, ss. 563-587.
- Miş, N. (2011). "Güvenikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Güvenikleştirilmesi." Akademik İncelemeler Dergisi 6.2: 345-381.
- Möller, F. (2007). "Photographic Interventions in Post-9/11 Security Policy", Security Dialogue, Cilt: 38, Sayı: 2, ss. 179-196.
- Oğuzlu, T. (2015). "Güvenlik Kültürü ve Türk Dış Politikası." Bilig, Ankara: 223-250.

- Oran, B. (2013). Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Oran, B. (2001). Türk Dış Politikası 1919-1980. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ovalı, Ş. (2012) “Ütopya ile Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramsallaştırması”, Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe (Der. Mustafa Aydın vd.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Öğür, B., Baykal, Z. ve Balcı, A. (2014). “Kuzey Irak-Türkiye İlişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği.” Ortadoğu Araştırmaları Merkezi 1: 7-57.
- Özel, M. ve Eroğlu, H. (1993). Lausanne on its 70th Anniversary.
- Semin, A. (2015). “Başika Krizi ve Türkiye-İrak İlişkilerinin Geleceği”, BİLGESAM Analiz/Ortadoğu 1275.3: 1-8.
- Waever, O. (1995). Securitization and Desecuritization. In R. D. Lipschutz (Ed.), On Security (pp. 46-86). New York: Columbia University Press.
- Yassin, B. (1995). “Vision or reality? The Kurds in the policy of the Great Powers, 1941-1947”, Lund Studies in International History 32.

Çocukların Resimlerinden Sokak ve Mahalle İlişkilerini Tartışmak: Sütlüce ve Örnektepe Mahalleleri

Discussing Street and Neighborhood Relations from Children's Paintings:
The Case of Sütlüce and Örnektepe Neighborhoods

Yasemin ÇAKIRER-ÖZSERVET*

Öz

Sokak ve mahalle ilişkileri sosyal dokuyu dikkate almaksızın ele alınan dönüşüm hareketlerinden dolayı, kent yaşamında anlamını yitirmek üzeredir. Sosyal dokunun tehlikeli biçimde değişimine sadece slogan cümlelerle önlem alınamayacağı ortadadır. Mevcuttaki sosyal dokunun mekânla bağını ortaya çıkarmak, bu noktada oldukça verimli sonuçlar üretecektir. Bu çalışmanın amacı, çocukların içinde yaşadıkları kentsel mekâna, diğer bir deyişle yapılı çevre ve sosyal dokuya ilişkin algılarını, kendi sokak ve mahallelerine ilişkin çizdikleri resimlere ve söylemlerine dayalı olarak incelemektir. Çocukların üzerinden, onların anlatımlarıyla mevcut kentsel dokulara yönelik algıları temellendirmek, kent okuma literatürüne farklı bir bakış açısı kazandırabilir. Mevcut dokunun çocuk zihnindeki yerini ölçmek, yeni mekânları tasarlamaya ve sosyal dokunun aktarımına önemli katkı sağlayacaktır. Çocukların yaşadıkları kentsel mekânla ve çevresiyle olan ilişkisine odaklanan çalışmalar, çalışma sayısı olarak yetersizdir ve bu çalışma da bu ihtiyacı karşılamak üzere yola çıkmıştır. Çalışmaya konu olan Beyoğlu ilçesinde yer alan iki mahallenin (Sütlüce ve Örnektepe) tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Bu bölge aynı zamanda kentsel yatırımların odağı konumundadır ve yakın zamanda hızlı bir değişime uğramaya başlamıştır. Kentsel dönüşüme de konu olan bu iki mahalle, henüz tamamıyla değişmeden bu bölgenin çocuklarının mahalleleriyle ilişkileri, az da olsa doğayla bağlantıları, çocuk mekânlarına olan ihtiyaçları bu çalışmayla tartışmaya açılmaktadır. Bu iki mahallede yer alan iki ilköğretim okulunda (Sütlüce Cemal Artüz İÖO ve Örnektepe Neşe Alten İÖO) okuyan (22+26) 48 7. sınıfa giden çocuğun kendi mahallelerini resmetmeleri, daha sonra resimlerini anlatmaları ve bu resimlerin değerlendirmesi çalışmanın kurgusunu oluşturmaktadır. Çocukların çizdikleri resimlerden, sokak ve mahallelerine yönelik duyguları okunduğunda daha insani ve yeşil bir çevrede yaşayan çocukların bunu resimlerine yansıttıkları görülmüştür. Yapılı çevrenin kendilerine pek fazla alan bırakmadığı yerleşimde yaşayan çocukların ise bunu resimlerinde açıkca vurguladıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Beyoğlu, Sokak ve Mahalle Algısı, Çocuk Resimlerini Okumak, Sütlüce ve Örnektepe

* Doç.Dr. Marmara Üniversitesi, Yerel Yönetimler Bölümü, Anadolu Hisarı Kampüsü, Beykoz, İstanbul: yasemincakirer@yahoo.it, Orcid: 0000-0002-1006-2403

Abstract

Regardless of social texture, the neighbourhood and street relationships are about to lose its meaning in the city life because of the transformation movements handled. It is obvious that it is impossible to take precaution only with catchwords for the dangerous shift in social texture. Finding out the bindings between present social texture and the place will produce quite fruitful consequences. The purpose of this study is to examine the perceptions of the children about the urban space, in other words the built environment and social texture, based on their paintings and discourses on their own streets and neighborhoods. Through the children, with their expressions, grounding the perceptions about current urban textures might bring a different point of view to urban reading literature. Measuring the location of the existing urban fabric in the child's mind will contribute to the design of new spaces and the transfer of the social texture. The studies which focus on the relationship between children and the places wherein they live and the environment of them are in general insufficient and this study departs in order to satisfy this need. The history of the two neighborhoods (Sütluçe and Örnektepe) in the Beyoğlu district is very old. This region is also the focus of urban investments and has recently begun to undergo rapid changes. These two neighbourhoods which are also subject to urban transformation, the relationship of this region's children with their environment before it is changed completely, their bindings with nature even if it is a few and their need to the child places are discussed in this article. In two primary schools (Sütluçe Cemal Artüz Primary School ve Örnektepe Neşe Alten Primary School) in these two neighborhoods (22 + 26), 48 children attending the 7th grade are portraying their own neighborhoods, then telling their paintings and evaluating these pictures. It is seen that children who are living in a more humane and green environment reflect their emotions in their paintings. It is observed that the children living in the settlement where the built environment does not leave much space to them clearly emphasized this in their paintings.

Keywords: Beyoğlu, Perceptions about Street and Neighbourhood, Reading Children's Drawings, Sutluçe and Ornektepe

Giriş: Kentsel mekânda Çocuğun Varlığı

İnsanların çevresini algılayışı ve bu algılayıştan etkilenen gündelik aktiviteleri nasıl birbirlerinden farklı gelişmekte ise, kentle ilgili değerlendirmeleri de o kadar farklı olabilmektedir. Bu noktada, mekânı algılaması farklı olan gruplardan birisi, elbette ki çocuklardır. Çünkü çocuklar, mekânla ilk ilişkilerin kurulduğu, yaşam çevresiyle uyum sağlama süreçlerinin yaşandığı önemli bir yaşam evresindedirler. Çocukların birbirlerinden farklı fiziksel aktivite seçimleri, ihtiyaçları ve deneyimleri de, yaşadıkları sosyo-fiziksel çevrelerini nasıl algıladıkları ile birebir ilişkilidir. Çünkü insan ve mekân, zaman döngüsünde karşılıklı etkileşim halindedir.

Türkiye'de çocuk nüfusu 2014 yılında 24 milyon ve nüfusa oranı %29,4 iken, 2017 yılı itibarıyla 22 milyon 883 bin 288'dir ve oransal olarak da %28,03'e düşmüştür¹. Bugün yoğun Suriyeli göç akımıyla birlikte (3,7 milyon Suriyeli nüfusun yarısına yakını da 865 bin çocuk nüfusu² olduğu düşünülürse) ve sayıları hesap edilmeyen bir sürü düzensiz göçmen çocuklar da eklenirse, çocuk nüfusu oranı ortalama olarak %29-30 civarı ve bir diğer deyişle toplumun üçte birini oluşturmaktadır denilebilir. Bu, grup oranı olarak önemli bir büyüklüktür. Ancak büyük oranlarına rağmen çocuklar, kentsel politikalarda, kentsel düzenlemelerde yani kentin kurgusunda varlığı

1 İstatistiklerle Çocuk, 2017 (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27596>) Erişilen tarih:08.11.2018

2 *Türkiyedeki Suriyeli Sayısı Şubat 2019* (<https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>) Erişilen tarih:19.02.2019

pek göz önüne alınmayan gruplardan birisidir (Biol, 2008:10) ve hatta kentsel alanlar çocuklar için çoğunlukla tehlike arz etmektedir (Tandoğan, 2014:20). Çünkü bugün kentlerin kurgusu hız, para ve araç odaklı görünmektedir ve bu durum çocukların dünyasıyla uyuşmamaktadır.

İstatistiksel veriler doğrultusunda, toplumda yaşayan engelli bireyler (%12.29)³, yaşlılar (%8.5)⁴ ve çocuklar (%30) ile kesin sayılarının belirlenmesi zor olan mülteciler, kaçak göçmenler, yoksulluk sınırı altında yaşayanlar, evsizler, hamileler, hastalar vb. dezavantajlı diğer gruplar bir arada ele alındığında, toplumdaki %50-60'lık bir kesimin kentleri aktif olarak kullanmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu da demektir ki, kentlerin sadece sağlıklı yetişkin ve cinsiyet olarak da (fiziksel gücü çoğunlukta yerinde olan) erkek ağırlıklı bir kesim için kurgulandığı, oransal olarak da en fazla %40-50 arası bir grubun kullanımına sunulduğudur. Kentlerin Batı tarihinden izlenebildiği üzere, sanayi devrimin hemen ardından gelişiminde de benzer şekilde dezavantajlıları kapsamayan yapısının olduğu bilinmektedir (Çakırer-Özservet, 2018). Kentlerin birçok gruba dost olmadığını, bugün her bir gruba özel çocuk, genç, engelli, yaşlı, hayvan dostu vb. odaklı projelerle kentleri dost hale getirme çabalarından anlamak mümkündür. Bugün kentsel ortamın kapsayıcı olmaktan uzak oluşuna yine İstanbul'da kentin çeperinde Kartal ilçesi yerleşiminde yaşayan iç göç yoluyla gelmiş göçmen kadınların kent içi hareketliliğindeki kısıtlılık örnek gösterilebilir. Oğuz (2016), doktora tezi kapsamında yaptığı saha çalışmasında yer alan İstanbul'a iç göçle gelen kadınların sadece İstanbul kent bütünü ya da tarihi turistik merkezleri değil, ilçe ve hatta daha da çarpıcı olanı mahalle düzeyinde bile yeterince kentsel alanla ilişki kurmadığını saptamıştır. Çalışmasında Oğuz (2016), "kaldırımların ve yürüyüş yollarının çocuk ve kadın dostu tasarlanmamış olmasının, kadınların kendi bağlantı/bağlantısızlık algılarının oluşmasında etkili olduğunu da ortaya koymuştur. Kadınların çocuk sahibi olmakla birlikte hareketsizliği genel çerçevede azalırken, aslında çocuğun kamusal alana çıktığı andan itibaren kadının çocuğa eşlik etmesiyle hareketliliğin arttığını da ortaya çıkarmıştır (Oğuz, 2016:115-116). Hareketliliğin bireysel, toplumsal, ekonomik bir çok temeli varken, kentin fiziksel kurgusunun da kentsel hareketliliğe etkisi büyüktür. Kentin kurgusunun herkesimin rahat ve özgürce yürüyerek, bisiklete binerek harekete imkân tanınması, hedeflenmesi gerektir. Ancak günümüz kentlerinde bunu bir lüks olarak görmek mümkündür. Kentlerin, içerisinde yaşayan kentlilerin yarısından çoğunu dışlayan yapısından en çok etkilenen grup da çocuklardır.

Nicel ağırlığı (toplumun üçte birlik dilimini temsil etmesi) dışında "çocuk nüfusu, Türkiye'nin ekonomik, kültürel ve sosyal şartları içinde nitel açıdan da" (Parin ve Bilan, 2007:121) risk altında görüldüğü için önemle üzerinde durulması gereken bir konudur. Bugün toplumsal sorunların başında görülen istismara uğrama, ihmal edilme, eğitime katılamama, göçmen/sığınmacı olma, yoksulluk/açlık sınırında olma, temel ihtiyaçları karşılayamama vb. oldukça zor durumlarda büyük bir çocuk kitlesi bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kapsamında da vurgulandığı üzere, çocukları tehdit eden sorunların çözümüne yeterince eğilmezsek vahim sayılarda çocuklar bu zorlukları sırtlanıyor olacaktır. Çocuklar, günümüz

3 "Türkiye'de yaklaşık 2,5 milyon ortopedik engelli var" (<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiyede-yaklasik-2-5-milyon-ortopedik-engelli-var/1143665>) Erişilen tarih:08.11.2018

4 İstatistiklerle Yaşlılar, 2017 (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27595>) Erişilen tarih: 08.11.2018.

kentlerinde mekân yoksunluğu açısından incelemeye değer bir gruptur. Çünkü, günümüzde kentlerin birçoğunda kentin doğal çevresi yok edilme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Yapılı fiziksel çevre her zaman kent kurgusunda daha ağırlıklı olsa da günümüzde bunun ağırlığı çokça belirgindir. Bugünün betonarme ve otomobil kullanımı ağırlıklı yaşam çevrelerinde çocuklar, yaşamlarının büyük kısmını güvenlik endişesiyle kapalı çevrelerde geçirmek durumundadır. Hatta gündelik yaşamlarında günlerinin tamamını konut, okul, ulaşım araçlarında olmak üzere kapalı alanlarda geçirmek zorunda kalmaktadır. Çocuklar, doğal çocukluk evresi yaşayabilmek için olması gerektiği üzere açık alanlara ve doğayla ilişkili çevrelere daha da çok ihtiyaç duymaktadır (Çakırer-Özservet, 2015c: 1150). Bu durumda çocuklar özellikle büyük kentlerde bir tür mekânsızlıkla imtihan edilmektedirler (Çakırer-Özservet, 2015a).

Bu bağlamda çocukların fiziksel mekânı nasıl algıladığı, onunla sosyal ve fiziksel olarak nasıl ilişkiye girdiği konusu, tasarım disiplinlerinin merkezinde durmak durumundadır. Çünkü tasarım, kim için tasarlanıyorsa ona hitap etmelidir. Bugün çocuklar için tasarlandığı düşünülen, oyun alanları bile çocuklara yeterince hitap edememektedir. Çocuk oyun alanlarının da nitelik ve nicelik anlamında ele alınması önemli ve gerekli görünmektedir. Yine de sadece tek alana hapsedilemeyecek kadar çok fazla kentsel alanla çocuklar ilişki içerisindedir, ilişki kurmak istediği halde erişemediği de çok fazla alan da vardır. Nüfusu kontrolsüz ve ölçsüz artan kentlerden birisi olan İstanbul'un içerisinde de, çocuk aktivitelerine uygun yeterince mekân bulunmamaktadır. İlçeler bu noktada birbirlerinden farklı oranlarda yetersizlik durumundadır. Kentleşmeyi sadece binalaşma olarak gören anlayışın hâkim olduğu bir çok kent yerleşiminde tekdüze beton alanlar çocukların mekânsal deneyimlerini eksik yaşamlarına neden olmaktadır.

Çocukların kendilerine pek de uygun olmayan kent mekânlarında büyüyor olmaları, kişisel gelişimlerinde, yaratıcılıklarında ve sorumluluk alma becerilerinde olumsuz etkiler bırakmaktadır. Çocuklar, kentin karmaşasından ve fazlaca ebeveyn kontrolünden bunalmış şekilde, daha çok evlere ve diğer kapalı alanlara (okul yolunda bile servis araçlarına, gezme adresi olarak alışveriş merkezlerine) hapsolmakta ve okul-ev dışında kentsel mekânları çok fazla kullan(a)mamaktadırlar (Çakırer-Özservet, 2015e:78). Çocukların kentsel alanda farklı kentsel dokuları görmeden büyüyor olmaları, geleceğin kentleri adına da endişe vericidir.

Çocukların kentlerde bugünkü mekânsızlık durumlarının bir nedeni de çocukluk anlayışımızdadır. Çocukluk anlayışımıza göre çocukluk dönemi kısa süren ve geçici bir dönem olarak ele alındığı için, nasıl olsa büyüyüp gidecekler denilen grup adına yetişkinler olarak bizler karar vermekteyiz. Ve oy kullanma hakkı olmayan çocukların siyasi anlamda da katılım araçlarından yoksun ve güçsüz olduğu bilinmektedir. Çocuklar bu noktada fikirlerini, yaşadıkları olumsuz deneyimleri aktarma kanallarına sahip görünmemektedir. Çocukların yaşadıkları yerlere ilişkin istek ve beklentilerini toplum önünde dile getirebilme fırsatları kent kurgumuzda yoktur. Ancak, çocuğa ve onun kentle ilişkisine yönelik son yıllarda ilginin artması ve tasarlanan kentsel çevreden çocukların doğrudan etkilenen olduklarının daha net görülmesi önemli ve umut vericidir. Bu eğilimi çocuklar adına bir fırsat olarak değerlendirmek ve çocuklara kulak vermek gerekir.

Gökmen (2006:22) tarafından da vurgulandığı gibi, çocuğun gelişimi ve kamusal hayata katılımı, kendisinin çevre ile etkileşiminin bir yansıması olduğu için, fiziksel çevre özel olarak ele alınmalıdır. Fiziksel çevrenin niteliği çocuğun toplumsal gelişiminde etkilidir. Çocuğun kentte yaşadığı çevresiyle ilişkisine odaklanan çalışmalar bulunmaktadır (Hart, 1979; Lynch, 1977; Matthews, 1992; Ward, 1990a) ancak bunlar hala sayıca çok azdır. Coğrafya disiplini de aynı şekilde çocukların mekânla ve çevresiyle ilişkisine çok fazla odaklanılmadığı literatürde vurgulanmaktadır (Ward, 1990a ve 1990b, Aydemir, 2011, Çakırer-Özservet, 2015d). Tasarım disiplinlerinde mekân ve kullanıcıya yönelik yapılan çalışmalarda ise, çocukların mekânla ilişkisine yeni yeni değinilmektedir ve bu ilgi oldukça az orandadır (Çakırer-Özservet, 2013: 311).

Çocukların mekânla ilişkisine odaklanan az sayıdaki çalışmalardan biri, Kasımpaşa'da Beyoğlu Belediyesi Turabibaba Kütüphanesinde devam eden, çocuklara yönelik "Çocuk Dostu Şehir" atölyesinde gerçekleştirilen etkinliklerdir. Günümüzde, insan ve bina yoğunluğu ile kentsel alanlar, çocuklara yönelik alanları daha da daraltmaya başlamıştır. Çocuklar, yaşadıkları çevreye yönelik çok az bilgiye sahiptirler, çünkü mesafe kısa da olsa yalnız başlarına güven içinde yürümek olanağından yoksundurlar. Araç odaklı sokaklarda, parklanan ya da hareket halindeki araç tehlikesinden korkmalarından dolayı, dışarıda oynayan akran bulamamaktan dolayı ve ebeveyn kontrolü olmadan hareket etme özgürlükleri olmadığından, bölge çocukları kentsel mekânlarda kamusal açık alanları çok az kullanmaktadır. Bu belirlemeleri destekleyecek şekilde, yaşadıkları yer dışında yeterince gözlem yapmayan çocukların algılarını, ihtiyaçlarını, taleplerini yansıtılmalarının amaçlandığı "Çocuk Dostu Şehir" atölyesindeki etkinlikler kapsamında da, kenti planlayan tasarımcıların ve kentin kurgusuna karar veren politika yapımcıların, yerleşimcilerin katılımını ve mevcut sosyal beklentileri dikkate al(a)madan tasarladıkları mekânlarda, çocukların kendilerini yalnız, yabancılaşmış ve dışlanmış hissettiklerini işaret eden sonuçlar elde edilmiştir (Çakırer-Özservet, 2014c.).

Bugün, "kent merkezleri, barındırdıkları karmaşanın etkisiyle ve çocuklara yönelik mekânların pek kurgulanmamış olmasından ya da kamusal alanda çocuğun düşünülmemesinden dolayı çocuklar için oldukça tehlikeli kamusal alanlar içermektedir" (Çakırer-Özservet ve Doğan, 2014: 496). Aslında, çocuklar birer kentli olarak, içinde yaşadıkları kenti ve kentin bir çok mekânını yetişkinlere oranla daha uzun süre kullanacak bir gruptur. Çocuklar, gündelik ilişki ve aktiviteleri (okul, oyun v.b.) nedeniyle buldukları sokak ve mahalleyi yetişkinlerden her zaman daha çok kullanmaktadırlar. Tasarlanan bir kentsel mekânın büyük oranda kullanıcısı yetişkinlerden daha çok çocuklardır. Ancak, çocuklar yetişkinlerin düzenledikleri, tasarladıkları bu alanlara hiç müdahale edememekte ve kentin sadece doğrudan ve uzun süreli etkilenen pasif kullanıcıları olarak yer almaktadırlar.

Çocukların mekânı ve yaşadıkları çevreyi yetişkinlerden oldukça farklı algılayıp deneyimledikleri ve ihtiyaçlarının buna bağlı olarak farklı geliştiği, çalışmalarda belirgindir. Bu farklılıklarla birlikte "çocukta bir yere ait olma duygusunun, bağlılıklar/yakınlıklar ağının ve bir toplum, aile gerçeğinin oluşabilmesi için, evin, çevrenin ve çocuğun denetimi altındaki yakın mekânların, ona, toplumu bir arada tutan 'harci' sağlaması" gerekir (Barre, 1984: 15). Oysa bugünün çocukları,

toplumsal yaşamla bütünleşemeyen, salt tüketen ve üretmek nedir bilmeyen, kapalı kutular içine yani konutlara ve kurumsallaşmış özel mekânlara (eğitim alanları gibi) hapsedilmiş (Bilgin, 1984: 18) durumdadır.

Yukarıda değinilenler doğrultusunda, bu çalışmada çocukların gerçek mekanları nasıl algıladıklarını resmetmeleri ve bu resimler üzerinden çocukların sokak ve mahalleleri ile ilişkilerini araştırmak amaçlanmaktadır. Bölgedeki kentsel Dönüşüm Projesi; 2013 yılında “Mahalle kimliğini, yenilenmiş Örnektepe’ye olduğu gibi taşıyacağız” (Url 1) sloganıyla hareket ederek ortaya çıkmıştır. Bu mahalle temasının mevcut ve olası etkilerini çocukların bildirdikleri üzerinden tartışmaya açmak da çalışmada yer almaktadır.

Amaç, Kapsam ve Yöntem

Bu çalışmada, kentsel dönüşüme konu olan Sütlüce-Örnektepe Bölgesi çocuklarının bölgeyi, yaşadıkları sokak ve mahalleyi nasıl algıladıkları, bölgelerindeki dönüşüm hareketlerinin de farkında olup olmadıkları kendi çizim ve söylemleri üzerinden ele almak amaçlanmaktadır. Bölgede kentsel doku hızlı bir değişime uğrarken, çocukların mevcuttaki mekânlarını, sokak ve mahalle ilişkilerini çizme biçimleri ve bunu değerlendirmek alanyazına önemli bir katkı sunacaktır.

Çalışma kapsamında İstanbul İli Beyoğlu İlçesi’ne bağlı iki mahalle olan Sütlüce ve Örnektepe Mahallelerinde ikamet eden ve ilköğretim okuluna giden 11-13 yaş aralığındaki çocukların sokak ve mahalle çizimlerini değerlendirmek yer almaktadır. Resimlerinde gerçek yaşanan mekânları resmetme becerisi olan 11-13 yaş grubu bu çalışmada örneklem olarak seçilmiştir. Bu grup da eğitim sisteminde ağırlıklı olarak ilköğretim 7. sınıfa karşılık gelmektedir. Bu nedenle her iki mahallede yer alan birer ortaokul araştırma evreni olarak seçilmiştir.

Veri toplama aracı olarak çocukların düşüncelerini resmettikleri çizimler kullanılmıştır. Veri toplama sürecinde bölgedeki iki tane ilköğretim okulu araştırma evreni olarak seçilmiştir. Çalışmada veri toplama süreci, bahse konu okuldaki çocuklara okul yöneticilerinden izin alınarak bir ders saati içerisinde “benim sokağım/benim mahallem” konulu resimler çizdirmek, ardından çizdikleri resimde nelere yer verdiklerini onlarla konuşarak birlikte anlamlandırmak ve daha sonra belirli kriterler ışığında değerlendirmek şeklinde ilerlemiştir. Okullardan 7. Sınıf öğrencilerinden okul müdürlerinin belirlediği çocuklar üzerinde çalışma yürütülmüştür. Sütlüce Cemal Artüz İlköğretim Okulu’nda (Sütlüce Mahallesi) ve Örnektepe Neşe Alten İlköğretim Okulu’nda (Örnektepe mahallesi) okuyan (22+26) 48 çocukla çalışma yapılmıştır. Çocuklar 2 saatlik bir ders süresinde resimlerini istedikleri gibi, serbestçe yapmışlardır. Çalışmada, resim çizme aktivitesi, o anda ve hiçbir dokümana bakılmadan, önceden konu verilmeden sadece hafızalarında oluşmuş mahallelerinin algısına yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Resmetme eylemi sonrası kendileriyle birebir görüşülerek resimde çizgisel olarak neleri ifade etmeye çalıştıkları da sorulmuştur.

Çocuklarla yapılan görüşmelerde bölge çocuklarının algılarında sokak ve mahalle ilişkilerinin ne olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın saha kısmı 2013 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada görüşülen çocukların büyük kısmı doğrudan kentsel dönüşüm projesinden etkilenenler olmasa da, bir kısmı etkilenenlerin hemen yakınında oturan ve bir kısmı bu dönüşümü izleyen, gören ya da henüz fark etmeyen/edemeyen çocuklardır. Çocukların mekânla ilişkisini en iyi yansıtacak veri toplama aracı olarak, onların algısını bize en iyi sunan araç olmasına özen gösterilmiş ve çocukların yaşadıkları mekanları resmetmeleri kendilerinden istenmiştir. Çocuklar bilişsel haritalar ve resim çizme yoluyla algılarını bizlere sunmaya çalışmaktadır. Çocukların bilişsel haritalarında ve çizdikleri resimlerde yetişkinlerden farklı bir tutumları vardır ve aynı zamanda duyguları da farklı işlemektedir (Holloway and Hubbard, 2001: 52). Çocuk resimleri ile ilgili sanatçı, eğitimci, ruh bilimci, psikolog, sanat tarihçisi vb. çeşitli disiplinlerden uzmanlar değerlendirmeler yapmaktadır (Çakırer-Özservet, 2013: 312). Çocuğun düşünce şeklini ve içeriğini yansıtmaması anlamında çocuk resimlerinin önemi büyüktür (Aydemir, 2011: 5).

Resim etkinliği, tıpkı oyun ortamı gibi çocuğu doğal halde gözlemlene ve tanıma olanağı da sağlamaktadır. Çocuklar resim yoluyla içinde sakladığı bilgiyi bize sunarlar. Ancak, çocuk resimleri ile tasarım disiplinleri şimdiye kadar çok ilgilenmemişlerdir. Çocuklar, resim yoluyla kendi dünyalarından bir pencereyi bize açmaktadırlar. Çocuklar resim yaparken tıpkı oyun oynarken olduğu gibi özgüvenli ve heyecanları hiç azalmadan hareket ederler (Ayaydın, 2011: 312). Çocukların hangi mekânlara ihtiyaç duydukları, hangi mekânlardan yoksun oldukları, onların dilinden, kaleminden ve çiziminden görülebilir. Çocuk resimlerinin açık, anlaşılır ve samimi olmasından dolayı, onları okumak ve anlamak birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir ve bu ilgi artarak devam etmektedir. Çocukların kendi kendilerine yapmış oldukları resimler sadece görsel bir çıktı değildir. Aksine bu görüntüler günlük yaşantı ile bir kumaş gibi örüldür (akt. Batı, 2012: 103). Bu noktada elbette ki, çocukların çizdikleri resimleri değerlendirmek, metinden oldukça farklı bir değerlendirmeyi gerektirmektedir.

Çocuk resimlerinde kavramsal gelişim dönemleri yapılacak çalışmalarda önemlidir. Yapılan araştırmalar, çocuk resimlerinin sistematik bir gelişim çizgisi izlediğini de göstermektedir (Mulcahey, 2002, Schirmacher, 1988, Buyurgan, 2001 ve Acer ve Ersoy, 2003'den akt. Acer ve Çakır-İlhan, 2004: 3). Çocukların yaş dönemi olarak 10-14 yaş aralığında ergenlik dönemi de denilebilecek süreçte, yaşadıkları dünyayı algılamaları ile erişkin bireylerin algılamaları arasında fark vardır. Çocuğun çizgileri onun algılarını yansıtmaktadır. Bu çalışmada da, kısmen gerçeklik ve daha çok görünürde doğalcılık döneminde yer alan (11-13 yaşları arasında olan) çocukların yaptıkları resim çalışmaları değerlendirilmektedir. Çünkü bu evrede çocuğun çizgileri tüm yaşantısının reel bir göstergesi olup, çok yönlü algısal gelişimi, çizgilerinde yatmaktadır (Duman, 2006'dan akt. Uysal ve Selvi, 2012, 250). Bu dönemlere ait çocuklar, bir topluma ait olduklarının farkındadırlar ve bunu resimlerine yansıtır. Resimlerinde yaşadığı toplum ve kültürün izleri de yer alır. Resimde mekân kurgusu gelişmiştir, konuya uygun mekânlar detaylı bir biçimde resimlere yansıtılabilir. Dünyayı ilgilendiren olaylarla ilgilendirir ve toplumsal kuralları çözmeye, anlamaya çalışırlar. Işık, renk, oran, orantı, perspektif konularına da özel olarak ilgi gösterirler.

Yanlış değerlendirmelerin önüne geçmek için, çocuklar resimlerini tamandıktan sonra, resimlerinde neler çizdiklerini çocuklarla birlikte konuşmak da, veri toplamanın önemli bir aşamasını oluşturmuştur. Resimlerini çizdikten sonra çocuklarla resimleri hakkında konuşmak, psiko-terapi alanında yapılmaktadır. Bu konuşma sürecini Malchiodi (1998), araştırmacıya bilgi vermek açısından faydası olduğu kadar, aynı zamanda çocuğa da kendini ifade etme ve ne çizdiğini yeniden formüle etme imkanı tanıdığından, çift taraflı yararlı bir süreç olarak görmektedir. Bu çalışmada da, resimde neler çizdikleri, işaretler, figürler çocuklara tek tek sorulmuş, anlamları not alınmış, onay veya eklemeler sesli kayda alınmıştır. Daha sonra farklı disiplinlerin (psikoloji, sanat ve eğitim bilimleri vb.) çocuk resimlerini değerlendirme kriterleri de analiz edilerek ve çalışmaya özgü değerlendirme kriterleri belirlenerek resimler çözümlenmiştir.

Sütlüce ve Örnektepe Çalışma Bölgesi

Sütlüce ve Örnektepe'nin de içinde olduğu mahallelerin oluşturduğu bölge, E-5 Karayolunun 15 Temmuz Şehitler Köprüsüyle bağlantıda stratejik bir noktadadır. İçinde bulunduğu bölgede, Beyoğlu, Kasımpaşa, Şişli ve Kâğıthane gibi güçlü ticari merkezlerin olması bu mahallelerin ekonomik olarak çok fazla kayda değer bir gelişme gösterememesine sebep olmuştur. Ancak, Sütlüce Mahallesi bünyesinde yer alan küçük ölçekli sanayi tesisleri, Mühendishane, Mezbahe ve civarındaki Kasımpaşa ve Hasköy'deki tersanelerin ticari potansiyeli bölgeyi uzun yıllar canlı tutmuştur (Temel, 2009: 107). Bölgede bugün niteliksiz bir yapılaşma bulunmakta (Baştürk ve diğ., 2001: 63) ancak geçmişinde çok kimlikli ve tanımlı yapılarla sahip olduğu da ortaya konulmaktadır (Çakırer-Özservlet, 2014b: 44).

Şekil 1. Sütlüce-Örnektepe Mahallelerinin İstanbul-Haliç bölgesindeki konumu

Sanayi fonksiyonun Haliç bölgesini uzun yıllar olumsuz etkilemesi üzerine bu bölgeyi sanayiden

arındırarak desantralizasyonu hedefleyen imar hareketleri, günümüz Haliç kıyısı mekânsal yapısında çok etkilidir. 1984-89 yıllarında İstanbul Belediyesi Haliç körfezini temizleme operasyonları başlatırken, Sötlüce'deki Mezbahanın üzerinde fonksiyon değıştiren uluslararası etkinliklere olanak verecek şekilde çok amaçlı kültür ve sanat merkezi olması projelendirilmiştir. Kongre merkezinin inşa edilip açılması 2009 yılını bulmuştur. İBB 2007-2011 Stratejik Eylem Planında Haliç bölgesinde kültürel altyapının geliştirilmesine yönelik özel eylem planları mesela kültür başkenti olmasında Haliç'in rolü bir kültür adası olması yönündedir. Bunun bir yansıması olarak bölgedeki en güçlü karar da, mezbahanın dönüşüm geçirerek Haliç Kongre Merkezi olmasıdır. Bu kararın ardından hızlı bir süreçte Sötlüce Mahallesi yerli ve yabancı yatırımcıları çekmeye başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi ve İstanbul Ticaret Üniversitesi kampüslerinin burada yer seçmesi ve Hilton Otelinin bölgede yer alması bölgedeki mekânsal dönüşümü hareketlendiren çalışmalardır. Bölge gelişen kültürel ve rekreasyonel tesislerin etkisiyle, ticari, otel ve konut yatırımları ile İstanbul'un yeni çekim merkezlerinden biri olmaya aday gibidir (Temel, 2009: 108).

Şekil 2. Sötlüce-Örnektepe Dönüşüm Alanının Görünümü, 2014

Şekil 3. Sötlüce-Örnektepe Dönüşüm Projesinin İlk Maketi, 2014 (Url 1)

Şekil 4. Sütlüce-Örnektepe Dönüşüm Projesinin Bugünkü Proje Hali, 2018 (Url 2)

Örnektepe mahallesi Sütlüce'ye nazaran daha geri planda ve geç dönüşen bir bölge konumundadır. Ancak, Beyoğlu İlçesi Beyoğlu Belediyesi'nin üç önemli kentsel dönüşüm projelerinden biri olan 'Sütlüce-Örnektepe Dönüşüm Projesi' Örnektepe Mahallesi dokusunda da değişimlere yol açabilecektir. "Kentsel Dönüşüm kapsamında Sütlüce ve Örnektepe Projeleri'nin tavan yaptığını söyleyen Başkan..."(Url 1) şeklinde belediye web sitesinde verilen haberdan de bu gelişim gözlenebilmektedir. İki mahallenin kesişim alanında yer alan proje, Örnektepe bölgesinde yer alan Hilton Garden Inn oteli inşası sırasında bölge konutlarında yaşanan bazı sıkıntılar üzerine, bölge halkının bu dönüşümü sağlam yapılar inşa etmek amaçlı istediği söylenmektedir (Çakırer-Özservet, 2014b: 53). Ancak yerleşimcilerin istekleriyle oluşturulmak istenen dönüşüm projesinin ilişkisi pek görünmemektedir.

Bölgede elverişli arsa bulma sıkıntısına rağmen, 2009-2014 yılları arasında yatırım hedeflerinden bahsedildiği, kentsel dönüşüm kararları ve yatırımları gibi yollarla arsa elde etme yoluna gidildiği ve bölgenin oldukça yüklü miktarda yatırım hacmi potansiyeline sahip olduğu söylenmektedir (Temel, 2009: 135-139). Dönüşüme uğraması beklenen konut alanlarında yaşayanların var olma biçimleri, yaşam tarzları, dönüşümden nasıl etkileneceklerine yönelik detaylı alan araştırmaları yapılmadığı da görülmektedir. Bu çalışma bu noktada, sadece bölge çocuklarının kendi mekânlarına yönelik algılarını, düşüncelerini yansıtmaya yöneliktir. Dönüşüm bölgesinde yaşayan diğer yerleşimcilerin görüşlerini ise yansıtmamaktadır.

Çocuk Resimlerinin Değerlendirilmesi

Çocuklarla yapılan çalışmalarda genellikle çocuklar kendisinden bilgi alınan nesne şeklinde ele alınabilmektedir. Bu nedenle de çalışmanın yapılış amacı, edinilen bilgilerin nasıl kullanılacağı

konularında bilgilendirilmişlerdir. Bu sayede çocuk kendisini insan gibi hissetmekte ve bu iyi hissetme hali de çalışmada çocuğun daha içten ifadelerde bulunmasına neden olarak çalışmanın güvenilirliğini artırmaktadır. Bu bilgilendirme düzeyi, çocuğun kente katılım merdiveni şeklinde tanımlanan 7 ayrı basamak düzeylerinden (Hart, 1992:8) dördüncü basamaktaki katılıma denk gelmektedir ve bu basamak da katılım aşamasının ilk basamağını oluşturmaktadır (Çakırer-Özservet, 2014a: 61).

Sütlüce Cemal Artüz İlköğretim Okulu'ndan 22 çocuğun ve Örnektepe Neşe Alten İlköğretim Okulu'ndan 26 çocuğun yaptıkları resimlerin taslak çözümlenmeleri çalışma sonunda tablolarda yer almaktadır(Bkz. Tablo 1 ve 2).

Değerlendirme kriterleri ise şunlardır:

1) Doğa unsuru: “Sokağın, çocuk için doğal bir çevre olarak anlamının ne olduğunu içeren bu kriter dâhilinde, resimlerde hangi doğa unsurlarına yer verildiği belirlenmiştir”. Burada, gökyüzünde, güneş ve bulut çizimleri, yeryüzünde ağaç, çeşitli hayvanlar, deniz vb. detaylar yer almaktadır.

2) İnsan Figürü: “Çocuklar resimlerinde herhangi bir yaş grubundan insan çizip çizmeme durumunda, sokakların insanlar için mi araçlar için mi olduğuna yönelişin çocukların algısını ölçmek amaçlanmıştır”. Böylece insan ögesini barındıran resimlerin, daha insani yaşam çevresinde yaşayan çocuklara işaret edeceği veya yaşam çevresini insani bulan çocuklara işaret edeceği düşünülmektedir.

3) Oyun Alanı ve Oyun Oynanan Yer: “Çocukların oyun alanı çizip çizmedikleri değerlendirilmiştir.” Çocuklar genelde, açık alanda oyun oynayabiliyorsa resimlerinde oyun alanı çizmektedir. (Bu veriyi çocuk dostu şehir atölyeleri kapsamında ve diğer çocuk çalışmalarında yazar çokça deneyimlemiştir). Dışarıya hiç çıkmayan bir çocuk genellikle kendisi adına bir oyun alanını resim yapma sürecinde düşünmemektedir, ya da oyun alanının varlığını önemsememektedir. “Çocukların resimlerinde genellikle mevcutta oyun oynadığı yerleri işaretlememiştir. Bu nedenle resimleri yorumladıkları görüşmelerde kendilerine ayrıca bu soru sorulmuştur.” Oyun oynayan çocuklar, özellikle kendisini o mekana ait hissettiği özel alanları belirtmiştir.

4) Yapılı Çevre: “Çocukların resimlerine yansıttıkları yaşam çevresindeki yapılar, fiziksel çevre ve yoğunluk durumu irdelenmiştir.” Yapı yoğunluğu birbirinden farklı olan iki mahallede yaşayan bu çocukların, bunu resimlerinde ne kadar ifade ettikleri önemli bir değerlendirme kriteridir.

5) Resmin Odağı, His ve Renk: “Çocuğun mekânla (sokak ve mahallesiyle) ilişkide neye dikkat ettiğini görmek için, resimlerde ön planda neyin olduğuna bakılmıştır.” Çocuklar resminde kağıdın en çok dikkat çeken yeri yani orta nokta ve göze çarpan vurgulu, koyu ya da canlı renkte neleri çizmişlerdir bunlar da özenle ele alınmıştır. Çocuklar resmi kanallardan eğitim aldıkları bu çağlarda çevresel farklılıkları ayırt edebilecek bir kapasiteye sahiptir. Bu nedenle öne çıkartmaya

çalıştığı şey, genellikle onun en çok dikkatini çeken, onun hafızasında en çok etki bırakan, en çok ait hissettiği, ya da endişe duyduğu, beğenmediği, diğerlerinden farklı olan şeyler olabilmektedir.

“Çocukların resimlerinde duygu ifadesinin olup olmadığı değerlendirilmiştir.” Duygu ifadesi çocuğun yaşadığı mekânlara dair hislerini (mutlu bir çocuk mu, çevresine dair mutsuzluğu var mı) anlamak için birer parametredir. Hisleri anlamak için çocuğun resminde insan figürü ve insanlaştırdığı figürler çizmiş olması şarttır. Örneğin, güneş çizimi ve güneşin gülen yüzü gibi.

“Ayrıca çocukların, resimlerinde kullandıkları renklere de bakılmıştır.”

Şekil 4. Örnektepe mahallesinden görünüm (Çakırer-Özservet, 2015c: 1153)

Araştırmanın Bulguları

Elde edilen resimlerden değerlendirme kriterlerine göre şu bulgular ortaya çıkmıştır. Öncelikle nicel analiz olarak Sütlüce Mahallesi'nden araştırmaya dahil olan 22 çocuğun 7'si erkek, 15'i kız çocuğudur. Örnektepe Mahallesi'ndeki 26 çocuğun 13'ü erkek, 13'ü kız çocuğudur. Cinsiyete göre resimlerde detay çizme, daha canlı renk kullanma gibi bazı farklılıklar gözlenmiştir.

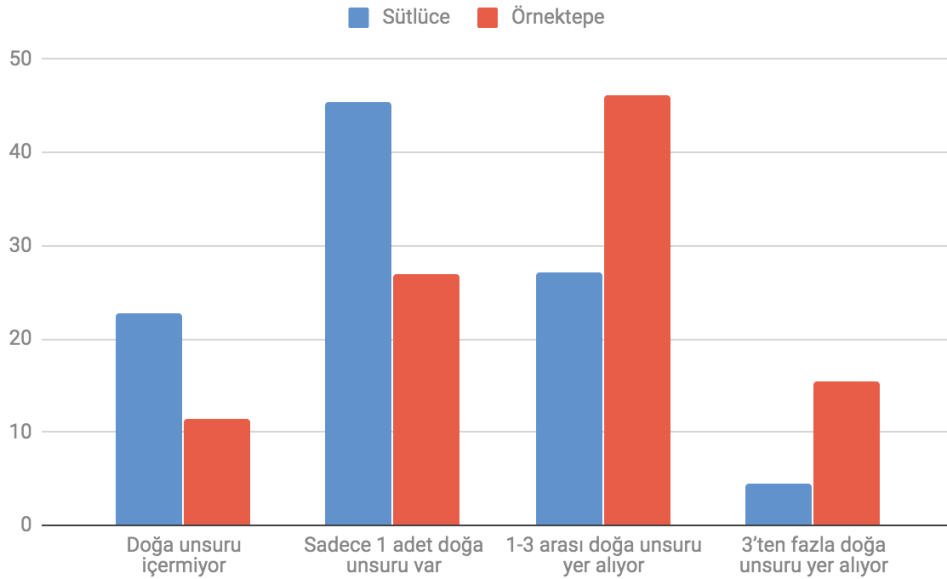
Araştırmanın saha kısmının gerçekleştiği tarihle metnin yazıldığı tarih aynı olmadığı için, aradan geçen zamanda araştırmacı yapılan etkinlikteki bazı detayları hatırlayamabilir. Bu riski almamak için çocuklardan ve öğretmenlerinden izin alınarak çocuklarla resimleri hakkında kısa görüşmeler yapılmış ve bu görüşmeler de ses kayıt cihazı yoluyla kaydedilmiştir. Bu kayıtlar dinlenilerek bulgular yanlış anlaşılmaya meydan vermeyecek şekilde dikkatle ele alınabilmıştır.

1) Doğa unsuru: Sütlüce Mahallesi'nde bulunan Cemal Artüz Ortaokulu'ndaki çocukların yaptıkları resimlerde; ilk değerlendirme kriteri olan doğa unsuru diyebileceğimiz, güneş, bulut, ağaçlar, yeşillik alanlar açısından daha zayıf ifadeler yer almaktadır (Bkz. Tablo 1 ve Şekil 5).

Tablo 1. Sütlüce ve Örnektepe Mahallelerine Göre Çocuk Resimlerinde Doğa Unsuru, 2013

Değerlendirme Kriteri 1: Doğa Unsuru	Sütlüce Mahallesi n=22		Örnektepe Mahallesi n=26	
	f	%	f	%
Doğa unsuru içermiyor	5	22,7	3	11,5
Sadece 1 adet doğa unsuru var	10	45,4	7	26,9
1-3 arası doğa unsuru yer alıyor	6	27,2	12	46,1
3'ten fazla doğa unsuru yer alıyor	1	4,5	4	15,4

Örnektepe Mahallesi çocuklarının resimlerinde daha fazla ağaç, meyveli ağaç, çiçek ve köpek figürü çizilmiştir. Sütlüce Cemal Artüz'deki hiç doğa unsuru olmayan resim sayısı 5 tanedir, geri kalan 17 resimde ufak tefek doğa unsuruna rastlanmıştır.

Şekil 5. Sütlüce ve Örnektepe Mahallelerinde Yaşayan Çocukların Resimlerinde Doğa Unsuru, 2013

Örnektepe mahallesindeki çocukların resimlerinde ise, doğa unsurları daha zengin ve daha belirgin yer edinmiş görünmektedir. Bunun sebebi, Örnektepe Mahallesi mekânında diğer mahalleden daha çok doğal ortamın yer alması olabilir.

Şekil 6. Sütlüce ve Örnektepe Mahallelerinden 3'ten fazla doğa unsuru olan resimlere örnekler, 2013

Örnektepe Neşe Alten'deki 26 resmin sadece 3'ünde doğa unsuru hiç bulunmamaktadır. Geri kalan resimlerde birden çok doğa unsuru çizilmiştir. Özellikle 3'ten fazla doğa unsuru çizimlerinde, evdeki bitki, toprak, çalılık, meyve ağaçları ve şehir hayvanları detayı yer almaktadır (Örnek için Bkz. Şekil 6).

2) İnsan Figürü: Sütlüce Cemal Artüz Ortaokulu'nda okuyan çocuklar, sokaklarda insana pek yer vermemişlerdir. Genel olarak resminde insan figürü çizmek dışında kendisini çizip çizmediği de önemli bir değerlendirmedir. Çocuğun resminde kendini açık şekilde çizmesi, özellikle sokakta ve yaşam alanlarında olmayı doğal kabul etmesinin bir göstergesi sayılabilir.

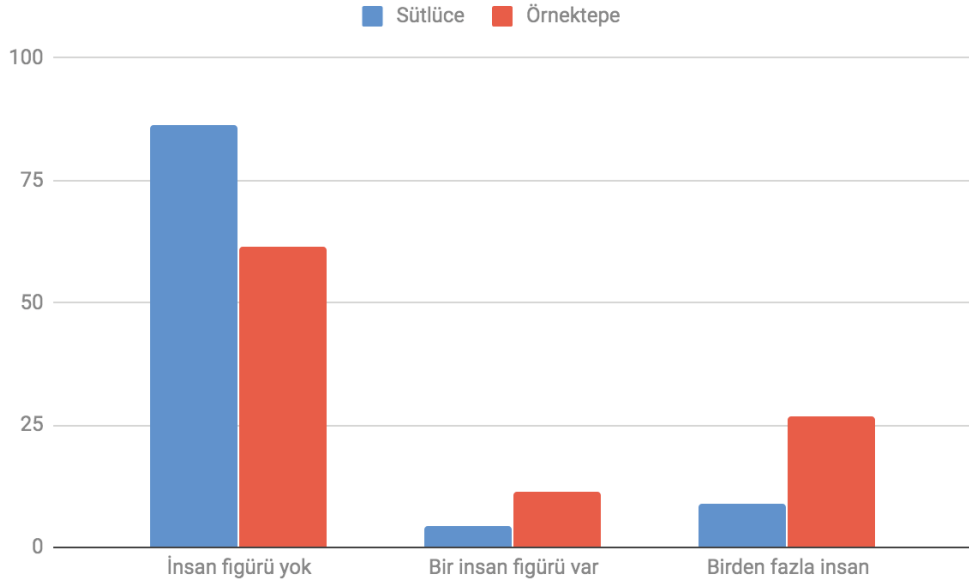
Tablo 2. Sütlüce ve Örnektepe Mahallelerine Göre Çocuk Resimlerinde İnsan Figürü Durumu, 2013

Değerlendirme Kriteri 2: İnsan Figürü	Sütlüce Mahallesi n=22		Örnektepe Mahallesi n=26	
	f	%	f	%
İnsan figürü yok	19	86,3	16	61,5
Bir insan figürü var	1	4,5	3	11,5
Birden fazla insan	2	9	7	26,9
Kendisini çizmiş ¹	1		3	

Sütlüce Mahallesi'nde oturan çocukların resimlerinden sadece 3 resimde insan figürü yer almaktadır. Örnektepe Neşe Alten'de 11 resimde insan figürü vardır. İnsan figürü daha çok çocuk figürü olarak yer almıştır.

Şekil 7. Sütlüce ve Örnektepe Mahallelerinde Yaşayan Çocukların Resimlerinde İnsan Figürü Durumu, 2013

Gerçekte de, iki mahallede mekânsal gözlem yapıldığında, Sütlüce mahallesi'nde sokakta insana çok rastlanmamakla birlikte, Örnektepe Mahallesi'nde yetişkinler ve sokakta oynayan çocukları ve kentte görmeyi ummadığımız sokakta dolaşan (tavuk, horoz ve inek gibi) hayvanları bile görmek mümkün olmaktadır.

Şekil 8. Sütlüce ve Örnektepe Mahallelerinden Çocukların Resimlerinde İnsan Figürü Durumu, 2013

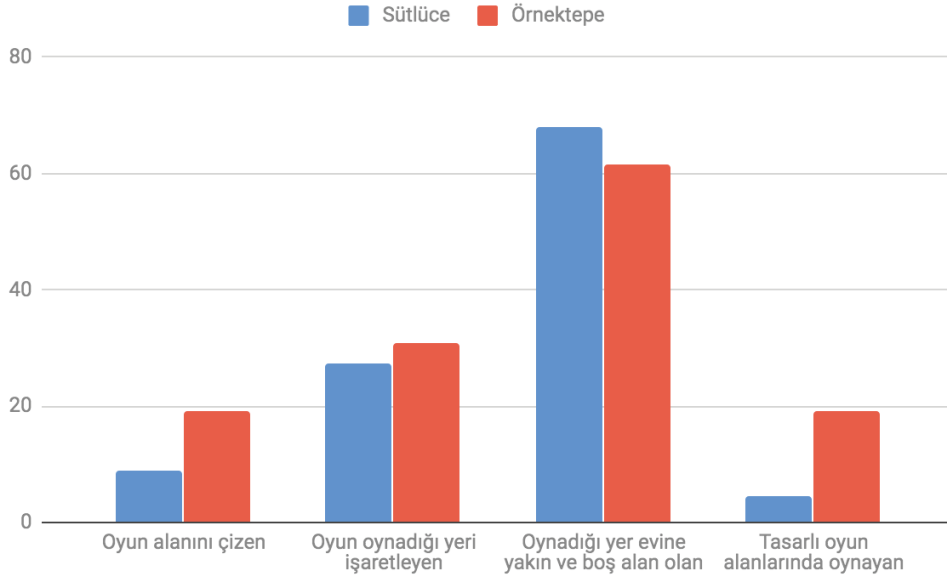
Soldaki resim, Neşe Alten’de okuyan çocuklardan kendisini ve arkadaşını çizen bir kız çocuğuna aittir. Sağdaki resim de kendisi dışında sokakta sürekli top oynayan erkek çocuklarını çizen bir kız çocuğuna aittir.

3) Oyun Alanı ve Oyun Oynanan Yer: Üçüncü değerlendirmede, resimlerinde çocukların çocuk oyun alanı çizme durumuna, oyun oynadığı bir yerin olup olmadığı ve bu yerin neresi olduğuna bakılmıştır. Oyun, çocuk dünyasında merkezi bir konumdadır. Çocuklar; çeşitli oyun kurguları barındıran ve kendi özgün oyunlarını tasarlayabildikleri ortamlardan çok hoşlandıklarından ve dış mekânda oynarken kendi yeteneklerini test etmek istediklerinden, oyun oynadıkları yerlere büyük önem verirler. Bugün kent planlama disiplini çocukla oyun birlikteliği sadece çocuk parklarıyla ilişkilendirilerek kadar sınırlı ve kısır ele alınsa (Çakırer-Özservet, 2015b: 264) da, çocukların yaşam alanlarını resmederken oyun alanı çiziyor olmaları bu alanlara dikkat etmeleri önemlidir. Oynayan çocukların ve/veya kendisini oynarken çizmesi, oyun için bir alanın çizilmesi ve böyle belirginleştirilmesi de bu değerlendirme kriterine dahildir.

Tablo 3. Sütlüce ve Örnektepe Mahallelerine Göre Çocuk Resimlerinde Oyun Alanı ve Oyun Oynanan Yer Durumu, 2013

Değerlendirme Kriteri 3: Oyun Alanı ve Oyun Oynanan Yer	Sütlüce Mahallesi n=22		Örnektepe Mahallesi n=26	
	f	%	f	%
Oyun alanını çizen	2	9	5	19,2
Oyun oynadığı yeri işaretleyen	6	27,2	8	30,7
Oynadığı yer evine yakın ve boş alan olan	15	68,1	16	61,5
Tasarlı oyun alanlarında oynayan	1	4,5	5	19,2

Örnektepe Mahallesi’ndeki çocuklar resim yapma sürecinde oyun alanını daha çok çizerken, Sütlüce Mahallesi’ndeki çocuklar oyun oynadığı alanlardan görüşme sırasında sorulan sorulardan sonra bahsetmişler ve işaretlemişlerdir.

Şekil 9. Sütlüce ve Örnektepe Mahallelerinde Yaşayan Çocukların Resimlerinde Yer Alan Çocuk Oyun Alanı ve Oyun Oynama Durumları, 2013

Sütlüce Cemal Artüz İÖO'nda okuyan çocuklardan oyun alanını ifade eden bir çizimi sadece iki çocuk yapmıştır. Örnektepe Neşe Alten İÖO'ndan ise oyun alanı çizen toplam 5 çocuk vardır. İki bölgenin yaşam çevresinin ve çocuklarının farklılığı bu değerlendirmede daha belirgin ortadadır.

Çoğu resimde çocuklar; insan, oynayan çocuk figürü ve oyun alanı çizmemiştir. Ancak sokaklar, bina araları ve ağaç yanları; oyun oynanan yerler olarak, çizme aktivitesi sonrasında gerçekleşen görüşmelerde işaretlenmiştir. Kentin kurgusu, çocuğun boyutuna uygun olmasa da, çocuğun oyun oynayabileceğini düşündüğü her türlü kıyıda köşede kalmış boş mekân çocuk için değerlidir ve ona yaşadığı mekana aidiyet hissi verir. Oyun oynadığı her yer; çocukta ait olma duygusu yaratan önemli bir işleve sahiptir. Çocuk oyunla kendini ifade edebildiği için, aslında her yerde oyununu oynayabilir ve hatta oynayabilmelidir. Bir yerleşimde çocukların yaşadığını, ancak açık alanlarda, büyük oranda da sokaklarda çocuklar oyun oynayabiliyorsa anlamak mümkündür.

Şekil 10. Örnektepe Mahallesi'nden bir kız çocuğunun oyun oynama imkanlarını da temsil ettiği resmi, 2013

Bulguların sonucunda, oyun oynanan yerlerin genelde yaşadıkları binanın hemen önünden başlayarak sokaklar, buldukları boş alanlar, arkadaşlarının evinin önü ve uzakta diye tarif edilen bazı tasarlı park alanları olarak ortaya çıkmıştır. Ve doğal bir unsur olarak yaşadığı yerde ağaç varsa onun civarında oynamayı tercih etmektedirler. Sütlüce'deki çocuklar sahilde, bina aralarındaki boşlukta, kapı önlerinde oynamaktadır. Bir kısmı da dışarı çıkmadığını özellikle belirtmiştir. Örnektepe'deki çocuklar orman olarak belirttikleri mezarlık alanında, sokaklarda ve Sütlüce'deki çocuklardan farklı olarak daha çok tasarlı çocuk oyun parklarında oynamaktadırlar. Bu da daha uzak noktalara gidebilen ve yaşadığı bölgeyi güvenli bulan çocuk anlamına gelmektedir. Bu mahallede hiç oyun oynamıyorum diyen çocuk olmamıştır. Sadece yıkımlar ve yeni inşaatlardan dolayı, oyunlarında zorlandıklarını söyleyenler olmuştur. Yine de bu mahalledeki çocuklar, oyun oynamak için daha fazla çeşitliliğe sahip alanlarda oynamaktadırlar (Bkz. Şekil 10).

Ayrıca, çocuklara sıklıkla gittikleri yerlerin neresi olduğu sorulmuştur. Çoğunlukla ev yakın çevresi, arkadaş ve akrabalara, bakkal vb. gündelik alışveriş alanlarına gittiklerini belirtmişlerdir.

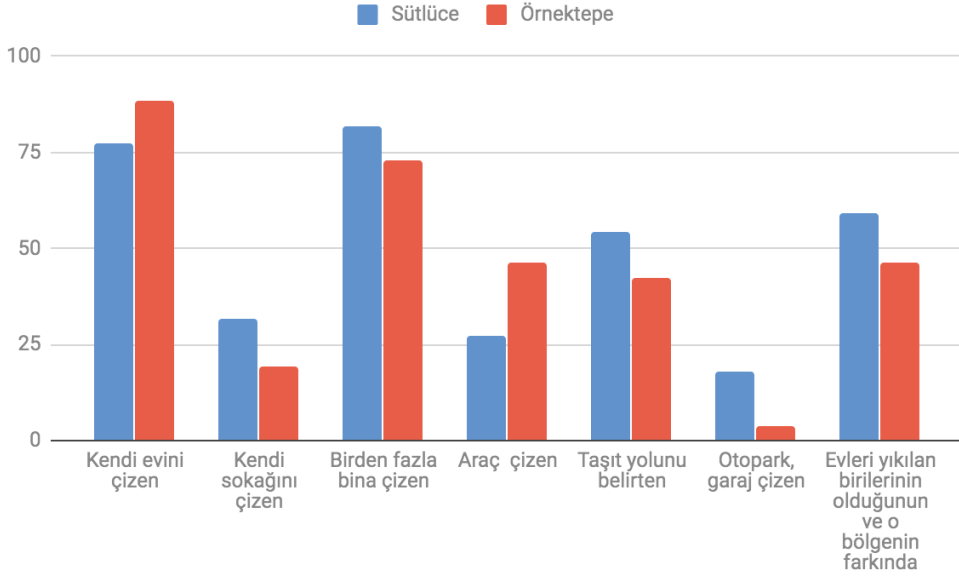
4) Yapılı Çevre: Dördüncü kriter olarak resimlerde çizilen yapılara, yapıların yoğunluğuna, taşıt yollarına ve yapılı çevreye yönelik farkındalık durumlarına bakılmıştır. Kenti, ve kentin bir parçası olan sokağını çizer misin denildiğinde, ilk yapılan genellikle mevcut bina yoğunluğunu ve taşıt yollarını çizivermektir. Genel olarak iki mahalle çocuklarının resimlerinde de yapı yoğunluğu orta düzeyde görülmüştür. Aslında Sütlüce Mahallesi bitişik nizam ve 5-6 katlı yapıların ağırlıkta olduğu bir mahalledir (Bkz Şekil 11). Ancak buradaki bazı resimlerde bu bitişik nizam yerine, çocukların daha çok kendi binasına tekil olarak odaklandığı görülmektedir.

Şekil 11. Sütlüce Mahallesi'nden bir kız çocuğunun yapılı çevresini yoğun olarak gösteren çizimi, 2013**Tablo 4.** Sütlüce ve Örnektepe Mahallelerine Göre Çocuk Resimlerinde Yapılı Çevre Durumu, 2013

Değerlendirme Kriteri 4: Yapılı Çevre	Sütlüce Mahallesi n=22		Örnektepe Mahallesi n=26	
	f	%	f	%
Kendi evini çizen	17	77,2	23	88,5
Kendi sokağını çizen	7	31,8	5	19,2
Birden fazla bina çizen	18	81,8	19	73
Araç çizen	6	27,2	12	46,1
Taşıt yolunu belirten	12	54,5	11	42,3
Otopark, garaj çizen	4	18,1	1	3,8
Evleri yıkılan birilerinin olduğunu ve o bölgenin farkında	13	59	12	46,1

Örnektepe Mahallesi, yapı yoğunluğu düşük ve gecekondulu tarzı az katlı yerleşime de sahip bir bölgedir ve buradaki çocuklar da mevcuttakine benzer şekilde yapılarını ayrı çizmişlerdir.

Şekil 12. Sütlüce ve Örnektepe Mahallelerinde Yaşayan Çocukların Resimlerinde Yer Alan Yapılı Çevre Durumu, 2013

Sütlüce Mahallesi'nde yaşayan çocukların çizimleri daha yoğun yapılar ve taşıt izleri daha belirgin oluyorken, Örnektepe'deki çocukların taşıt yolu izleri daha silik ve öne çıkmayan şekildedir. Çocukların bir çoğu kendi evinin olduğu apartman vb. yapıları çizmiştir. Bazıları da görüşmelerde evinin nerede olduğu sorusuna, evinden dışarıya bakarak çizdiğini ifade ederek cevap vermiştir. Sadece kendi evini ya da tekil bir yapıyı çizen çocukla, birden fazla binayı, yapıyı çizen çocuk, görüşmelerden edinilen bilgiye göre sosyal olma durumu bakımından farklı görülmüştür. Çocuklar genellikle, gündelik yaşamda ilişkide olduğu tanıdıkların evini çizmektedirler. Görüşmelerde, arkadaşlarının evini, akrabalarının ve komşularının evini yazarak ya da söyleyerek belirtmişlerdir (Bkz. Şekil 12).

Şekil 13. Örnektepe Mahallesi'nden bir kız çocuğunun yakın çevresini sosyal ilişkileriyle birlikte gösteren çizimi, 2013

Yapılı çevre kriteri içerisinde yer alan diğer bir durum da, bölgedeki kentsel dönüşüm hareketliliğinden çocukların haberdar olup olmadıkları durumudur. Bunu görüşmelerde yöneltilen sorulara verdikleri cevaplarda görmek mümkündür. Sütluçe Mahallesi'ndeki çocuklar dönüşüm bölgesinin çok yakınında yaşamasalar da 22 çocuktan 13'ünün durumdan haberdar olduğu ve 9'unun da evleri yıkılan uzak veya yakın tanıdığına olduğu görülmüştür. Örnektepe Mahallesi'ndeki çocuklar ise, birebir sürecin içerisinde. Dönüşüm için yıkılmış evleri tarif eden, görüşmenin bir yerinde yıkımlardan bahseden ve yıkık evler çizenler olmuştur. Evlerin yıkılırken, yakınlarındaki ağaçların da kesildiğini ifade eden çocuklar olmuştur (Bkz. Şekil 13).

Şekil 14. Örnektepe Mahallesi'nden bir erkek çocuğunun yakın çevresindeki inşaat ve kirliliği de gösteren çizimi, 2013

5) Resmin Odağı, His ve Renk Kullanımı: Beşinci kriterde, resimde ön planda (bu çoğunlukta resmin orta noktasıdır) neyin çizildiğine, resimdeki his ifadelerine ve renklerle farklı vurgulanan unsurlara bakılmıştır. Öncelikle çocukların yaşadığı mekânda en çok neyi algıladıkları ve/veya önemsedikleri ve neyi ön plana alarak göstermek istedikleri irdelenmiştir. Bu kriter üzerinden çocuğun kendi oyun oynadığı yerlerle, ön plana aldığı yerler arasında bir benzerlik görülmüştür. Oyun oynadığı yer boş alan, sokaklar veya varsa bir ağaç yakınıysa, resimde öne çıkardığı şeyler de genel olarak bunlardır. Yani oyun gerçekten bölgedeki çocuğun yaşamının merkezindedir.

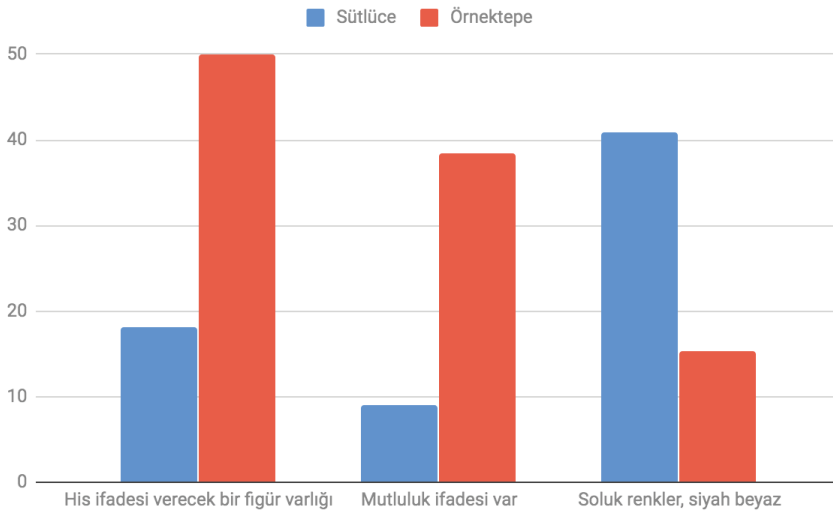
Sütlüce'de genel olarak, yapı yoğunluğu orta ve üzeri olan resimlerde, ön planda mutlaka yapılar yer almaktadır. Örnektepe'de yapı yoğunluğu azdır ve ön planda daha çok oyun oynanan mekânlar yer etmektedir.

Duygu ifadeleri, resimlerde çocuğun kendi duygusal durumunu ve bir anlamda iyi olma halini tanımlayabilmektedir. Ancak, çocuklar bu konuda çok az ipucu vermiştir, çünkü duygu ifadesi daha çok insan figüründe belirgin okunabilmektedir. Yüzün gülmesi, kolların yukarı kaldırılması gibi.

Tablo 5. Sütlüce ve Örnektepe Mahallelerine Göre Çocuk Resimlerinde His ve Renk Kullanımı Durumu, 2013

Değerlendirme Kriteri 5: His ve Renk Kullanımı	Sütlüce Mahallesi n=22		Örnektepe Mahallesi n=26	
	f	%	f	%
His ifadesi verecek bir figür varlığı	4	18,1	13	50
Mutluluk ifadesi var	2	9	10	38,4
Soluk renkler, siyah beyaz	9	40,9	4	15,4

Resimlerde insan figürü pek olmadığı için, Sütlüce Mahallesi'ndeki çocukların resimlerinde duygu ifadesi genel olarak okunamamıştır. Burada insan figürünün olduğu 4 Resimden duygu ifadesi 3'ünde vardır ve gülümseme mutluluk ifadesi yer almaktadır. Örnektepe Neşe Altın'dan insan ve güneş figürü olan 13 resimden 3 tanesinde duygu ifadesi okunamamıştır. Geri kalan 10'undaki ifade mutluluktur ve çoğunlukla gülen yüzler şeklindedir.

Şekil 15. Sütlüce ve Örnektepe Mahallelerinde Yaşayan Çocukların Resimlerinde Yer Alan His ve Renk Durumu Analizi, 2013

Çocukların resimde kullanmayı tercih ettikleri renkler ve vurgulamak istedikleri ifadelerde kullandıkları renklerin değerlendirilmesi, çocuğun bulunduğu mahallede mutlu olup olmadığını anlamaya çalışmak amacıyla yapılmıştır. Çünkü, çocukların yaptıkları resimlerde kullandıkları renklerin genellikle belli anlamları vardır. Kullanılan rengin yoğunluğu da önemlidir. Çocuk resimlerinde yeşil renk genel olarak büyüme ve gelişmeyi ifade etse de, koyu yeşil mi açık yeşil mi olduğu gibi detaylara bile bakmak gerekir. Ancak bu konu psikoloji alanını ilgilendirdiği ve kesinlikle uzmanlık gerektirdiği için detaylı ele alınmamıştır. Resimlerde karakalem çizmeyi

tercih edenler dışında, büyük oranda canlı renkler kullanılmıştır. Siyah beyaz kullananlara sorulduğunda, bir kısmı karakalem resim çizmeyi sevdikleri için böyle kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Değerlendirme

Günümüzde, insan ve bina yoğunluğu ile kentsel alanlar, çocuklara yönelik alanları daha da daraltmaya başlamıştır. Çok katlı konut bloklarının ve kentte açık alanların yetersiz oluşunun, çocuğun gelişimini olumsuz etkilediği bir gerçektir. Beton ağırlıklı, çok katlı yapılaşmalar ve araç odaklı kentsel ulaşım sistemi çocukları doğadan koparmaktadır. Bu kısıtlı ve çeşitlilik açısından kısır kentsel alanlarda çocuğun kentte mevcut ihtiyaçlarını ve mekânla ilgili algılarını öğrenmek, çok emek gerektiren ve uzun bir süreç olarak karşımızda durmaktadır. Çocuk, her yönüyle (nicel ve nitel) toplumun önemli bir kesitini oluşturmaktadır. Çocuklar mekânla ilgili ilk deneyimlerini daha sonraki yaşamlarına taşıdıkları için, çocukluk döneminin mekân algılamalarının dikkatle izlenmesi, alan yazına da önemli katkılar sunacaktır.

Kentsel dönüşüm projelerinde, çocuklara gelecek olarak sunulan yaşamlarda, yine çok katlı ve site tipi yaşam vardır. Bunlar çocuğun sokakta oyun oynarken kendinden ekonomik, fizyolojik, zihinsel farklı özellikte diğer çocuklarla karşılaşma imkânını elinden alan, yapay kentsel kurgulardır. Çocukların kentlerde yaşam koşullarının, kullandıkları kentsel mekânların, yaşadıkları yerleri nasıl algıladıklarının detaylı alan çalışmaları yapılarak araştırılması onlara gerektiğinde sunulacak yeni yaşam alanları için referans olacaktır. Bugün kentsel yaşamda aktif olarak yer alamayan çocukların, ileride aktif olarak katılmasını beklemek çok mantıklı olmayacağı için, mevcutta çocuğun kente ne kadar katıldığı, kentle nasıl bir ilişki kurduğu, yaşadığı yeri ne kadar benimseyip oraya ait hissettiğini ve kentle ilişkisinde ne tür kopukluklar olduğunu, bilmek gerekmektedir. Bunun için de öncelikle yaşadığı çevreyi nasıl algıladığını ortaya koymak değerlidir. Bu noktada, çocukların dünyasını anlamak, onların bizim kurduğumuz kentsel mekânlarda neler deneyimlediklerini görmek, bu tarz çalışmalar yaparak ortaya çıkarmak, politikalara da katkı sağlayacaktır.

Çocuklar oyun oynadıkları yerleri ilk başta çoğunlukla çizmemişler ve görüşmede sorulduğunda oyun alanlarını belirtmişlerdir. Bunun büyük bir nedeni tanımlı oyun alanlarının olmayışdır. Çocuklar nerede boş bir alan bulurlarsa (bu büyük oranda emniyet için evlerine en yakın nokta olmaktadır) orada oynadıkları için resimde de tanımlı yer alamamıştır. Çocuklar için en uygun oyun alanının güvenli sokak alanları oluşturularak sokakta sağlanması gereği bu çalışmada da net olarak ortaya çıkmıştır.

Çocukların kentte oynayabiliyor olmaları çok önemlidir. Çocuk hakları sözleşmesi hükümlerinin kentlerde uygulanmış olması, çocukların bu haklardan yararlanıyor olması hedeflenendir. Güvenli ve sosyal bir yaşam alanı sunulduğu anda, çocuk çocukluğunu özgürce yaşayabilecektir. Arkadaşlarıyla oyun oynarken farklı paylaşımlar yapmayı, yeni şeyler öğrenmeyi, hep beraber bir şeyler üretmeyi öğrenen çocuklar, toplumumuzun ve kentlerimizin sağlıklı geleceğini

oluşturacaktır. Mevcut beton binaları ve hemen her yerde yer alan park halindeki araçları çizmek zorunda kalan (daha doğrusu bu alanlarda yaşamak zorunda kalan) bu çocuklar, tüm risklerine rağmen sokaklarda oynamaya karşı direnmekte ve sokakları sesleriyle doldurmaktadır. Bu eğilim devam ederken, bu çocuklara güvenli ve insani yerleşimler sunmak, kentin yöneticilerinin birincil ödevi olmak durumundadır.

Çocuklar kendilerine yönelik kısıtlı mekânların bulunduğu bu mahallelerde, hala sokaklarda, buldukları boş alanlarda oynamakta ve/veya oynamayı istemekte, ağaçlarla (özellikle meyveli ağaçlarla), köpeklerle bir arada yaşamaktadırlar. Geneli itibarıyla şu an için çocuklar yaşam alanlarından memnun görünmektedir. Bu alanlarda dönüşüm olduğunda, zaten burada bu çocuklar kalmayabilir. Çocukların mahallesinde sayıları az da olsa ayrılmak istemedikleri parklar, meyvesiyle hatırladığı ağaçlık alanlar vardır. Bu alanlar yok edilirse, evleri yıkılırsa, bazı çocuklar bu durumda oldukça mutsuz olacaklarını kendi cümleleriyle ifade etmişlerdir. Ayrıca sosyal doku olarak da çocuklar resimlerinde kendi apartmanlarında/binalarında veya yakın çevrelerinde sık sık görüştükları akrabalarını, komşularını belirterek çizmişlerdir. Mekâna sosyal aidiyet bağlarıyla bağlı oldukları sözel ifadelerinden de anlaşılmiştir. Kendi mahallesinde akrabalarıyla iç içe yaşayan bu çocukların mahalle algısı, dönüşüm projeleriyle neye evrilecek bilinmemektedir.

Kentlerde çocuklar için zengin deneyim alanı olan sokaklar, büyük oranda kaybolmuştur. Ancak çalışmada verilen iki yerleşim örneğinde yer alan çocuklar, hala sokaklarda oynayan, yeşil alanı az da olsa çevresinde görebilen, nadir çocuklardır. Resimlerinde mutluluk ifadesi yer alan, aidiyet hissettiği şeyleri ön planda tutan çocuklardır. Yetişkinlerle ortak kullanılan kamusal alanlar, çocuklar için daha ilgi çekici ve daha özgürce gelmektedir. Günümüze geldiğimizde çocuk kamusal alanının zayıf da olsa, yaşandığı yerler hala sokaklar oluşu için, sokaklarda oynayan bu çocuklar gelecek adına umut vadetmektedir. Bu çocukların sokaklarda daha güvenli şekilde oynamalarına yerlerinden etmeden izin vermek, çocukları ait oldukları yerde tutmak, gerekmektedir.

Kentlerimize çocukların gözünden bakmak, kentsel mekânların birer kullanıcısı olarak çocukların zihnindekini anlamak ve hızlı kentsel dönüşümlerin yaşandığı günümüzde, nasıl kentler ürettiğimizi onların algılarını yansıttıkları resimlerinden anlamak önemli katkılar sunmaktadır. Çünkü kentsel mekânlarda çocuk hareketleri giderek azalmakta ve kentsel mekânda çocuklar çok az görünür olmaktadır. Kentlerin daha insani olduğunun işaretçisi sayılabilecek, sokaklarda çocukların olmasını sağlamak ve çocukların görünürlüğünü artırmak, kenti tasarlayan ve kurgulayan disiplinler için birincil ödev hükmündedir.

Referanslar

- Acer, D. ve Ersoy, Ö. (2003) "Sanat Eğitiminin Okul Öncesi Dönem Çocuğu İçin Önemi", *Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Dergisi*, Cilt:5, sayı:9, s.83-92.
- Acer D. ve Çakır-İlhan, A. (2004) "Çocuk resimlerinin Gelişimsel İncelenmesi", *Erken Çocukluk Eğitiminde Sanat Sempozyumu*, Ankara,2-3 Aralık.

- Ayaydın, A. (2011) "Çocuk Gelişiminde Bir Oyun Olarak Sanat ve Resim", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(37):303-316.
- Aydemir, D. (2011) "Sanatın Terapötik (Tedavi edici) Süreçlerdeki Rolü ve Çocuk Resimlerini Çözümleme Yöntemlerine Katkısı", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi ABD, Samsun.
- Barre, F. (1984) *Çocuk ve mekân ya da Yitirilmiş Kent*. (Çev: Murat Güvenç.) Mimarlık Dergisi-84/9. Sayı: 207. İstanbul: 15-17.
- Baştürk, A. Basri M. ve Altun, L. (2001) "İstanbul Büyükşehir Belediyesi Haliç Dönüşüm Projeleri", *Haliç 2001 Sempozyumu*, İSKİ, İstanbul, ss. 36-64.
- Batı, D. (2012) "4-12 yaş çocuk resimleri ve onların iç dünyalarının resimlerine yansımaları", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Güzel sanatlar eğitimi ABD, İzmir.
- Bilgin, N. (1984) "Çocuk(lar) ve mekân(lar)", *Mimarlık Dergisi*-84/9. Sayı: 207. İstanbul ss. 18-22.
- Biol, G. (2008) "Çocuk dostu kent neresidir?", *Megaron:Balıkesir, Mimarlar Odası Balıkesir Şubesi Dergisi*, Aralık 2008, ss. 10-13.
- Burns, R. C., & Kaufman, S. (1972) *Actions, Styles and Symbols in Kinetic Family Drawings*, New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Buyurgan, S. (2001) "Bir Çocuğun Altı Dokuz Yaş Arası Çizgisel Gelişimi", *Gazi Sanat*, sayı:2, s.31-44.
- Çakırer-Özservlet, Y. (2013) "Tasarımda insan odağını kaybetmemek için kentli çocuklar ve resmettiklerine bakmak", "Sağlıklı Çevre – Sağlıklı Tasarım", *Çevre Tasarım Kongresi – Uludağ Üniversitesi*, 12-13 Aralık, Bursa, Kongre Kitabı, ss.309-324.
- Çakırer-Özservlet, Y. ve Doğan, E. (2014) "Creating a public space for children in the city's center: The case of Kasımpaşa-Turabibaba Library in İstanbul", *26th. International Building Life Fair and Congress "Re-Invention of City Center"*, proceedings. 3-5 April, p.493-504. Bursa. (ISBN: 978.605.0106008).
- Çakırer-Özservlet, Y. (2014a) "Katılım Merdiveni ve Çocukları Kente Katma Çabalarımız," *Marmara Life (Marmara Belediyeler Birliği Dergisi)*. 1(35):60-63.
- Çakırer-Özservlet, Y. (2014b) "İstanbul Sütlüce-Halıcıoğlu Bölgesi Yerleşim Dokusunun Dönüşümü", *Artium Dergisi*, Cilt 2, Sayı : 43-57.
- Çakırer-Özservlet, Y. (2014c) "Çocuk Dostu Şehir Atölyesi" (https://www.academia.edu/8028484/%C3%87ocuk_Dostu_%C5%9Eehir_At%C3%B6lyesi)
- Çakırer-Özservlet, Y. (2015a) "Şehirle İmtihan edilen Çocuk", İstanbul Şehir Üniversitesi III. Psikoloji Günleri kapsamında sunum, 16 Mayıs. İstanbul.
- Çakırer-Özservlet, Y. (2015b) "Geleneksel Çocuk Oyunları İçin Sokak Temelli Geleneksel Oyun Alanlarının Yeniden Keşfi", *I. Uluslararası Türk Dünyası Çocuk Oyun ve Oyuncakları Kurultayı – Tam Metin Bildiri Kitabı (içinde)*, 1(1), ss. 264-269.
- Çakırer-Özservlet, Y. (2015c) "Kentli Çocukların Hayali Sokakları: Beyoğlu Sütlüce-Örnektepe Bölgesi", (içinde) *I. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı (16-17 Nisan 2015)*. IV. Cilt. (Eds. Mustafa Altunoğlu ve Şerife Geniş). S:1146-1159.
- Çakırer-Özservlet, Y. (2015d) "Türkiye'de Çocuk ve Şehir İlişkisi Üzerine Yapılmış Çalışmalar", (içinde) *Çocukların Şehri Üzerine* (Eds. Y. Çakırer-Özservlet ve E. Küçük). MBB yayınları. ss.20-50.
- Çakırer-Özservlet, Y. (2015e) "Okmeydanı Piripaşa İlköğretim Okulunda Risk Altındaki Çocuklar ve Resmettikleri", (içinde). *Çocukların Kentsel Mekân Algısı* (Y.Çakırer-Özservlet): 77-97.
- Çakırer-Özservlet, Y. (2018) "Kent Havası Çocuğu Özgür Kılar mı?", *"Çocuğun Özgürlüğü Üzerine Yazılar"* kitabı içerisinde. Astana Yayıncılık (Yayımlanma aşamasında).

- Duman, G. Ç. (2006) “Çocuğun Zihinsel Gelişimi İle Sanatsal Gelişimi Arasındaki İlgisi”, *Basılmamış yüksek lisans tezi*. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Gökmen, H.S. (2006) “Konutta Çocuk Var mı?”, *Ege Mimarlık Dergisi*, Dosya, 2-57. s.22-25.
- Gür, Öymen, Ş. (1997) “Mimari ve Çocuk-Türkiye Örneğinde Çocuğun mekân Örgütlenmesindeki Yeri”, (Ed: Bekir Onur.) *Çocuk Kültürü*. I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi. Ankara: 209-270.
- Hart R. (1979) *Children's Experience of Place*. Irvington: New York.
- Hart, R.A. (1992) “Children's Participation:From Tokenism to Citizenship”, *Innocenti Essays* 4. UNICEF ICDC Florence.
- Holloway, L. and Hubbard, P. (2001) *People and Place: The Extraordinary Geographies of Everyday Life*, Edinburg Gate: Pearson Education Limited.
- Lynch K. (1977) *Growing up in Cities*. MIT Press: Cambridge.
- Malchiodi, C.A. (1998). *Understanding Children's Drawings*. Guilford Publications.
- Matthews H. (1992) *Making Sense of Place*. Hemel Hempstead: Harvester/Wheatsheaf.
- Mulcahey, C. (2002) “Take-Home Art Appreciation Kits for Kindergartens and Their Families”, *Young Children*, Vol.57, n.1, p.80-87.
- Oğuz, M. (2016). “Increasing The Urban Mobility Of Migrant Women:Transferring Experience From Berlin To Istanbul – a Pilot Study In Kurfali, Kartal”, PhD Thesis, İTÜ FBE, İstanbul.
- Parin, S. ve Bilan, S. (2007) “Devlet ve çocuk ilişkisi bağlamında sosyal hizmetler ve çocuk esirgeme kurumları üzerine bir analiz”. *Sosyoloji Dergisi / 3*. Dizi 14. Sayı. s.119-128.
- Schirmacher, R. (1998) *Arts and Creative Development for Young Children*. USA, Delmar Publishers Inc.
- Tandoğan, O. (2014) “Çocuk İçin Daha Yaşanılır Bir Kentsel mekân: Dünyada Gerçekleştirilen Uygulamalar”, *Megaron*, 9(1):19-33.
- Temel, A. T. (2009) “Gayrimenkul yatırım aracı olarak otel yatırımları: Sütluce Bölgesinde “Hilton Garden Inn Haliç” Örneği”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İTÜ FBE, İstanbul.
- Uysal, M ve Selvi, F. (2012) “İlköğretim çağı çocuklarının mimari obje olarak Anıtkabir'i algılayışı ve biçimsel ifadesi”, *ZfWT* Vol. 4, No. 2.
- Ward, C. (1990a) *The child in the city*, London: Architectural press (2nd ed.),
- Ward, C. (1990b) *The child in the county*, London: Bedford square press (2nd ed.).
- Url 1 Beyoğlu Büyük Dönüşüm (<http://www.beyoglubuyukdonusum.com/sutluce-ornektepe/anasayfa/Sutluce-Ornektepe/4/0/0>) Erişim tarihi: 20.06.2015
- Url 2 Örnektepe Sütluce Proje Bilgileri (<http://www.beyoglu.bel.tr/projeler/detay/Ornektepe-Ornek-Olacak/160/905/0>) Erişim tarihi: 08.11.2018.

(Footnotes)

- 1 Burada kendisini çizme durumu ikincil olarak değerlendirilmiş ve toplam sayı dışında ele alınarak okunmalıdır.

Mekânsal Alanlarda Plan Değişikliklerinin Gayrimenkul Üretim/ Arz Eğilimlerine Etkileri

The Impacts of Plan Amendments in Spatial Areas on Real Estate Production / Supply Trends

Uğur YAVUZ*

Begüm SERTYEŞİLİŞİK**

Öz

Gayrimenkul üretim eğilimleri ile mekânsal planlama ve plan değişiklikleri arasında bir etkileşim olduğu görölmektedir. Bu çalışma ile plan değişiklikleri ve bu değişiklikleri ortaya çıkaran etkenler, değişikliklerin gayrimenkul üretim/arz eğilimlerine etkisi ve idarelerin planlama yoluyla gerçekleştirdikleri mekânsal müdahaleler ve sonuçları araştırılmıştır. Bu çalışma kapsamında, ilgili literatür incelenmiş, örnek olay incelemesi ile Kağıthane ilçesinde planlama geçmişi, plan değişiklikleri ve gayrimenkul üretim/arz eğilimleri ele alınmıştır. Araştırma sonucunda plan değişikliklerinin konularına göre birbirini tetikleyebildiği ve gayrimenkul üretim/arz eğilimlerine etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma; mekânsal alanlarda gerçekleştirilen plan değişikliklerinin planların bütüncül yapısına ve gayrimenkul üretimi/arzı eğilimlerine etkisini belirlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Plan değişikliği, Mekânsal alan, Etkileşim, Eğilim.

Abstract

There is an interaction among housing trends, spatial planning and plan amendments. This study examines plan amendments, factors forcing plans to change, impacts of amendments on the real estate production trends and interferences of administrations on the spatial area by planning. With this aim, following the literature review, Kağıthane district has been investigated as a case study. Within the scope of the case study, planning history, plan amendments and real estate production trends as well as current built environment have been analysed. The study revealed that plan amendments can stimulate each other and have impacts on the real estate production trends. This study identifies the impacts of plan amendments on the holism of plans and real estate production trends.

Keywords: Plan amendment, Spatial area, Interaction, Trends.

* Uğur Yavuz, İstanbul Teknik Üniversitesi, e-mail: uuryvz@gmail.com, Orcid: 0000-0002-6550-6235

** Prof. Dr. Begüm Sertyeşilışık, İzmir Demokrasi Üniversitesi, e-mail: begum_sertyesilisik@hotmail.com, Orcid: 0000-0003-3838-505X

GİRİŞ

Toplumların kendi birikimleriyle oluşturduğu imar hukukuna ilişkin yapısal düzenlemeler; dönemlere, inançlara, yaşam şartlarına ve kültürel kodlara bağlı olarak farklılıklar gösterse de genel yaklaşım insanların yaşam standartlarının geliştirilmesi ve yaşam alanlarının bunu sağlayacak planlarla düzenlenmesidir. Ersoy (2007, s. 9)'ye göre; “*Planlama, ulaşmayı hedeflenen amaç, yani proje ve bu amaca ulaşmak için gerekli olan düzenlemeler, yani araçlardır ve bir planın hem hedeflenen amacı, hem de bu amaca hangi yolları izleyerek, hangi araçlarla ulaşılacağı belirlenmiş olması gerekmektedir*”.

Merkezi yönetim tarafından hazırlanan üst ölçekli planlar ve yerel idarelerce geliştirilen imar planları, dayandığı hukuki çerçeveye ve plan standartlarına uygun biçimde asgari şartların sağlandığından emin olmak üzere hazırlanır. Uygulanan imar planları, çeşitli sebeplerle değiştirilebilir ve bu değişiklikler; ulaşım ve sosyal altyapıyı yetersiz bırakacak düzeyde yoğun gayrimenkul üretimi, kentlerde sosyo-mekânsal yapıların değişmesi gibi sonuçların ortaya çıkmasına sebebiyet verebilir (Avcı, 2014).

Mekânsal planlama yaklaşımları ile kentlerin kimlikleri arasında birbirini etkileyen, yönlendiren ve tetikleyen karmaşık bir etkileşim yapısı bulunmaktadır. Abbott (2006, s. 4)'e göre “*kentlerin tarihsel gelişim süreçlerinin bileşenlerinden biri olan mekân oluşturma, mekânların fiziksel gelişimi ve farklılaşması planlama pratikleri ile düzenlenmektedir*”. Planlama yaklaşımları değiştikçe ya da mevcut planlar değiştirildikçe, kentler bu durumdan doğrudan ve dolaylı olarak etkilenirler. Kentlerdeki gayrimenkul üretimi eğilimleri mekânın tarihsel geri planı, sosyokültürel ve sosyoekonomik yapısıyla şekillenir ve bir kimlik oluşturur. Kentlerin sosyolojik ve ekonomik dönüşümleri yapı yoğunluğu ve karakterini de dönüştürebilir. Bunun yanında yerel idareler de bu dönüşümde etkin rol üstlenebilir. Türkiye’de 1985 yılında mevzuatta yaşanan değişim; *3194 sayılı İmar Kanunu* ile planlama yetkisinin yerel idarelere verilmesi, planlamanın, gayrimenkul üretim/ arz politikalarını biçimlendirmekte etkin bir araç olarak kullanabilmesine imkân sağlamıştır. Avcı (2014, s. 314) bu durumu; “*mekânsal müdahaleler*” olarak değerlendirmekte ve bu müdahalelerin mekânsal alan üzerindeki fiziksel ve sosyal etkilerinden bahsetmektedir.

Yerel idarelerin elinde bulundurduğu plan yapma ve bunları değiştirme imkânları, hukuki süreçlere tabi olmakla beraber belli şartları da gerektirmektedir. Kanunlar ve bunlara bağlı yönetmeliklerle planlama ve plan değişikliklerinin şekil ve şartları belirlenmiştir.

Bu çalışmanın amacı mekânsal alanlarda imar planı değişikliklerinin gayrimenkul üretim/ arz eğilimlerine etkisini incelemektir. Bu bağlamda başlıca hedefler şunlardır;

Plan değişikliklerinin konularına göre birbirleri ile olan etkileşimi ve gayrimenkul üretim/ arz eğilimleri ile ilişkileri incelenecektir.

Plan değişikliklerinin imar faaliyetlerini biçimlendirmekteki ve imar politikalarının mekâna yansıtılmasındaki etkisi araştırılacaktır.

LİTERATÜR incelemesi

Planlama olgusuna kavramsal bakış ve ülkemizde planlama konularından başlayarak plan değişiklikleri ve gayrimenkul üretim/arz eğilimleri; konuları ve esasları, tarihsel ve bölgesel dönüşüm süreçleri, ilgili kaynaklar ve mevzuat incelenerek araştırılmıştır.

MEKÂNSAL PLANLAMA VE TÜRKİYE’DE PLANLAR

Toplumların sosyo ekonomik ve sosyo mekânsal ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla, fiziksel mekânda multidisipliner bir yaklaşımla kalkınmayı amaçlayan kentsel planları, Cullingworth ve Nadin (2006, s. 91); “*bölgesel bazlı stratejilerle geliştirilen sektörel politikaların mekânsal boyutta koordinasyonu ya da entegrasyonu konusundaki problemler için üretilen cevaplar*”, ve Gonçalves (2015, s. 86) ise “*belirli bir zaman diliminde belirli bir topluma ait değerler bütünüünün mekânsal alandaki uygulama sonuçları*” olarak ifade etmektedir. Mekânsal planlamada süreç ise imar mevzuatları ile şekillendirilmektedir.

Günümüzde Türkiye’de kent planlama prensiplerinin temelini oluşturan Türk imar mevzuatı, genel yapısı itibariyle; en üstte Anayasa ile başlayan ve onu sırasıyla kanunlar, imar planları, tüzük ve yönetmelikler ve yargının prensip kararlarının izlediği, her tür ve ölçekteki planlarda genel düzenleyici idari işlemler olarak tarif edilebilir (Tanrıvermiş v.d., 2016, s. 31).

Mekânsal planlamada yetki düzenlemesi 3194 sayılı kanun ile yapılan Türkiye’de bu kanunun yetki verdiği yerel idareler (büyükşehir belediyeleri, il ve ilçe belediyeleri) dışında 5302 sayılı İl Özel İdaresi kanunu ile bu idarelere (2014 sonrası yalnızca büyükşehir olmayan illerde) ve 646 sayılı KHK ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’na Çevre Düzeni planları hazırlama yetkisi verilmiştir (Ersoy, 2015, s. 225). Türkiye’de mekânsal planlar, Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği’nin 6. maddesine göre “ .... kapsadıkları alan ve amaçları açısından Mekânsal Strateji Planları, Çevre Düzeni Planları ve İmar Planları olarak hazırlanır ” ve “ .... planlama kademeleri, üst kademededen alt kademeye doğru sırasıyla; Mekânsal Strateji Planı, Çevre Düzeni Planı, Nazım İmar Planı ve Uygulama İmar Planından ” oluşmaktadır. Türkiye’de mekânsal planlamada plan kademelenmesi uygulaması bulunmaktadır. Buna göre yine M.P.Y.Y. md. 6 (2) ile belirtilen “ .... kademeli birliktelik ilkesi uyarınca yürürlükteki üst kademe *planların kararlarına uygun olmak, raporu ile bütün oluşturmak ve bir alt kademedeki planı yönlendirmek zorundadır* ”. Büyük ölçekli planlar, mekânların genelinden en küçük birimlerine varıncaya kadar, mekânsal bütünün her bir parçasına etki edebilmektedir. Bunun yanında planlamada ilçeler düzeyinde bir inceleme için bu düzeyde planlama yetkilisi idarelerin (büyükşehir belediyesi veya ilgili il ve ilçe belediyesi) düzenlediği ve üst ölçekli planlarla uyumlu imar planları da ayrıca değerlendirilmelidir. Buna göre araştırmanın devamında, imar planı değişikliklerinin mekânsal etkileri ele alınarak tartışılacaktır.

TÜRKİYE'DE İMAR PLANI DEĞİŞİKLİKLERİ

Mekânsal planların, kullanılan ölçeğe, amaca, kullanılacak araçlara, hedefe, sermayeye kadar değişen farklı ölçütlerle belirlenen sınırlarında zaman içinde bir değişimin ortaya çıkması, özellikle aynı alan üzerinde farklı kurum ve kuruluşların değişik kullanım düşüncelerinin olması, hatta zaman içinde bu düşüncelerinin de değişebilmesi planlamayı daha da önemli hale getirmektedir (Avcı, 2014, s. 314). Zaman içerisinde planların ya da planlamaya konu alanların ihtiyaçlara hiç ya da yeterince cevap veremez hale geldiği ve planların beklenen faydayı sağlayamadığı görüldüğünde, kamusal yararın sağlanması ya da mülkiyet hakkının korunması gibi durumlarda, planlarda tanımlanmış kararlar ve fonksiyonların imar mevzuatında yer alan ilkelere uygun olarak yeniden düzenlenmesi için plan değişiklikleri yapılarak mekânsal alanın ya da planların yeniden biçimlendirilmesi yoluna gidilebilir (Çolak ve Öngören, 2014, s. 79).

Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği'nin imar planı değişikliklerini düzenleyen 26. maddesinin 1. fıkrasına göre imar planı değişikliği; “*plan ana kararlarını, sürekliliğini, bütünlüğünü, sosyal ve teknik altyapı dengesini bozmayacak nitelikte, kamu yararı amaçlı, teknik ve nesnel gerekçelere dayanılarak yapılır*”. Duyguluer (1982, s. 47-61)'e göre imar planı değişikliklerinde amaçlar; “*kişisel yarar, toplumsal yarar, yerel yönetim idaresinin gelirinin artırılması, plan kararlarına uygulama kolaylığı getirilmesi ve çizim hatalarının düzeltilmesi*” şeklinde ifade edilebilir.

Plansız mekânların zamanla değişen koşullara bağlı olarak ele alınması ve genel plan içerisinde uyumlu bir hale getirilmesi veya planlanmış bir alanda, plan ilke ve kararlarına aykırı olarak meydana gelen fiili durumun yani çarpık gelişimin sebep olduğu sorunların çözümü için; yerel idareler tarafından etki alanı ve kapasitesi yeni yapılan ya da değiştirilerek yeniden düzenlenen planın ilke ve kararları ile belirlenecek olan mekânsal müdahaleler yapılabilmektedir (Avcı, 2014, s. 315). Bu bağlamda, Yılmaz Bakır vd. (2018, s. 310)'e göre “*kanun ve yönetmeliklerle düzenlenen plan değişiklikleri, sıklıkla başvuru, bir mekânsal planlama enstrümanına dönüşmüştür*”. Bu durum planların, plan kararları ve fonksiyonlarının sürekliliğini, sürdürülebilirliğini ve bütüncül yapısını zedelemekte ve planlama ilke ve esaslarına ters düşmektedir.

İmar Kanunu, yürürlükteki imar planları üzerinde; “*gerektiğinde ve belirli koşullar oluşması durumunda*” değişiklik yapılabileceğini belirtmektedir. 3194 sayılı İmar Kanunu ile plan değişikliklerinin onaylanması işlemi yerel yönetimlere bırakılmakla birlikte değişikliklerin şekil ve şartları *Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği* ile detaylı olarak açıklanmıştır. İmar planı değişikliklerinin hukuka, şehircilik ilkelerine, planlama esaslarına ve kamu yararına uygun olması, gerekli yeterliliğe sahip plan müellifleri tarafından hazırlanması ve raporla gerekçelendirilmesi gerekmektedir. Bunun yanında hazırlanan imar planları 3194 sayılı İmar Kanunu'nun “*Planların Hazırlanması ve Yürürlüğe Konulması*” başlıklı 8. maddesinin (b) bendine göre bir aylık süre ilan edilmek ve bu süre içerisinde planlara yapılacak itirazlar 15 gün içerisinde belediye meclisince karara bağlanmak durumundadır.

İmar Planı Değişikliklerinin Sebepleri

İmar planlarının uygulanması sürecinde planlama safhasında öngörülemez durumlar ve farklı gerekçelerle değişiklikler yapılabilmektedir. Suher (1985, s. 6-10)'e göre planlardan beklenen yararın oluşmaması, değişen sosyo ekonomik durum ve artan ihtiyaçlar, öngörülemez yüksek nüfus artışı ve planlama safhasında gerçekleşen bazı hatalar sebebiyle plan değişiklikleri yapılabilmektedir. Planlarda gerçekleştirilen değişiklikler sebepleri bakımından Çolak ve Öngören (2014)'in çalışmasında kamusal gereksinimler ve özel hukuk kişilerinin mülkiyet hakkı başlıkları altında iki grupta toplanmıştır. Buna göre kamusal gereksinimler daha önce bahsedilen sosyo ekonomik değişime bağlı artan ihtiyaçlar ve nüfus artışı gibi gerekçeler ve bunların yanında ticari ve ekonomik faaliyetlere bağlı değişiklikler olarak özetlenirken, mülkiyet hakkına bağlı değişiklikler konusunda özel hukuk kişilerinin sahibi olduğu taşınmazlar üzerinde idarelerin tanımladığı ve mülkiyet hakkını sınırlayan kamusal fonksiyonların tanımlanma gerekliliklerinin ortadan kalkması durumunda yapılması gereken değişikliklerden bahsedilmektedir (Çolak ve Öngören, 2014, s. 79-80).

Mekânsal alanlarda plan değişikliklerinin sebepleri irdelendiğinde bahsedilen sebeplerden ziyade bazı durumlarda konjonktürel gerekçelerle gerçekleştirilen bu değişikliklerin mekâna ve plan bütününe bazı olumsuz etkileri olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Sesli ve Karadavut (2009, s. 1) bu değişikliklerin aslında küçük ölçekli ve zararsız olacağı düşünülen ancak kamu yararı dikkate alınmadan başka bazı gündelik ya da politik gerekçelerle gerçekleştirilmesi durumunda kentsel dokuyu ve kentlerin kimliklerini zedeleyen yapısından bahsetmektedirler. Yine Ersoy (2000, s. 63-69) bu haliyle plan değişikliklerinin mekânsal alanda hayat kalitesini iyileştirmekten ziyade plan bütününe olumsuz etki edebileceğini vurgulamaktadır.

İmar Planı Değişikliklerinin Yöntemleri

İmar planlarının değiştirilmesi çalışmalarında mevzuat hükümlerine de bağlı olarak temelde iki farklı yol izlenmektedir. Bunlardan ilki M.P.Y.Y. md. 25 (1-2) ile düzenlenen Revizyon ve İlave İmar Planları ile Mülga Plan Yapımına Ait Esaslara Dair Yönetmeliğin 3. Maddesinin 5. Bendi ile düzenlenen Mevzii İmar Planlarından oluşan Tamamlayıcı Planlar ile gerçekleştirilen değişikliklerdir. Çolak ve Öngören (2014, s. 80-82)'e göre tamamlayıcı planlar ile *planların temel ilke ve kararları değiştirilmeden, planların uygulanmasına yönelik bir dizi değişiklik yapılmasıyla ekonomik ve yasal ömrü dolmamış planların geçerlilik ve yürürlük süresi uzatılarak plan dinamizmi artırılır*. Tamamlayıcı planlar ile gerçekleştirilen değişiklikler ya da düzenlemeler planların bütüncüllüğüne zarar verecek nitelikte değildir. Bunun yanında ikinci türden değişiklik olarak ele alabileceğimiz ve M.P.Y.Y. md. 26 ile düzenlenen Plan Tadilatı, yani mevcut nazım ve uygulama imar planlarının değişiklikleri; yine bu maddenin 1. bendinde ifade edilen “ İmar planı değişikliği; plan ana kararlarını, sürekliliğini, bütünlüğünü, sosyal ve teknik altyapı dengesini bozmayacak nitelikte, kamu yararı amaçlı, teknik ve nesnel gerekçelere dayanılarak yapılır ” hükmüne rağmen, bu çalışmanın devamında, örnek olay incelemesinde de görüleceği üzere

planların bütüncül yapısını zedeleyen, sosyal ve teknik altyapı dengesini bozan, doğrudan ya da dolaylı olarak mekânın fiziksel yapısına ve sosyal hayata olumsuz etki eden özelliklere haizdir.

İmar Planı Değişiklik Konuları

Türkiye’de imar planı değişiklikleri Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliği ile düzenlenmektedir. M.P.Y.Y.’nin imar planı değişikliklerini düzenleyen 26. maddesinde bahsi geçen değişiklik konuları; “*Sosyal ve Teknik Altyapıya İlişkin Değişiklikler, Yoğunluğu Etkileyen Değişiklikler, Yolların Geniştirme Daraltma ve Güzergâhına Ait Değişiklikler*” olsa da Mülga Plan Yapımına Ait Esaslara Dair Yönetmelikte bunların yanında 4. bir tür olarak “*Bir Alanın Kullanımının Değiştirilmesine Yönelik İmar Planı Değişiklikleri*” de ifade edilmiştir.

Yönetmeliklerle genel çerçevesi çizilen plan değişikliği konuları incelendiğinde imar planı değişikliklerinde özellikle imar haklarının yeniden düzenlenmesi durumunda (nüfus yoğunluğunun artışı ya da bir alanın kullanım amacının değiştirilmesi gibi durumlar), değişikliğe konu mekânsal alanda sosyal altyapı imkânları ve ulaşım imkânları bu değişikliklerden doğrudan veya dolaylı olarak etkilenebilmektedirler. Dolayısıyla plan değişiklikleri konuları **etkileyen** (*Yoğunluğu Etkileyen Değişiklikler ve Bir Alanın Kullanımının Değiştirilmesine Yönelik Değişiklikler*) ve **etkilenen** (*Sosyal ve Teknik Altyapıya İlişkin Değişiklikler, Yolların Geniştirme Daraltma ve Güzergâhına Ait Değişiklikler*) değişiklikler olarak iki grupta bir ayrıma tabi tutulabilir. Burada etkileyen türden değişikliklerin gerçekleşmesi durumunda etkilenen grupta değişikliklerin de ortaya çıkması söz konusu olabilmektedir. Bu konuda araştırmanın devamında örnek olay incelemesinde ortaya çıkan bulgular bu yargıyı destekler niteliktedir.

GAYRİMENKUL ÜRETİM/ARZ EĞİLİMLERİ

Gayrimenkul sektöründe üretim/arz eğilimlerinin, mekânsal planlama ve plan değişiklikleri ile karşılıklı etkileşim halinde olabilecekleri düşüncesiyle mekânsal alanlarda gayrimenkul üretimini/arzını nicelik ve nitelik bakımından etkileyen/belirleyen temel değişkenler ve Türkiye’de bu eğilimlerde yaşanan değişimler ile günümüzde üretim/arz tipolojisi ilgili literatür kapsamında incelenmiştir.

Mekânsal Alanlarda Gayrimenkul Üretimini/Arzını Belirleyen/Etkileyen Temel Değişkenler

Gayrimenkul üretime/arzına ilişkin ilgili literatür incelendiğinde; araştırmaların ampirik modeller yardımıyla yeni arzları ve arzın fiyat esnekliğini belirleyen değişkenlere odaklandığı görülmektedir (Garces ve Pires, 2011, s. 2). Konuya ilişkin araştırmalar “*yatırım teorisi*” ve “*kentsel alan teorisi*” gibi iki ana teorik yaklaşım üzerine inşa edilmiştir. Bu iki yaklaşım arasındaki en önemli farklılık; mekânsal alan üzerinde arsaya olan bakış açısı farkıdır. Yatırım teorisi için arsa; gayrimenkul üretiminde sadece girdiden ibarettir ve bu teori üzerine yapılan çalışmalarda gayrimenkul piyasası bir varlık piyasası olarak (Poterba, 1984, s.729-752) üretim kararları ise

yatırım kararları olarak (Topel ve Rosen, 1988, s.718-740) değerlendirilir. Kentsel alan teorisi ise yatırım teorisinin aksine arsayı ve özelliklerini de üretim için önemli bir değişken olarak ele almaktadır (Dipasquale ve Weaton, 1994, s. 1-27 ve Mayer ve Somerville, 2000, s. 85-109).

Gayrimenkul üretimini/arzını etkileyen temel değişkenlerin belirlenmesinde araştırmacıların üzerinde çalıştıkları konular; kent içi boş alanlar, satışlarda yaşanan gecikmeler, enflasyon oranları, mevcut stoklar, tarımsal alanların fiyatları, yasal ve plansal düzenlemeler gibi konuların yanında ağırlıklı olarak finansman ve inşaat maliyetlerine yoğunlaşmaktadır (Garces ve Pires, 2011, s.13).

Mekânsal alanlarda gayrimenkul üretimi/arzını belirleyen/etkileyen temel değişkenlere ilişkin bahsedilen etkenlerin yanında Bramley ve Leishman (2005, s. 2233-2234) araştırmalarında parselasyon ve planlama aracılığıyla gayrimenkul üretimi için planlı/imar izinli arsa geliştirilmesi ile gayrimenkul üretimi/arzı arasında pozitif ilişki tespit etmişlerdir. Diğer taraftan Ong ve diğ. (2004, s. 235-253) mekânsal alanlarda planlama esnekliğinin arza etkisi üzerine yaptıkları çalışmada bunun değerli ancak karar verme sürecindeki belirsizlikler dolayısıyla arz verimliliğini olumsuz etkileyebilecek potansiyelde olduğunu ortaya koymuşlardır.

Gayrimenkul üretimi/arzı konusunda ilgili literatür incelendiğinde araştırmaların büyük oranda üretim/arz miktarı ve verimliliği gibi konunun nicel kısmına yoğunlaştığı ve konuya ilişkin nitel yaklaşımların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bunlardan Avcı (2014, s. 316) çalışmasında değişen ekonomi politikaları ve günümüz neoliberal ekonomilerinde sermayenin ihtiyaç duyduğu yeni kâr alanlarının oluşturulması için odak noktası mekân olmasa da merkezi ve yerel idarelerin imar politikaları ve planlama yaklaşımları ya da plan değişiklikleri ile gerçekleştirilen mekâna yönelik müdahalelerin, sosyo-mekânsal farklılaşmaların yanında gayrimenkule yönelik yatırım ilgisini, karakterini, yatırımcı profilini, yatırımların büyüklüğünü ve üretim/arz eğilimlerini biçimlendirmekte olduğundan bahsetmektedir. Özakbaş (2015) tarafından gerçekleştirilen bir diğer çalışmada ise konu Türkiye özelinde incelendiğinden bu çalışmaya ait bulgular bir sonraki bölümde Türkiye’de gayrimenkul üretim/arz eğilimlerinde yaşanan değişimler kapsamında ele alınacaktır.

Türkiye’de Gayrimenkul Üretim/Arz Eğilimlerinde Yaşanan Değişimler

Gayrimenkul sektörü kapsam bakımından konut ve ticari gayrimenkullerden oluşmaktadır. Ticari gayrimenkuller de kendi içinde; *perakende* (alışveriş merkezleri dahil), *ofis*, *turistik tesisler* (oteller dahil) ve *lojistik* gibi alt gruplarda değerlendirilmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu’nun 2018 senesi Türkiye geneli *Kısa Dönemli İş İstatistikleri İnşaat Göstergeleri* incelendiğinde yapı izni alınan tüm yapıların %80’i konut projeleri ve %7’si ise ticari gayrimenkul projeleridir. Buna göre tüm gayrimenkul projelerinin yaklaşık %92’si konut projelerinden oluşmaktadır. Bu sebeple Türkiye’de gayrimenkul sektörüne yönelik bir inceleme gerçekleştirilirken özellikle konut üretimi/arzı konusu derinlemesine araştırılmalıdır. Konuya ilişkin ilgili literatür incelendiğinde Türkiye’de gayrimenkul üretimi/arzı konusunda tamamlanmış çalışmaların da büyük oranda “

konut ” meselesi ve alt başlıklarına yoğunlaşması bu yaklaşımı doğrulamakta ve Türkiye için gayrimenkul sektöründe konutun önemini göstermektedir. Bu sebeple gayrimenkul üretimi/arzu konusunda gerçekleştirilen bu çalışmanın da odak noktası olarak konut üretimi/arzu konusu derinlemesine incelenecektir.

Cumhuriyet’in erken döneminde, 1950 yılına kadar devletin yatırımları ağırlıklı olarak altyapı yatırımlarıdır. Bu döneme kadar toplam nüfusun şehirlerde yaşayan kısmı %25’in altındadır. 1950’li yıllarda başlayan liberal politikalar sonrası artan sanayileşme etkisiyle kırsaldan şehirlere göç artmış, bunun sonucunda yerleşim ve barınma ihtiyaçları konut sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu dönem itibarıyla kentlere yönelenlerden çoğunluğunu işçi sınıfının oluşturduğu kitleler kent içi sanayi alanlarını çevreleyen bölgelerde gecekondu bölgeleri oluşturmuştur. Bu dönemde gecekondulaşma bir sorun olarak görülmekten ziyade sanayileşmeye sağladığı ucuz işgücü göz önünde bulundurularak bir çözüm aracı olarak değerlendirilmiştir (Şengül, 2009, s. 129-130). 1950 sonrası ortaya çıkan bu durumun sebep olduğu mekânsal etkiler ve artan konut ihtiyacının karşılanması için konut ve gayrimenkul üretimine ilişkin bu dönem 60’lı yıllardan başlayarak günümüze uzanan dönemdir. Bu sebeple konuya ilişkin güncel literatürde kronolojik yaklaşım ve dönemselleştirme; ağırlıklı olarak 1950 ve sonrası dönem için yapılmakta olsa da (Purkis, (2016), Özakbaş (2015), Balcı (1988)), bazı araştırmalarda 1950 öncesi dönem de ayrıca irdelenmektedir ((Keleş (1989), Arslan (2014), Yaylı ve Avan (2017)).

Türkiye’de gayrimenkul üretim/arzu eğilimleri konut politikaları ve konut sunum sistemleri özelinde Bölen (2004)’in çalışmasında detaylarıyla irdelenmiş ve ülkede değişen eğilimler 1950-1963 (2. Dünya savaşı sonrası dönem), 1963-1984 ve 1984 sonrası planlı kalkınma dönemleri olarak ele alınmıştır. 1950’li yıllardan sonra başlayan sanayileşme ve kentlerde göç etkisiyle ortaya çıkan hızlı nüfus artışı sonucunda imarlı arsaların yetersizliğinin de etkisiyle yapsatçı konut üretimi ve gecekondu ve 80’li yıllardan sonra ise toplu konut üretimi gibi üretim biçimleri gelişmiş, 60’lı yıllardan başlayarak günümüze kadar gelişen süreçte ortaya çıkan; devletin alt gelir grubuna barınma imkânı sağlamaya yönelik yaklaşımlarıyla planlı konut üretimi için kanunlar (1961-1982 Anayasaları, İmar kanunu, Kat mülkiyeti ve Gecekondu kanunları, İmar afları ve Toplu Konut kanunu vb.) düzenlenmiş olup bu dönemlerde üretilen konutun %95’i özel sektör eliyle, kalan üretim ise Konut kooperatifleri, Emlak Bankası ve 1984 sonrası bunların yanında TOKİ gibi kuruluşlar eliyle gerçekleşmiştir (Bölen, 2004, s. 15-22). Keleş (1989, s. 95)’e göre planlı kalkınma dönemlerinde plancının toplam yatırımlar içindeki payını düşürmeyi hedefledikleri gayrimenkul yatırımları; 1980 sonrası devletin değişen bakış açısıyla özel sermaye için daha cazip hale getirilmiştir.

1985 tarihli İmar Kanunu; Türkiye’de gayrimenkul üretimi konusunda önemli sonuçlar doğurmuştur. Kanun ile planlama yetkisinin belediyelere bırakılması ve merkezi olmayan planlama yaklaşımı ile planlı alanların, imarlı arsaların ve gayrimenkul üretiminin arttığı görülmektedir. Türel ve Koç (2015, s. 58)’a göre son dönemde Türkiye’de yüksek gayrimenkul üretimini önemli ölçüde etkileyen 3 ana faktör; planlama yetkisinin yerel idarelere bırakılmış olması ile sağlanan planlama esnekliği, 150 m² ve üzeri konutlarda 2012 sonuna kadar uygulanan

%1'e indirilmiş KDV oranı ve 5. yıldan sonra satılan gayrimenkullerde gelir vergisi alınmaması olarak özetlenebilir.

Gayrimenkul üretim/arz modelleri konut özelinde değerlendirildiğinde gecekondulaşma, yap-sat ve toplu konut üretimi gibi başlıklar altında incelenebilir. Gecekondulu üretimi mekânsal ya da ekonomik perspektifle bakıldığında bir gayrimenkul üretimi modeli olmaktan ziyade daha önce bahsedilen bazı sebeplere bağlı mekânsal sonuçlar olarak ele alınmalıdır. Yap-sat modelde üretim, şehirlerin sosyo-mekânsal/ekonomik yapısı ile şekillenen eğilimler neticesinde **apartman tipi** ve **korunaklı yerleşkeler** olarak farklı tipolojilerde biçimlenmektedir. Özakbaşı (2015, s. 425)'in "*Monoton Apartmanlar*" olarak isimlendirdiği apartman tipi üretim, yatırımın karakterine göre iki farklı grupta ele alınabilir. Bunlar; "*küçük arsalar üzerinde tekil inşâ edilmiş, aynı yapılaşma koşullarına tâbi bloklar; ya da büyük arsalarda şekilsiz yığınlar halinde, ekseri toplu olarak üretilmiş irili-ufaklı blok kümeleri*" (Balamir, 2003, s.27) olarak açıklanmaktadır. Burada açıklanan ilk grup parsel bazında bitişik ya da blok nizam ve çoğunlukla modern dönemdeki kent içi mahalle dokusuna uygun blokları ifade ederken ikinci grup ada/adalar bazında ya da daha büyük arsalarda büyük inşaat firmaları/gayrimenkul yatırım ortaklıkları tarafından üretilen ve toplu konut modeli ile benzerlikler gösteren ancak daha avantajlı konum ve üstün özellikleri ile onlardan ayrılan tipolojidir. Burada ikinci grupta bahsedilen büyük yapıım operasyonları ile 1950-1970 arasında inşa edilmiş apartman bloklar yıkılarak 1990 sonrası dönemde küçük ölçekli müteahhit firmaların yerini alan daha büyük şirketler tarafından, yeni orta sınıfın ihtiyaçlarına cevap veren çok katlı ve malzeme kalitesi gelişmiş apartman bloklar inşa edilmiştir (Kurtuluş, 2009, s. 351-357). Korunaklı yerleşkeler ise büyüklükleri 10-15'den 3.000 konutluk girişimlere kadar değişen ve toplumun üst ve üst orta sınıflarına yönelmekte olan, kendi içinde bir komünite oluşturmaktan ziyade gösterişçi tüketim eğilimlerini belirleyen çevresiyle ayrılan izole alanlarda tek ya da iki katlı villa tipi konutların arz edildiği alanlardır (Tekeli, 2013, s.16-7). Toplu konut uygulamaları ise son dönemde ağırlıklı olarak TOKİ'nin veya TOKİ garantörlüğünde özel firmaların ürettiği temelde alt ve üst gelir grupları olmak üzere iki sınıfa hitap eden arz yaklaşımıdır. Üst gelir grubuna hitap eden ve TOKİ'nin arsa sahibi, özel sektör firmaların yatırımcı olduğu yüksek maliyetli lüks gayrimenkullerden elde edilen gelir ile tek tip, çok katlı bloklardan oluşan, düşük maliyetli üretim modeli ile alt gelir grubuna yönelik arz gerçekleşmektedir. Özakbaşı (2016, s. 416-433) çalışmasında bahsedilen bu arz modelleri yanında rezidanslar ve konsept projelerden de bahsederken (s. 432-3) tüm bu arz modellerini "*Geleneksel Türk Konut Mimarisi'nin modernleşme sürecine yansıyan zamane örnekleri*" olarak değerlendirmekte ve aile yapısının ve toplumun beğenilerinin değişmesi, ekonomideki gelişme gibi konuların üretim/arz tipolojisine olan etkilerine değinerek özellikle "*göç olgusuna bağlı nüfus artış oranları ve ekonomik değişime bağlı varsıllaşma*" (zenginleşme) konularını üretim eğilimlerine etki eden ana etkenler olarak ele almaktadır (s. 416).

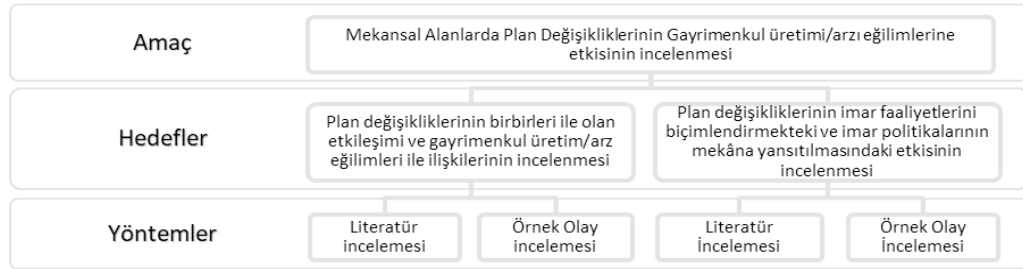
3194 sayılı İmar Kanunu ile planlama yetkisinin yerel idarelere bırakılması, gayrimenkul üretim/arz eğilimlerine her anlamda etki etmiştir. İnşaat sektörünün 1980 sonrası dönemde kalkınma için öncelikli konuma gelmesi ile yatırımcılar için artan cazibesi ve esnek planlama yaklaşımıyla hızla artan imarlı arsa arzı ve buna bağlı üretim artışı sonucunda özellikle 2000 sonrası dönemde

kentsel alanlarda planlama ile öngörülen sosyal ve teknik altyapı kapasitesinin yetersiz hale gelmesi ve değişen planlama yaklaşımı ile gayrimenkul üretiminin yanında planlama eksikliği, kusurları ya da değişen ihtiyaçlar ve mekânsal gelişim stratejilerinin etkisiyle plan değişiklikleri de artmaya başlamıştır. Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen örnek olay incelemesi ile bahsedilen bu plan değişiklikleri ve gayrimenkul üretim/arz eğilimleri arasındaki etkileşim ele alınmıştır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışmanın amacı mekânsal alanlarda plan değişikliklerinin gayrimenkul üretimi/arzı eğilimlerine etkisinin incelenmesidir. Araştırmanın bu amacına bağlı hedef ve yöntemler Şekil 1'de özetlenmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın amaç, hedef ve yöntemleri

Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen örnek olay incelemesinde aşağıda sıralı yöntemler uygulanmıştır. Buna göre;

Konuya ilişkin mevzuat ile yerli ve yabancı kaynaklar incelenmiş, örnek olay incelemesinde kullanılmak üzere, mevzuat hükümleri çerçevesinde; *Sosyal ve Teknik Altyapıya İlişkin Değişiklikler, Yoğunluğu Etkileyen Değişiklikler, Yolların Genişletme Daraltma ve Güzergâhına Ait Değişiklikler ile Bir Alanın Kullanımını Değiştirilmesine Yönelik İmar Planı Değişiklikleri* olmak üzere 4 farklı plan değişikliği grubu belirlenmiştir.

Kâğıthane Belediyesi tarafından 2007 – 2016 ve 2016 – 2018 dönemlerinde gerçekleştirilen tüm imar planı değişiklikleri arşiv araştırmalarıyla belirlenmiş ve bunlar daha önce tespit edilen plan değişikliği konularına göre tasnif edilmiştir.

İlçenin son 10 yıllık gayrimenkul üretim hızı, karakteri ve özellikleri, Türkiye İstatistik Kurumunun 2007 – 2016 dönemi kapsayan *Kısa Dönemli İş İstatistikleri İnşaat Göstergeleri* verileri yardımıyla belirlenmiş, elde edilen tüm veriler değerlendirmeye uygun hale getirilmiştir.

İlçede günümüzde yaygın gayrimenkul üretimi tipolojisi yap-sat türü apartman bloklardır. Literatür incelemesinde ele alınan bu yaklaşımda, yatırımın biçimine göre iki farklı üretim/arz

modeli olduğunu hatırlarsak örnek olay incelemesinde bunlardan ilki “*parsel bazlı*” diğeri ise “*ada bazlı*” olarak ifade edilmektedir.

İlçede plan değişiklikleri sonrası başlayan ada bazlı gayrimenkul üretimine ilişkin elde edilen ada bazlı modellerle inşa edilen yapılardaki mesken sayısı, otopark kapasitesi ve genel yapı üretimi içerisindeki payı gibi veriler derlenerek incelemeye esas hale getirilmiştir.

ARAŞTIRMA VERİLERİ

Örnek olay incelemesi ile elde edilen veriler genelden özele doğru irdelenmiş ve anlamlı sonuçlar hedeflenmiştir. Buna göre araştırmaya ilişkin veriler aşağıda başlıklar halinde açıklanmıştır.

KÂĞITHANE HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Cendere vadisinin her iki tarafında tepeler üzerine kurulu 19 mahalleden oluşan Kağıthane ilçesi doğuda Levent ve Şişli, kuzeyde Maslak, batıda Eyüp Sultan ve güneyde Beyoğlu gibi gelişmiş bölgelere olan yakınlığı ve TEM ve D100 karayollarının arasında kalan avantajlı konumu ile günümüzde yatırımcılar için oldukça cazip hale gelmiştir. TÜİK verilerine göre ilçenin 2018 sonu itibarıyla nüfusu 437.026 olup nüfus artış hızının 2000 sonrası dönemde azaldığı görülmektedir.

KÂĞITHANE'DE PLANLAMA GEÇMİŞİ

Tarihsel süreçte daha çok tarım ve hayvancılığın yaygın olduğu bir köy ya da bir mesire alanı olan Kağıthane'nin mekânsal planlama geçmişi ile alakalı en kapsamlı çalışma olan Aslan ve diğ. (2014, s. 25-30) incelendiğinde, bölgenin yapısını; Henri Prost'un İstanbul için hazırladığı 1937 tarihli ilk nazım planda tanımladığı; sanayi alanlarının sur dışında 500 metre mesafe sonrası kurulabileceği ilkesi ve 1954 tarihli Beyoğlu Nazım Planı ile köy statüsündeki alanlarda muhtarlık onayı ile fabrika kurulabilmesi, ucuz arazi ve kent merkezine yakınlığı gibi sebeplerle 1. sınıf sanayileşme alanına dönüştüğü, sanayileşmenin getirdiği göç sonucunda ilçede oluşan gecekonduların Gültepe, Çağlayan, Hürriyet mahalleleri kurulduğu ve bölgede sanayi tesislerinin doğal yapıyı tehdit eder duruma gelmesiyle 1971 yılında hazırlanan Büyük İstanbul Nazım Planı'nda yeni sanayi alanları belirlenirken Kağıthane'nin bu alanların dışında tutulması ve 1984'te Büyükşehir Belediyesi'nin hazırladığı 1/5000 ölçekli Haliç Düzenleme Planı ile Haliç'i kirleten tüm sanayi tesislerinin şehir dışı alanlara taşınması kararı neticesinde 1990'lar itibarıyla sosyal ve fiziksel açıdan dönüşümler yaşayan Kağıthane'nin, girdiği sanayisizleşme dönemi ile yatırımcılar için cazip bir bölgeye dönüştüğü görülmektedir.

Yerel idarenin ilgili biriminde (Plan Proje Md.) gerçekleştirilen araştırmada aşağıda sıralanan bilgilere ulaşılmıştır. Buna göre;

Bölgenin aldığı göçler, işgal ve gecekondulaşmayı da beraberinde getirdiğinden 1986 yılında 2981/3290/3366 sayılı Af Kanunu kapsamında fiili durumu korumaya uygun olarak bölgedeki yapılaşmanın şekil ve şartlarını gösteren İslah İmar Planları hazırlanarak kabul edilmiştir.

Uzun yıllar yürürlükte kalan bu planlar artan nüfus ve plan bütününe etkileyen değişiklikler neticesinde işlevini yitirmiş, bunun sonucunda 1/5000 ölçekli N.İ.P. revizyonu zorunlu hale gelmiştir.

İslah İmar Planları dikkate alınarak hazırlanan ilki 1994 ve ikincisi 2001 tarihli N.İ.P. revizyonu ile artan nüfusun dengeli dağılımı, bölgenin topografyası, tasfiye edilen sanayi alanlarının fonksiyonlarının tespiti ve mevcut sosyal ve kültürel altyapı alanlarının korunarak arttırılması gibi hususlar göz önünde bulundurulmuştur.

Yine bu planları müteakip 2003, 2005 ve 2006 yıllarında Nazım İmar Planı değişiklikleri ve 2009 yılında Sadabad Etkileşim Geçiş Alanı N.İ.P. ve Tarihi + Kentsel Sit Alanı Koruma Amaçlı N.İ.P. hazırlanarak yürürlüğe girmiştir.

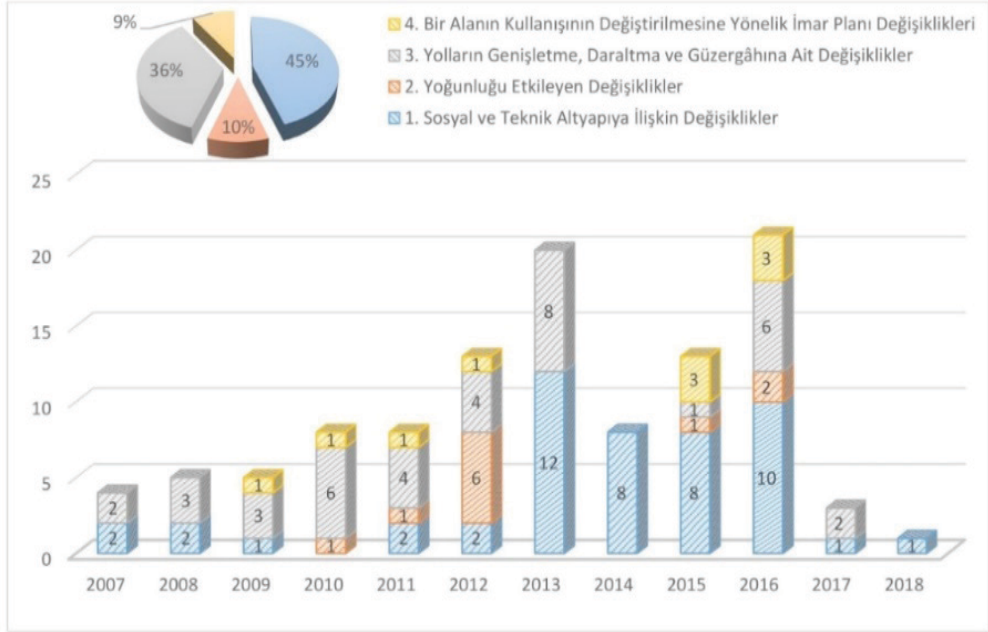
Kâğıthane İlçesi'nde uzun yıllar uygulanan İslah İmar Planları sonrası ortaya çıkan uygulama imar planı ihtiyacının karşılanması amacıyla 2001 tarihli II. Revizyon Nazım İmar Planı ve onu takip eden değişikliklerin ardından yine bu planlar esas alınarak İlçe ve Büyükşehir belediyesinin koordinasyonuyla, 2006 yılında 2. Etap, 2007 yılında 1. Etap, 3.Etap ve 4. Etap, 2008 yılında 6. Etap ve 7. Etap, 2009 yılında 5. Etap, 2011 yılında Sadabad Etkileşim-Geçiş, 2012 yılında Seyrantepe Mah. Batı Kısmı, 2013 yılında Sadabad Tarihi + Kentsel Sit Alanı ve Cendere Vadisi Kâğıthane Alt Bölgesi 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planları etaplar halinde tamamlanarak onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir. 1/1000 ölçekli Kâğıthane U.İ.P.'nin, uygulamayı kolaylaştırmak ve hukuki olarak olası bir iptal veya yürütmenin durdurulması kararında ilçenin tümünün etkilenmesinin önüne geçebilmek amacıyla etaplar halinde hazırlandığı ifade edilebilir.

KÂĞITHANE'DE İMAR PLANI DEĞİŞİKLİKLERİ

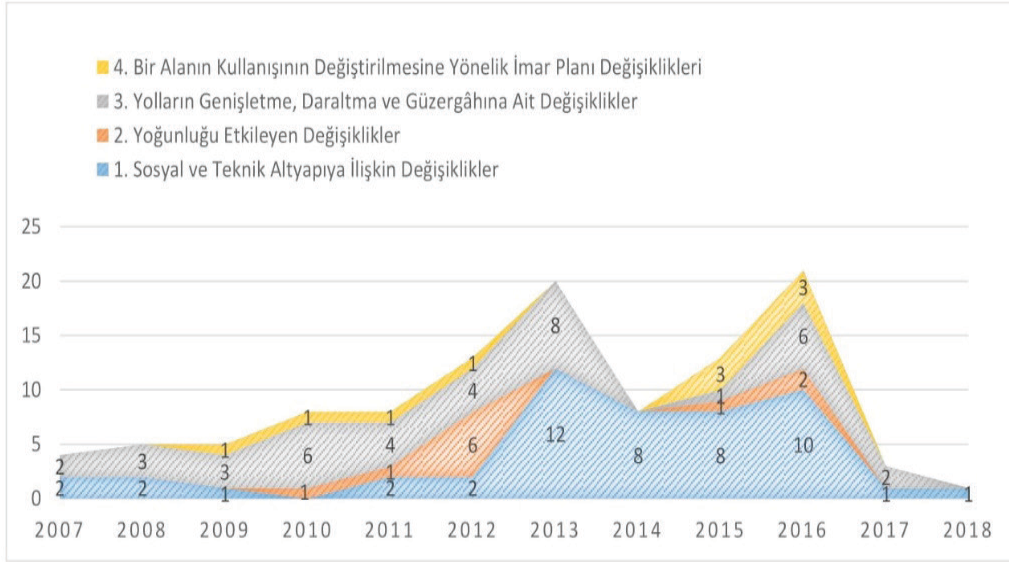
Kâğıthane ilçesinde 2007 itibarıyla başlayan Uygulama İmar Planlarının hazırlanması ve uygulanması süreci; beraberinde plan değişikliklerini de getirmiş, bundan sonraki yıllarda değişen özellikte çok sayıda plan değişikliği gerçekleştirilmiştir.

Bölgede 2007 ile 2016 yılları arasında ilgili yerel idarece gerçekleştirilen toplam 105 adet plan değişikliği, türlerine ve bunların yıllar içerisindeki dağılımlarına göre incelendiğinde; imar planlarında yapılan değişikliklerin kendi içinde düzenli bir dağılım izlemediği, türlere göre dönemsel olarak değişkenlik gösterdiği ve belli bazı dönemlerde bazı türlerin yoğunlaşabildiği tespit edilmiştir (Şekil 2). 2014 yılına gelindiğinde, idare tarafından “Zorunlu Olmadıkça Plan Değişikliği yapmama” politikası benimsenmiş ve bunun gereği olarak o yıl sadece *Doğalgaz Bölge Regülatörü ve Çelik Hatları*'na ilişkin tüm etaplarda plan değişikliği gerçekleştirilmiştir.

Şekil 2. Plan değişikliklerinin türlerine ve yıllara göre değişimi Kaynak: Kağ.Bel. Plan Proje Müd.

Plan değişiklikleri ile Uygulama İmar Planları üzerinde; ulaşım imkânları, sosyal ve teknik altyapı imkânları arttırılmaya çalışılmış ve bunun devamında ilgili idare tarafından bu plan değişikliklerine uygun çok sayıda yeşil alan, yeraltı ve üstü otoparkı, yolların genişletilmesi ya da kullanıma açılması gibi birçok proje geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Gerçekleştirilen plan değişikliklerinin yaklaşık %81'inin bu imkânları sağlamak üzere hayata geçirildiği ve kalan %19'unun ise idarenin gayrimenkul üretimi standartlarını da değiştirmek üzere gerçekleştirdiği; yapı irtifaları, çekme mesafeleri, imar artışları, otopark alanı temini gibi değişikliklerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Şekil 3. Plan değişikliği türlerinin yıllara göre ağırlıklı dağılımı Kaynak: Kağ.Bel. Plan Proje Müd.

Gayrimenkul üretiminde yoğunluk miktarı ve buna bağlı nüfus artışı gibi değişkenlerle etkileşim halinde olan 2.Grup Yoğunluğu Etkileyen Değişiklikler; çok yönlü etki kapasitesiyle diğer plan değişikliklerini de tetiklemektedir. 2012 yılında yapılan ve bu gruptaki değişikliklerin yaklaşık %60'ını oluşturan; ilçedeki tüm plan etaplarında plan notlarına “*R sembolü adalara plan irtifai düzenlenmesi*” konusunda yapılan değişiklikler sonraki yıllarda hem imar faaliyetlerini hem de diğer plan değişiklik türlerini etkilemiştir.

Yoğun yapı üretimi ve artan nüfus etkisiyle oluşan, donatı alanları ve teknik altyapı imkânları yetersizliğini gidermek üzere yapılan plan değişikliklerinin toplandığı 1.Grup değişikliklerin üzerinde detaylı olarak durulması ve bazı hususlara değinilmesi gerekmektedir. Kâğıthanede son 10 yıllık dönemde en fazla plan değişikliği konusu 1.Grup olan Sosyal ve Teknik Altyapıya İlişkin Değişiklikler olmuştur. Toplam plan değişikliklerinin yaklaşık yarısını oluşturan bu grup başlığı altındaki değişikliklerin %80'i 2013 yılı ve sonrasında gerçekleşmiştir (Şekil 3). Plan değişiklik türlerinin yıllara göre ağırlıklı dağılımı incelendiğinde 2013 ve sonrasında gerçekleşen tüm değişikliklerin yaklaşık %60'ı 1.Grup değişikliklerin oluşturduğu görülmektedir.

Sosyal ve Teknik Altyapıya İlişkin Değişikliklerin 2013 ve sonrasında artmasında çeşitli faktörler etkili olmuştur. Özellikle 2013 yılına kadar devam eden yoğun ve parsel bazında gayrimenkul üretiminin arttırdığı sosyal ve teknik altyapı ihtiyacının karşılanabilmesi için idarenin yapacağı

sosyal ve teknik altyapı yatırımlarının planlar üzerinde düzenlenmesi işlemi bu konuda plan değişikliklerini arttırmıştır. 2013 yılında gerçekleştirilen 1.Grup değişikliklerin büyük çoğunluğunu yapılarada otopark kullanımını düzenleyen ve yeni ruhsatlandırılacak ada bazlı yapılara otopark ihtiyacını mevcut parsel bünyesinde karşılama zorunluluğu getiren “*Otopark kullanımı – Çekme mesafeleri düzenlemesi*” konulu plan notu tadili teşkil etmektedir.

Ada bazlı yapılar için otopark kullanımını düzenleyen plan notu değişikliği 2013 yılında yapılmış olmasına rağmen parsel bazlı üretim için durum biraz daha farklıdır. Bölgenin topografyasının engebeli oluşu, imar parsellerinin yeterli büyüklükte olmayışı, arsa arzının talebi karşılayamaması ve yoğun yatırım talebinin oluşturduğu rekabet ortamının arsa bedellerini yükseltmesi gibi sebeplere bağlı olarak ilgili yerel idare tarafından, parsel bazlı gayrimenkul üretiminde gerekli otopark alanlarının mevcut parseller bünyesinde sağlanmasının zorluğu göz önünde bulundurulmuş ve o dönemde yürürlükte olan 22.06.2007 tarihli İstanbul Otopark Yönetmeliği'nin 4. maddesinin 6. fıkrasına göre “*Binaların ihtiyacı olan otopark alanının tamamının parsel veya bina bünyesinde karşılanamadığı durumlarda ise karşılanamayan otopark adedi kadar otopark bedeli alınır*” hükmü gereği yeni ruhsatlandırılan yapılarda bedelini ödemek şartı ile parsel bünyesinde otopark ihtiyacını karşılama şartı aranmamıştır. 2015 itibariyle ise yerel idare artık aynı yönetmeliğin 4. maddesinin 1. fıkrasında belirtilen “*Binayı kullananların otopark ihtiyacının bina içinde veya parselinde karşılanması esastır*” hükmü gereği (5. fıkrada geçen ve otopark ihtiyacının parsel bünyesinde karşılanma zorunluluğu bulunmayan durumlar hariç) tüm yeni yapılarda otopark şartı aramaya başlamıştır.

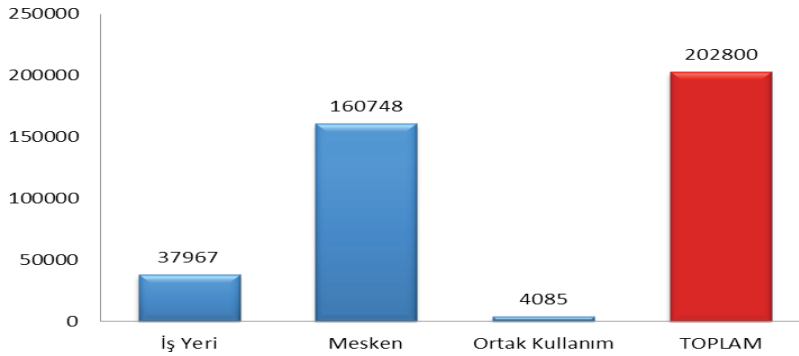
Otopark sağlama zorunluluğunun yanında, gerçekleştirilen plan notu tadili ile ada bazlı yapılarda çekme mesafeleri de düzenlenmiş ve bu yapıların çevresinde sağlanması gereken rekreatif donatı alanları ile bu ihtiyaçların mevcut yapı adaları bünyesinde karşılanır hale gelmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte geçmiş yıllardaki yoğun yapı üretimi sonucu ortaya çıkan donatı açığı da belediye tarafından geliştirilen sosyal ve kültürel tesisler, katlı otopark ve yeşil alan vb. projeleri ile kapatılmaya çalışılmıştır.

KÂĞITHANE'DE GAYRİMENKUL ÜRETİM EĞİLİMLERİ

Kâğıthane'nin mekânsal yapısı geçmişten günümüze farklılaşan bir seyir izlemiştir. Mesire alanı olan yapısının zamanla sanayileşmeye ve buna bağlı gecekondulaşmaya, günümüzde ise ofis ve ticaret alanlarının yoğunlaştığı bir yapıya dönüştüğü görülmektedir. İlçenin günümüzde; mer'i imar planları, bölgenin coğrafi avantajları ve her geçen gün daha da artan ulaşım imkânlarıyla, yatırımcıları cezbeder hale geldiği söylenebilir.

Mekânın tarihsel gelişim süreci, sosyokültürel özellikleri ve konumu; bölgede farklı karakterlerde gayrimenkul üretimi eğilimlerini beraberinde getirmiştir. Belediyenin Bilgi İşlem Müdürlüğü Kayıtlarına göre ilçede günümüzde 202.800 adet bağımsız bölüm bulunduğu; bunun 160.748 adedinin meskenlerden ve 37.967 adedinin ise ticari fonksiyonlu bağımsız bölümlerden oluştuğu görülmektedir (Şekil 4).

Şekil 4. Kâğıthane’de türlerine göre bağımsız bölüm sayıları Kaynak: Kağ.Bel. Bilgi İşl.Müd.

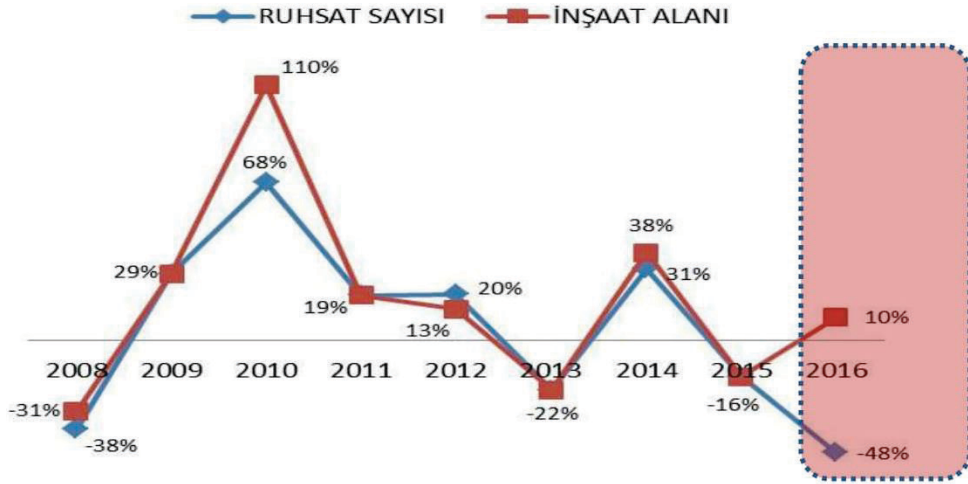
Parsel Bazlı / Ada Bazlı Gayrimenkul Üretimi Verileri

Gayrimenkul üretiminde yap-sat türü apartman tipolojisinde küçük aralarda tekil olarak inşa edilen bloklar, araştırma kapsamında “*parsel bazlı*” olarak; tevhid edilerek toplulaştırılmış arsalar üzerinde çoğunlukla büyük firmalar tarafından, yüksek katlı tekil ya da çoklu blok kümeleri halinde inşa edilen yapılar ise “*ada bazlı*” olarak ifade edilebilmektedir.

Gayrimenkul üretiminde yaşanan farklılaşmalarda kent içinde üretime elverişli arsalar, ekonomik koşullar, yasal düzenlemeler ve planlama faaliyetleri gibi hususların etkili olduğu literatür incelemesinde belirlenmişti. Bu çalışmada, örnek olay incelemesi gerçekleştirilirken diğer etkenler gözardı edilmeksizin planlama faaliyetleri ve plan değişikliklerinin, incelemenin yapıldığı mekânsal alanda gayrimenkul üretimi/arzu ile olan ilişkisi araştırılmaktadır.

Kâğıthane ilçesinde geliştirilen projelerin ruhsat ve toplam alan verilerinin yıllar içindeki değişim rasyoları incelendiğinde; ilçede, gayrimenkul sektöründe üretimin; Uygulama İmar Planlarının yürürlüğe girmesiyle hızla ve artan bir ivmeyle yükseldiği, buna mukabil 2013 ve 2015 yıllarında gayrimenkul sektöründe bölgesel olarak aynı etkinin gözlemlendiği ve bu dönemlerde üretimin bir önceki döneme göre azalan bir seyir izlediği görülmektedir (Şekil 5). Söz konusu rasyolar; TÜİK’den elde edilen “*Kısa Dönemli İş İstatistikleri İnşaat Göstergeleri*” verilerinin derlenmesiyle oluşturulan; ilçede 2007 ile 2016 yılları arasında ruhsatlandırılan yapıların ve bunların toplam inşaat alanlarının her birinin bir önceki yıla göre değişim oranlarıdır.

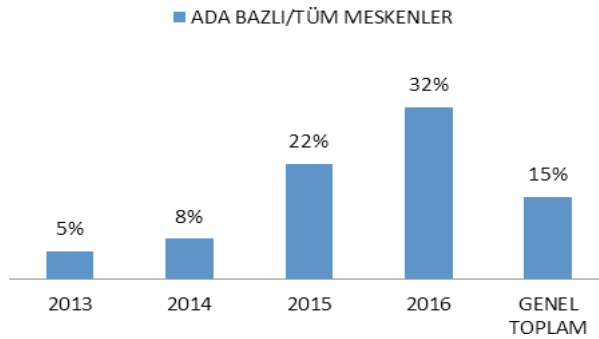
Şekil 5. Kâğıthane yapı ruhsatı sayıları ve inşaat alanlarının yıllara göre değişimi (TÜİK verileri baz alınarak düzenlenmiştir)

Ruhsatlandırılan gayrimenkul projeleri ve bunlara ait toplam inşaat alanlarının yıllara göre değişim rasyoları birlikte değerlendirildiğinde bu iki değişken arasında doğrusal bir ilişki olduğu görülmektedir. Değişim oranları farklılık arz etse de genel seyir her iki değişken içinde her dönem aynı yönde olmuş, bir önceki yıla göre aynı dönemlerde artmış aynı dönemlerde azalma eğilimi göstermişlerdir.

Yerel idarenin 2015 itibariyle otopark yönetmeliğinin otopark ihtiyacının parsel bünyesinde karşılanmasını öngören hükmünü (md.4.01) kati olarak uygulamaya başlamasıyla ilçede parsel bazlı üretim alanlarının sahip olduğu imar avantajı azalmış ve yatırımcılar ada bazlı yatırımlara yönelmeye başlamıştır. Bu sebeple 2016 yılında ortaya çıkan istisnai farklılık, plan notu değişiklikleri ile benimsenen yeni gayrimenkul üretimi yaklaşımında parsel bazlı üretim şartlarının zorlaştırılması ve ada bazlı üretim için sağlanan imar avantajlarına bağlı olarak üretimde nicelik hususunda yaşanan düşüşün aksine üretim alanlarının artmasından kaynaklanmaktadır (Şekil 5-6).

Şekil 6. Üretilen tüm meskenler içerisinde ada bazlı olanların oranları (TÜİK ve Kağ.Bel. İmar Müd. verileri baz alınarak düzenlenmiştir)

Ada bazlı gayrimenkul üretimi/arzı modelinin ikamesinin 2013 yılında başlamasıyla her yıl belli sayıda bu modelde projeler geliştirilmiştir. Model, temelde dört tarafı yollarla çevrili imar adalarında maksimum %40 taban alanı kullanımı, kalan kısımların sosyal ve rekreatif donatı alanı olarak değerlendirilmesi ve maksimum 45,5 metre yüksekliğe sahip yapıların üretilmesini esas almaktadır. Bu modelle geliştirilen projeler ve bu projelerin otopark araç kapasiteleri **Tablo 1**'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Kâğıthane'de yıllara göre ada bazlı ruhsatlar ve otopark sayıları

	MESKEN	OTOPARK (Araç kapasitesi)
2013	345	324
2014	721	279
2015	1632	1052
2016	1776	1829
Toplam	4474	3484

(Kağ.Bel. İmar Müd. verileri baz alınarak düzenlenmiştir)

Ruhsatlandırılan yapı sayısı azalırken üretilen inşaat alanlarının artışının gerekçeli durumu her bir ruhsat başına düşen ortalama inşaat alanı metrajının incelenmesiyle de anlaşılabilir.

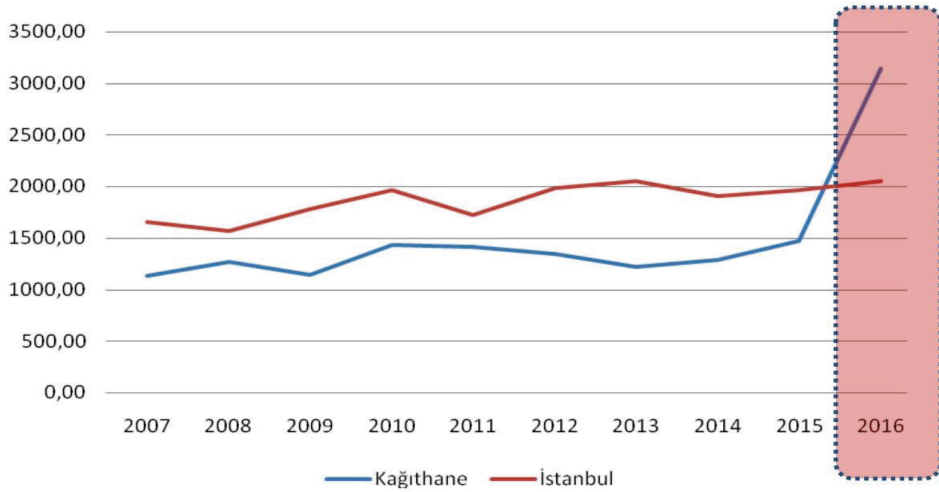
Gayrimenkul Üretiminde İnşaat Alanı Verileri

Kâğıthane ilçesinde imar parselleri genel olarak küçük alanlardan oluştuğundan üretilen yüksek sayıda fakat küçük alanlarda gerçekleştirilen imar faaliyetleri olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Küçük alanlara sıkışmış yapı alanları sosyal altyapı imkânlarından mahrum kalabilmekte ve bu

ihtiyacın dışarıdan karşılanması için ilgili idarenin sorumluluk alması gerekebilmektedir. Buna bağlı olarak, idareler sonradan ortaya çıkan bu ihtiyaçları karşılayabilmek amacıyla teknik ve sosyal altyapı imkânlarını oluşturmak için mevcut imar planları üzerinde değişiklikler gerçekleştirmek zorunda kalabilmektedir.

Kâğıthane'de üretilen yapıların ortalama inşaat alanları incelendiğinde son 10 yıllık süreçte ilçede genel olarak ruhsat başına 1200 m² ile 1500 m² arasında değişen alanlar düştüğü görülmektedir. Bu değişken İstanbul geneli tüm ilçelerde üretilen yapıların ortalama inşaat alanlarıyla kıyaslandığında, arada yaklaşık 500 m² fark olduğu ve bu farkın küçük değişikliklerle 2016 yılına kadar devam ettiği belirlenmiştir (Şekil 7). Bu durum, Kâğıthane'de yapı alanlarının İstanbul geneline göre daha düşük olduğunu ve bunun sonucunda mevcut parsellerde karşılanamayan sosyal ve rekreatif donatı alanlarının karşılanması için diğer ilçelere göre daha fazla sosyal ve teknik altyapı yatırımının yapılması gerektiğini göstermektedir.

Şekil 7. Ortalama inşaat alanlarının il ve ilçe bazında yıllara göre değişimi (TÜİK verileri baz alınarak düzenlenmiştir)

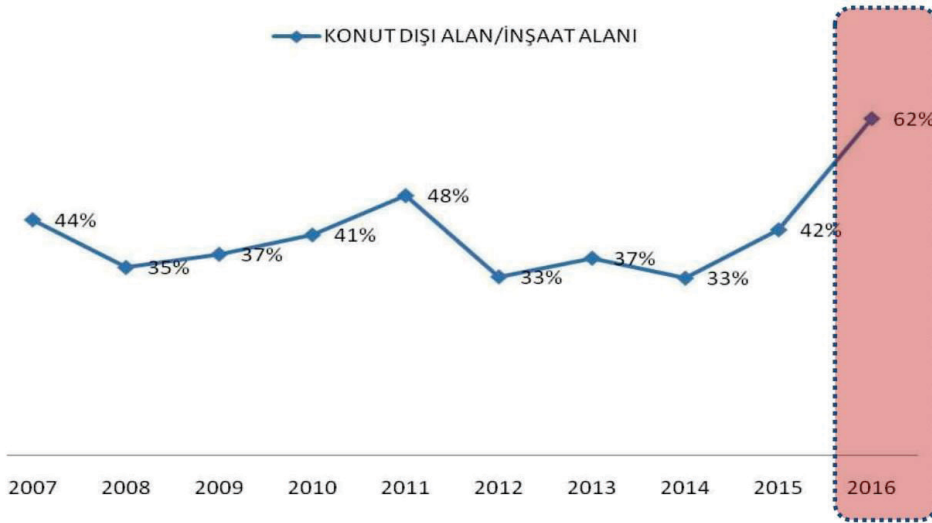

İmar faaliyetleri sonucu üretilen yapılarda; konutların iç geometrisi, tasarımı, konumu, manzarası vb. unsurlar yaşam konforunu etkileyebilmektedir. Ancak bunların yanında mevcut yapı alanı bünyesinde ve çevresinde sağlanan, konut dışındaki sosyal imkânlar da insanların yaşam standartlarını yükselten önemli faktörlerdir.

Kâğıthane ilçesinde sosyal ve rekreatif donatı imkânlarının sağlanabilmesi bakımından yeterli büyüklükte olmayan parsellerde uzun yıllar boyunca devam eden gayrimenkul üretimi ve bunun sebep olduğu olumsuz etkiler neticesinde gerekli altyapı imkânlarını arttırmak üzere yapılan yatırımlar yeterli olmadığı görülmüş, bunun üzerine ilgili idare tarafından bu sorunları çözmek adına imar faaliyetlerinde gayrimenkul üretimi standartlarına getirilen radikal düzenlemeler

ile birlikte 2016 itibariyle ilçede parsel bazlı gayrimenkul üretiminin azaltılarak büyük ölçekli dönüşüm alanlarında sosyal ve rekreatif donatı imkânları daha yeterli yapıların üretiminin artırılması amaçlanmıştır. Bunun sonucunda inşaat alanları içerisindeki donatı alanlarını anlayabilmek üzere TÜİK verileri ile yorumlanan ve ilçede genellikle %35-45 bandında seyreden inşaat alanları içerisindeki konut dışı alan oranları incelendiğinde, ilk kez 2016 yılında %60'ın üzerine çıkmış olduğu görülmektedir. (Şekil 8).

Şekil 8. Kâğıthane’de inşaat alanları içerisindeki konut dışı alan oranları değişimi (TÜİK verileri baz alınarak düzenlenmiştir)

MEKÂNSAL VERİLERE GÖRE PLAN DEĞİŞİKLİKLERİNİN KÂĞITHANE’DE GAYRİMENKUL ÜRETİM/ARZ EĞİLİMLERİNE ETKİSİ

Kâğıthane ilçesinde gerçekleştirilen bu çalışma kapsamında bölgeye ilişkin 2007 sonrası dönem incelenmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen plan değişiklikleri ve bu değişikliklerinin gayrimenkul üretimi/arzu eğilimlerine etkisi kapsamlı olarak ele alınmış ve karşılıklı etkileşim durumu belirlenmiştir.

İlçede günümüzde ağırlıklı gayrimenkul üretimi/arzu tipolojisi yap-sat türü yaklaşımdır. Literatür incelemesinde ele alınan bu yaklaşımda yatırımın biçimine göre iki farklı üretim/arzu modeli olduğunu hatırlarsak bunlardan ilki araştırma kapsamında “*parsel bazlı*” diğeri ise “*ada bazlı*” olarak sınıflandırılan üretim/arzu gruplarını ifade etmektedir.

Bölgede uzun yıllar parsel bazlı üretim eğilimi gözlenmiş; modern dönem mahalle dokusuna uygun bu model; mekânın silüetine uyumlu olmasına karşın tipolojisinden kaynaklanan;

inşaat alanlarının sınırlı olması ve sosyal altyapı alanlarının yetersizliği gibi bazı problemlerin kısa zamanda yoğun arz ile mekâna süperpoze etkisi sonucunda ortaya çıkan sosyal ve teknik altyapıya yönelik yetersizlikler ilk dönemlerde idarenin bu konuda kapasiteyi arttırmak üzere gerçekleştireceği yatırımları düzenleyen plan değişikliklerini ortaya çıkarmış; üretim/arz modeli/miktarı ve plan değişikliklerinin birbirini tetiklediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu olumsuzlukları aşmak isteyen yerel idare gerçekleştirdiği plan değişiklikleri ile parsel bazlı uygulamalar için şartları zorlaştırmış ve ada bazlı uygulamalar için ise bazı avantajlar getirmiştir. Bu yaklaşımla birlikte, artan üretim maliyetleri, azalan talep gibi etkenler bölgede gayrimenkul üretimi önemli ölçüde azalmıştır. Buna bağlı olarak daha sınırlı sayıda ve ada bazlı yoğunluklu gayrimenkul üretimi ile daha büyük oturma alanlarında üretilen sosyal ve rekreatif donatı imkânları yüksek arz sayesinde bahsedilen diğer etkenlere de bağlı olarak ihtiyaç duyulan plan değişikliklerinin azaltılabilmesi ve plan bütünüün korunabilmesi amaçlanmıştır. Ancak daha önce de bahsedilen *etkileyen* türden plan değişiklikleri gerçekleştirildiğinde diğer plan değişiklikleri tetiklenebilmektedir. Mekânsal gayrimenkul üretimi eğilimlerini düzenlemek üzere gerçekleştirilen bu türden değişiklikler ilerleyen süreçte plan değişikliklerini tetikleyebilecektir. Dolayısıyla plan değişikliklerinin kendi içinde birbirini tetikleyen ve gayrimenkul üretimi eğilimleri ile olan etkileşimi göz ardı edilmemelidir.

TARTIŞMA ve SONUÇLAR

Mekânsal planlar, zamanla değişen siyasi ve iktisadi iklim, sanayileşme ve göç hareketleri ile bunların getirdiği bölgesel yoğun ve hızlı gecekondulaşma, kentleşme ve imar politikalarında yaşanan değişimler gibi gelişmelerle ya da planlama aşamasında fonksiyonlar belirlenirken öngörülerin yetersiz kalması, planların işlevini yitirmesi ve beklenen kamu yararının sağlanamaması gibi sebeplerle değişikliğe uğrayabilmektedir. Dönemsel ve kısa vadeli beklentilerin karşılanması amacıyla, plan değişikliklerinin gerçekleştirilmesi, planların bütünü üzerinde etkiler oluşturmakta; buna bağlı olarak başka değişiklikler yapılması gerekebilmektedir. Literatür incelemesinde değinilen *etkileyen* türden değişikliklerin örnek olay incelemesine konu mekânsal alanda dönemsel imar politikalarını biçimlendirmekte bir araç olarak kullanılması ile plan bütünü ve planlı mekânsal alan üzerinde etkileri neticesinde *etkilenen* türden plan değişikliklerinde yaşanan artış değerlendirildiğinde, plan bütününe olan müdahalelerin birbirini tetikleyen türden değişikliklerin ortaya çıkmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır. Örnek vaka incelemesinde mekânsal imar politikalarını biçimlendirmek üzere gerçekleştirilmiş olan plan tadilatları ile gayrimenkul üretimi/arzı nitelik ve nicelik bakımından farklı bir yaklaşımla ele alınmakta, bu durum üretim/arz eğilimlerini değiştirmekte ancak buna bağlı olarak ortaya çıkan yeni çevre şartları yeni plan değişikliklerini tetikleyebilmektedir.

Mekânsal alanlarda plan değişikliklerinin gayrimenkul üretimi/arzına etkisini inceleyen bu çalışmada konuya ilişkin literatür incelemesi sonrası gerçekleştirilen örnek olay incelemesinde aşağıda belirtilen bulgulara ulaşılmıştır. Buna göre;

2007 yılında Uygulama İmar Planlarının yürürlüğe girmesi sonrasında artan parsel bazlı gayrimenkul üretiminin etkisiyle bölgede ulaşım imkânlarının artan ihtiyacı karşılayamamasından dolayı ulaşım amaçlı plan tadilatları ve yatırımların arttığı

Gerçekleştirilen ulaşım amaçlı plan değişiklikleri ve yatırımları sonrasında yine bu modelde gayrimenkul üretimi/arzının arttığı

Gayrimenkul üretimi/arzındaki artış sonrası sosyal altyapı ihtiyacının planlama safhasındaki öngörülerden sapması üzerine bu ihtiyacı karşılamak üzere plan değişikliği gerekliliğinin ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

Şekil 9. Kâğıthane’de 2007-2016 döneminde plan değişikliği süreci

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular değerlendirildiğinde ulaşılan sonuçlar aşağıda özetlenmiştir.

Mekânsal alanlarda gerçekleştirilen ve bu çalışmada *etkileyen* türden değişiklikler (*Yoğunluğu Etkileyen Değişiklikler ve Bir Alanın Kullanışının Değiştirilmesine Yönelik Değişiklikler*) olarak ele alınan plan değişiklikleri, yerel idarelerin imar politikalarını biçimlendirebilmektedir.

Plan değişiklikleri ile parsel bazlı üretimden ada bazlı yoğunluklu üretime geçiş biçiminde düzenlenen gayrimenkul üretimi/arzı yaklaşımları sosyal altyapı kapasitesi yüksek ve daha nitelikli gayrimenkul projelerinin arzını sağlıyor olsa da gerçekleştirilen etkileyen türden değişiklikler, ilerleyen süreçte *etkilenen* türden değişiklikleri (*Sosyal ve Teknik Altyapıya İlişkin Değişiklikler, Yolların Geniştirme Daraltma ve Güzergâhına Ait Değişiklikler*) tetikleyebilmektedir.

Söz konusu değişiklikler dönemsel olarak mekânsal ihtiyaç ve beklentilerin karşılanmasında fayda sağlıyor olsa da birbirini tetikleyen değişiklikler planların bütüncül yapısını etkileyebilmektedir.

Örnek olay incelemesi kapsamında Türkiye İstatistik Kurumu ve Kâğıthane Belediyesi'nden elde edilen verilerle gerçekleştirilen çalışma sonucunda ulaşılan bulgular ve araştırma sürecinde edinilen tecrübe ve gözlemlere dayanarak aşağıda bazı tavsiyelerde bulunulmuştur.

Parsel bazlı gayrimenkul üretim/arz tipolojisi modern dönem mahalle dokusu ile uyumlu olsa da üretim alanları sınırlı ve üretilen gayrimenkullerin sosyal altyapı kapasitesi çoğunlukla yetersiz olduğundan bu durumun aşılabilmesi için bu model ile üretim yaklaşımının yeniden ele alınarak sosyal altyapı kapasitesini arttırmak üzere minimum blok oturma alanı koşulu ve bu koşulun karşılanması için komşu parsellerle tevhid gerekliliği, bunun yanında oturma alanı büyütülmüş bu yeni tevhidli parselde yatırım yapılabilirliğin sağlanması için mekânsal dokuyu bozmayacak biçimde sınırlı ve kademeli imar avantajları sağlanması konusunun değerlendirilmesi faydalı olabilir.

Ada bazlı gayrimenkul üretimi/arzı sosyal altyapı imkânları yüksek olmakla birlikte bu konuda mevcut problemlerin çözümünde kısa vadeli çözüm olanakları sağlamaktadır. Bu üretim yaklaşımı, mekânsal doku ve mekân silüeti etkileşimi üzerine çalışmalar yapılması faydalı olabilir. Bu çalışmanın kapsamında yer almadığından bu konunun gelecekteki çalışmalarda, mekânsal gelişim ve kentleşme olgusuyla birlikte değerlendirilmesi faydalı olabilir.

İstatistik kurumunca yayınlanmak üzere, bakanlıklar ve yerel temsilcilikleri vasıtasıyla tüm belediyelerce gerçekleştirilen plan değişikliklerinin bilgilerini oluşturacağı veri tabanına aktarması; oluşturulacak veri tabanı ve paylaşılacak istatistiksel verilerle bilimsel araştırmalara olanak sağlanması ve böylelikle konu hakkında zamanla zenginleşecek bilgilerin sürdürülebilir, etkin politikalar geliştirilmesine katkı sağlaması yönünde kullanılması faydalı olabilir.

KAYNAKLAR

- Abbott, C. (2006), "Urban History for Planners", *Urban Studies and Planning Faculty Publications and Presentations*. 58.
- Adrese Dayalı Nüfus Kayıt İstatistikleri, *Türkiye İstatistik Kurumu*, (<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>), (30.04.2019).
- Arslan, H. (2014). "Türkiye'nin Kentleşme Sürecinde Konut Politikalarının Evrimi", *Akademik Bakış Dergisi*, 40.
- Aslan, Ş., Şen, B., Kurtuluş, H. (2014). *Sözlü Tarih Görüşmeleriyle Kağıthane*, haz. Hüseyin Irmak, Kağıthane Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.
- Avcı, S. (2014). "Mekânsal Planlama, Mekâna Müdahale ve Sonuçları Açısından 2B Alanları: Beykoz İlçesi Örneği", *İstanbul Ormanlarının Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Türkiye Ormanlıklar Derneği, 313-340.
- Balamir, A. (2003). "Mimarlık ve Kimlik Temrinleri – I: Türkiye'de Modern Yapı Kültürünün Bir Profili", *Mimarlık Dergisi*, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, 313: 24-29.
- Balcı, Y. (1988). "Türkiye'de Konut Sorunu", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 46(0).
- Bramley, G. ve Leishman, C. (2005). "Planning and Housing Supply in Two-speed Britain: Modelling Local Market Outcomes", *Urban Studies* 42(12): 2233-2234.

- Bölen, F. (2004). "Housing policy and housing systems in Turkey", *ITU A|Z*, 1: 15-22.
- Cullingworth, B., Nadin, V. (2006). *Town and Country Planning in the UK*, Routledge, London.
- Çolak, N.İ. ve Öngören, G. (2014). İmar Planları, İmar Uygulamaları ve İptal Davaları, Öngören Hukuk Yayınları, İstanbul.
- DiPasquale, D. ve Wheaton, W.C. (1994). "Housing Market Dynamics And the future of Housing Prices", *Journal of Urban Economics*, 35(1): 1-27.
- Duyguluer, F. (1982). "İmar Planlarında Değişiklik Yapılmasıyla İlgili Talepler", Türkiye 1. Şehircilik kongresi, II. Kitap, Ankara, 47-61.
- Ersoy, M. (2000). "İmar Planlarının Kademelenmesi ve Farklı Ölçeklerdeki Planlar Arasındaki İlişki", *Mekan Planlama ve Yargı Denetimi*, Derleyenler Ersoy, M., Keskinok, Ç., Yargı Yayınevi, Ankara.
- Ersoy, M. (2007). *Kentsel Planlama Kuramları*, İmge Kitabevi, Ankara
- Ersoy, M. (2015). İmar mevzuatımızda Planlama Kademeleri ve Üst Ölçek Planlama Sorunu, ODTÜ ŞBP, 215-231.
- Garcês, P.M.M.L., Pires C.P. (2011). "New housing supply: what do we know and how can we learn more?", *CEFAGE-UE Working Paper*, 18: 2-13
- Gonçaves, J., Ferreira, J.A. (2015). "The Planning of Strategy: A Contribution to The Improvement of Spatial Planning", *Land Use Policy*, 45: 86-94.
- Keleş, R. (1989). "Konut Politikalarımız", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 44(1): 63-98.
- Kısa Dönemli İş İstatistikleri İnşaat Göstergeleri, *Türkiye İstatistik Kurumu*, (<https://biruni.tuik.gov.tr/yapiizin/Rapor>), (27.02.2017) ve (29.03.2019).
- Kurtuluş H. (2009). "İstanbul'da Yapsatçılığın Yeniden Doğuşu ve Kentin Merkezinde Mekanda Çözülen Sınıfsal Homojenlik", TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, Konut Sempozyumu.
- Mayer, C.J. ve Somerville T. (2000). "Residential Construction: Using The Urban Growth Model to Estimate Housing Supply", *Journal of Urban Economics*, 48: 85-109.
- Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliği, Resmi Gazete, Tarih:14/06/2014 Sayı:29030
- Ong, S.E., Sing T.F. ve Choo L. (2004). "Strategic Considerations in Land Use Planning: The Case of White Sites in Singapore", *Journal of Property Research*, 21(3): 235-253.
- Özakbaş, D. (2015). "1950 Yılı Sonrası İstanbul'da Konut Alanlarının Oluşumu Ve Sorunları", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 22: 416-433
- Plan Yapımına Ait Esaslara Dair Yönetmelik, Resmi Gazete, Tarih:02/11/1985 Sayı:18916
- Poterba, J.M., (1984). "Tax Subsidies to Owner Occupied Housing: An Asset Market Approach", *Quarterly Journal of Economics*, 99(4):729-752.
- Purkis, S. (2016). "İstanbul'da İnşaat Odaklı Birikimin Durdurulamayan Yükselişi: Konut Fazlasına Karşın Artan Konut Açığı", *Mülkiye Dergisi*, 40(4): 91-112.
- Sesli, F.A. ve Karadavut, E. (2009). "İmar Planı Değişikliklerinin Plan Bütünlüğüne Etkilerinin İncelenmesi", TMMOB Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi.
- Suher, H. (1985). "Plan, Planlama-Düzenleme Kavramları, Planlamanın Fonksiyonları, Planlamanın Meşguliyet Alanı", *Şehircilik*, İTÜ ŞBP İstanbul..
- Şengül, H.T. (2009). *Kentsel Çelişki ve Siyaset Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Tanrıvermiş, H., Akipek Öcal, Ş., Demir, E. (2016). *Gayrimenkul Mevzuatı*", *Lisanslama Sınavları Çalışma Kitapları*, Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kuruluşu, Ankara.

- Tekeli İ. (2013). İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü, İlhan Tekeli Toplu Eserler-25, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Topel, R. ve Rosen, S. (1988). "Housing investment in the United States", *Journal of Political Economy*, 96(4): 718-740.
- Türel, A., Koç, H. (2015). "Housing production under less-regulated market conditions in Turkey", *Journal of Housing and the Built Environment*, 30(1): 53-68.
- Yaylı, H., Avan, S. (2017). "Türkiye'de Konut Politikalarının Konut Kooperatifçiliği Üzerine Etkileri Ve Konut Kooperatiflerinin Konut Üretimindeki Rolü Üzerine Bir İnceleme", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 52 (Özel Sayı): 358-385.
- Yavuz, U. (2017). "İmar Planı Değişikliklerinin Yapılaşma Eğilimlerine Etkisi Üzerine Bir İnceleme: Kâğıthane Örneği", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yılmaz Bakır N., Doğan U., Koçak Güngör M., Bostancı B. (2018). "Planned development versus unplanned change: The effects on urban planning in Turkey", *Land Use Policy*, 77: 310-321.
- 3194 Sayılı İmar Kanunu, Resmi Gazete, Tarih:09/05/1985 Sayı:18749
- 5302 sayılı İl Özel İdaresi kanunu, Resmi Gazete, Tarih:4/3/2005 Sayı:25745
- 646 sayılı Kanun Hükmünde Kararname, Resmi Gazete, Tarih:10/07/2011 Sayı:27990